

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

А.М. СЕРЕДА, Л.Г. УДОВИКА

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА КРАЇН СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК У СХЕМАХ І ТАБЛИЦЯХ
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ БАКАЛАВРА
СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРАВО» ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ
«ПРАВознавство»**

**Запоріжжя
2018**

УДК: 340.12(4)(075.8 «04/14»
С 325

Серета А.М. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навчальний посібник у схемах і таблицях для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Правознавство» / А.М. Серета, Л.Г. Удовика. – Запоріжжя: ЗНУ, 2018. – 340 с.

У навчальному посібнику відповідно до робочої програми навчальної дисципліни у формі схем і таблиць подається періодизація розвитку окремих зарубіжних країн, розкривається їхній суспільно-політичний устрій, судова та правова системи.

Посібник містить термінологічний словник, хронологію історичних подій, перелік використаної та рекомендованої літератури до курсу.

Пропонується для полегшення сприйняття відповідних тем з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн».

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Правознавство»

Рецензент

О.О. Ганзенко, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії і теорії держави та права

Відповідальний за випуск

Л.Г. Удовика, завідувач кафедри, доктор юридичних наук, доцент кафедри історії і теорії держави та права

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ВСТУПНИЙ РОЗДІЛ.....	6
ТЕМА 1. Історія держави і права зарубіжних країн як наука і навчальна дисципліна.....	7
ТЕМА 2. Методологія курсу «Історія держави і права зарубіжних країн».....	15
ТЕМА 3. Періодизація курсу «Історія держави і права зарубіжних країн».....	23
ТЕМА 4. Історичні джерела в курсі «Історія держави і права зарубіжних країн».....	24
ТЕМА 5. «Історія держави і права зарубіжних країн» в системі юридичних наук.....	26
ТЕМА 6. Основні поняття держави і права.....	27
ТЕМА 7. Виникнення держави і права.....	29
РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ.....	31
ТЕМА 8. Загальна характеристика держави і права країн Стародавнього Сходу.....	32
ТЕМА 9. Держава і право Стародавнього Єгипту.....	39
ТЕМА 10. Держава і право Стародавньої Месопотамії.....	51
ТЕМА 11. Держава і право Стародавньої Індії.....	67
ТЕМА 12. Держава і право Стародавнього Китаю.....	84
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН АНТИЧНОГО СВІТУ.....	96
ТЕМА 13. Держава і право Стародавніх Афін.....	97
ТЕМА 14. Спартанська держава.....	110
ТЕМА 15. Держава і право Стародавнього Риму.....	116
ЗНИКЛІ СТАРОДАВНІ ДЕРЖАВИ.....	291
МОНАРХИ СТАРОДАВНІХ КРАЇН.....	294
ВИДАТНІ РИМСЬКІ ЮРИСТИ.....	311
ГРОШОВА ОДИНЦЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ.....	313
ХРОНОЛОГІЧНИЙ ДОВІДНИК.....	314
ГЛОСАРІЙ.....	317
ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	332

ПЕРЕДМОВА

Одним із основних завдань **сучасної освітньої політики** є забезпечення якості освіти, адекватної темпам розвитку суспільства. Якісна освіта як складова суспільно-економічної діяльності лежить в основі розвитку будь-якої країни, а в період постіндустріального інформаційного суспільства стала базовою умовою конкурентоспроможності держав, їх національної безпеки, впливу на глобальні економічні й соціально-політичні процеси. Якість вищої освіти покладена в основу побудови загальноєвропейського освітнього простору.

На сучасному етапі розвитку суспільства величезною є роль **правової освіти**. Це найважливіша компонента особистісного та соціального спрямування освіти. Як і в освіті загалом, у викладанні дисциплін правничого циклу відбувається еволюція, суть якої полягає у зміні парадигми формування змісту освіти – перехід від знаннево-орієнтованого підходу до діяльнісного особистісно-орієнтованого.

На сучасному етапі **історія держави і права зарубіжних країн** – досить актуальна і значима. Це пояснюється постійним інтересом людей до минулого, до історії в цілому, а також значенням історико-правових знань у вирішенні глобальних завдань, що постають перед українською державою у XXI ст.

Основна мета курсу – вивчення студентами загальних закономірностей виникнення держави і права та їх специфіки; найважливіших історико-правових та політичних подій у розвитку зарубіжних країн; юридичної термінології та світових пам'яток юридичної культури; особливостей розвитку сучасних держав. Отже, цей курс сприяє формуванню правосвідомості та політичної і правової культури майбутніх юристів, загальному розвитку світогляду студентів.

Історія держави і права дає можливість не тільки глибше зрозуміти державно-правові реалії сучасності, а й відкривати нові закономірності розвитку держави та права, прогнозувати подальші тенденції розвитку державно-правових інститутів.

Вивчення історії держави і права зарубіжних країн дає можливість студентам усіх форм навчання зрозуміти та засвоїти вчення про державу і право в цілому. При цьому слід врахувати, що історія держави і права зарубіжних країн має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дає розуміння сучасних суспільно-політичних і державно-правових явищ та інститутів, допомагає у минулому знаходити історичні корені сучасності, у певній мірі передбачити майбутнє цих явищ, з'ясувати роль сучасної держави і права у суспільстві, їх соціальну значимість.

У навчальному посібнику «**Історія держави і права країн Стародавнього світу**» в цілому здійснено спробу розглянути державо- і правотворення від виникнення перших держав на території Стародавнього Сходу до розпаду Римської імперії та подальший процес державно-правового розвитку зарубіжних країн у період середньовіччя.

Навчальний посібник підготовлений згідно з робочою програмою навчальної дисципліни і має полегшити вивчення навчального матеріалу та покращити орієнтацію студентів у ньому. Посібник складається із вступного та двох загальних розділів. Інформаційний матеріал кожного розділу поділений на підтеми. Кожна підтема у схемах та таблицях розкриває суспільний, державний устрій, правову та судову систему **стародавніх цивілізацій**.

Визначена дисципліна також допомагає студентам зрозуміти і засвоїти найважливіші питання таких навчальних дисциплін, як **теорія права і держави, основи римського права, конституційне право зарубіжних країн, міжнародне публічне і приватне право, історія політичних та правових вчень** та ін.

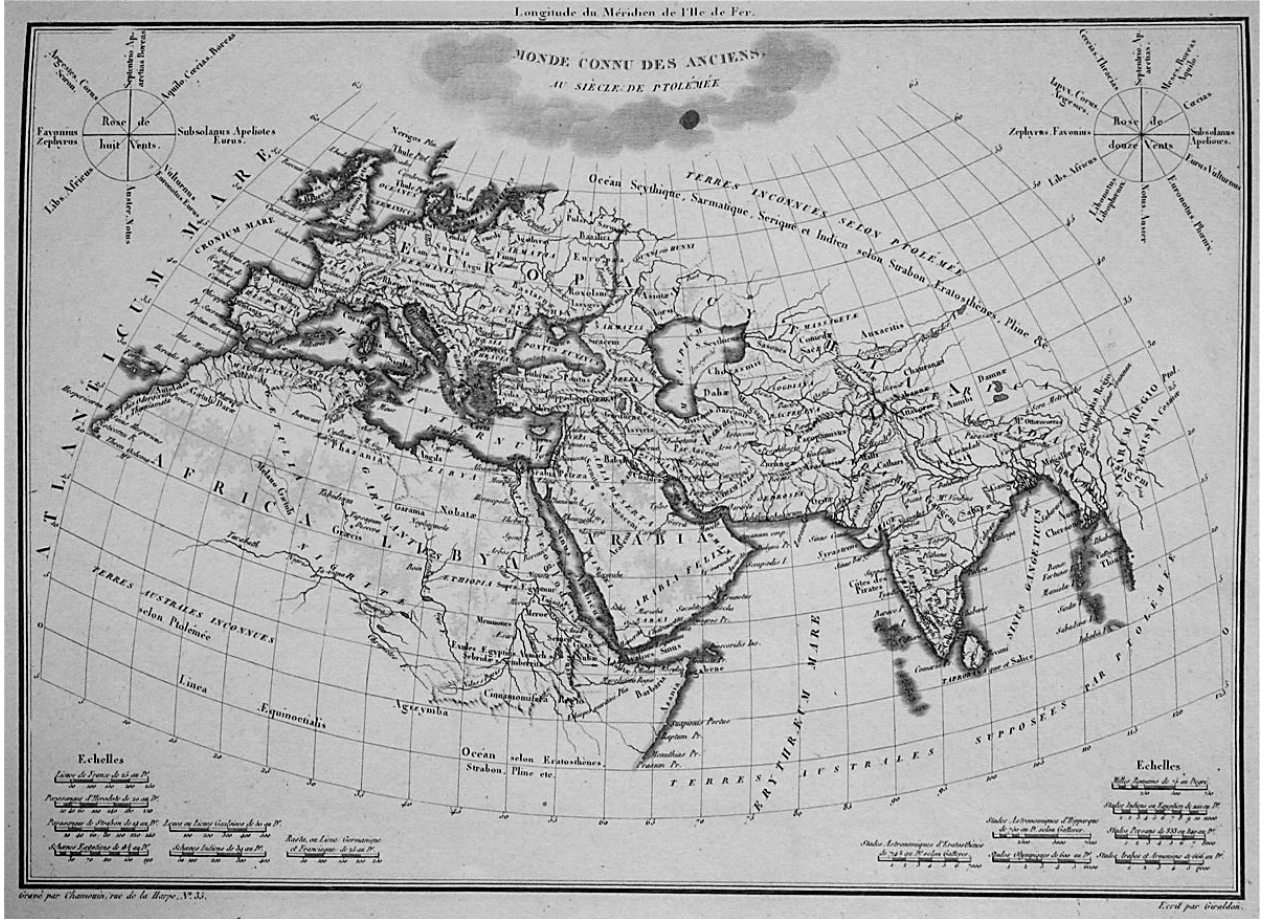
У сучасних умовах перед вищою школою України стоять великі і складні завдання щодо підвищення якості підготовки **спеціалістів–юристів**. З огляду на це роль навчального посібника, який вчить студентів самостійно працювати, творчо мислити, робити висновки, давати оцінку явищам і подіям, ще більше зростає.

Історія держави і права зарубіжних країн має важливе значення в підготовці правознавців. Сьогодні не можливо бути кваліфікованим юристом, не маючи історико-правової підготовки.

Формування юриста-професіонала, а отже – культурного та високоосвіченого інтелектуала, патріота своєї Батьківщини, особистості з активною громадянською позицією, – неможливе без ознайомлення з кращими надбаннями світового суспільно-історичного досвіду розбудови державності і права у різних регіонах світу в конкретні історичні періоди від найдавніших часів до сучасності. Саме тому на першому курсі Ви починаєте вивчати навчальні дисципліни **історико-правового блоку**, успішне опанування яких надасть Вам можливість сформулювати цілісне уявлення про витоки, походження, особливості формування та зрештою сучасний стан провідних зразків державності та правових систем країн світу, визначити належність Української держави і права до кращих загальнокультурних та політико-правових надбань людської цивілізації.

Отже, **головна мета навчального посібника** – поглибити і систематизувати вивчення найбільш важливих, складних і актуальних тем курсу історії держави і права зарубіжних країн.

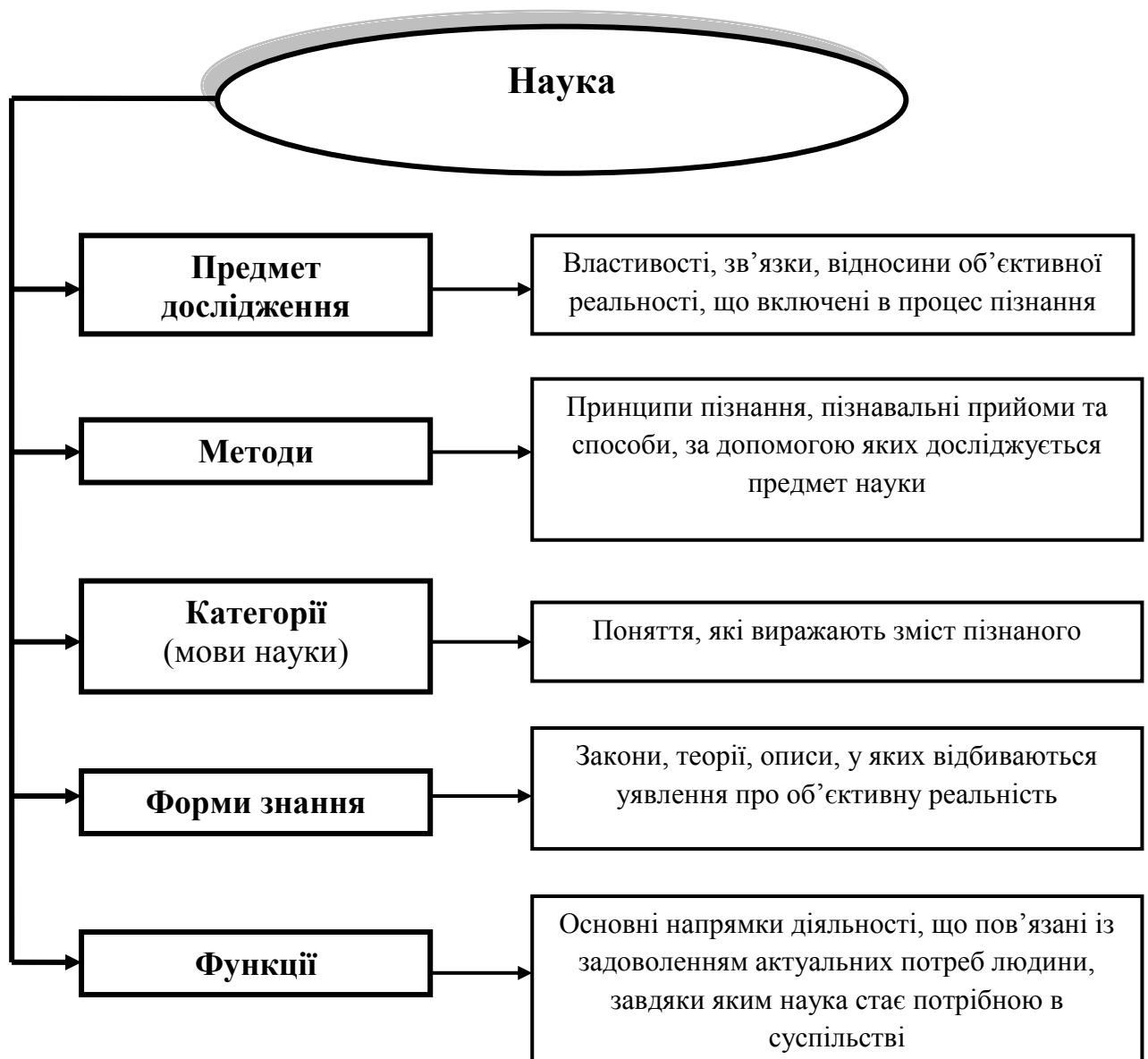
ВСТУПНИЙ РОЗДІЛ

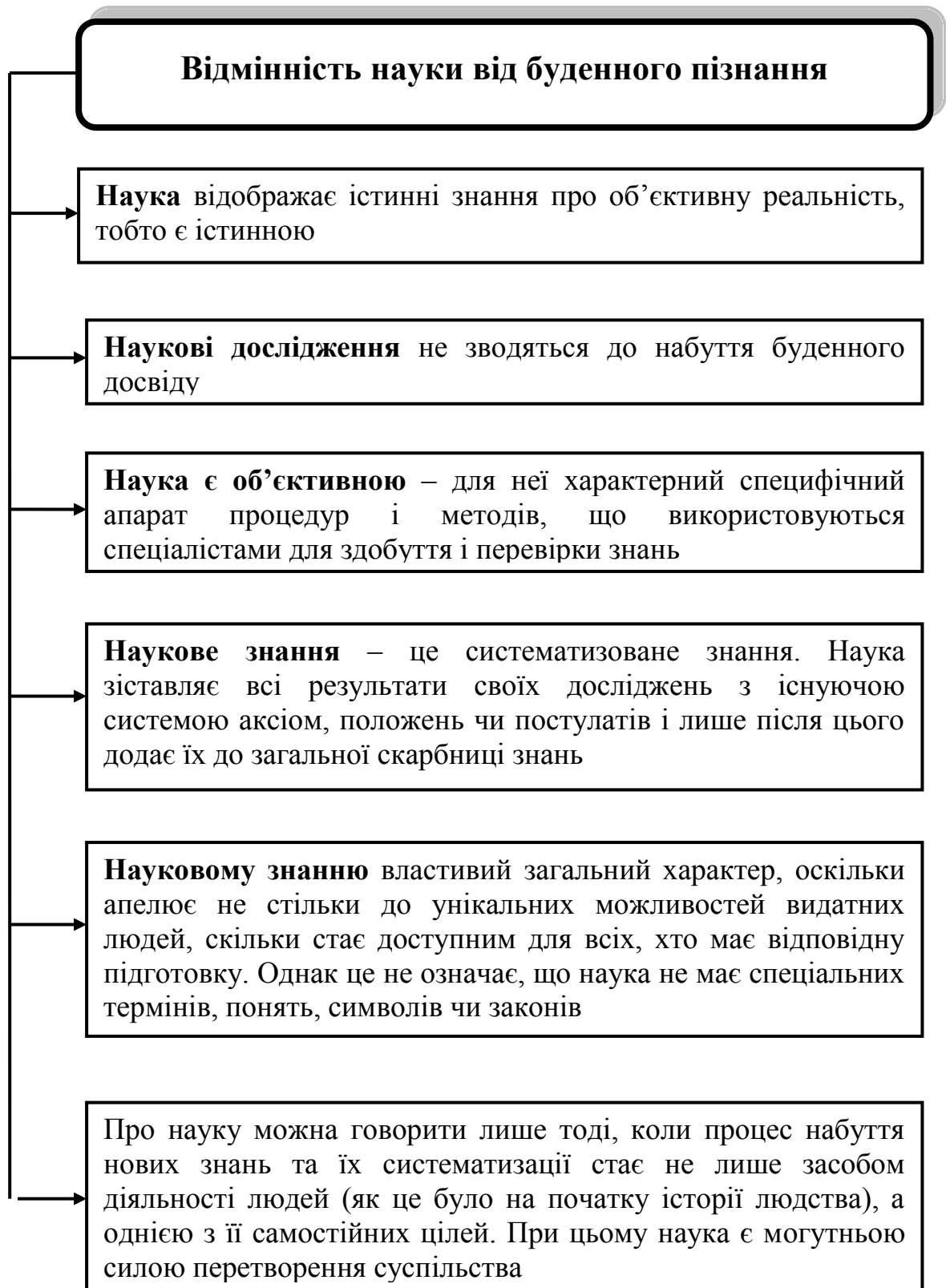

Стародавній світ. Мапа. 1812 р.

ТЕМА 1. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

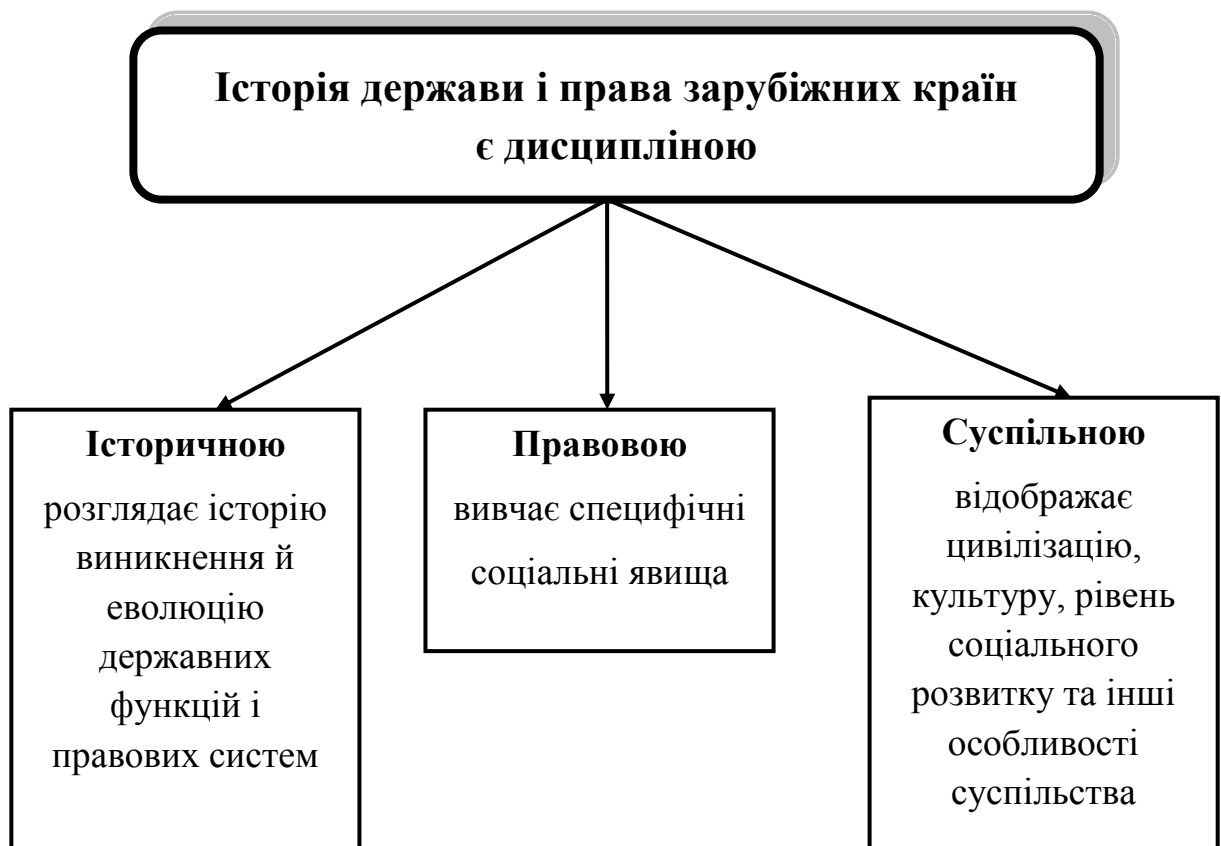

 Історія держави і права зарубіжних країн – це фундаментальна наука про закономірності виникнення, розвитку та функціонування держави та права зарубіжних країн

 Вивчення будь-якої дисципліни починається з визначення її **предмета**

Предметом «Історії держави і права зарубіжних країн» є вивчення загальних і специфічних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування держави і права в окремих зарубіжних країнах, причому в їхній історичній конкретності та хронологічній послідовності.

Об'єкт науки і навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» становлять держава і право зарубіжних країн в історичному минулому

 Мета історії держави і права зарубіжних країн

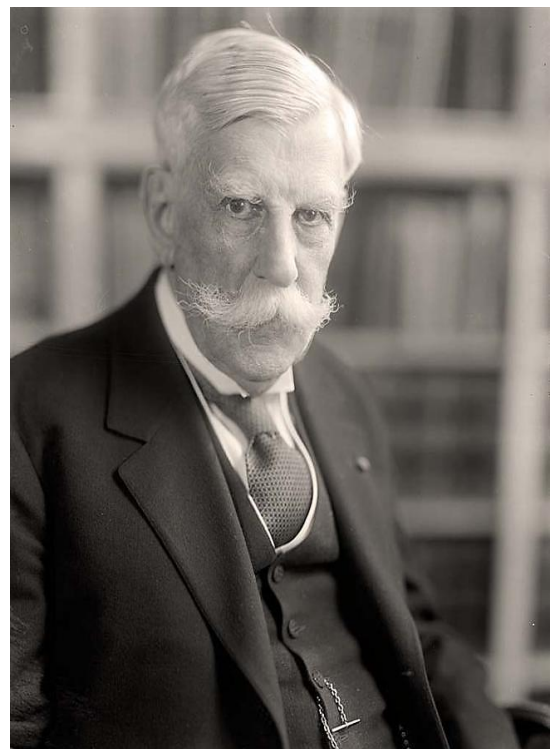
- Збір якнайбільшої кількості фактів, їх опис, аналіз та оцінка
- Виявлення історичних закономірностей розвитку держави і права

Ф. Савіньї, представник історичної школи права

📖 *Історія держави і права зарубіжних країн як наука і навчальна дисципліна має свою історію. Як самостійна галузь наукового знання вона бере свій початок з кінця XVIII – початку XIX ст.*

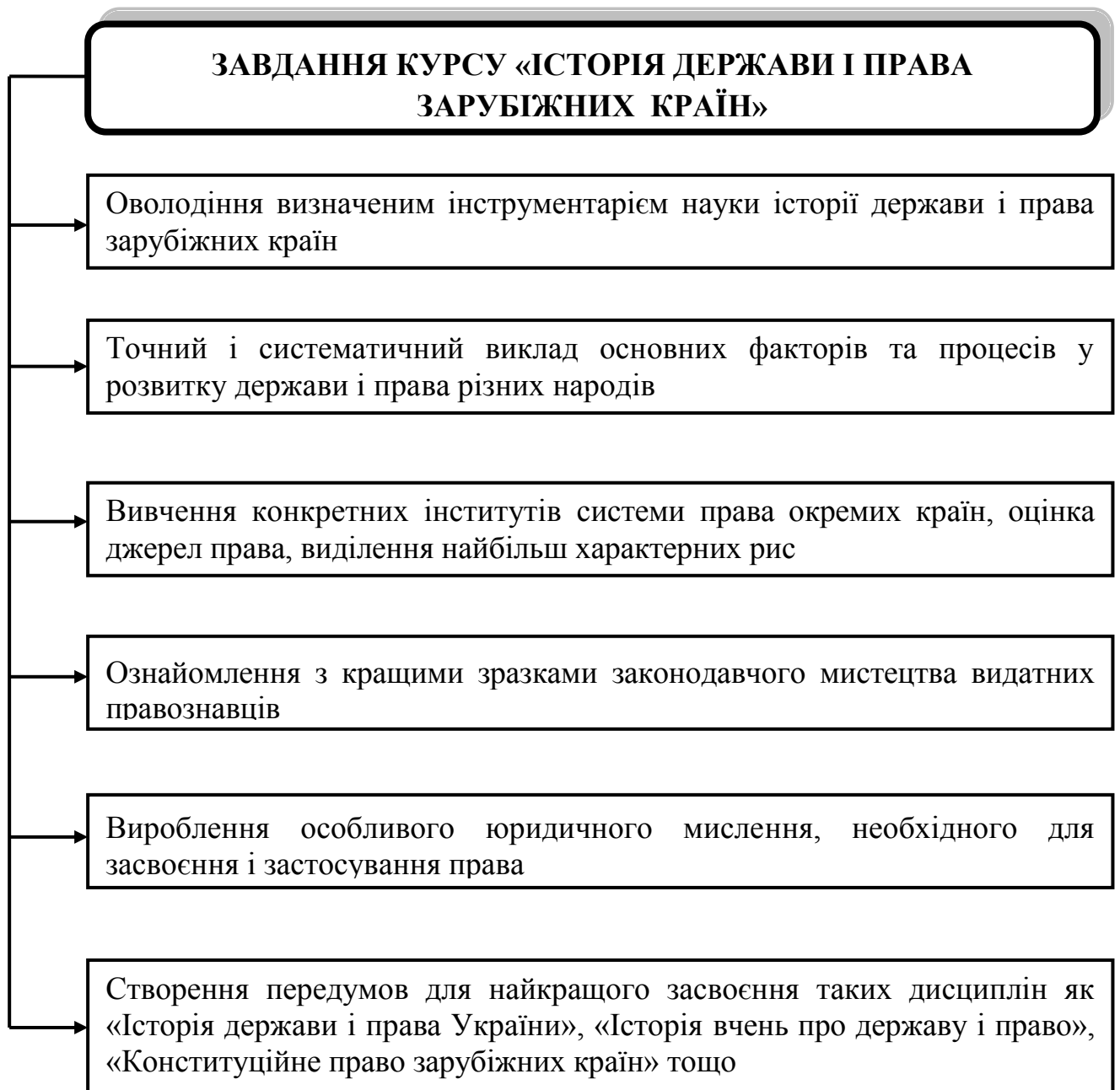
Є. Дюринг

О. Холмс

📖 *На початку XX ст. вченими був узагальнений величезний фактичний матеріал, видані фундаментальні праці німецьких, американських вчених. З цього часу курс загальної історії держави і права ввели в навчальні програми вищих навчальних закладів*

ЗАВДАННЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»

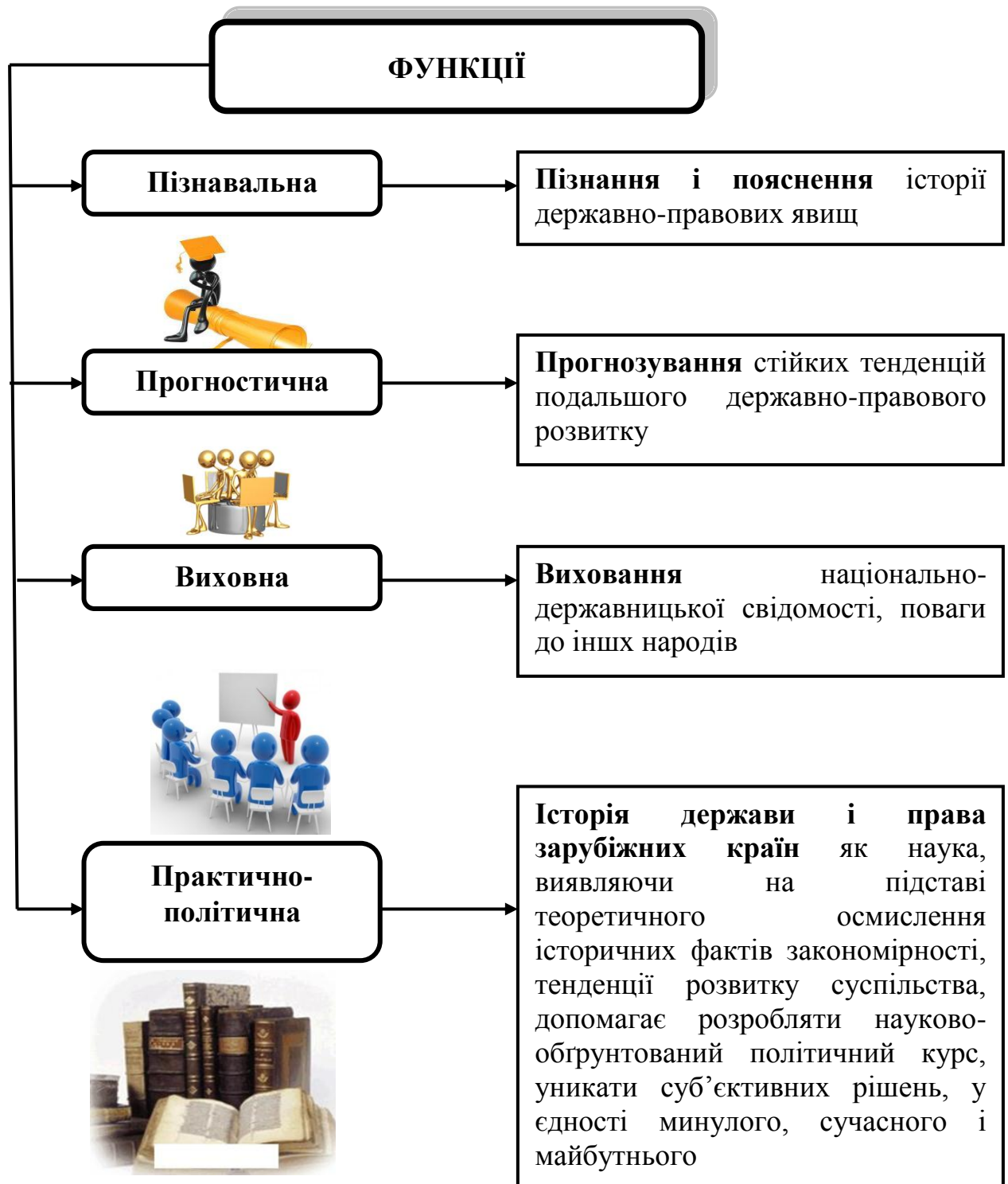

 У навчальному курсі виділяються дві основні проблеми:

- *виникнення і розвиток держави, включаючи форму правління, форму устрою, політичний режим, структуру центрального та місцевого державного апарату, організація суду, армії*
- *виникнення і розвиток системи права, включаючи джерела права, право власності, зобов'язальне право, злочини і покарання, основні форми судового процесу.*

ФУНКЦІ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

 Функції – основні напрямки діяльності, що пов'язані з задоволенням актуальних потреб людини і завдяки яким наука стає потрібною в суспільстві

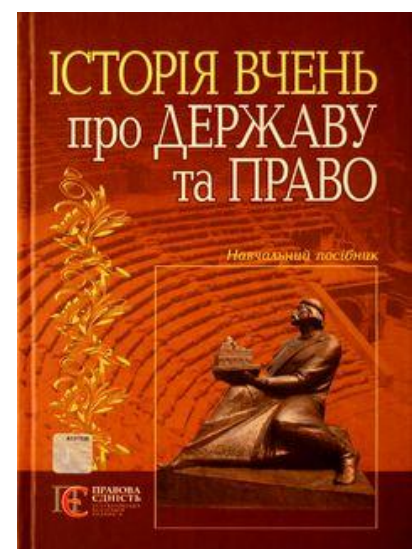
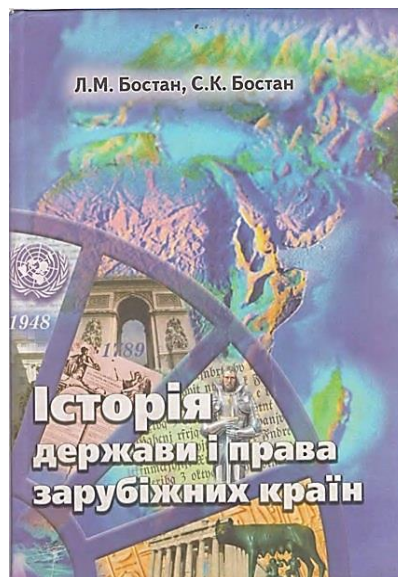
ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Особливості історії держави і права зарубіжних країн як навчальної дисципліни

Історія держави і права зарубіжних країн як навчальна дисципліна вивчає закономірності виникнення і розвитку держави і права в окремих зарубіжних країнах

Завдання навчальної дисципліни історії держави і права зарубіжних країн вужчі, ніж ті, що стоять перед наукою і мають навчальний, дидактичний характер

Історія держави і права зарубіжних країн як навчальна дисципліна передбачає міждисциплінарні зв'язки з такими навчальними курсами як «Історія держави і права України», «Теорія держави і права», «Історія вчень про державу і право», «Конституційне право зарубіжних країн»

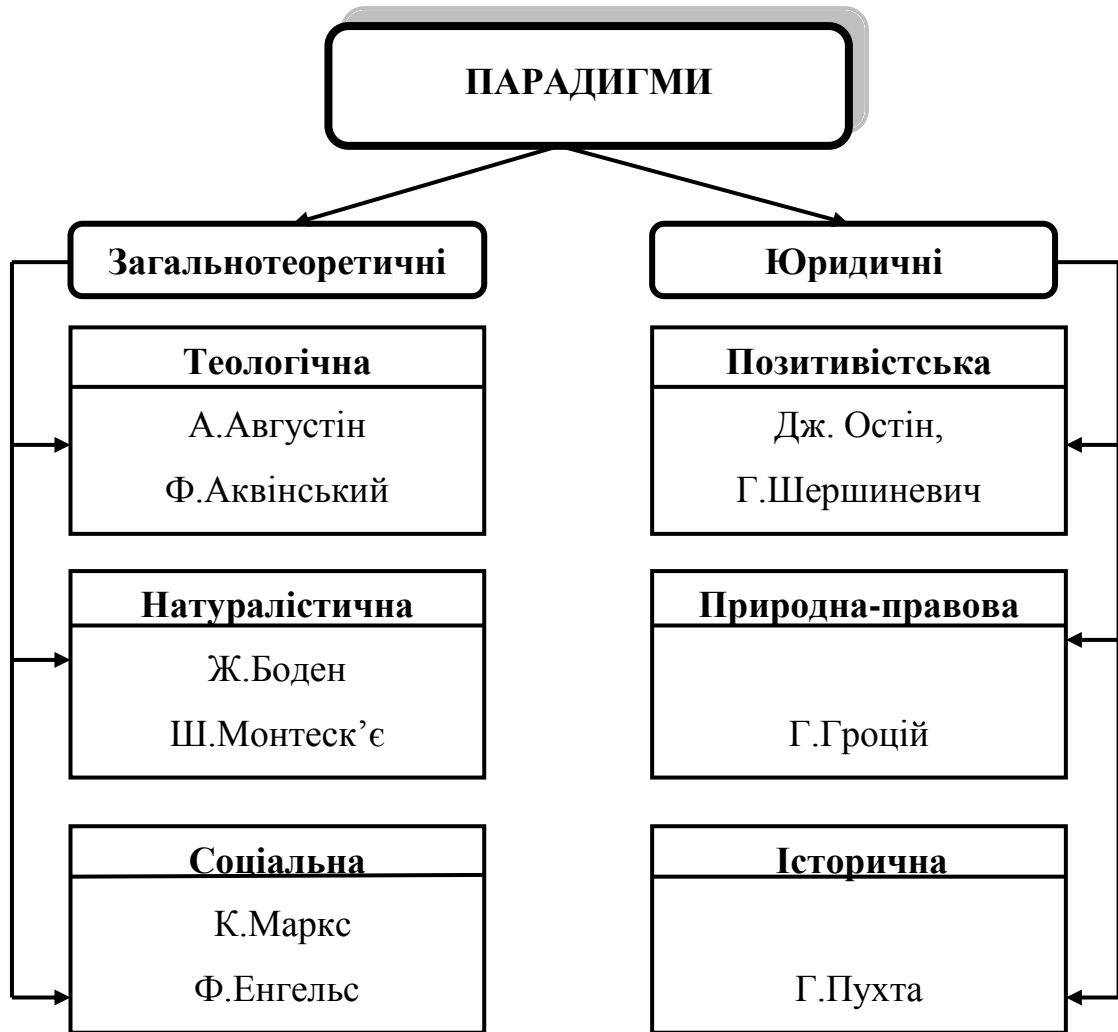
ЗНАЧЕННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ТЕМА 2. МЕТОДОЛОГІЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»

 Методологія – вчення про парадигми, методи і принципи наукового пізнання

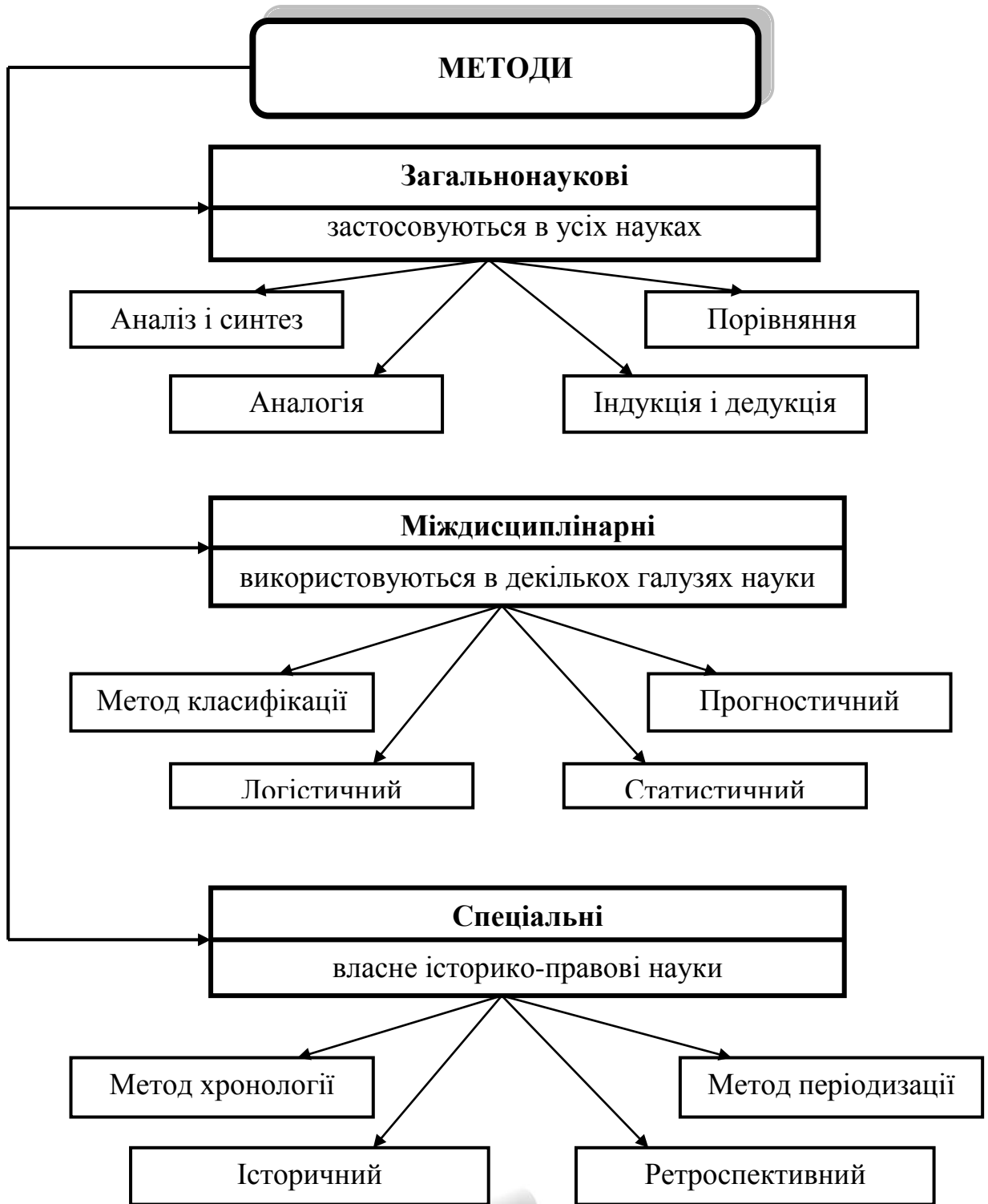

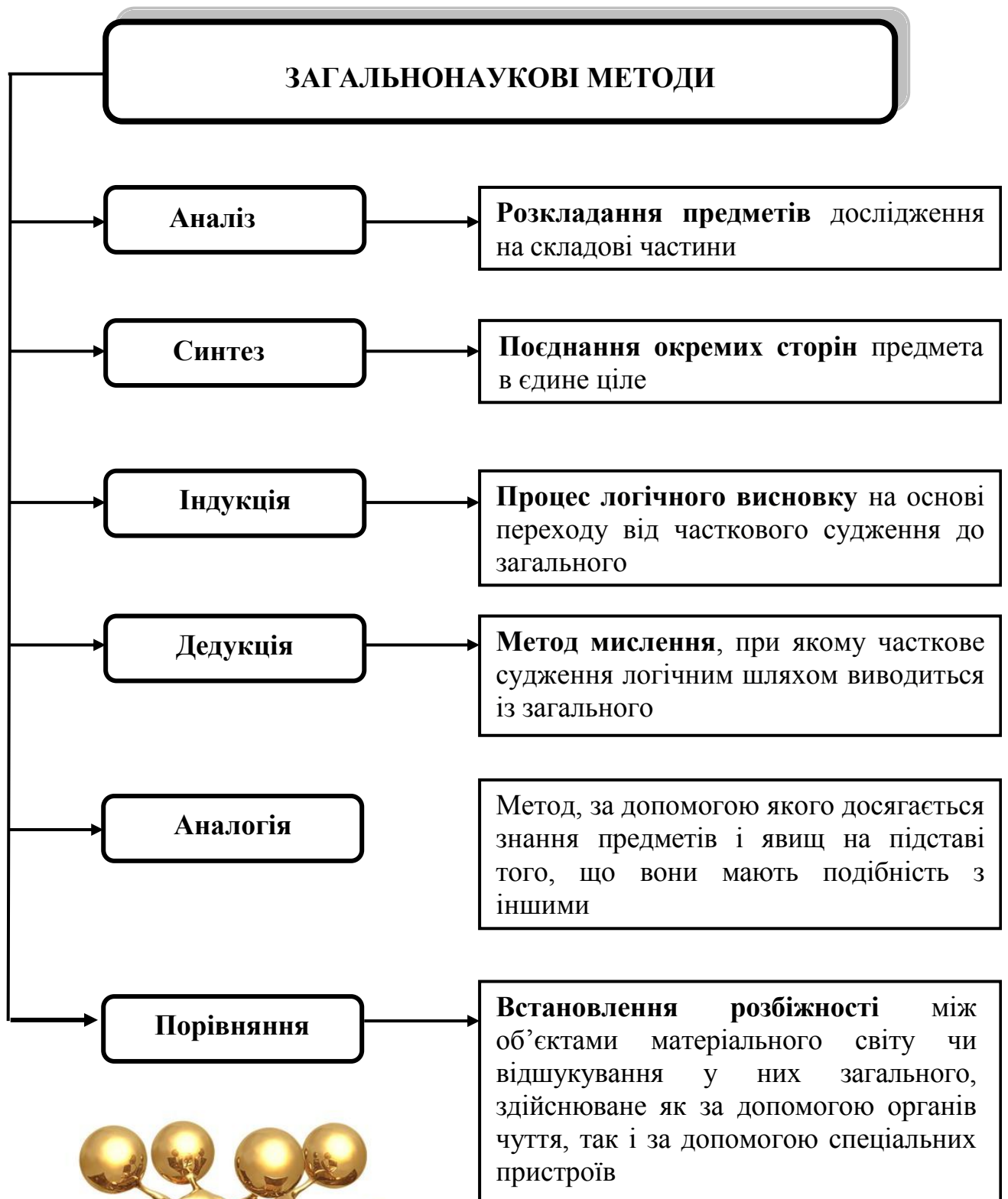

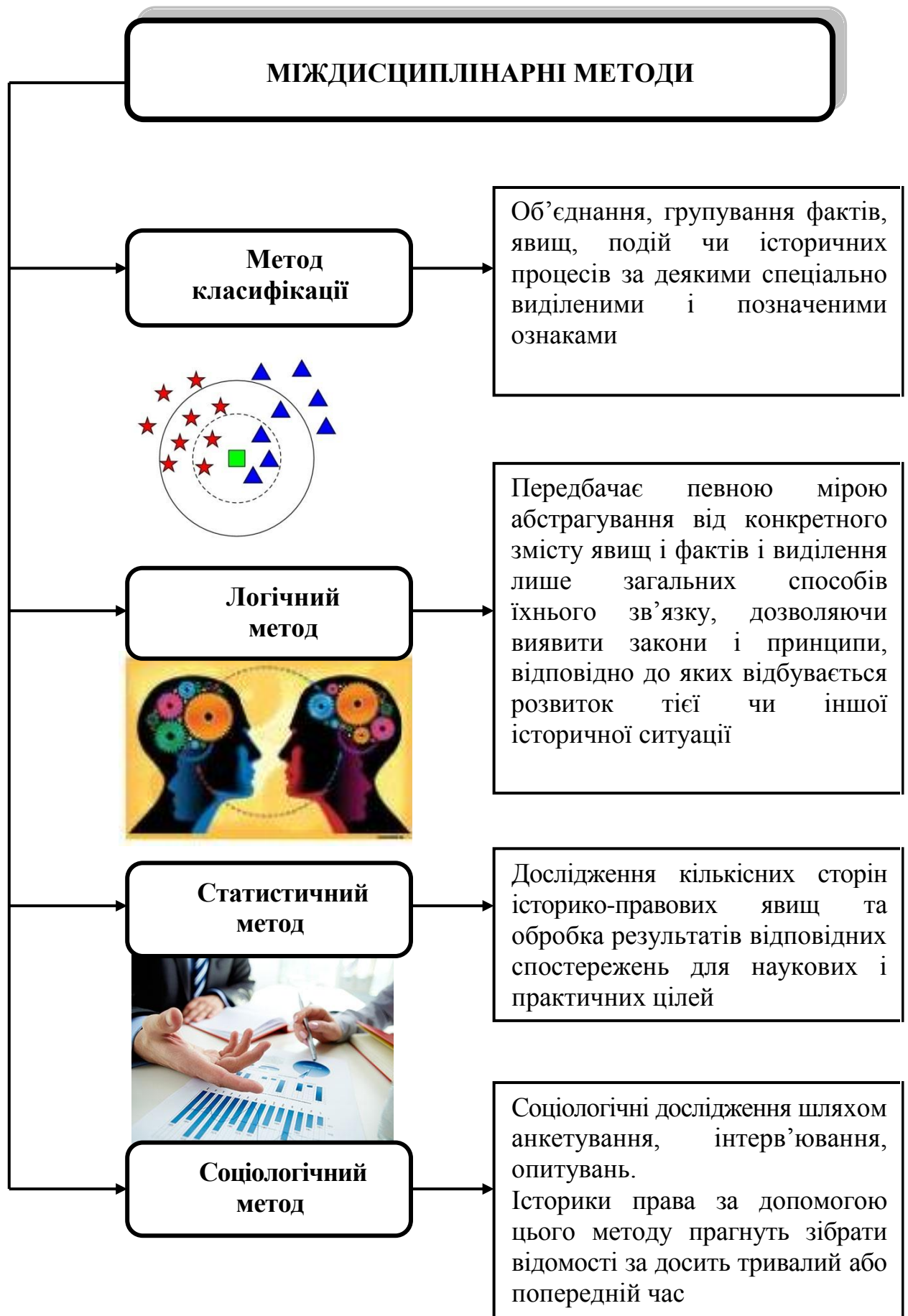
Ф.Аквінський

Г. Пухта

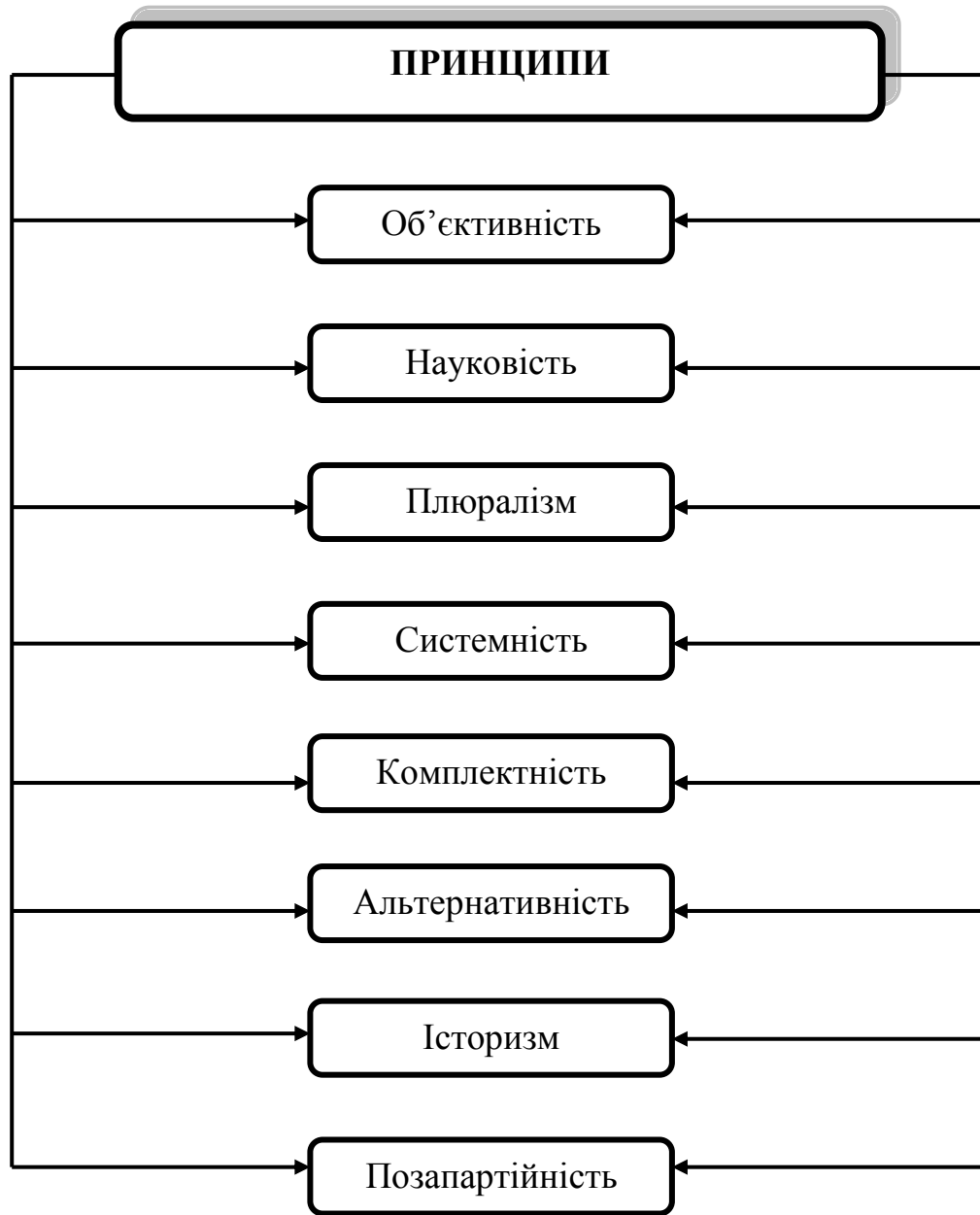

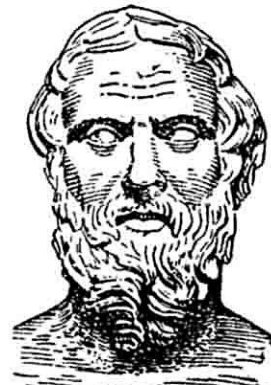

📖 При вивченні дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» дуже важливо дотримуватись певних наукових принципів

Тит Лівій (59 р. до н.е. – 17 р.)

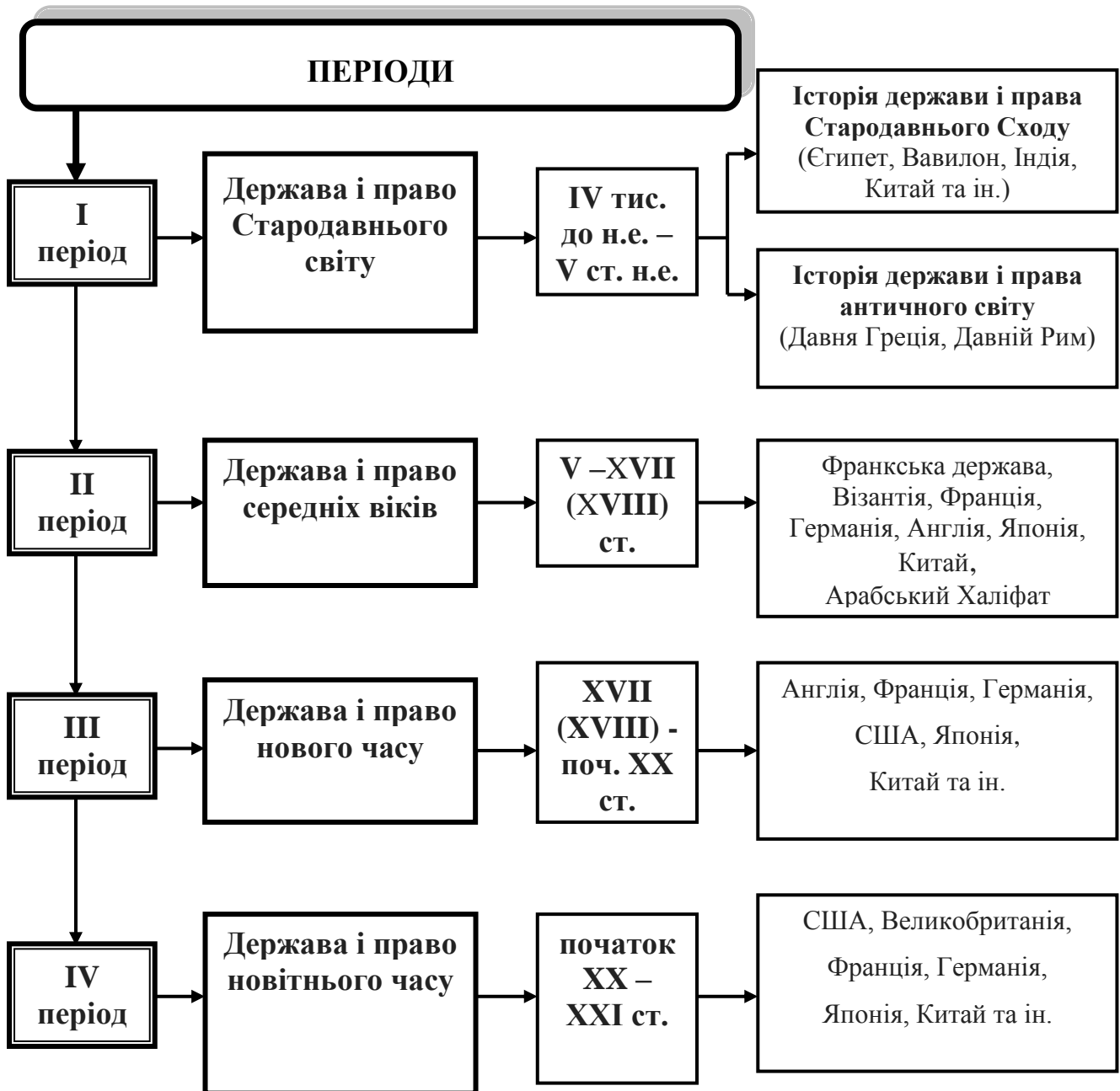

Геродот (490 – 425 рр. до н.е.)

📖 Одним із найбільш важливих **принципів**, який допомагає у вивченні курсу «Історія держави і права зарубіжних країн», є **системність**

ТЕМА 3. ПЕРІОДИЗАЦІЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»

 Означена періодизація є умовною, але вона відповідає чотирьом основним епохам розвитку суспільства, важливою частиною якого є держава і право. Кожна з цих епох характеризується складністю і неоднозначністю соціально-економічних і державно-правових процесів. Не всі країни проходять основні періоди суспільного розвитку, а якщо й проходять, то не завжди синхронно й однозначно. У межах кожного з цих періодів і розглядається курс «Історія держави і права зарубіжних країн».

ТЕМА 4. ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА В КУРСІ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»

 «Історія держави і права зарубіжних країн» у своїх висновках та відтворенні перебігу подій спирається на історичні джерела.

Історичні джерела – це пам'ятки минулого, що надають факти, на яких базуються історичні знання

Закони Ману

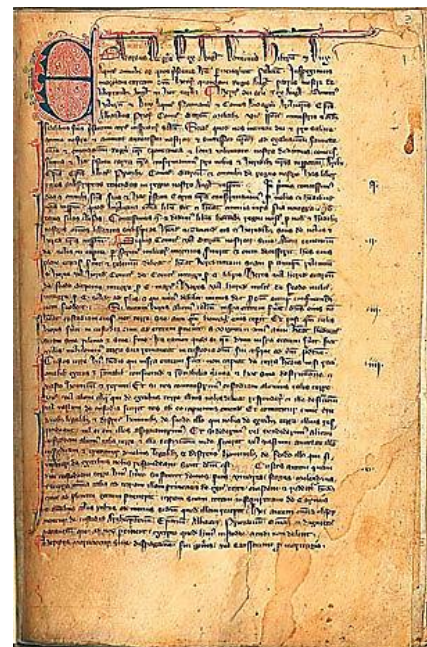
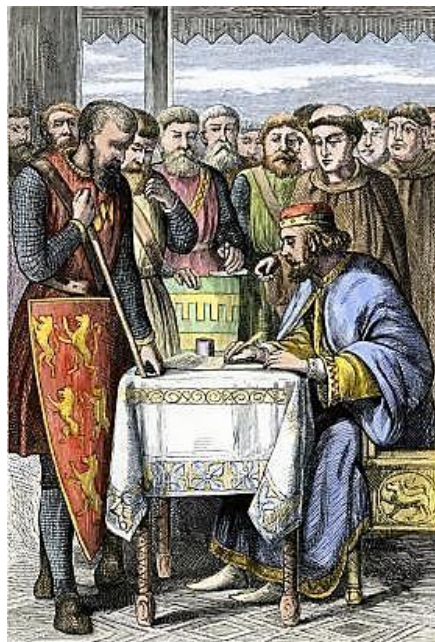
II таблиця З.М.

ВЛАСТИВОСТІ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Всі пам'ятки – це свідки своєї епохи, свого періоду і відтворюють лише певну грань буття минулого часу

Кожне історичне джерело, зокрема писемне, взяте окремо, є обмеженим в об'єктивності відображення історичної дійсності, оскільки його творцем була людина із суб'єктивним баченням і сприйняттям реальності свого часу

Інформація, яку містить джерело, може мати відкритий і прихований характер, що виявляється дослідником через зіставлення джерел; прихований характер інформації, властивий багатьом джерелам, створює ґрунт для творчого пошуку вченого

Підписання Хартії вольностей Іоанном Безземельним, 1215 р.

ТЕМА 5. «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН» В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ НАУК

ТЕМА 6. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ПРАВА

Право – система загальнообов'язкових правил поведінки, які формуються або санкціонуються державою, мають формально визначений характер і забезпечуються можливістю застосування державного примусу

Правова система – комплекс взаємозалежних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформації, правопорядок та ін.)

Галузь права – відносно самостійна сукупність юридичних норм, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічним методом правового регулювання.

Інститут права – система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин.

Джерела (форми права) – вихідні від держави або визнані нею офіційно-документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення

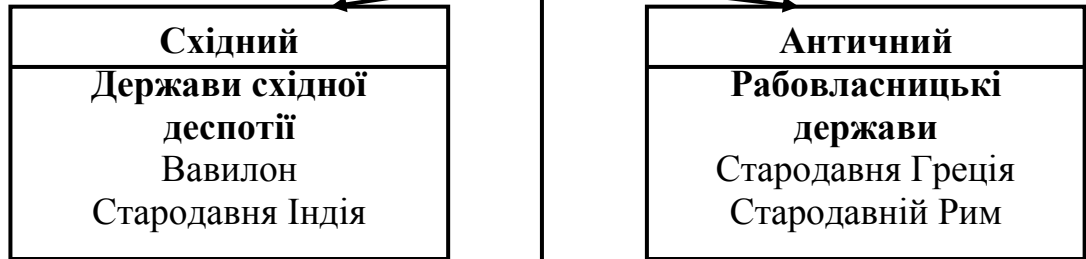
Кодифікація – спосіб систематизації законодавчих актів, який полягає в їх удосконаленні через зміну змісту (переробку і узгодження) юридичних норм, пов'язаних загальним предметом правового врегулювання, і об'єднання в новий єдиний правовий акт

ТЕМА 7. ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

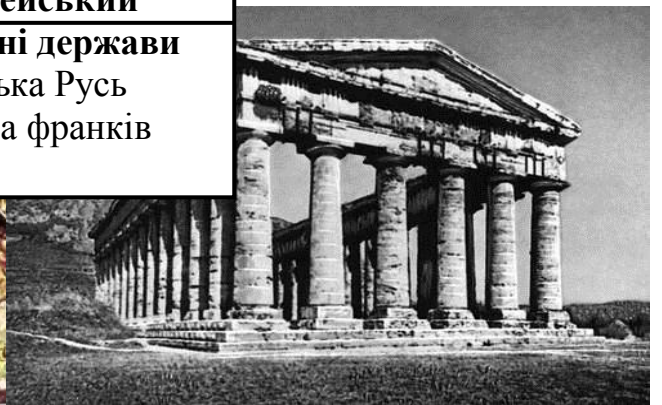

Повстання рабів. 396 – 394 рр. до н.е.

Шляхи формування держави

Європейський
Феодалні держави
 Київська Русь
 Держава франків

Шляхи утворення права

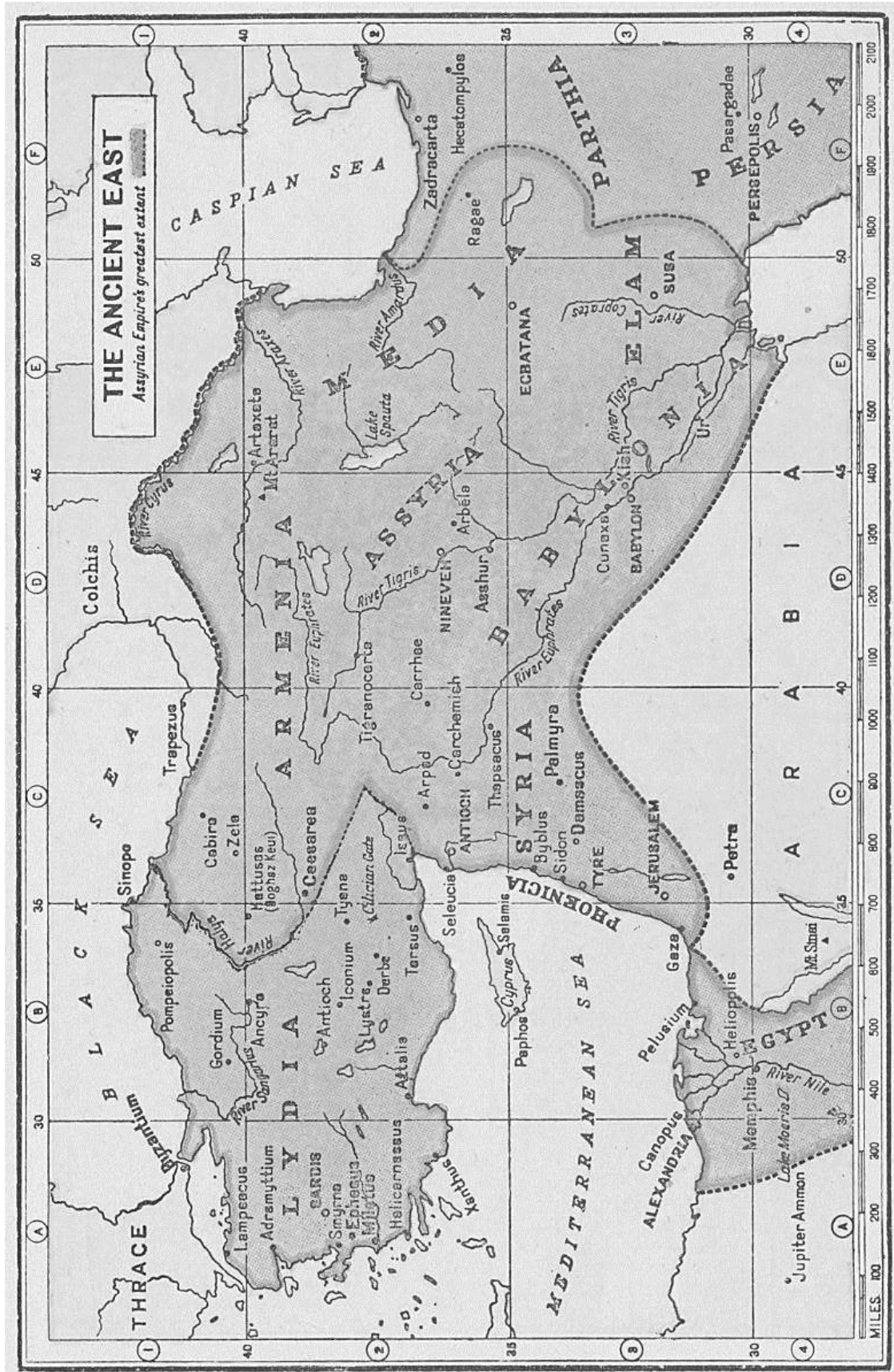
Переростання мононом у норми звичаєвого права та їх санкціонування силою держави

Правотворчість держави, що виражається у виданні спеціальних документів – нормативно-правових актів (законів, указів тощо)

Прецедентне право, що складалось із конкретних рішень судових чи адміністративних органів

РОЗДІЛ 1. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

ТЕМА 8. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВИ І ПРАВА КРАЇН СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

РИСИ СХІДНОЇ ДЕСПОТІЇ

Централізована держава з повноцінною системою адміністрації, фінансовою та судовою системами

Деспотичний режим

Необмежені повноваження спадкового глави держави

Монарх обожнювався і виступав одноосібним законодавцем, вищим суддею та верховним власником землі

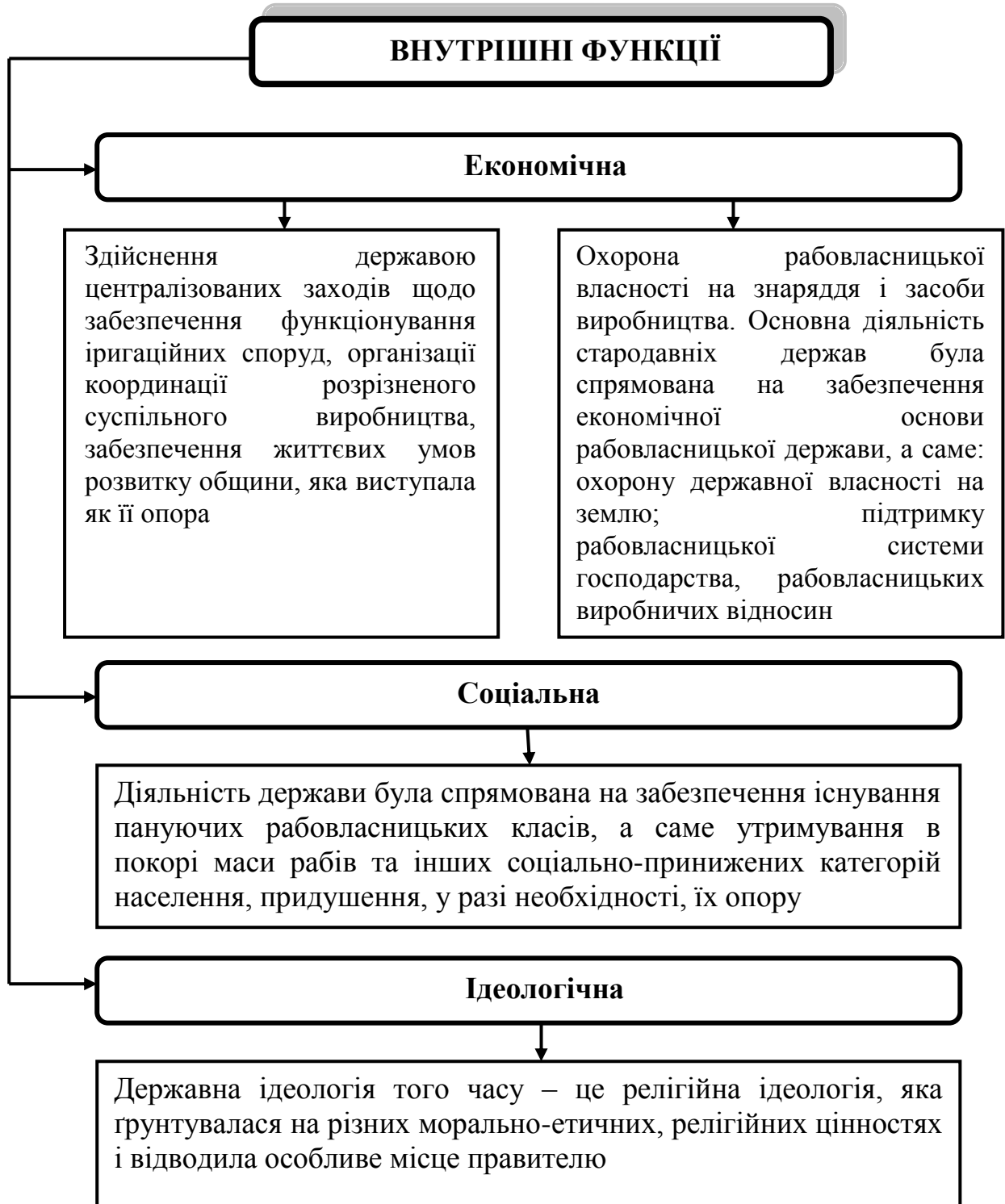
Світська та духовна гілки влади об'єднувалися в одній особі

Наявність в державі чисельного бюрократичного апарату

Гробниця Цинь-Шихуанді

ФУНКЦІЇ ДАВНЬОСХІДНИХ ДЕРЖАВ

Іригаційні споруди

Насильницьке переселення Навуходоносором II частини населення Іудейського царства до Вавилонії

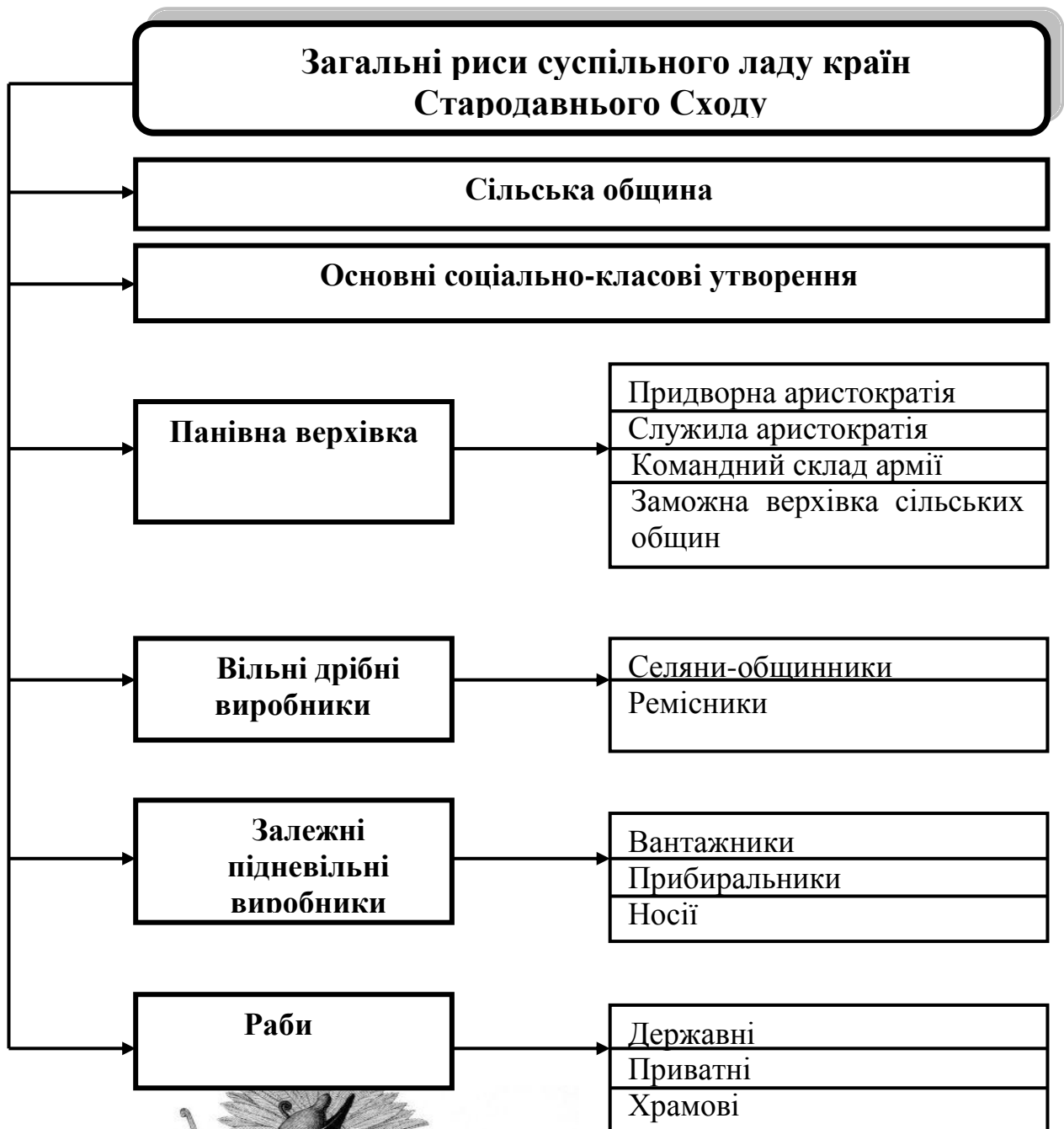
ДЕРЖАВНИЙ МЕХАНІЗМ КРАЇН СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Стародавній Єгипет. Богиня Маат, бог Тот, Гор

 Державний механізм являв собою централізовану систему державних органів і установ, що складалася з двох горизонтальних рівнів управління:

- ◆ **центрального чиновницького апарату** на чолі з **монархом**
- ◆ **місцевого чиновницького апарату** (рівня областей, общин)
- ◆ **трьох вертикальних рівнів управління**: три основні давньосхідні відомства – військове, фінансове та публічних робіт.

Фараон, суддя, раб в Стародавньому Єгипті

Характерні риси права країн Стародавнього Сходу

Правовий звичай – найдавніше джерело права рабовласницького суспільства

Перші державні закони – письмове викладення правових звичаїв чи запису окремих судових рішень, які регулювали окремі сфери суспільного життя. **Закони** розроблялися і схвалювалися верхівкою чиновницького апарату та жрецтва

Невідокремленість права від звичаїв, традицій, моралі, релігійних вірувань, обрядів

Синкретизм норм права був властивий упродовж тривалого часу

Казуїстичність правових норм

Консерватизм

Формалізм

Збереження у праві пережитків первіснообщинного ладу (колективна відповідальність членів сім'ї чи общини за вчинений злочин)

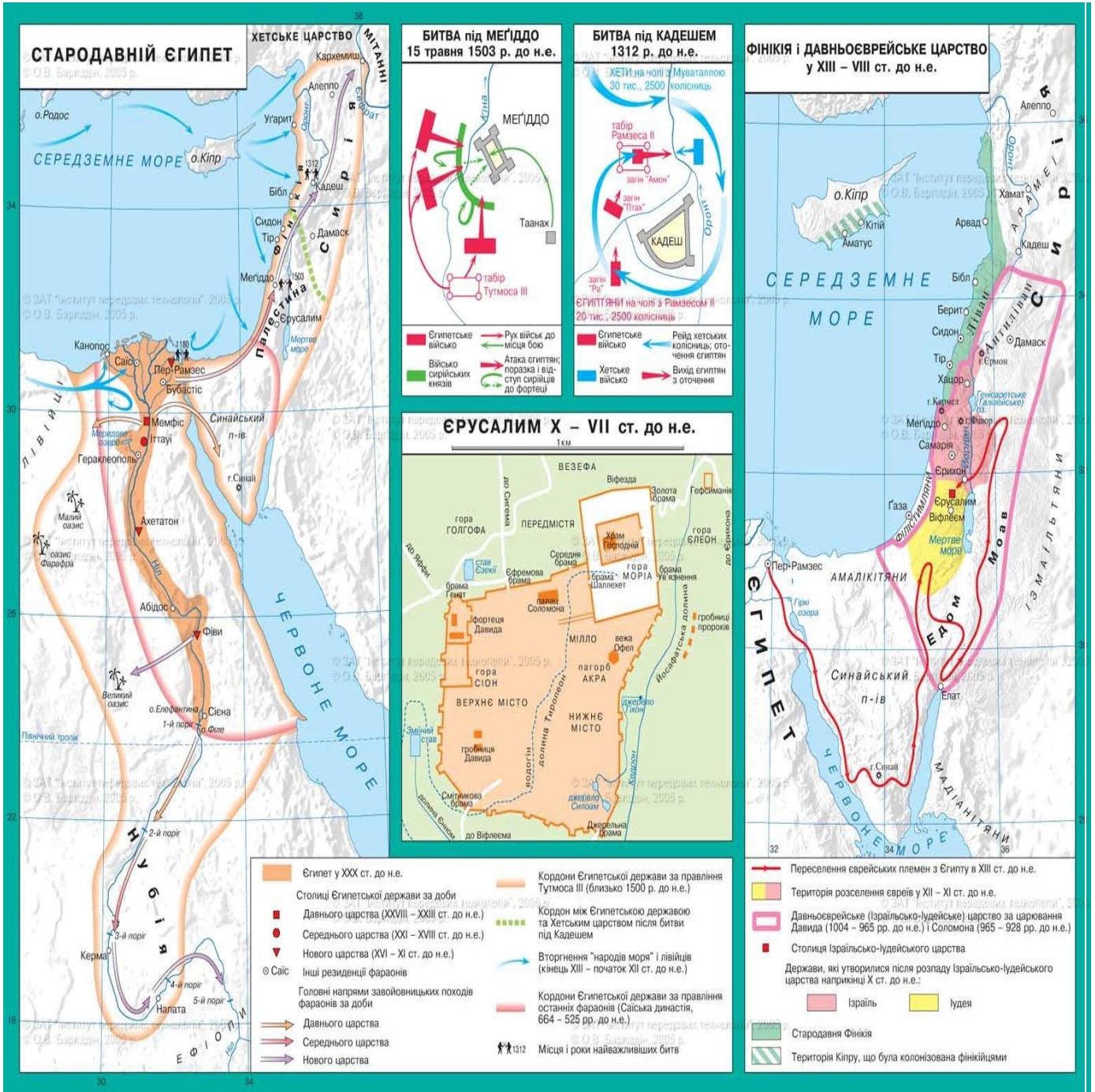
Ужорсточений характер норм права (за порівняно нетяжкі злочини передбачалася смертна кара чи покарання через каліцтво)

Правові санкції носили **детермінований характер** (суд був фактично позбавлений права на свій розсуд застосовувати шкалу покарань залежно від обставин скоєння злочину чи особи злочинця)

Вплив патріархату на правові відносини (глава сімейства перебував у вищому правовому становищі, ніж інші члени сім'ї. Жінка була обмежена у право- і дієздатності)

Поширення **таліону** як засобу покарання (відмінність покарання за принципом таліону від кровної помсти полягала в тому, що при таліоні судові і каральні функції брала на себе держава, а не рід скривдженого)

Тема 9. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Джерельна база

Староєгипетські писемні пам'ятки

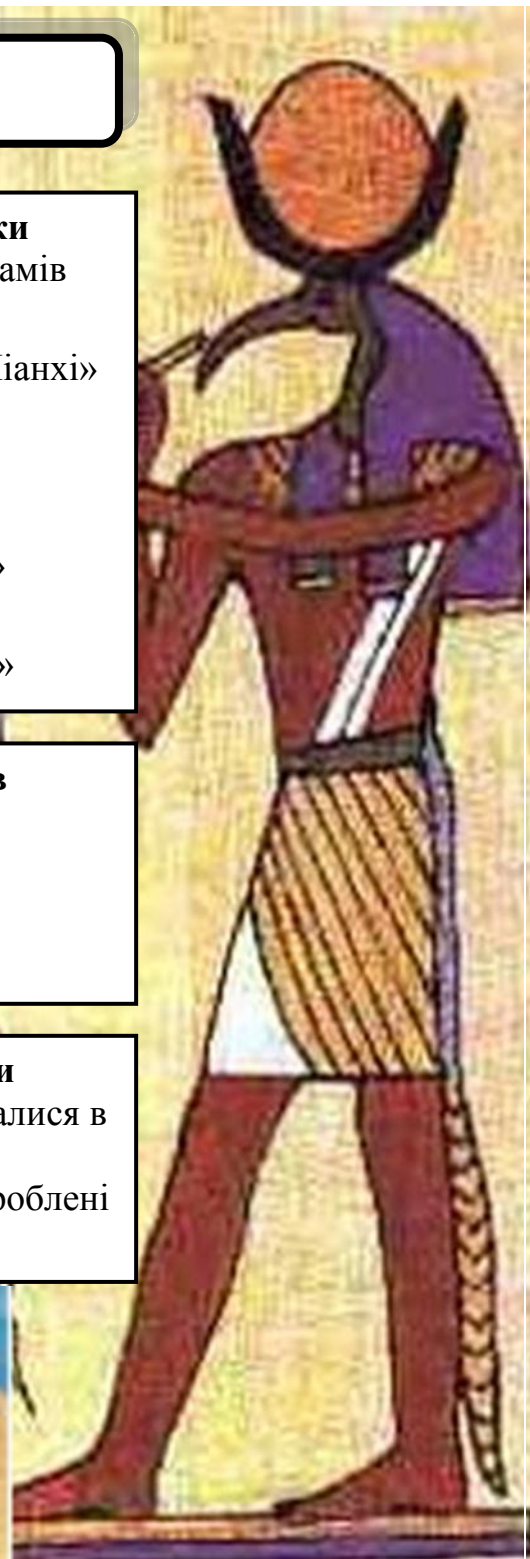
- ◆ списки фараонів на стінах храмів
- ◆ царські літописи
«Палермський камінь», «Стела Піанхі»
- ◆ словники, задачники
- ◆ трактати (астрономічні)
- ◆ енциклопедії
«Енциклопедія Аменемопе»
- ◆ заупокійна література
«Книга мертвих», «Тексти пірамід»

Повідомлення античних авторів

- ◆ Геродота
- ◆ Діодора
- ◆ Страбона

Пам'ятки матеріальної культури

- ◆ Археологічні дослідження Єгипту почалися в кінці XVIII ст.
- ◆ Основні археологічні відкриття були зроблені у другій половині XIX ст.

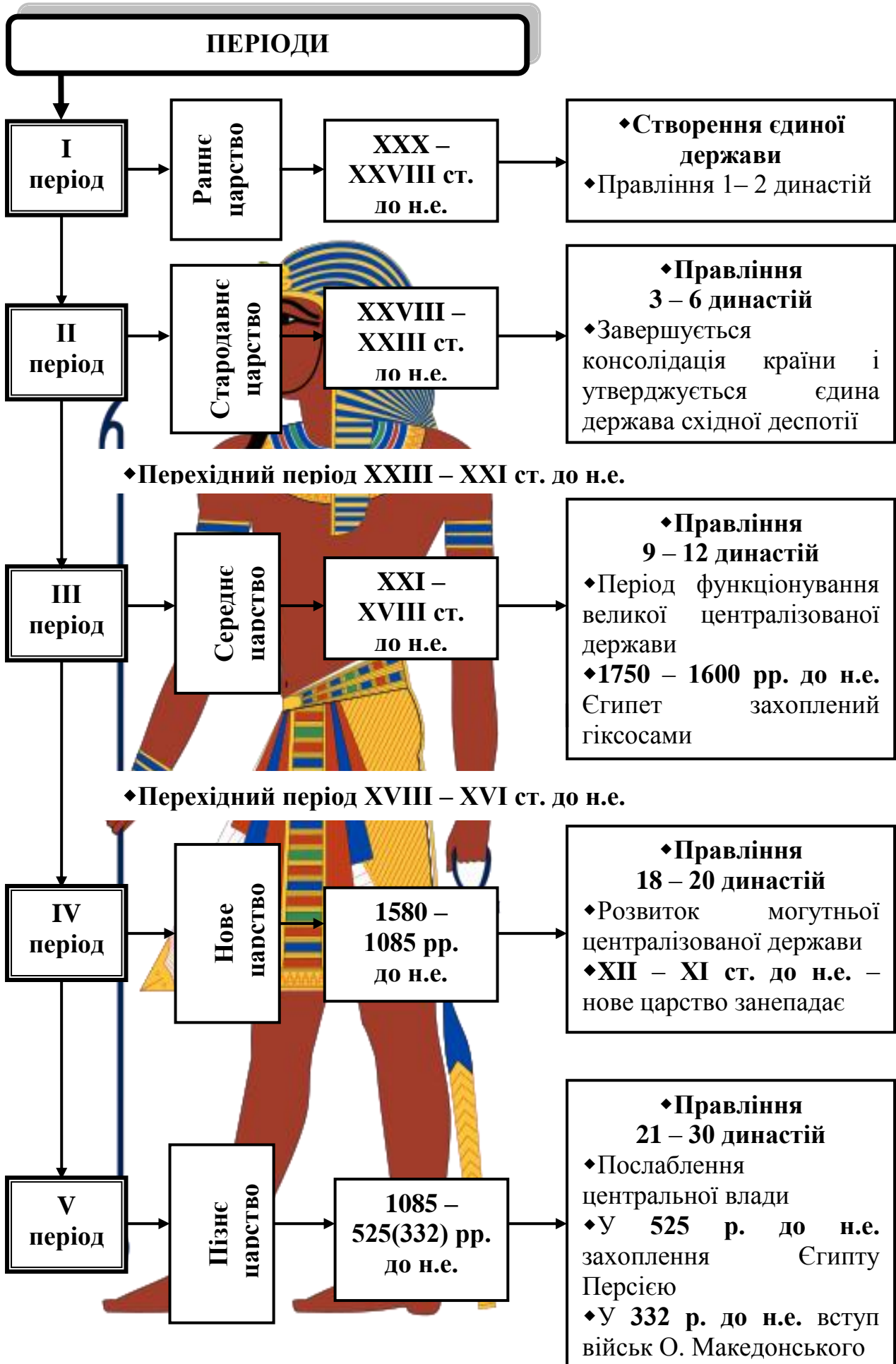

Бог Тот

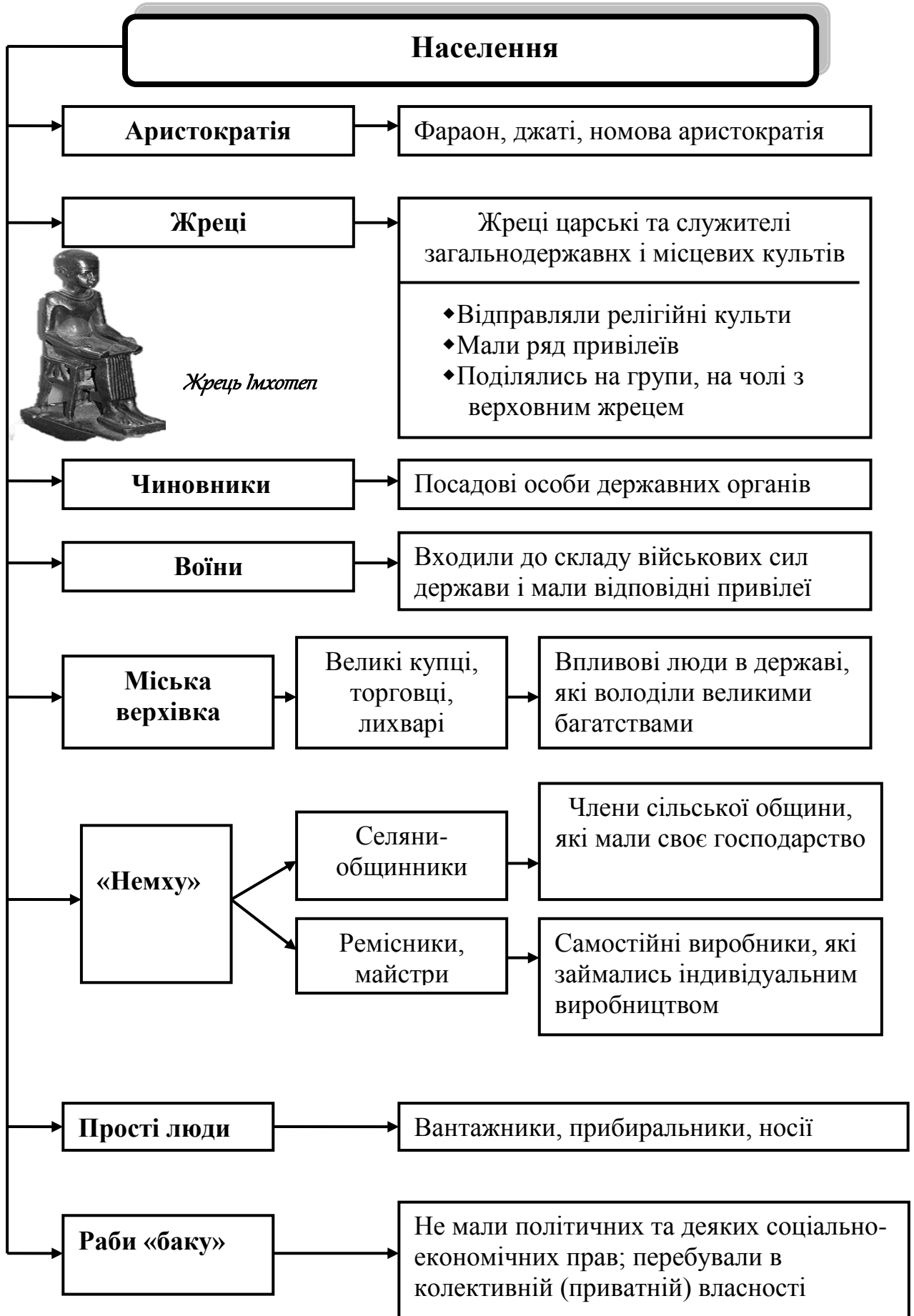

Піраміда Хеопса

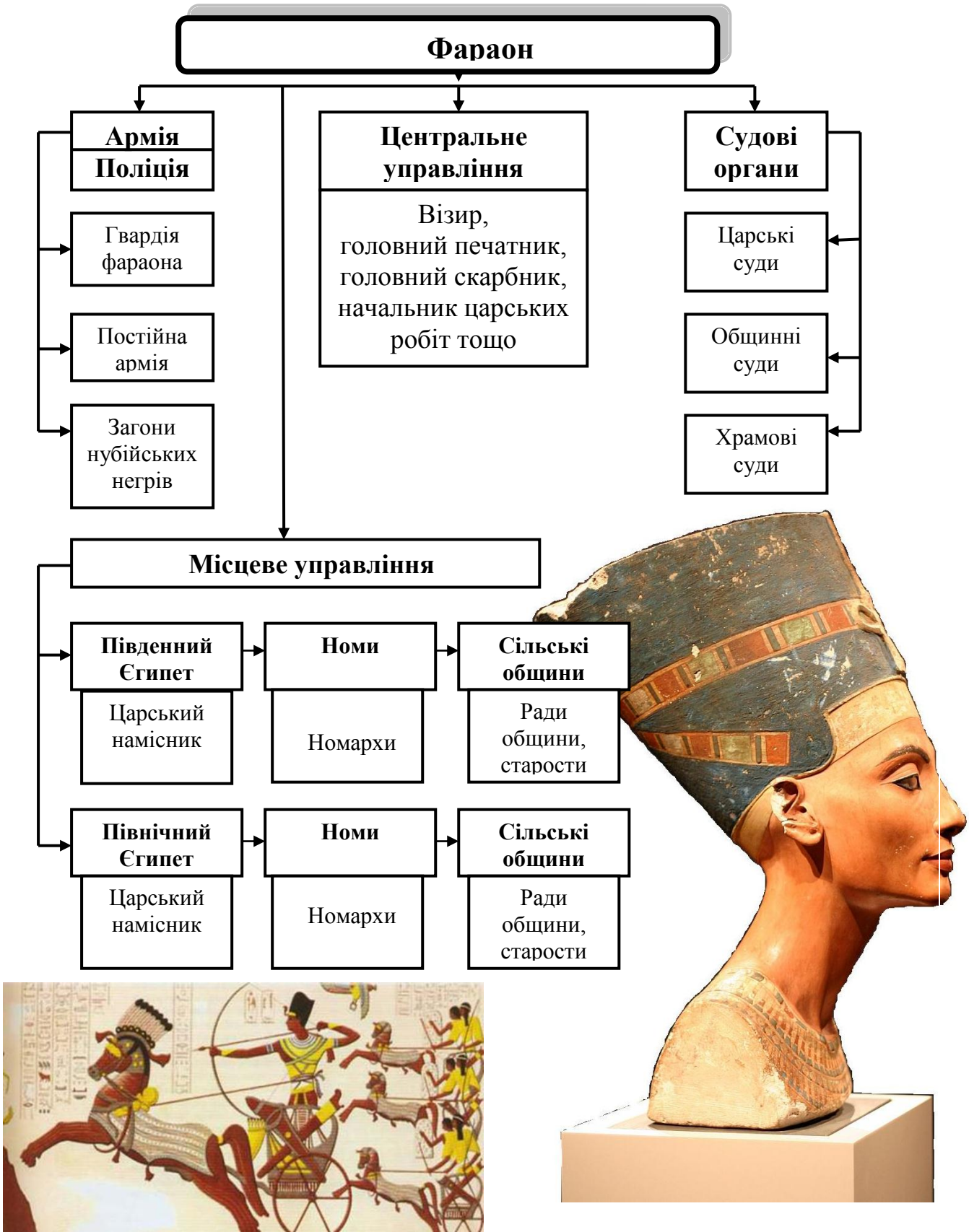
ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ЄГИПТУ (XVI – XI СТ. ДО Н.Е.)

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Армія. Бойові коліснці

Цариця Нефертіті, кінець XV – XIV ст. до н.е.

ФАРАОНИ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

ХАСЕХЕМУІ

Хасехемуі (помер у 2686 або 2648 до н.е.) – останній фараон Другої династії Давнього Єгипту, що завершував епоху Раннього царства.

Хасехемуі відзначився в кількох походах і залишив ряд монументів, які свідчать про перемогу над повсталою Північчю – Нижнім Єгиптом.

Хасехемуі жорстоко придушив повстання в Дельті: судячи по написам на підніжжях його двох статуй, які він присвятив побудованому ним храму, було вбито 48205 чоловік, а ще 47 209 – забрано в полон. На двох кам'яних посудинах він представив богиню Верхнього Єгипту Нехebt, яка надає йому знак з'єднання обох земель. Тут же вміщено напис: «В рік поразки Нижнього Єгипту».

Хасехемуі знову об'єднав Верхній і Нижній Єгипет, і на цей раз Єгипет вперше був по-справжньому сконсолідований в єдину державу. Саме ім'я Хасехемуі означає «засяє Двома жезлами (влади)» і, мабуть, свідчить про примирення Півночі і Півдня. Тому серех фараона Хасехемуі увінчаний символами покровителів обох земель – і Гора, і Сета, і він став називати себе «тим, в кому умиротворилися обидва бога». Ні до, ні після цього фараона таке поєднання ніколи не вживалося. Однак, відразу ж після смерті фараона, Сет був викреслений із сереха.

Деякі єгиптологи пропонують вважати саме Хасехемуі, а не Менеса, Нармера або Царя Скорпіона, істинним об'єднувачем Стародавнього Єгипту.

АМЕНХОТЕП I

Аменхотеп I (1525 – 1504 рр. до н.е.) – син фараона Яхмоса I і цариці

Яхмес-Нефертарі, другий єгипетський фараон XVIII династії. Його ім'я Джосер-ка-Ра Аменхотеп перекладається як «Прекрасний двійник Ра, Амон задоволений». Правління Аменхотепа I – час реставрації і відновлення Єгипту після засилля гіксосів.

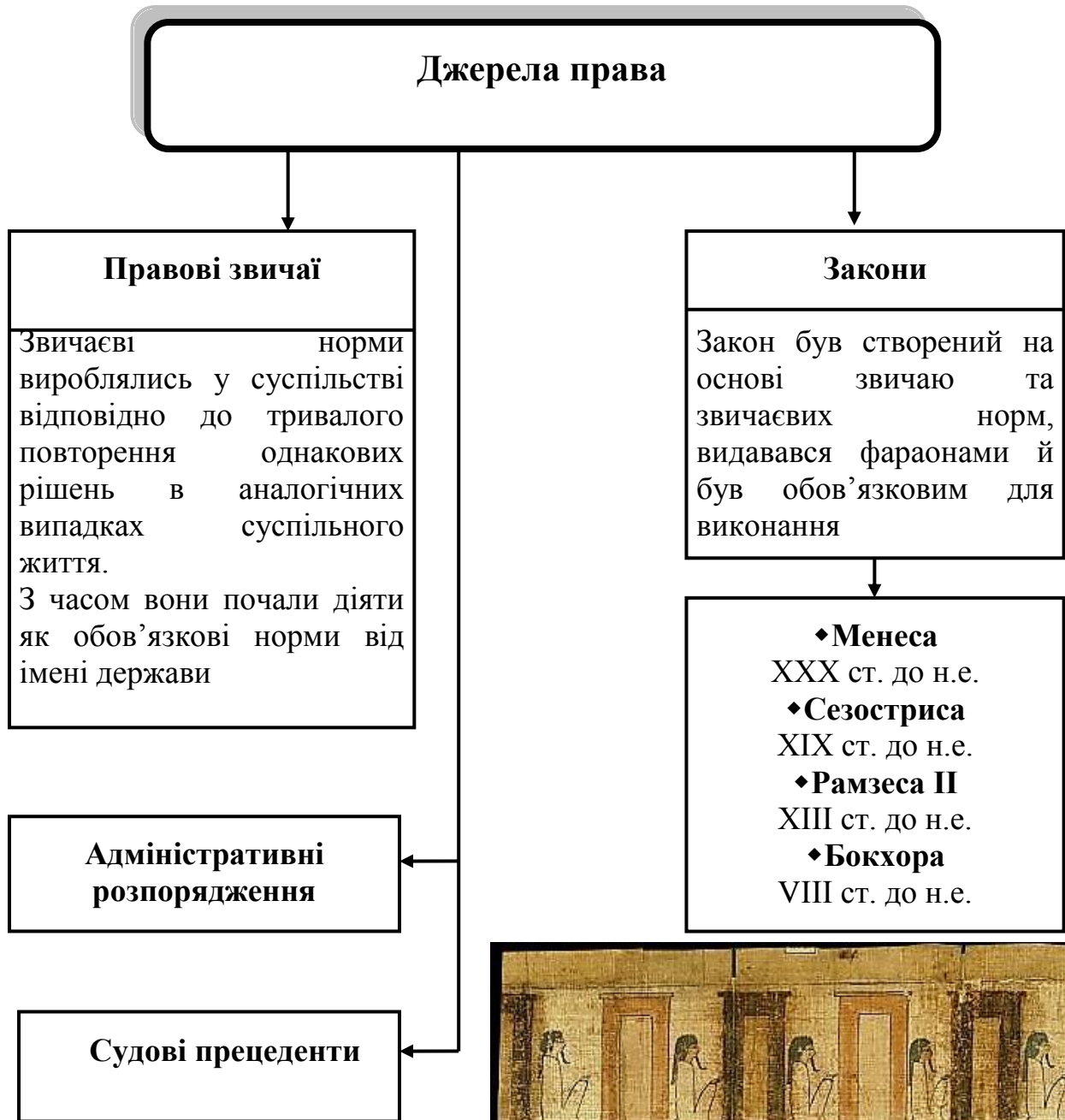
Аменхотеп продовжив завойовницьку політику свого батька. Після придушення повстання в Куші, Аменхотеп вводить новий, спеціальний титул єгипетського чиновника, керівника Нубією – «принц Куша». Відомо про успішний похід фараона проти лівійського племені аму-кехак, однак про саму битву інформації мало.

Окрім відновлення єгипетської влади в Нубії і лівійського походу, особливо видатних і витратних військових кампаній фараоном не проводилось. Головне завдання його правління – відновлення порядку і минулого спокою в самому Єгипті. Потрібно було відновити відтворити безліч храмів і священних монументів, відродити економіку, посилити чиновницький апарат для ефективного управління країною. Цим цар і займався.

При Аменхотепі I на Сінаї знов відкриваються каменоломні, а також розробляються родовища бірюзи. У Хатнубі і Босрі видобувають алебастр. У Гебель-ель-Сільсилі відкривається видобуток піщаника, значна частина якого пішла на реставрацію Карнацького храму Амона-Ра. Наслідуючи приклад свого попередника, Аменхотеп продовжував будівництво у Верхній Нубії. Було також розгорнуте будівництво в Дельті Нілу і в старому адміністративно-культовому центрі Давнього Єгипту – Мемфісі.

ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

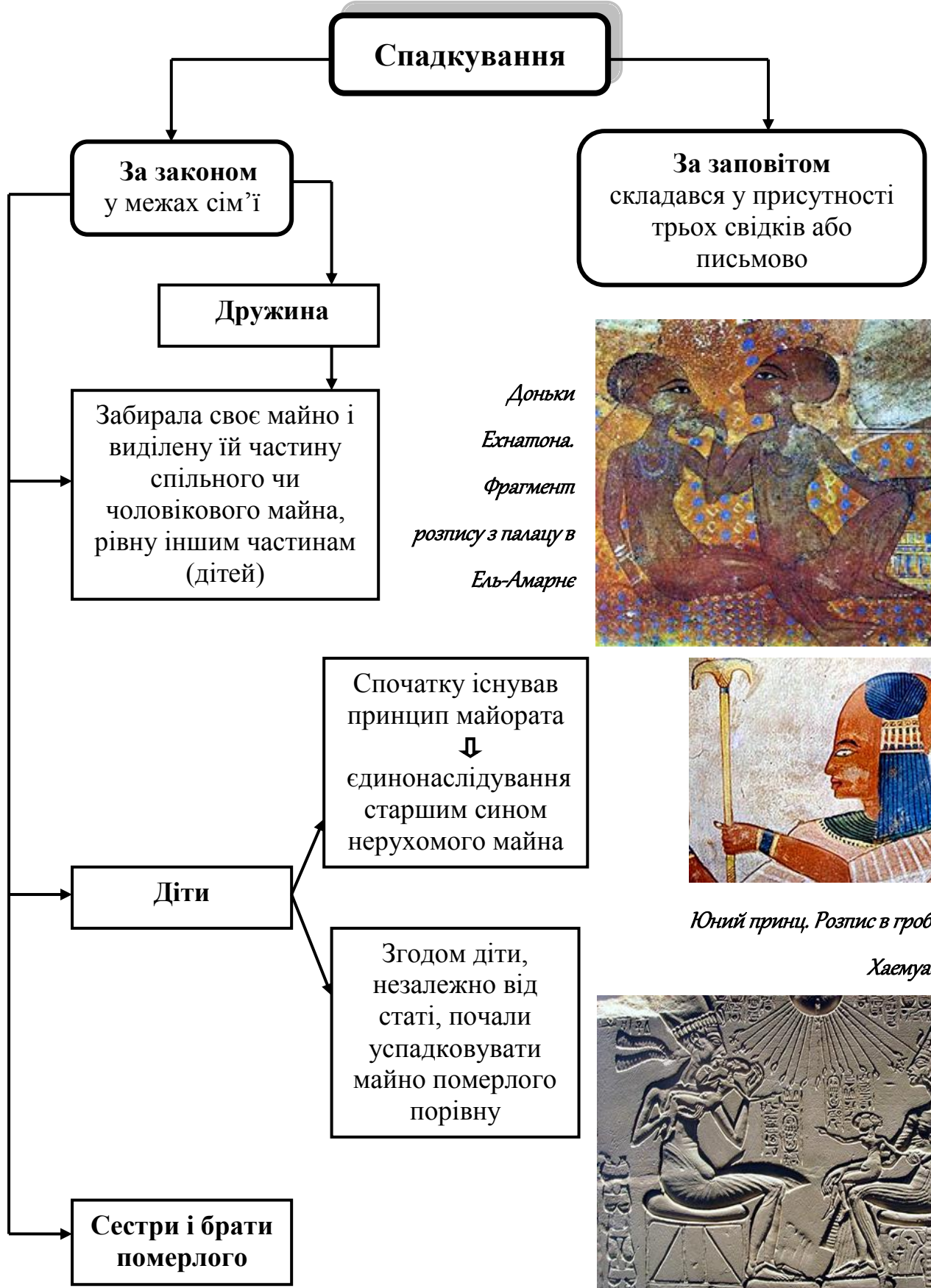

Статуя писця

Пліріус

СПАДКОВЕ ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

*Доньки
Ехнатона.
Фрагмент
розпису з палацу в
Ель-Амарне*

*Юний принц. Розпис в гробниці
Хаемуасета*

Ехнатон і Нефертіті з дітьми на руках. Нове царство

Види договорів

☞ Договір купівлі-продажу

Договір купівлі-продажу нерухомості укладали послідовно з дотриманням **трьох актів**:

Перший акт – узгодження змісту, договору, його письмове оформлення

Другий акт – підтвердження угоди клятвою сторін

Третій акт – полягав у введенні покупця у володіння землею

☞ Договір позики

♦ **Об'єкт договору** → речі, раби, продукти, зерно тощо

♦ **Забезпеченням повернення позиченого** був сам боржник або члени його сім'ї

☞ Договір найму

Наймання було **особисте та речове** ↗

♦ **Наймання особисте** – це наймання сільськогосподарських працівників, майстрів-будівельників та ін.

♦ **Наймання речове** – передача майна в тимчасове оплатне користування

☞ Договір обміну

Договір передбачав обмін речами, рабами, продуктами, зерном та ін.

☞ Договір товариства

Договір розподілу прибутків і збитків між членами товариства. Його укладали для спільного надання позики, купівлі корабля, зерна

☞ Договір поклажі

Договір безоплатного збереження чужих речей

Монети

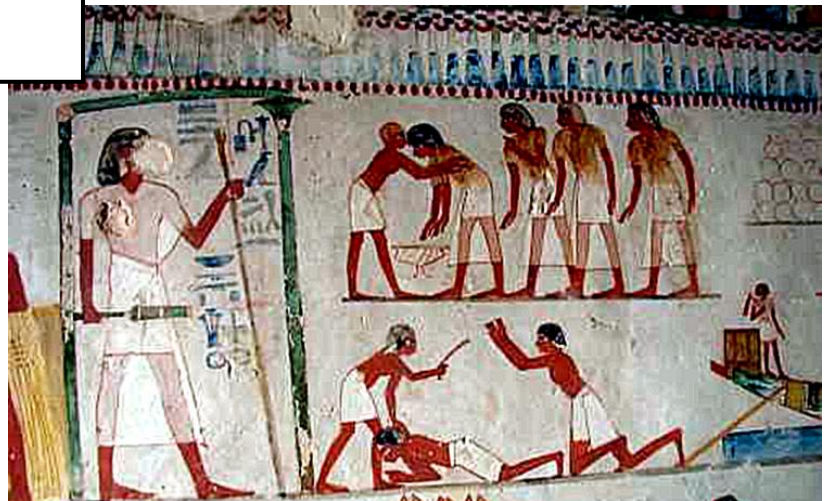

Письмові приладдя

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

*Покарання слуги. Фреска з гробниці
 Менна в Шейх-Абд-ель-Курна.
 XVIII династія*

СУДОВИЙ ПРОЦЕС СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Особливості судочинства

Не було поділу на кримінальний і цивільний процеси

Судочинство велось у письмовій формі

Процес розпочинався за скаргою потерпілого або державного органу (суду)

☞ Докази

- ◆ зізнання обвинуваченого
- ◆ показання свідків
- ◆ клятви свідків та скаржника
- ◆ речові докази

Дослідження доказів проводилось таємно

Під час допиту застосовувались тортури

Своє рішення суддя не вмотивовував, а лише прикладав до лоба особи, яка виграла судовий процес, зображення бога істини та справедливості (богині Маат), яке він носив на шиї

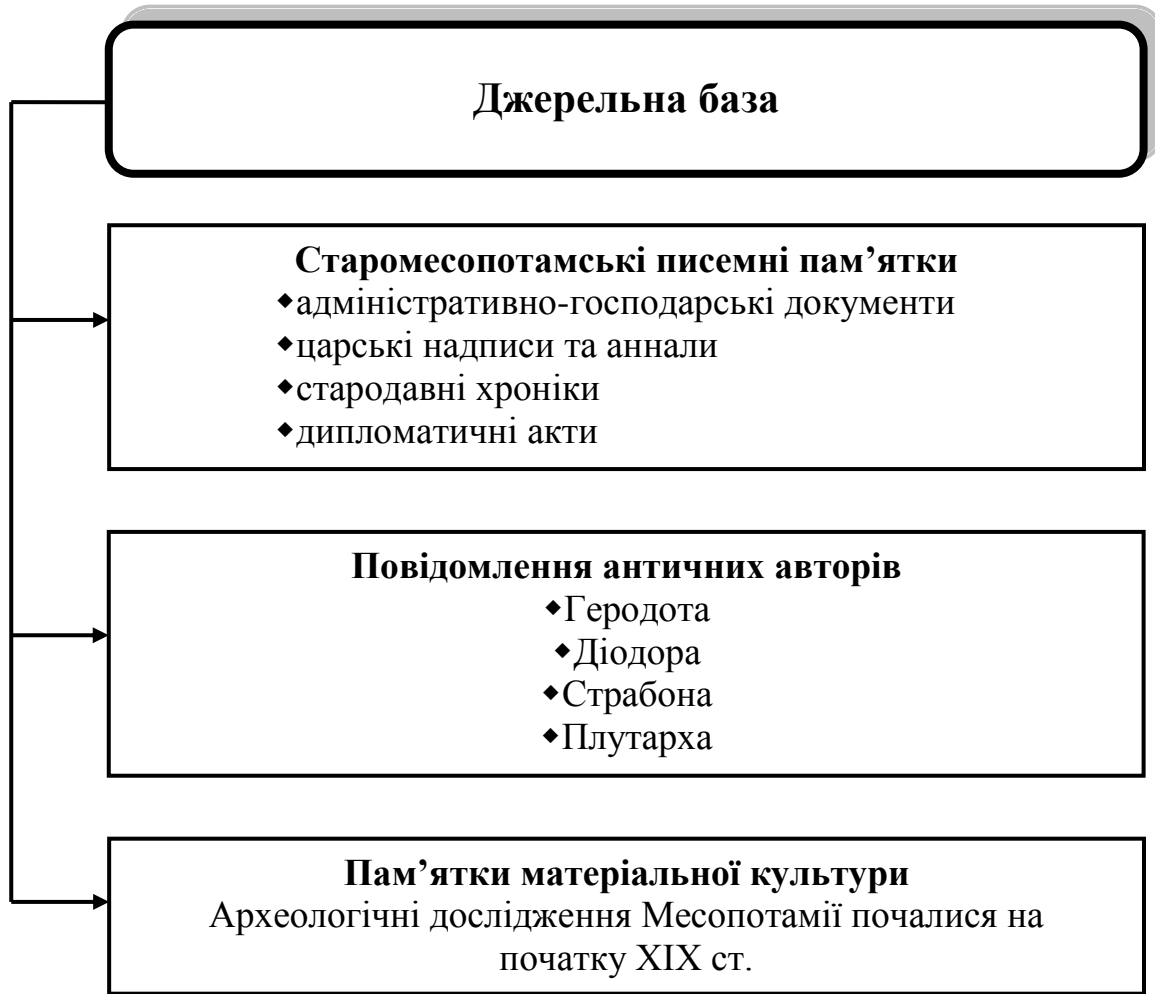

Суд Осіріса. Фрагмент книги мертвих Ані. ХІХ династія

ТЕМА10. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

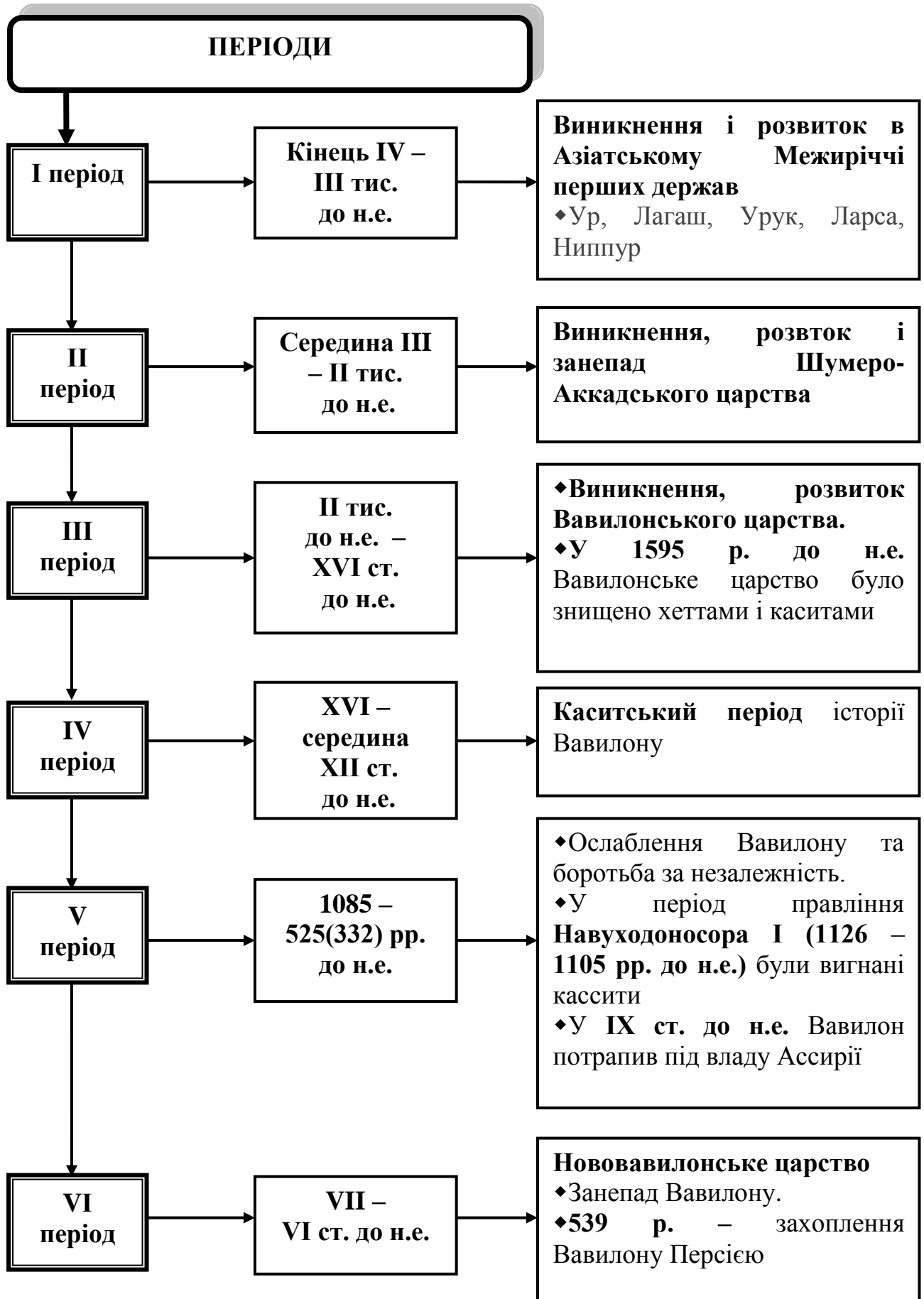

У центрі Вавилону розташовувався зиккурат, який досягав 90 м. Це була культова багатоступінчата споруда, яка виконувала функції храму, а згодом адміністративного центру

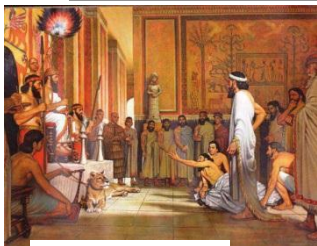
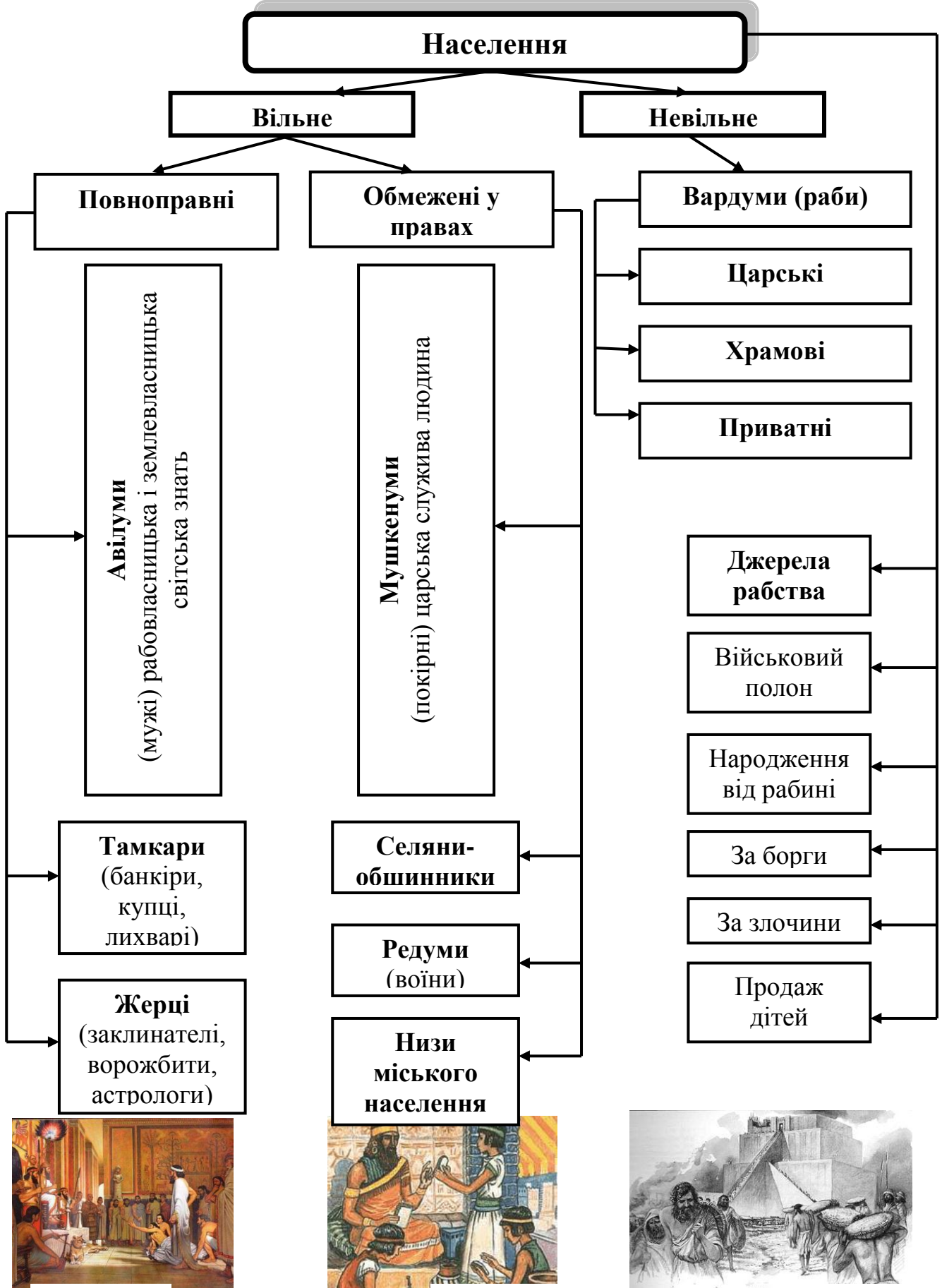

Висячі сади Семіраміди. Навуходоносор створив висячий парк для своєї дружини Амітіс. Цей рукотворний парк нагадував Амітіс про батьківщину

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

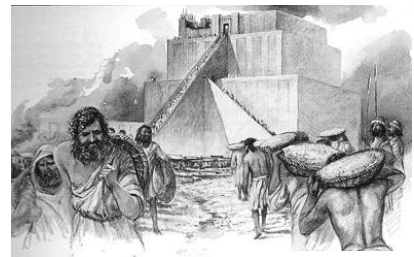
СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СТАРОДАВНЬОГО ВАВИЛОНУ

Авілуми

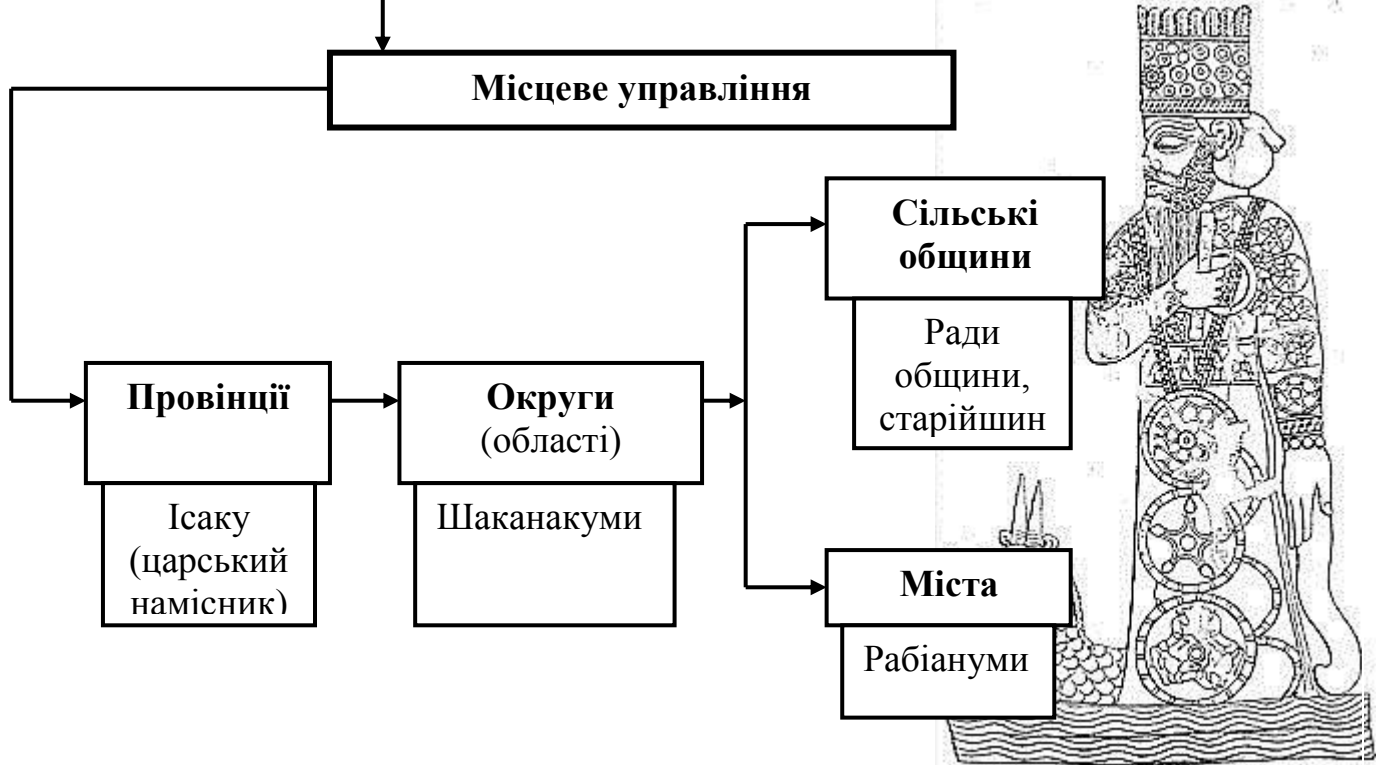
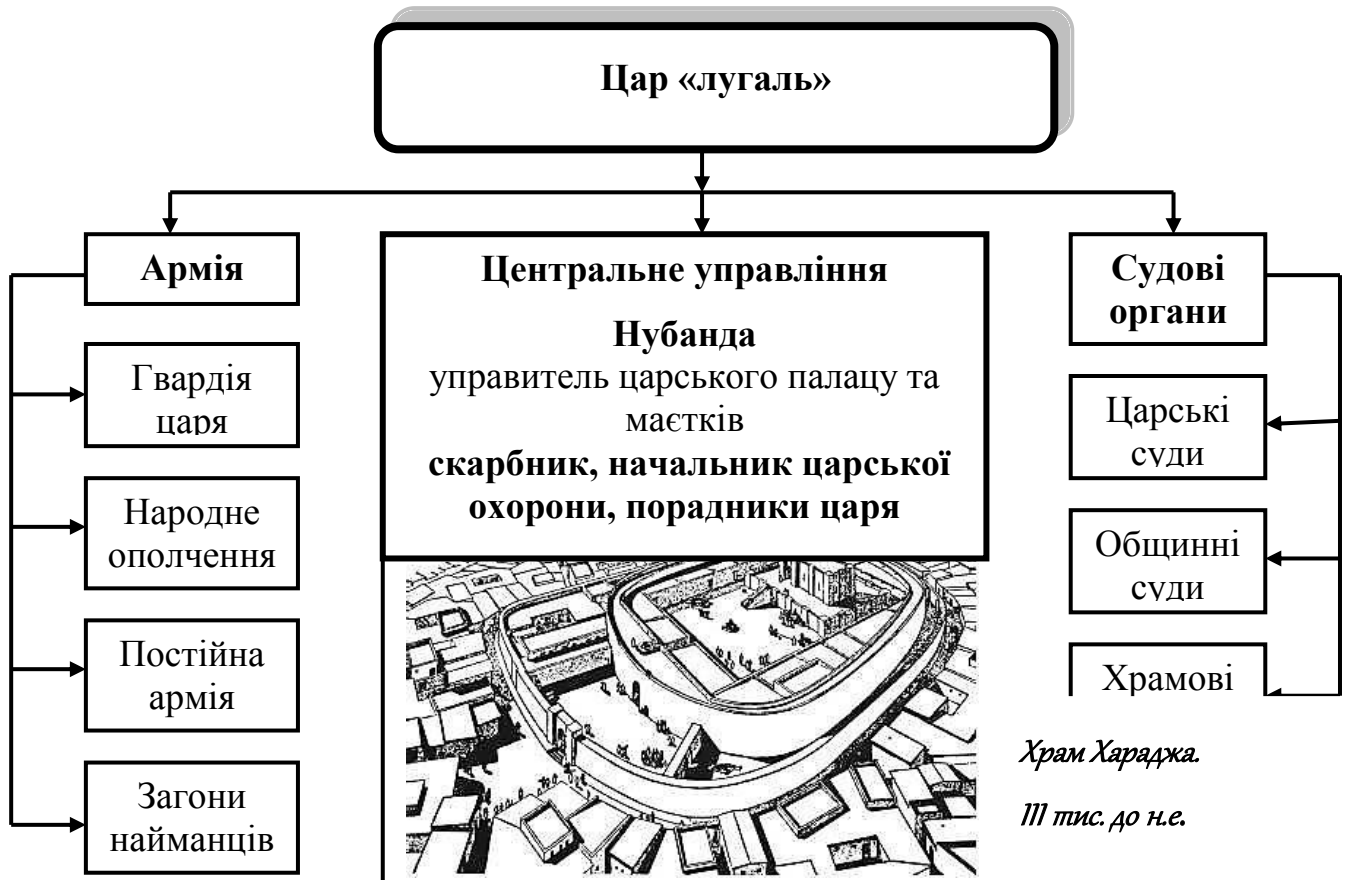

Ремісники

Вардуми

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ СТАРОДАВНЬОГО ВАВИЛОНУ (XVIII СТ. ДО Н.Е.)

ХАММУРАПІ

Хаммурапі (1793 до н.е. – 1750 до н.е.) – цар Вавилону I Вавилонської (аморейської) династії.

Хаммурапі, як і численні царі Дворіччя до нього, почав своє царювання з традиційного заходу – встановлення «справедливості», тобто з відміни боргів та прощення недоїмок. Перші роки Хаммурапі присвятив містобудуванню і, ймовірно, підготовці військових дій проти суперників.

Бл. 1764 р. до н.е., навчений досвідом, Хаммурапі, розпочинає серію своїх великих походів.

Саме в 1764 до н.е., р. він розбив з'єднану армію царів Ешнунни, Малгіума, Еламу і цариці Навара, а також підкріплення, надіслані гірськими племенами. Після чого Хаммурапі завдав поразки Еламе.

Перемогою над Еламом Хаммурапі затвердив основу царства Шумера і Аккада, вперше оголосивши своє Вавилонське царство об'єднанням всієї Нижньої Месопотамії.

При Хаммурапі досягли вищого рівня розвитку процеси, що почалися після падіння III династії Ура: зростання товарно-грошових відносин, приватних рабовласницьких господарств, торгівлі. Відбулося посилення централізації держави та зміцнення царської влади. Хаммурапі також належить найдавніший зі збережених законодавчих збірників.

Закони Хаммурапі в шумерській правовій традиції є одним з найважливіших джерел для вивчення права й соціально-економічного устрою Месопотамії того часу. У центрі уваги законів господарські, економічні й сімейні відносини. Обмежуються й регламентуються приватновласницькі відносини, затверджується державний контроль над господарським життям, передбачається сувора система покарань, практично будь-яка крадіжка карається смертною карою.

НАВУХОДОНОСОР II

Цар Вавилонії Навуходоносор II (605 – 562 рр. до н.е.). У 605 р. до н.е. при Кархеміше (Сирія) завдав поразки єгиптянам, захопив Сирію і Палестину. У 601 р. до н.е. підійшов до кордонів Єгипту, де в битві обидві сторони понесли важкі втрати.

У 597 р. до н.е. захопив Єрусалим, ліквідував Іудейське царство (у полон було забрано велику кількість жителів країни). При ньому Вавилонія досягла розквіту (зокрема, до цього часу належить споруда так званих висячих садів та Вавилонської вежі).

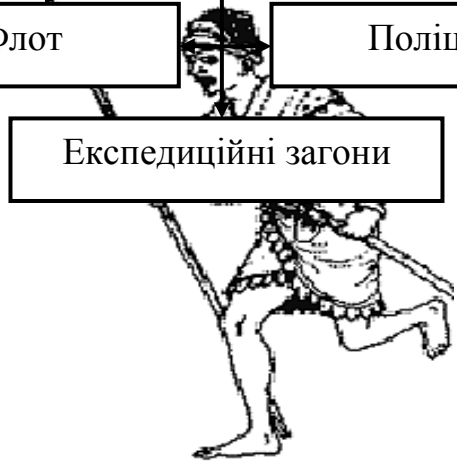
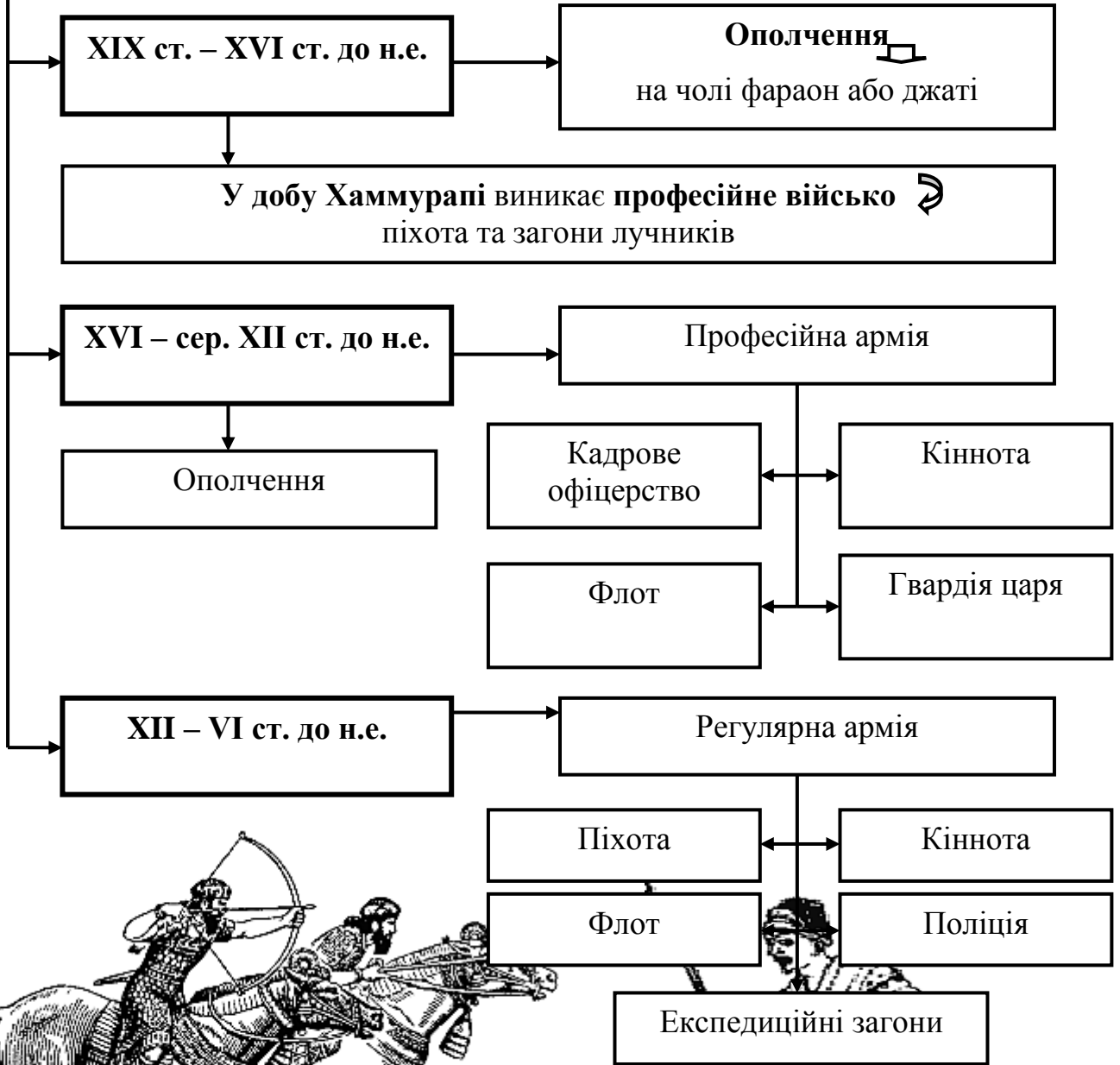
При Навуходоносорі Вавилонія перетворилася на процвітаючу країну. Це був час повного відродження, економічного та культурного розвитку. Навуходоносор знаходився вже в набагато кращих умовах, ніж його батько. Він отримував данину, яка раніше йшла в Ніневію, а тому не мав нестачі в робочих руках і не повинен був боротися за незалежність. Під час його правління війни тільки збільшували матеріальні засоби і доставляли багато полонених – дармових працівників.

Навуходоносор був не лише талановитим полководцем, а й прекрасним дипломатом. Він відсилав і приймав послів від усіх суміжних царств. Саме його посередництво дозволило залагодити конфлікт у Малій Азії між мідійцями та лідійцями.

У періоди миру Навуходоносор приділяв всю свою увагу перебудові Вавилону і поліпшенню його фортифікаційних споруд. Він відновив безліч храмів і брукованих доріг, вирив канали, створив рів і стіни навколо міста. Навуходоносор залишив Вавилон абсолютно оновленим, і сучасні археологічні розкопки це виявляють.

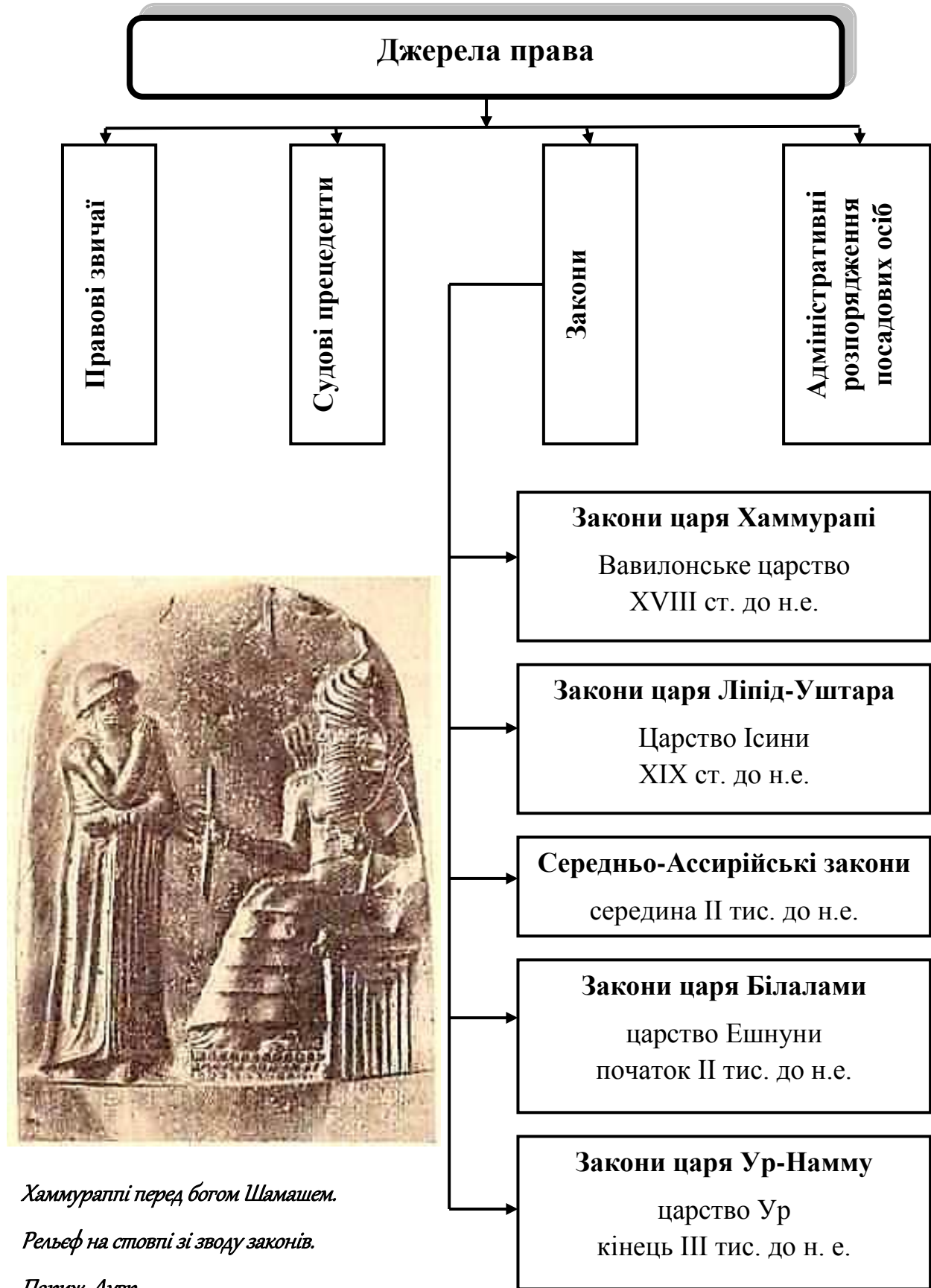

Армія Стародавнього Вавилону

Воїни

ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ МЕСОПОТАМІЇ

ЗАКОНИ ХАММУРАПІ (1792 – 1750 РР. ДО Н.Е.)

Закони Хаммурапі знайдені фр. вченим де Морганом у 1901 р. під час розкопок у м. Сузах. Вони викарбувані на чорному базальтовому стовпі висотою 2,25 м із зображенням Хаммурапі і бога сонця вавилонян – Шамаша, який вручає царю Закони і законодавчі положення аркадською мовою

Причини появи законів Хаммурапі

Необхідність впровадження єдиних законів на всій території держави

Намагання рабовласників, знаті, жреців визначити і захистити свої права, привілеї

Необхідність залагодити гострі протиріччя між різними соціальними верствами

Структура законів Хаммурапі

Пролог

Правові норми

Епілог

Процесуальні норми, ст. 1-5

Охорона власності, ст. 6-126

Шлюбно-сімейні відносини, спадкування, ст. 127-195

Злочини проти особи, ст. 196-214

Норми щодо праці, її умов та оплати зняряддя, ст. 215-282

Характерні риси і особливості законів Хаммурапі

Примітивна правова техніка; суперечність норм

Казуїстичність

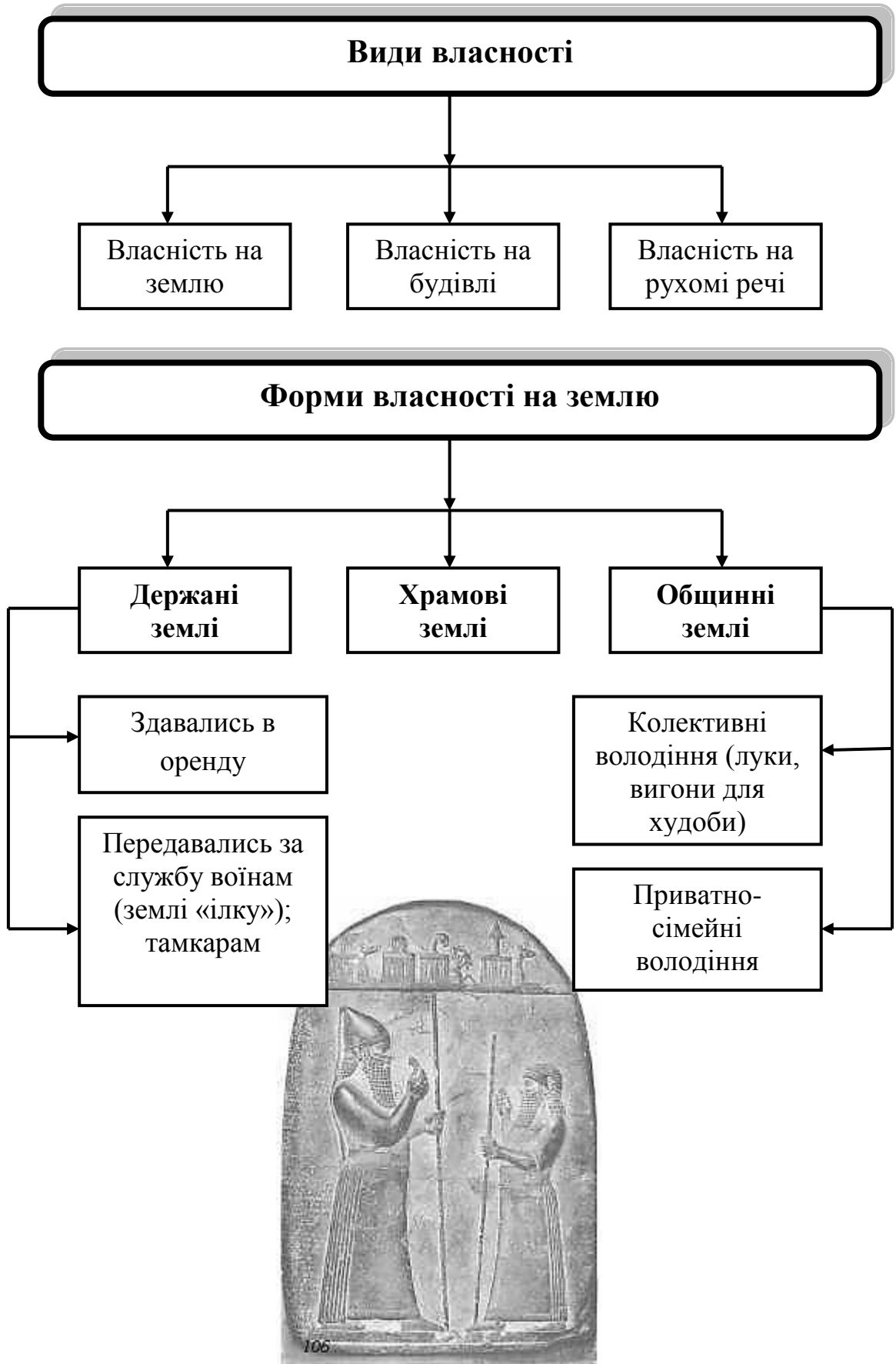
Зв'язок з релігією

Формалізм; характер символізму

Відображення у праві

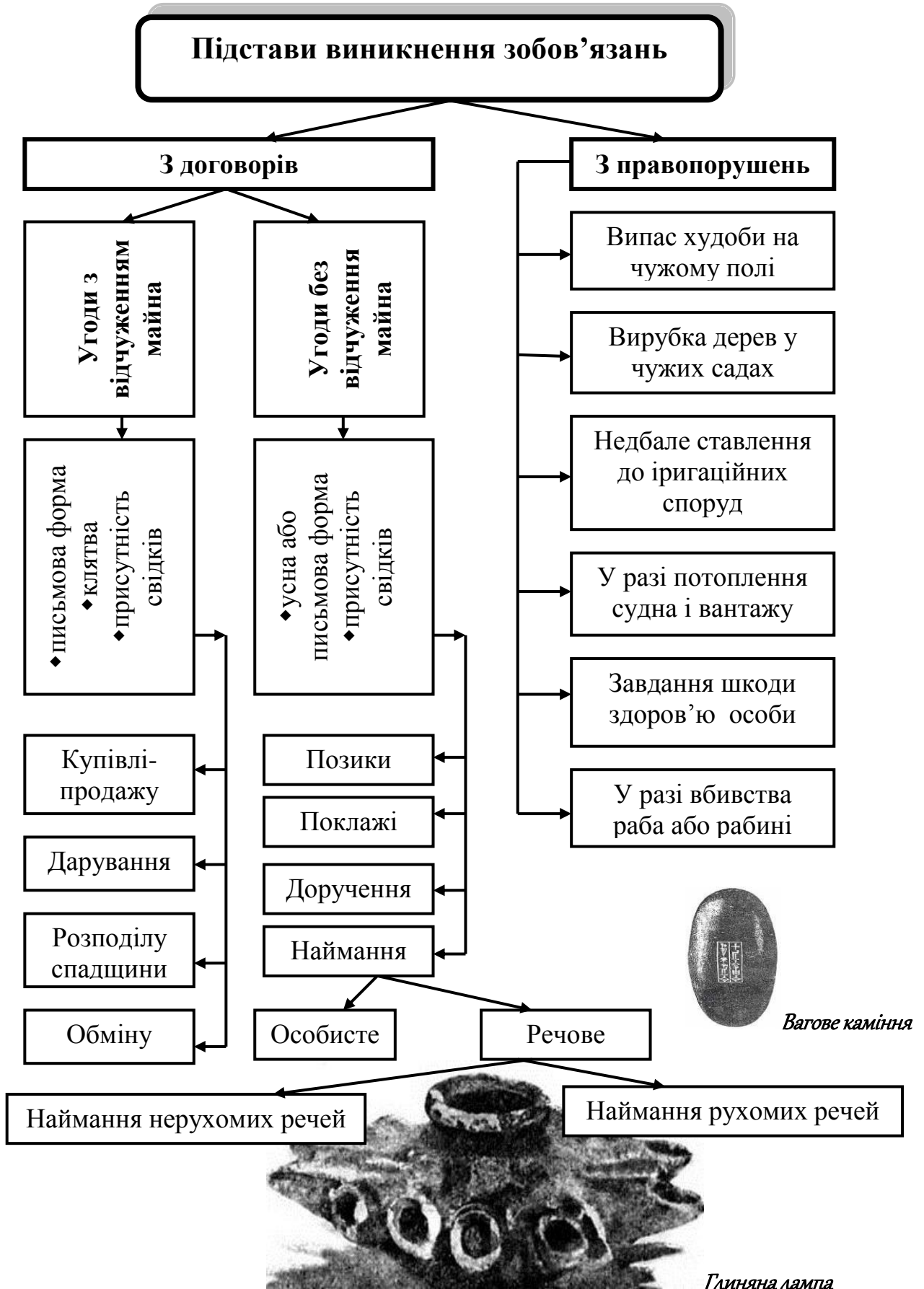
Юридичне закріплення

ПРАВО ВЛАСНОСТІ СТАРОДАВНЬОГО ВАВИЛОНУ

Цар Вавилону наділяє володінням свого підданого

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ВАВИЛОНУ

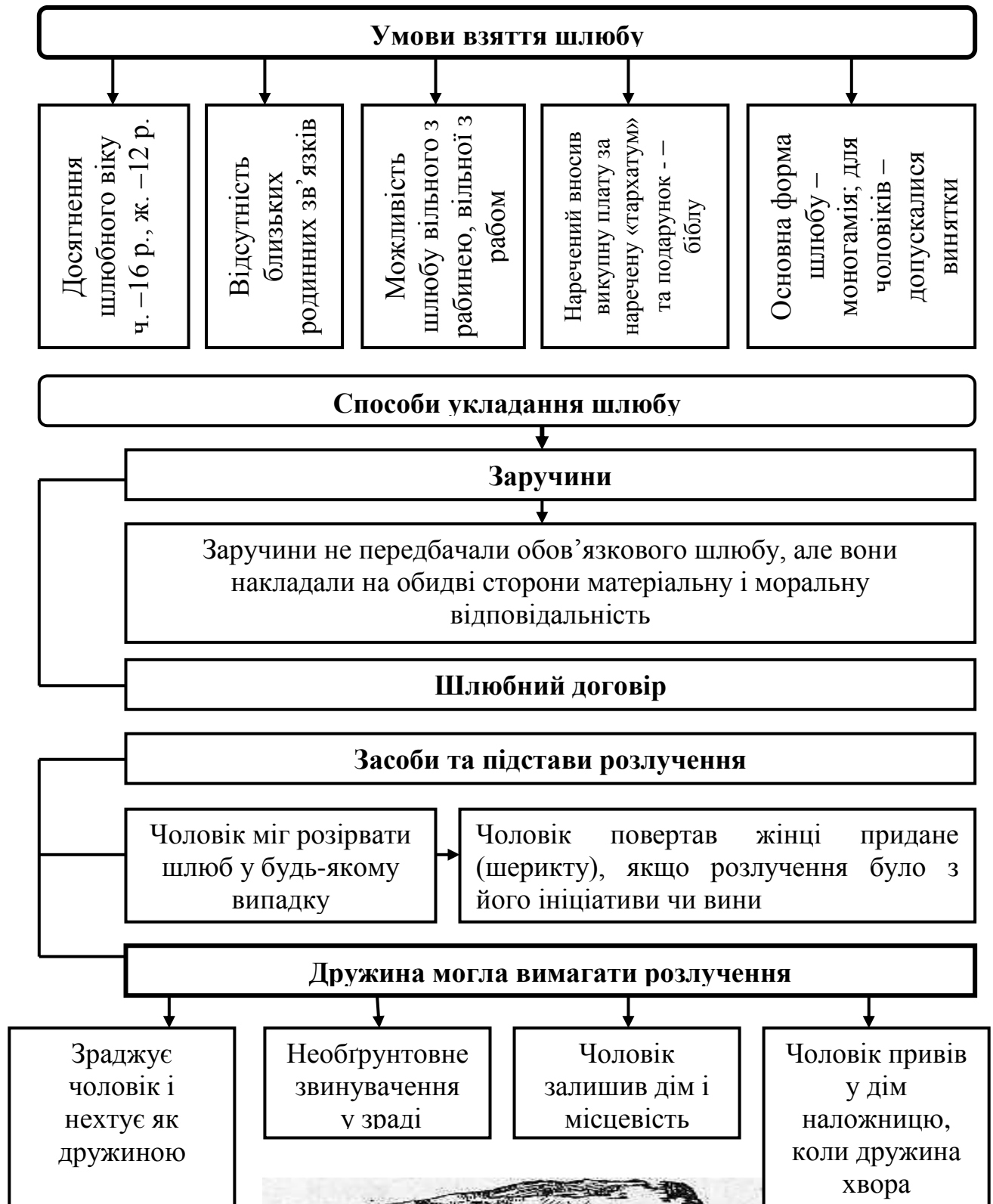

Вагове каміння

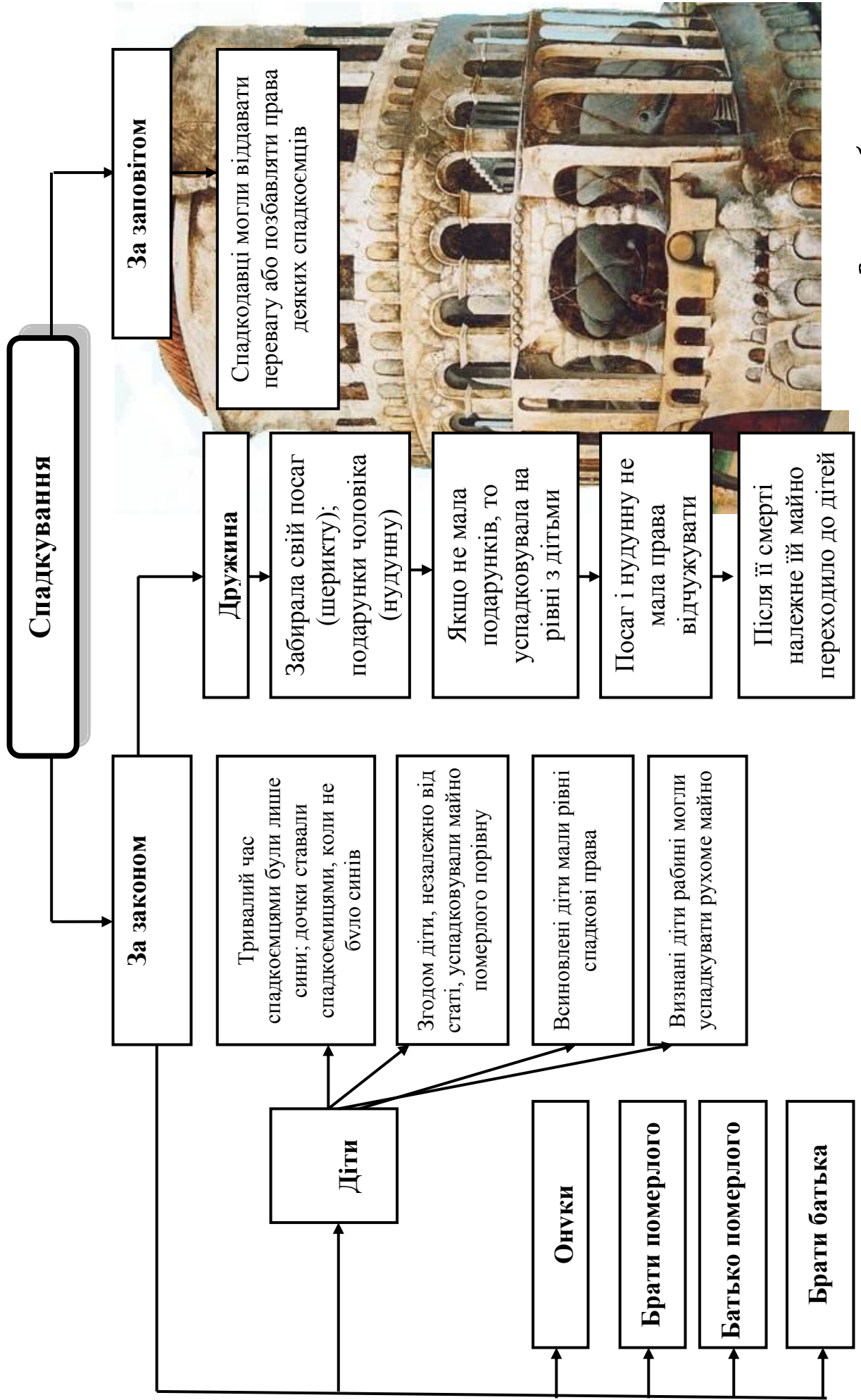
Глиняна лампа

ШЛЮБНО-СІМЕЙНЕ ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ВАВИЛОНУ

Знатна жінка з веретенем. Асфальтовий рельєф. Лувр

Спадкове право Стародавнього Вавилону

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО ВАВИЛОНУ

Межовий камінь Навуходоносора I, XII ст. до н.е.

СУДОВИЙ ПРОЦЕС СТАРОДАВНЬОГО ВАВИЛОНУ

Особливості судочинства

Не було поділу на **кримінальний і цивільний процеси**

Процес розпочинався за **скаргою потерпілого**

Позивач повинен був сам забезпечити прихід відповідача до суду або його приводили царські воїни

Розшук і арешт особливо небезпечних злочинців здійснювали царські намісники

Доказами вважалися: зізнання обвинуваченого, свідчення свідків; клятви, речові докази, ордалії (суди божі), якщо бракувало доказів

Позивач і відповідач самі надавали суду докази

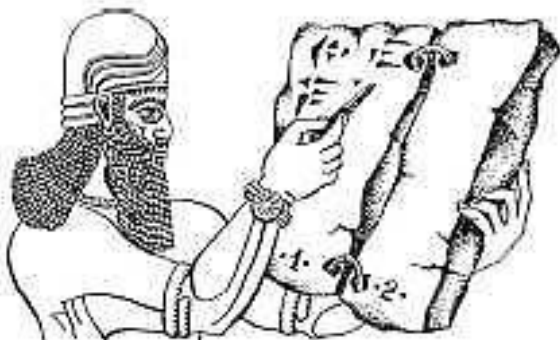
Під час допиту застосовувались **тортури**

Судові протоколи фіксувалися на глиняних табличках спеціальними писарями

Судова справа вважалася закінченою після винесення суддею рішення та його видачі сторонам, яке він вже не міг змінити

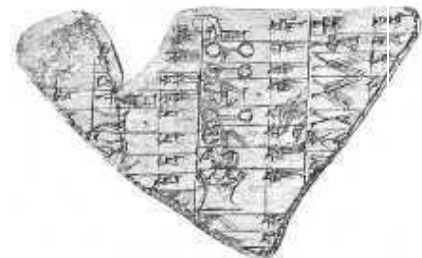
Якщо одна сторона під час оголошення вироку була відсутньою, то іншу зобов'язували передати їй вирок суду

Рішення суду щодо страти виконувались негайно

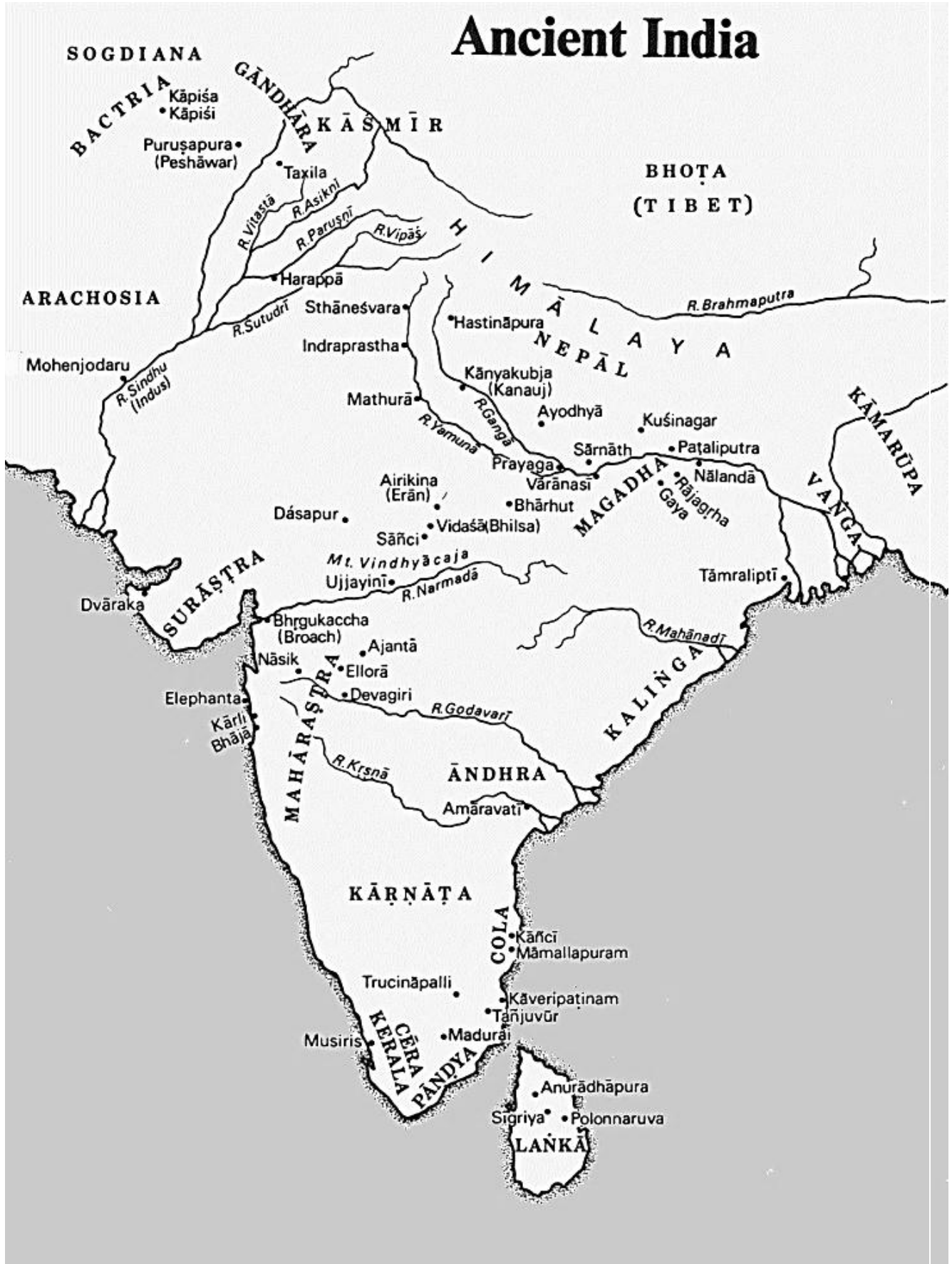

Барельєф на кам'яній плиті

Табличка з буквами

ТЕМА 11. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Джерела історії Стародавньої Індії

◆ Староіндійські писемні пам'ятки

Священні книги Веди, коментарі до Вед, Сутри, Шастри
Літературні твори «Рамаєна», «Махабхарата», легенди-пуран
Наукові трактати

◆ Повідомлення іноземних авторів

Страбона, Плутарха, Діодора, Адрігана, Курція Руфа;
Китайських прочан до буддійських святинь

◆ Пам'ятка матеріальної культури

Пам'яток матеріальної культури збереглося мало через дві основні
причини: по-перше, архітектура була переважно дерев'яною; по друге,
індійці практикували кремацію небіжчиків і не супроводжували
поховання жертвопринесенням
Масштабні археологічні дослідження Індії розпочалися у 1947 р.

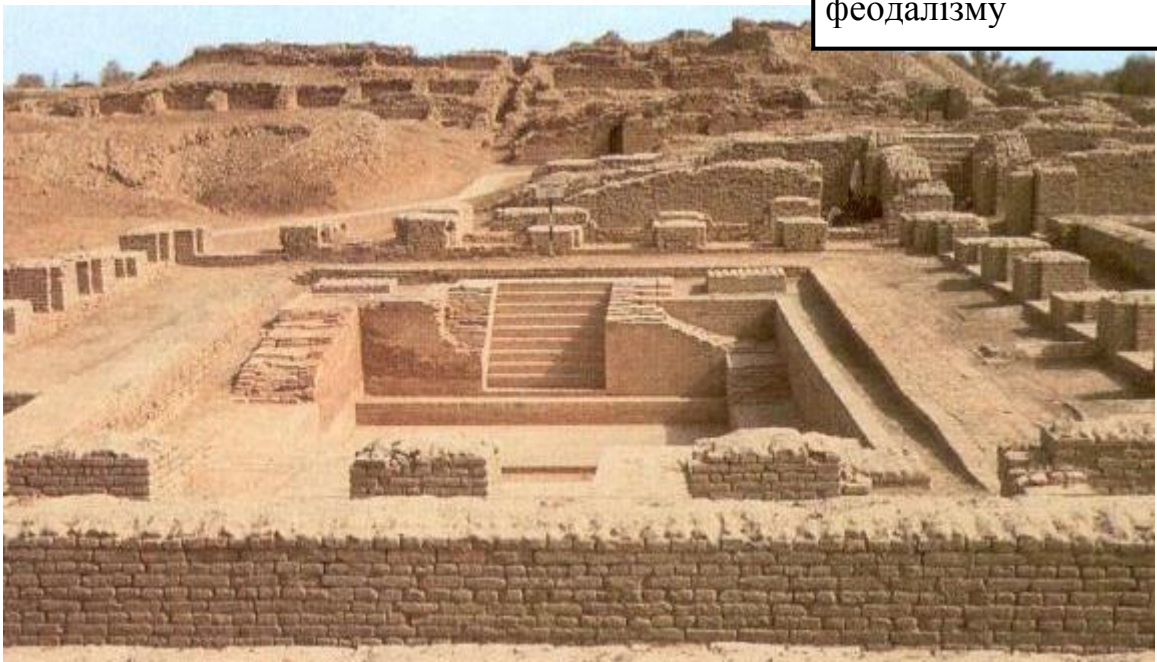
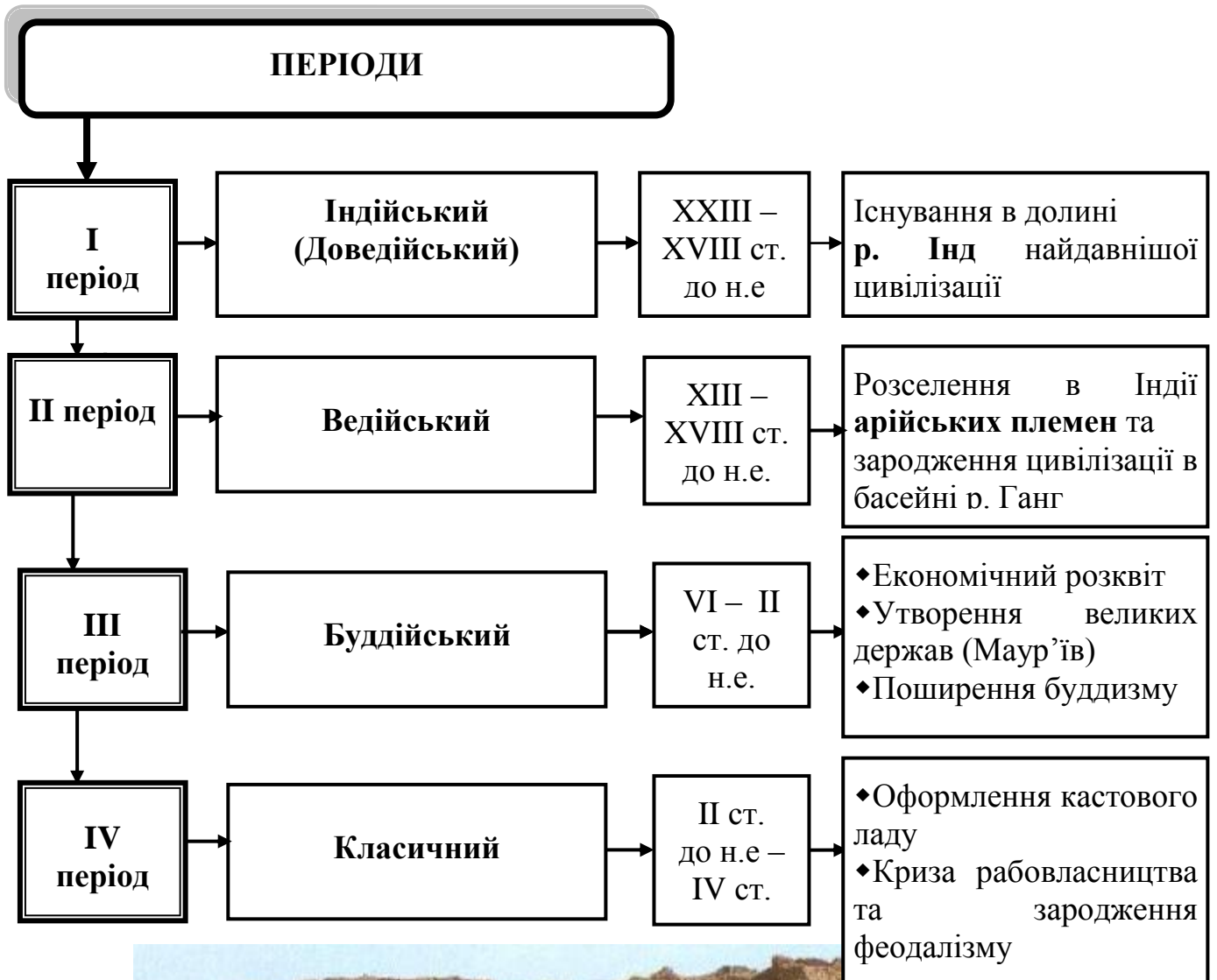
◆ Етнографічні джерела

Дослідження традицій давнини, які збереглися в далекій сільській
місцевості Індії

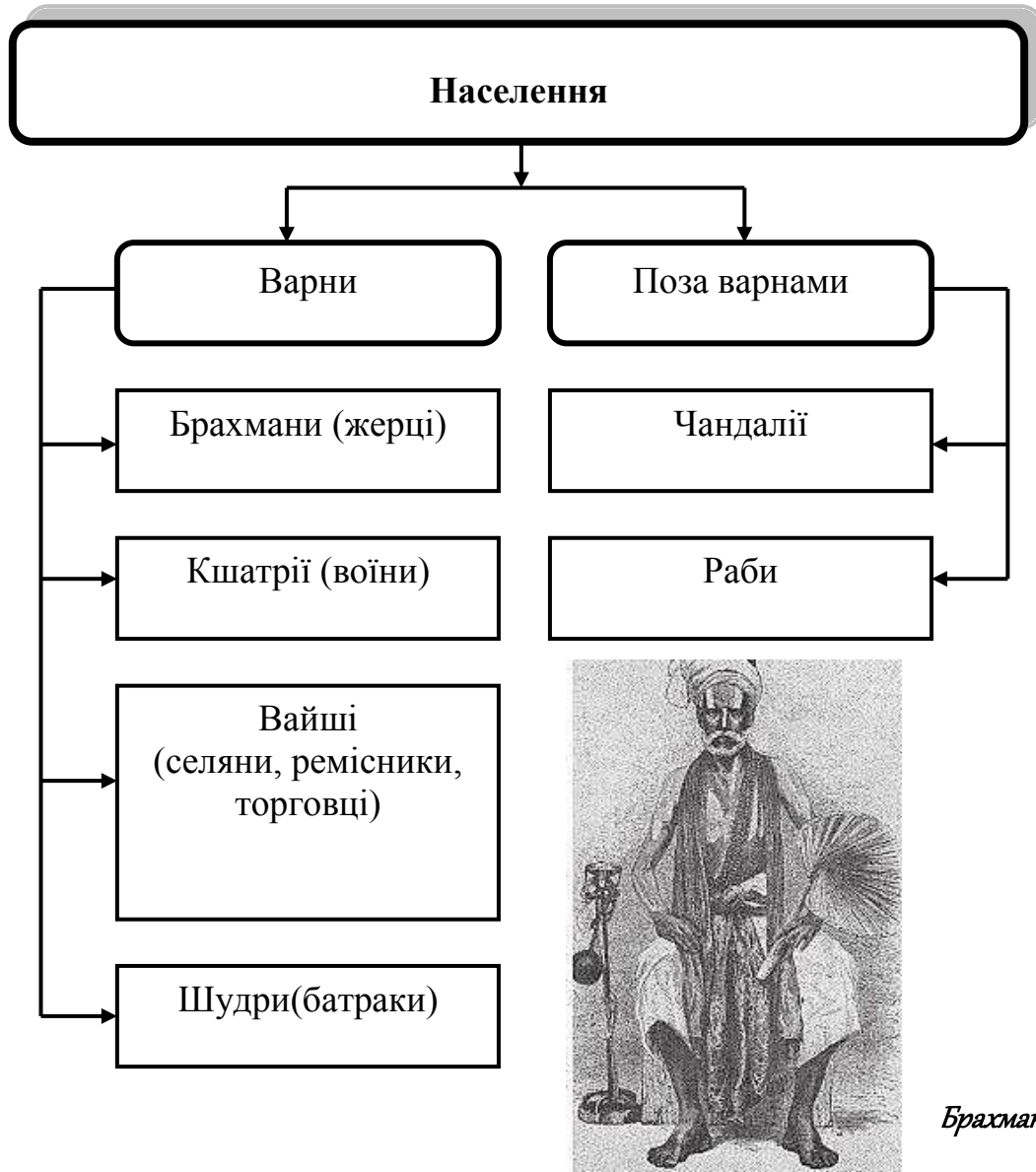
Сцени з Рамаєни

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Мохенджо-Даро. 2600 р. до н.е. Стародавнє місто долини р. Інд. Одне з перших міст Південної Азії

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

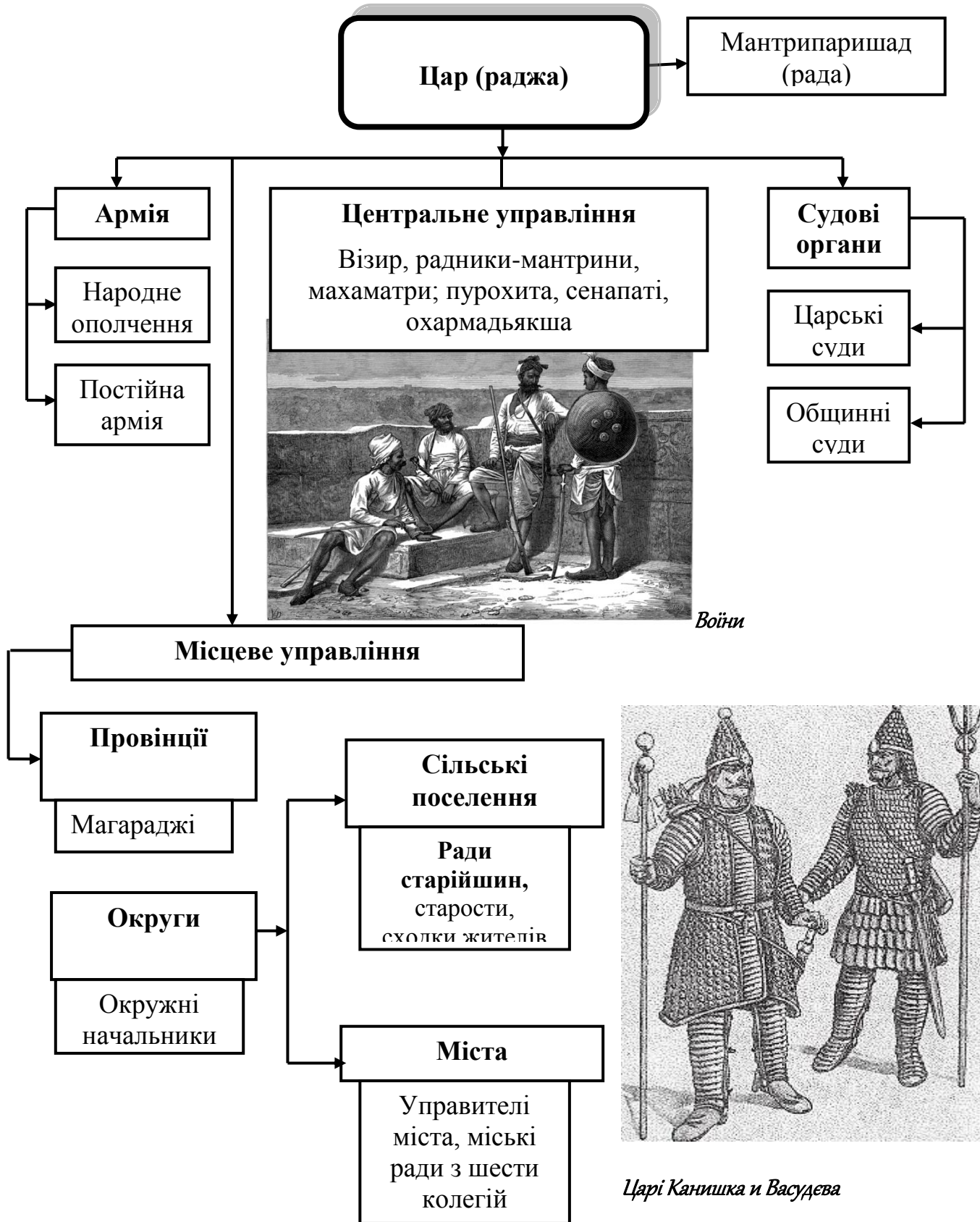
Варни – соціальні групи у *Стародавній Індії*, належність до яких передавалася спадковим шляхом. Характеризуються різним походженням (за легендою), правовим статусом та, частково, особливостями майнового стану.

Слово «**варна**» означає колір. Ця назва, ймовірно, була запроваджена з огляду на різке розмежування між першими трьома групами (брахмани, кшатріями й вайшіями) та шурами, які склалися із населення підкорених аріями племен і виділялись за кольором шкіри (арії – світлошкірі, індійці – смуглі).

Кшатрій Варнова нерівність спричинила подальший поділ населення на родові групи (джаті) і сім'ї, які виконували різні обов'язки в житті общини. Пізніше родові групи почали називати португальським словом «**касти**».

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

ЧАНДРАГУПТА I

Чандрагупта I (320–330 рр.) – цар Індії, засновник імператорської династії Гуптів. Чандрагупта I був онуком Шрі-Гупти, першим відомим правителем лінії Гуптів.

Спочатку він був місцевим правителем в царстві Магадга, а потім збільшив свою владу і території, одружившись з принцесою Кумарадеві з племені ліччхавів, які контролювали північ Біхару і, можливо, Непал.

До кінця III ст., Індія являла собою ряд незалежних держав, як монархічних, так і немонархічних, тому ймовірно, що Гупти та ліччхави правили прилеглими князівствами. Їхній шлюбний союз підвищив могутність і престиж нового царства. Хронологія епохи Гупта бере початок у 320 р., який вважається роком коронації Чандрагупти.

Чандрагупта I перший з Гуптів носив титул махараджадхїраджі («царя великих царів»). Випущені ним золоті монети на одній стороні мають зображення самого Чандрагупти та його дружини Кумарадеві, а на іншій – богині, що сидить на левові, і напис «ліччхави». Під кінець царювання Чандрагупти територія держави розширилась на захід і включала Айодх'ю і південній Біхар. Про це повідомляється в Пуранах.

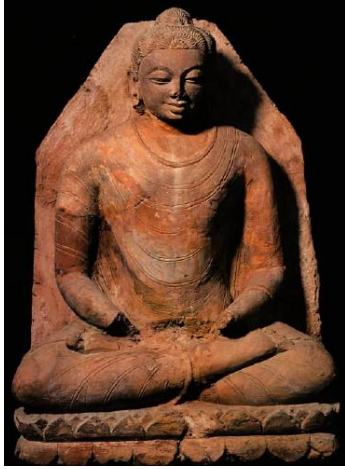
Припущення, що Чандрагупта підкорив скіфів, ймовірніше, не має під собою основи. Малоімовірно, що він подолав ліччхавів, убивши їхнього правителя, або що він був убитий своїм спадкоємцем.

Загальноприйнятим є те, що цар провів збори радників і членів королівської родини, на якому принц Самудрагупта був офіційно призначений наступником свого батька, який зрікся престолу, отримавши добрий спадок, що привело до створення імперії Гуптів.

Про смерть Чандрагупти нічого не відомо. Можливо, передавши престол синові, він провів решту своїх днів відлюдником.

ЧАНДРАГУПТА II ВЕЛИКИЙ

Чандрагупта II (380 – 415 рр.) – один із наймогутніших правителів в історії Індії, син Самудрагупти й онук Чандрагупти I. При ньому держава Гуптів досягла максимуму своєї території. В історію ввійшов з прізвиськом «син доблесті». На згадку про нього в Матхурі була споруджена знаменита колона з чистого заліза без домішок. Під час правління Чандрагупти II імперія досягла свого апогею, розквітали мистецтво, архітектура, скульптура.

День коронації Чандрагупти став початком відліку календаря Вікрам-самват, у Непалі він досі відзначається як Новий рік. Протягом 20 років (приблизно з 388 по 409 рік) Чандрагупта підкорює землі Західних кшатрапів (залишки індо-скіфів), а саме – Саураштру, Гуджарат, Малаві та Удджайн.

Правління Чандрагупти ознаменувалось небувалим розквітом наук і мистецтв. При його дворі в Айодх'ї перебували драматург Калідаса та астроном Варахаміхіра. Саме в цей час створюються грандіозні архітектурні ансамблі в місті Паталіпутрі.

Будучи індуїстом, Чандрагупта терпимо ставився до інших релігій Індії – джайнізму і буддизму. Карбував срібну монету.

Китайський чернець Фа Сянь, що подорожував Індією в 405 – 411 рр., схвально описує внутрішній устрій держави Гуптів, який не знав смертної кари.

Колона Чандрагупта

АШОКА

Ашока (268 – 232 рр. до н.е.) – третій імператор в історії Стародавньої Індії держави Мауріїв. Творець імперії з територією від Кашміру і Непалу до Майсура.

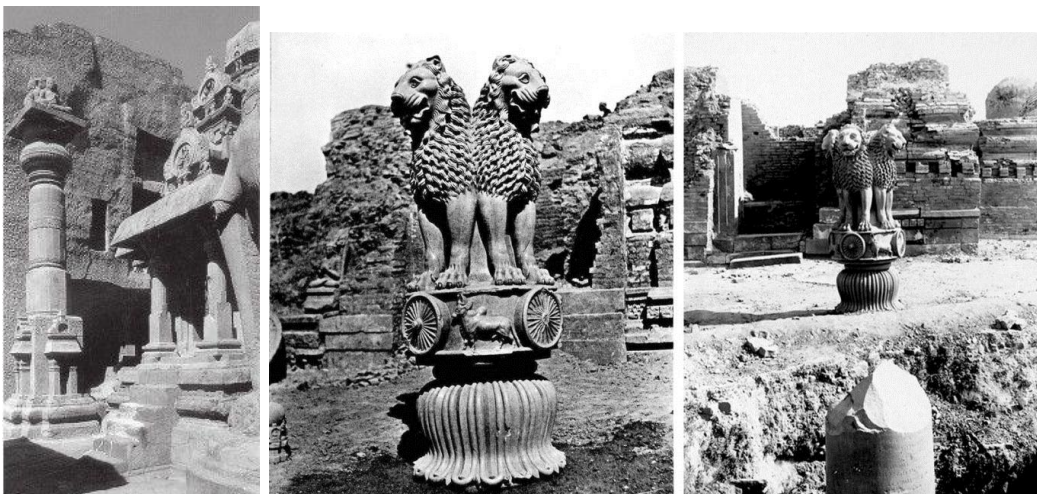

Захопив трон в результаті міжособної боротьби. Подібно до Чандрагупти прагнув до створення і зміцнення об'єднаної індійської держави. Держава Ашоки охоплювала майже всю Індію, області Афганістану та Пакистану.

Основним джерелом відомостей про нього є висічені на скелях і колонах написи по всій території Індії. Як повідомляється в одному з таких написів, на дев'ятому році правління Ашока завоював сусідню державу Калінгу (сучасна Орісса) і був настільки вражений вчиненим кровопролиттям, що розкався і став піклуватися про дхарми, тобто про праведний спосіб життя відповідно до заповідей буддизму.

Підкоривши собі всю Індію, крім крайнього півдня, Ашока почав здійснювати програму реформ. Він заохочував будівництво іригаційних систем і розвиток медицини, споруджував дороги і караван-сараї, пом'якшив сувору систему правосуддя, що залишилася від колишніх правителів.

Відповідно до швидко розповсюджуваної ідеї ненасильства, Ашока заборонив жертвоприношення, пов'язані з убивством тварин, і забій деяких видів худоби для споживання в їжу.

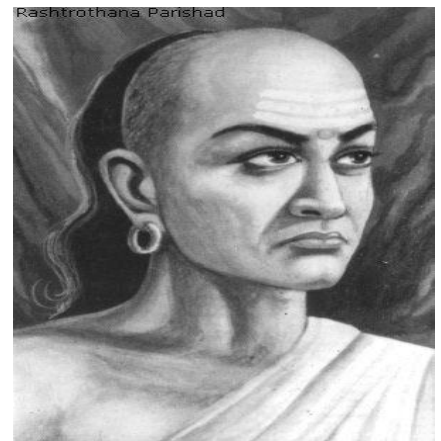

Колона та капітель Ашоки

ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Артхашастра Каутильї

Чанак'я

ЗАКОНИ МАНУ

«Настанови Ману у дхармі»

Закони Ману – збірник релігійно-правових настанов. Складені однією з брахманських шкіл між II ст. до н.е. та II ст. н.е.

*За однією версією **Ману** – легендарний прародич людей, за другою – один із давніх правителів – царів, який врятувався під час всесвітнього потопу*

Структура Законів Ману ⇨ 12 розділів, кожен з яких містить **2685 віршів-шлок**: віршованих повчань, норм та правил поведінки

Розділ I. Вчення про створення світу, суспільства

Розділ II. Виховання правомірного індуса шляхом залучення до знань

Розділ III. Норми та вимоги до сімейного життя, правильного шлюбу

Розділ IV-VI. Способи сакралізації повсякденного життя: правила гігієни, розпорядок дня, опис ритуалів очищення, заборонені дії

Розділ VII. Походження царської влади; поради щодо податкових, адміністративних та військових справ

Розділ VIII. Правила судочинства. Подається 18 причин звернення до суду. Роль закону та винесення рішення про покарання

Розділ IX. Положення про шлюбно-сімейні відносини; особисті та майнові права й обов'язки членів сім'ї, про спадщину

Розділ X. Сім законних засобів набуття власності; десять способів існування, дозволених усім людям

Розділ XI. Регулювання способів життя чандаліїв

Розділ XII. Про покаяння щодо спокутування своїх гріхів

Форми власності на землю

Державні землі

Храмові землі

Общинні землі

Приватно-
сімейне
володіння

Колективні
володіння
(луки, вигони
для худоби)

Храм Ангкор–Ват

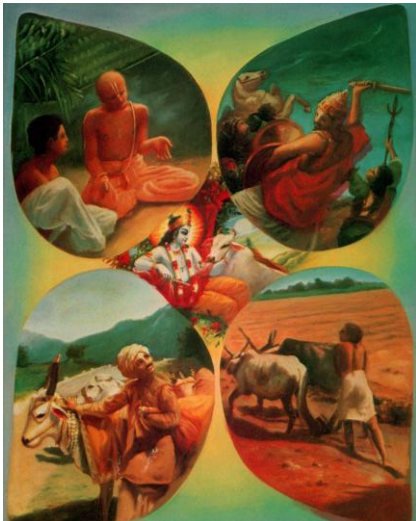
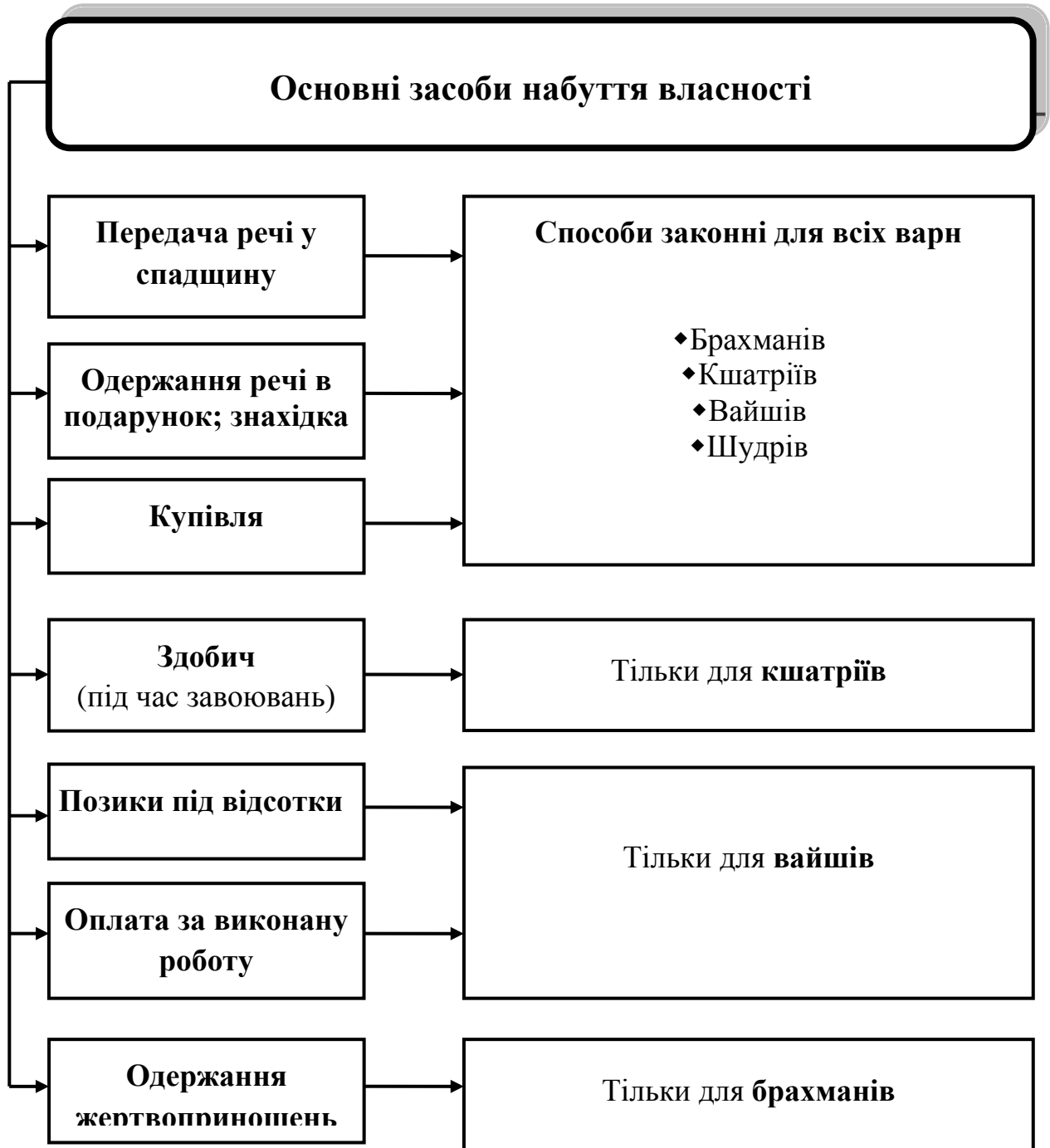
Бенарес

Водосховище в Дхолавірі

(стародавньому місті Індської цивілізації. 2900 р. до н.е.)

НАБУТТЯ ВЛАСНОСТІ ЗА ЗАКОНАМИ МАНУ

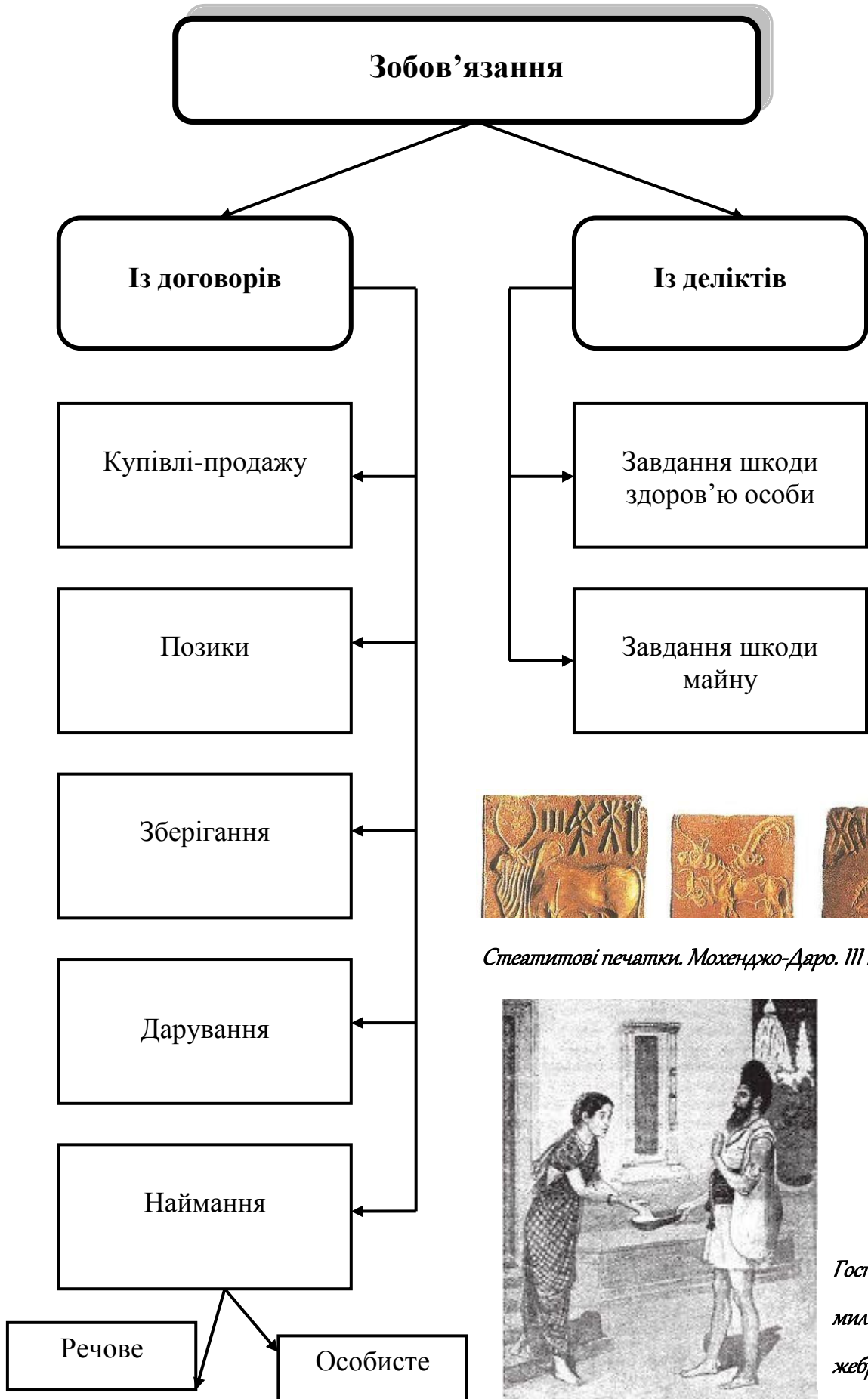

Варни

Жертвопреношення брахманів

ЗОБО'ВЯЗАЛЬНЕ ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Стеатитові печатки. Мохенджо-Даро. III тис. до н.е.

Господиня подає милостиню жебракові

НЕПРАВОМІРНІ УГОДИ

Не вважалися дійсними

Договори, укладені таємно, без свідків

Договори, укладені шляхом обману чи насильства

Договори, укладені всупереч закону та звичаю

Договори, укладені з людиною в нетверезому стані

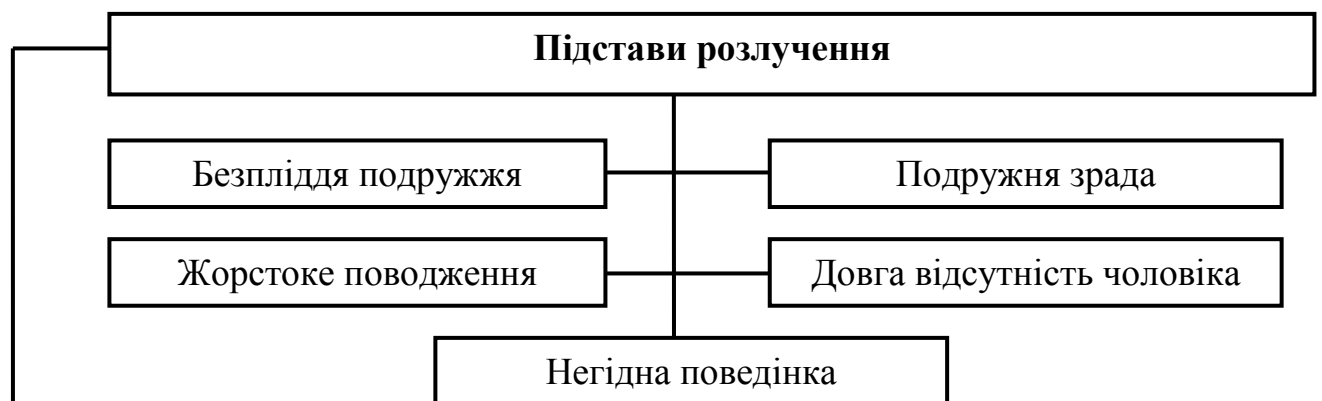
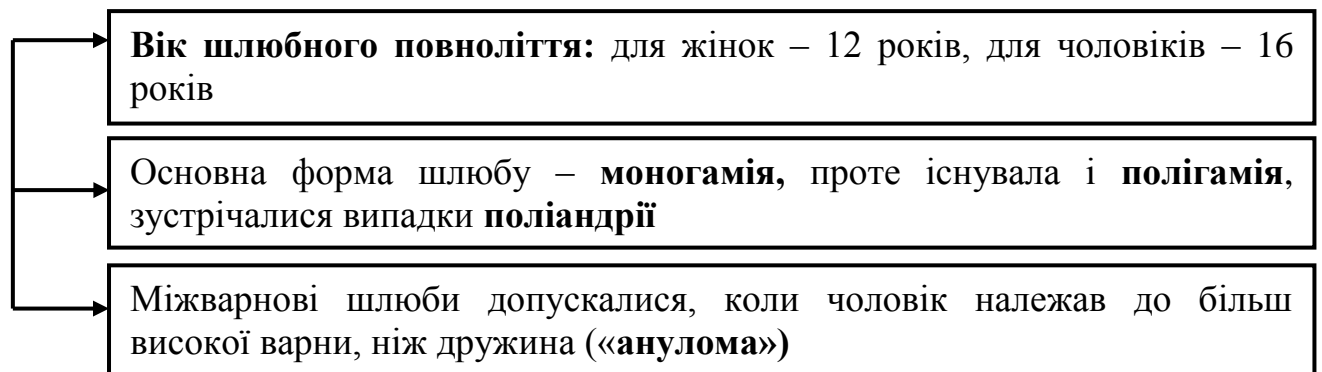
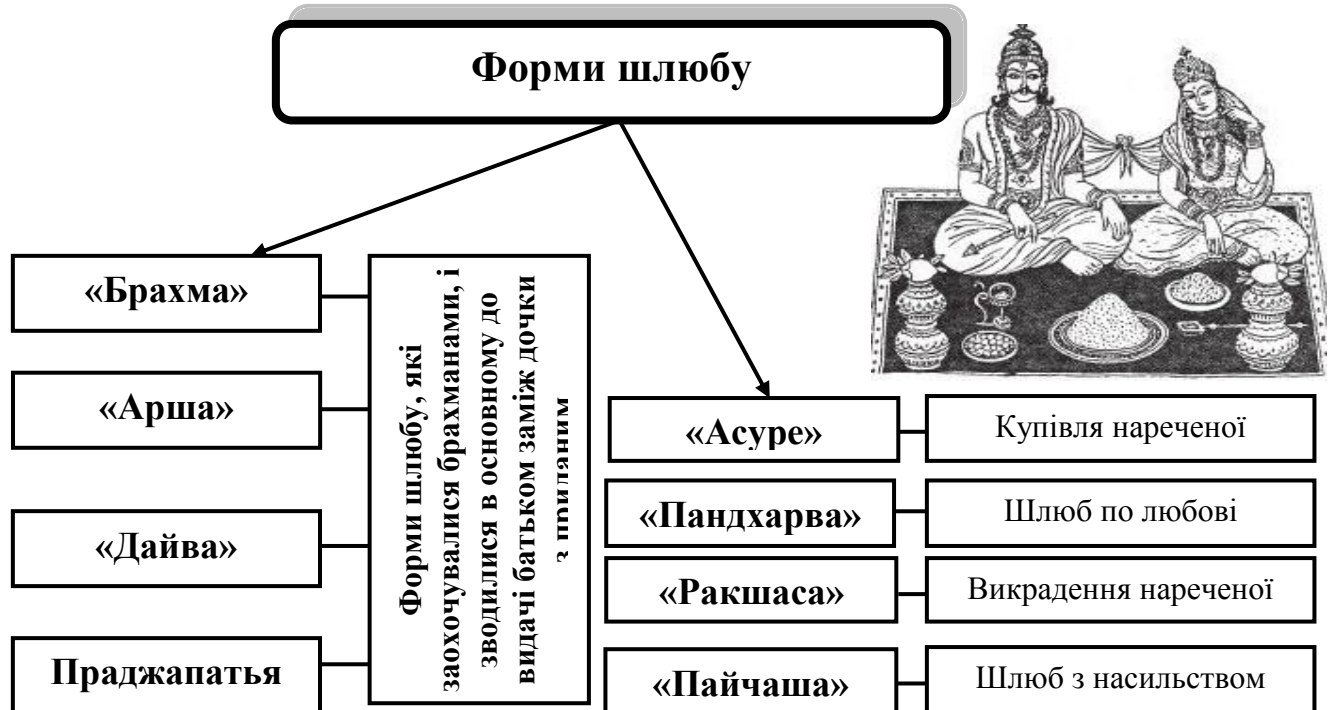
Договори, укладені з душевнохворими

Договори, укладені з рабами

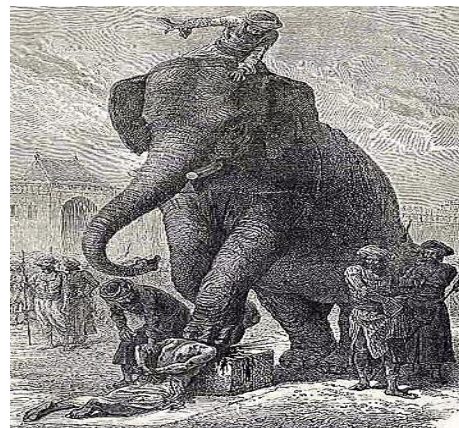
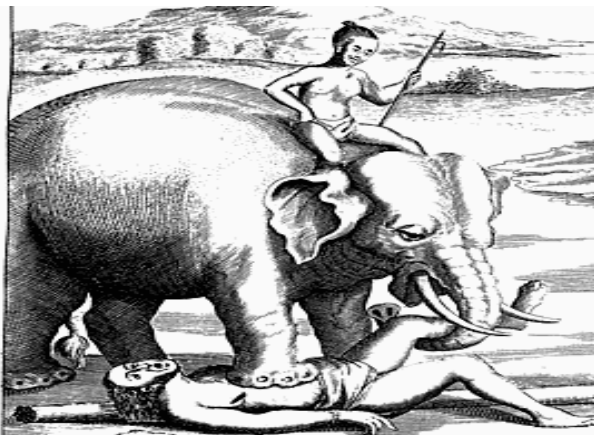
Договори, укладені з людиною, яка знаходилася у стані гніву, горя

Договори, укладені з членами великих нерозділених родин (сина, який залежить від батька; батька, який залежить від сина)

ШЛЮБНО-СІМЕЙНІ ВІДНОСИНИ СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Згідно з законами Ману чоловік міг розлучитися з жінкою, яка його ненавидить, **через рік**; яка не народжує дітей – **через 8 років**; яка народжує мертвих дітей – **через 10 років**; якщо народжує тільки дівчаток – **через 11 років**; **негайно**, якщо дружина дуже сварлива

Затоптування

слонами

СУДОВИЙ ПРОЦЕС СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ

Особливості судочинства

- Процес розпочинався з **подачі позовної заяви** і свідчень у суді позивача, потім відповідача
- Залежно від характеру справи, кожна зі сторін виставляла **поручителів**, які гарантували виконання рішення
- **Розгляд припинявся**, якщо відповідач визнавав свою провину, в іншому випадку йому давалася відстрочка для відповіді (перший раз – від 3-х до 7-ми днів другий – півтора місяця)
- Позивач повинен був доказово заперечити показання відповідача того ж дня, інакше підлягав штрафу
- - ⚡ **Докази**
 - ◆ зізнання обвинуваченого, показання свідків рівних за соціальним статусом, клятви свідків, речові докази
 - ◆ застосування **ордалій**: вагами, вогнем, простою водою, священною водою, отрутою
- **До ордалій вдавались за умов:**
 - ◆ за згодою сторін
 - ◆ за відсутністю доказів
- До ордалій можна було вдаватися за таких умов: зі згодою сторін, за відсутністю інших доказів, публічно
- Застосовування катувань для отримання свідчень
- Судовий процес мав **обвинувальний характер** і в кримінальних, і в цивільних справах

ТЕМА 12. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Джерела історії Стародавнього Китаю

Давньокитайські писемні пам'ятки

- ◆ пам'ятки епіграфіки (запитання до оракула, видряпані на кістках жертвних тварин і панцирах черепах)
- ◆ юридичні тексти
- матеріали офіційного діловодства (30 тис. ділових паперів Ханьської доби)
- наукові трактати: політичні та філософські історичні твори («Історичні записки» батька китайської історії Сима Цяня)

Пам'ятки матеріальної культури

- ◆ Масштабні археологічні дослідження Китаю розпочалися після Синхайської революції 1911 –1913 рр.
- Дослідження нумізматики, сфрагістики (вивчення печаток)

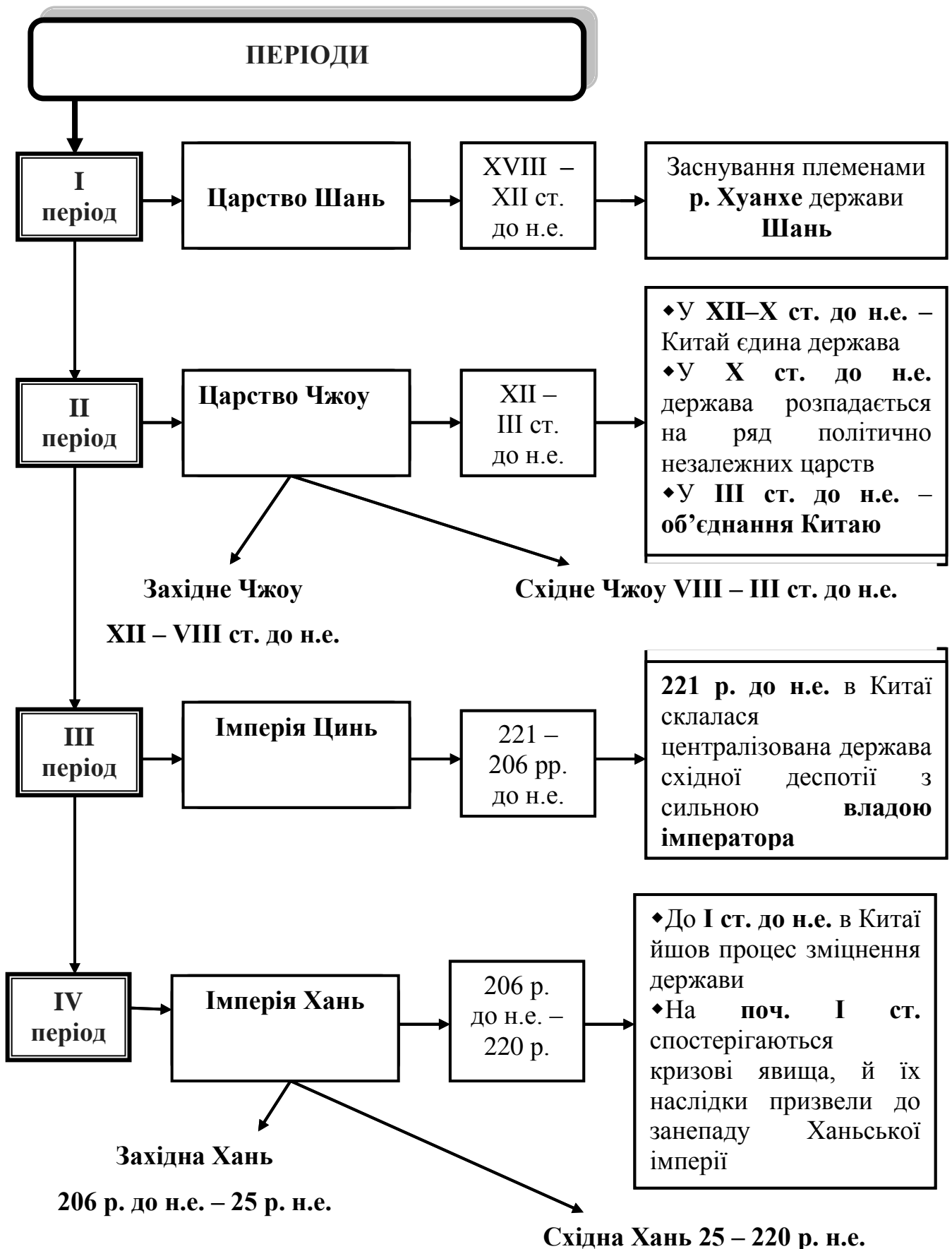
Усні джерела

- ◆ Фольклор
- ◆ Міфологія

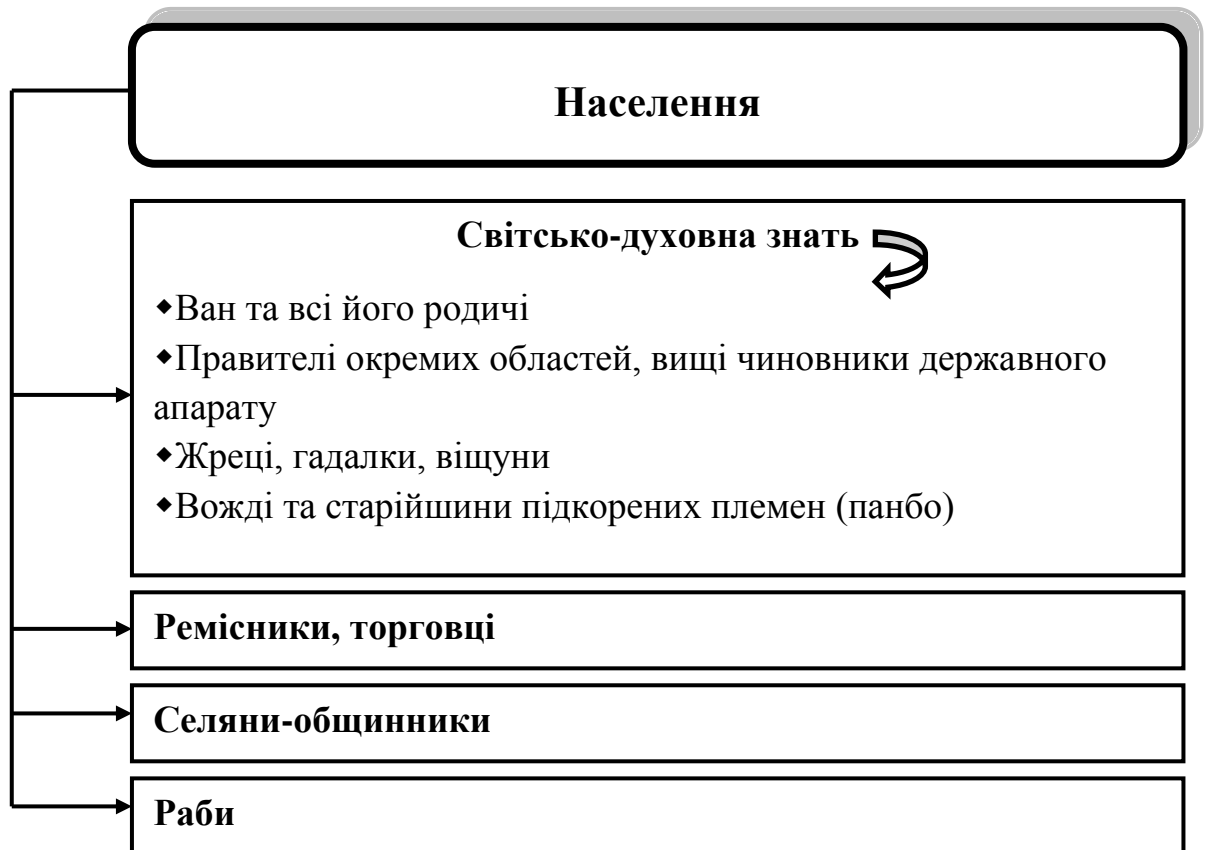

Велика китайська стіна, початок розбудови IV ст. до н.е., довжина становить 8 851 км. Це найдовша штучна споруда в світі. За період будівництва стіни загинуло більше 1 млн. людей.

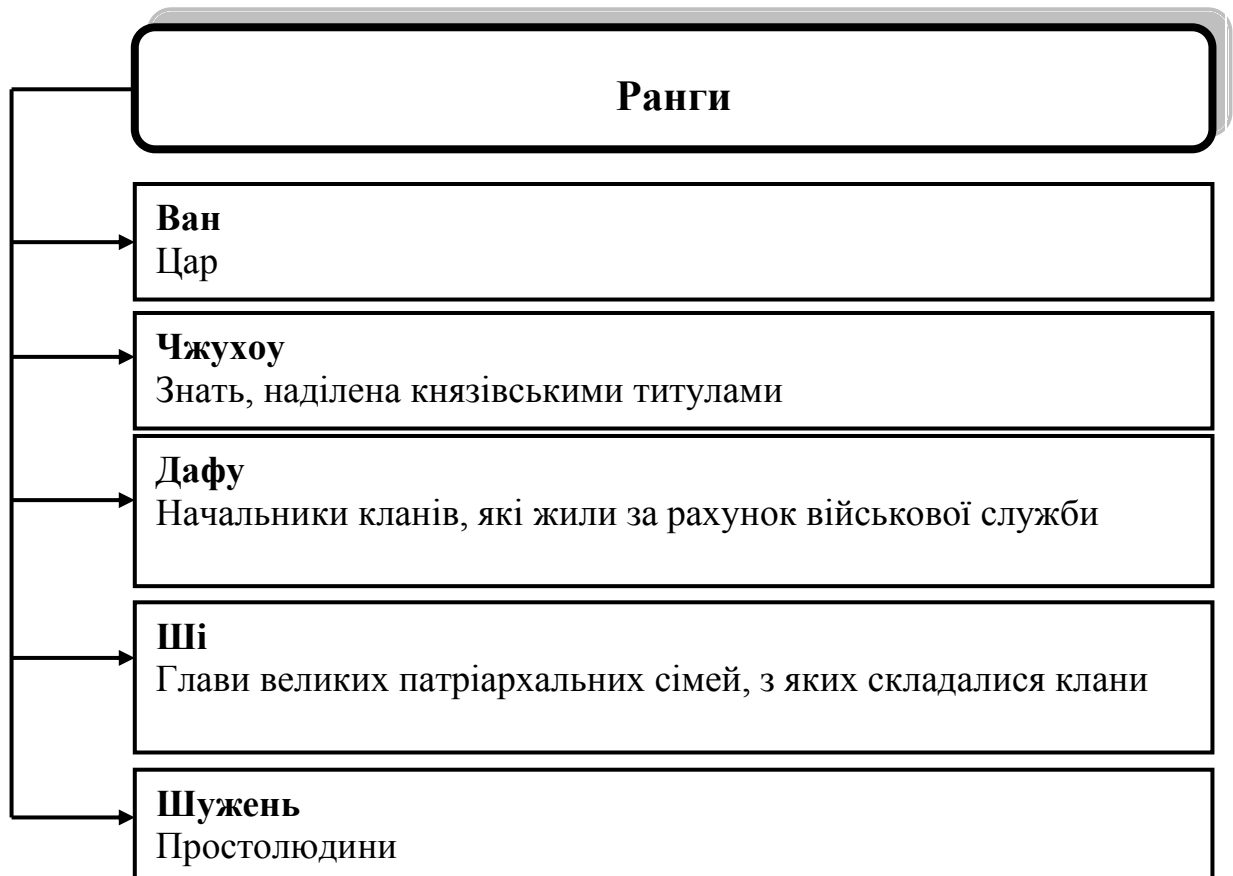
ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

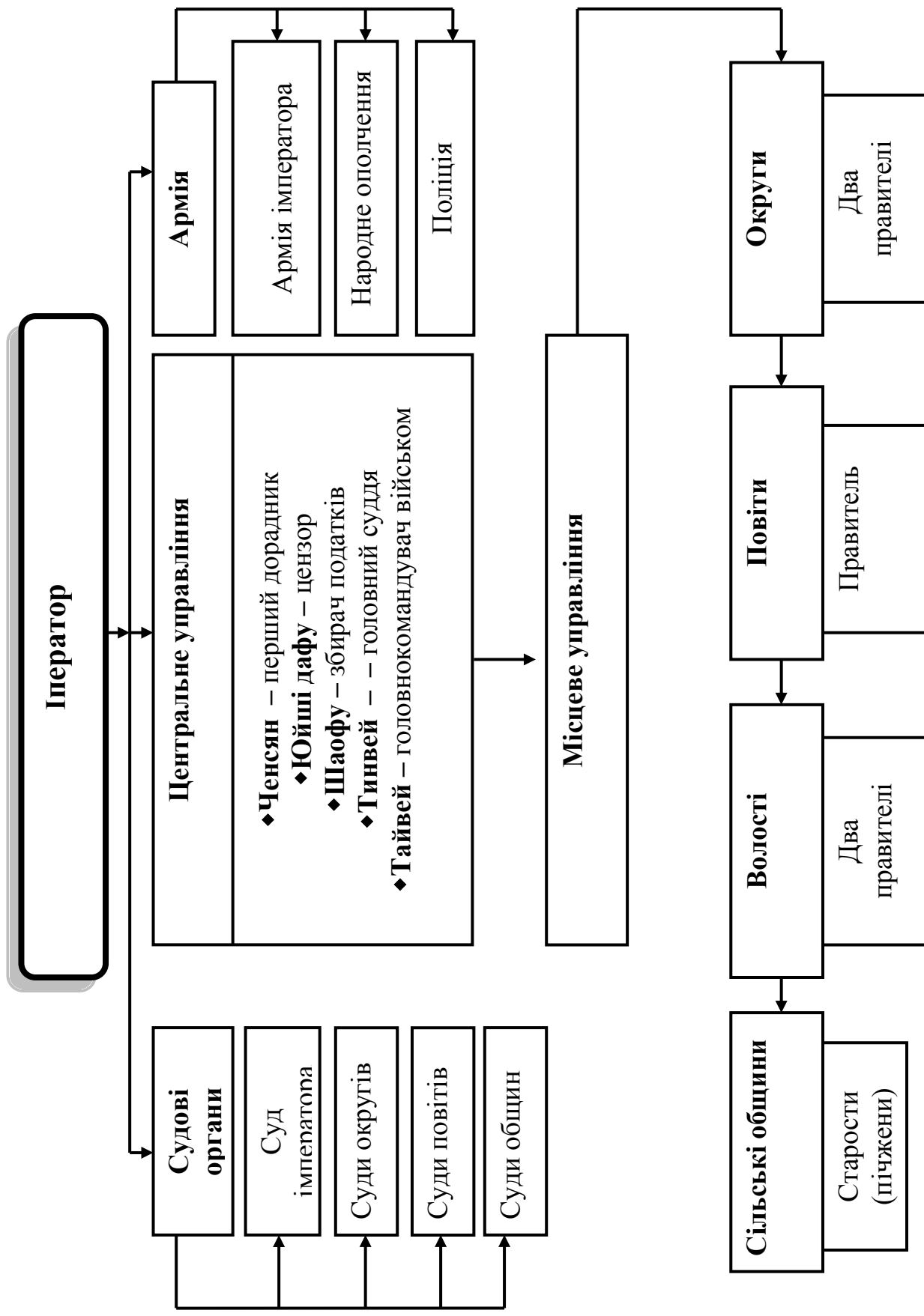
СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ (ІХ СТ. ДО Н.Е.)

СИСТЕМА СПАДКОВИХ РАНГІВ

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ (221 - 06 РР. ДО Н.Е.)

ЦІНЬ ШИХУАНДІ

Цінь Шихуанді (258 – 210 рр. до н.е.). З 246 р. до н.е. Ін Чжен був правителем царства Цінь – найбільш західного з китайських царств періоду

Чжаньго. По досягненню повноліття у 238 р. до н.е. придушив спрямований проти нього заколот. Розправившись із змовниками і навівши лад всередині царства, приступив до військових дій проти сусідів. Розгромив і завоював царства Хань, Чжао, Вей, Чу, Янь і Ци. Згодом Ін Чжен об'єднав під своєю владою весь Китай, створивши імперію Цинь зі столицею Сяньян і прийнявши титул Цінь Шихуанді. У 214 р. до н.е., зруйнувавши

укріплення на кордонах колишніх царств, Цінь Шихуанді почав будівництво на основі наявних стін Великої Китайської стіни на північних кордонах. Велику увагу імператор приділяв будівництву магістральних доріг, які з'єднали столицю з периферією. При ньому були введені єдині писемність і законодавство, уніфікована система мір і ваг, реформована грошова система. Ці заходи сприяли зміцненню культурної й економічної спільності населення країни.

Його політичні погляди формувалися під впливом легізму, що став в імперії Цінь державною ідеологією.

Цінь Шихуанді вів боротьбу з конфуціанством, розправлявся з його послідовниками. За його наказом конфуціанська література (крім книг з медицини, фармакології, сільського господарства та ворожіння) повсюдно підлягала знищенню.

У 213 р. до н.е. ці заходи були проведені в масштабі всієї країни. Більше ніж 460 конфуціанців живими закопали в землю, інших заслали на межі країни.

Терракотова армія (8099 воїнів.) гробниці Цінь-Шихуанді

У-ДІ

Великий Хань У або згодом У-ді правив з 141 по 87 рр. до н.е.

У-ді зійшов на престол у віці 17 років. Здобувши владу, імператор пом'якшив багато суворих законів і значно зміцнив могутність центрального уряду.

Імператор У-ді проголосив конфуціанство державною доктриною і вперше в китайській історії створив у столиці «Вищу імператорську школу». Освіта в цьому навчальному закладі ґрунтувалася головним чином на конфуціанстві, і випускники, які успішно склали екзамени, безпосередньо отримували різні цивільні посади. Оскільки така міра виявилася успішною, по всій імперії відкрилася велика кількість таких конфуціанських вищих шкіл. Рекомендації та іспити під час набору в структури державних служб стали обов'язковими умовами, які ввів імператор. Саме за його правління люди з дуже бідних прошарків суспільства і навіть ще більш низького походження, такі як, раби і військовополонені, могли стати поважними чиновниками і генералами.

Імператор У-ді також здійснив податкову реформу з метою збільшення прибутків. Для торговців і виробників він ввів податок на власність і вжив жорстких заходів щодо нечесних купців.

Виробництво сталі, солі та алкоголю було націоналізоване. Він також розпорядився провести реконструкцію гідротехнічних об'єктів, щоб підняти сільськогосподарське виробництво.

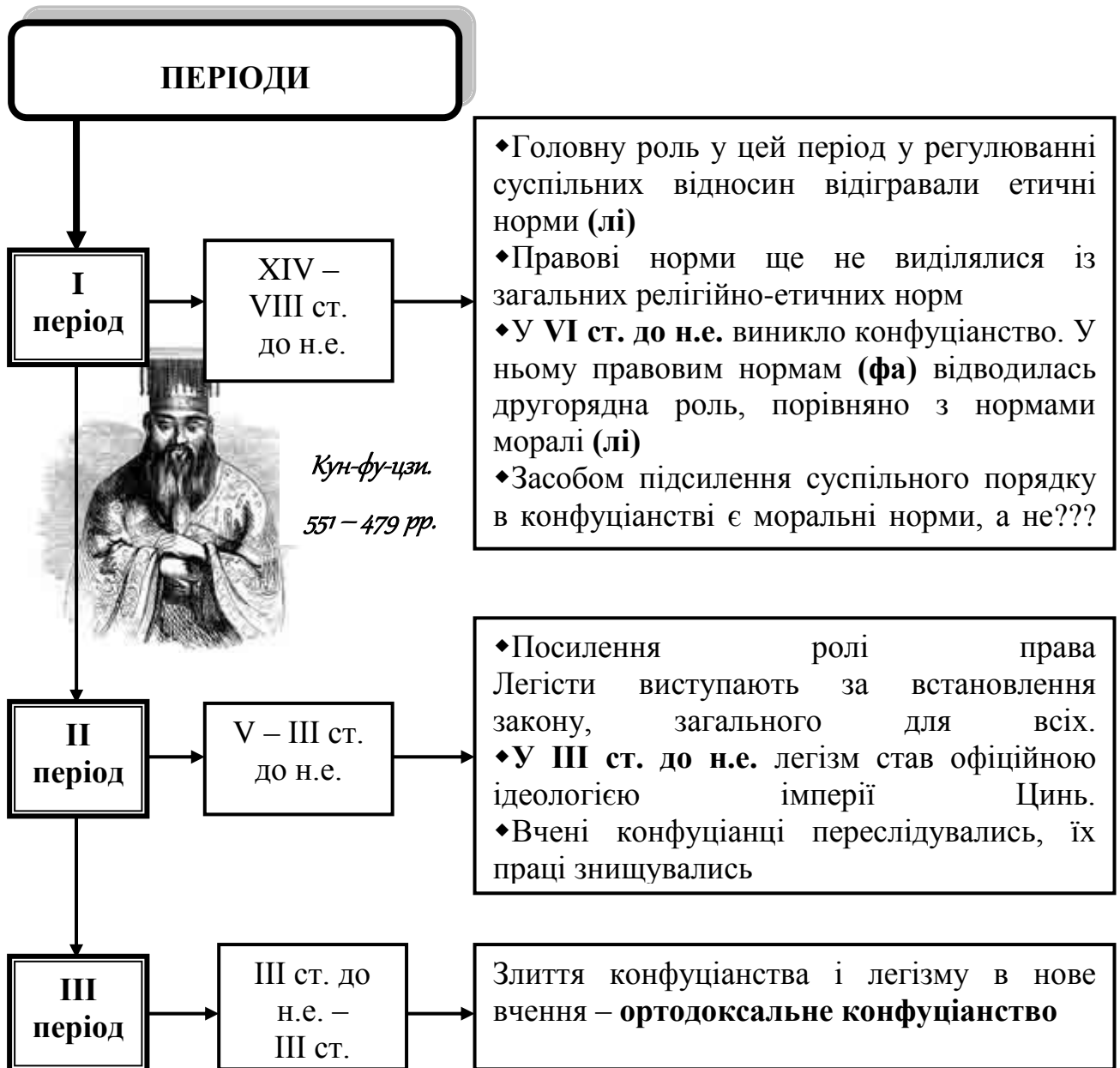
В імперії був складений і прийнятий перший китайський сільськогосподарський календар.

Шанований і як великий військовий керівник, імператор У-ді династії Хань, після того як відмовився від оборонної стратегії, розширив кордони Китаю в усіх напрямках.

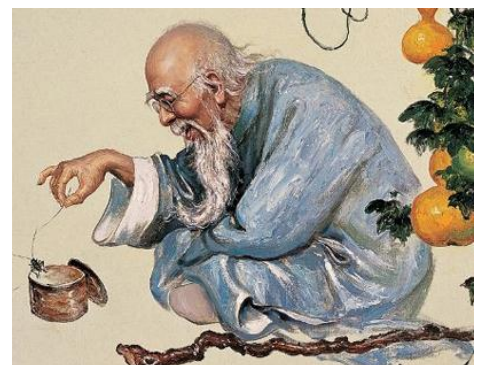
Унаслідок цього його імперія відновила контроль над Кореєю на сході, й У-ді ввів свої війська в Південний Китай та центральний В'єтнам.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ДАВНЬОКИТАЙСЬКОГО ПРАВА

📖 *Розвиток права в Китаї був обумовлений боротьбою двох давньокитайських шкіл: політико-правої концепції легізму та етико-політичних догматів конфуціанства*

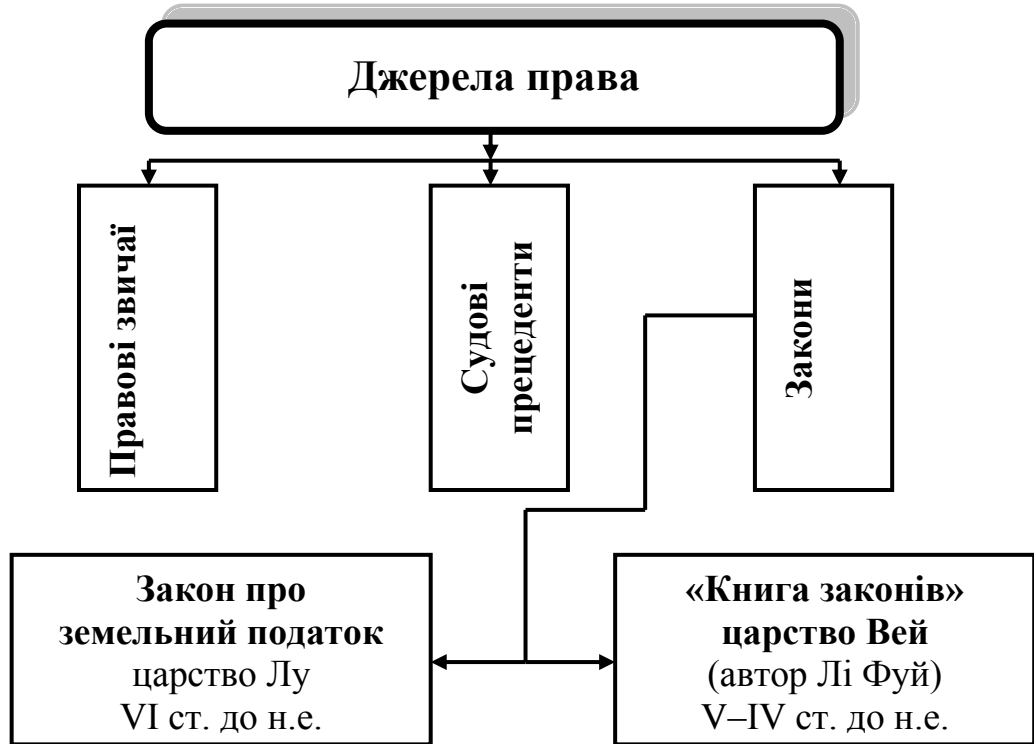

*Вчення
Конфуція*

Лао-Цзи. VI – V ст. до н.е.

ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

ПРАВО ВЛАСНОСТІ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

Селянське землеволодіння

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

Загальні положення кримінального права

Поняття злочину пов'язувалось з проявом злочинної навмисної волі людини. Злочинець розглядався як «підла», «низька» людина

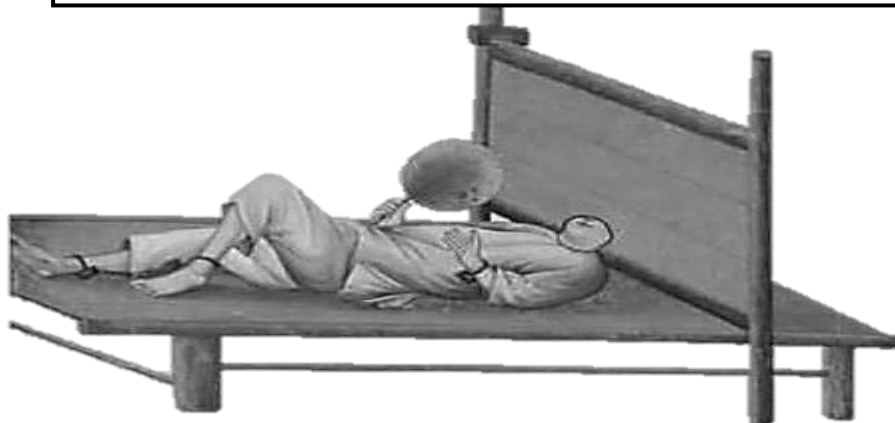
Форми вини: умисел і необережність

Стадії вчинення злочину. Існувала різниця між закінченим злочином і замахом на злочин

Співучасть у вчиненні злочину. Virізняли організатора – особу, яка організувала вчинення злочину або керувала його підготовкою

Обставини, які обтяжують покарання: попередня змова, рецидив злочинів

Обставини, які пом'якшують покарання визначалися вченням Конфуція, яке вимагало «виявляти повагу старшим, проявляти співчуття до калік і милосердя до дітей». Згідно з цією заповіддю звільнялись від тілесних покарань діти до восьми років і люди похилого віку, яким було за 70 років

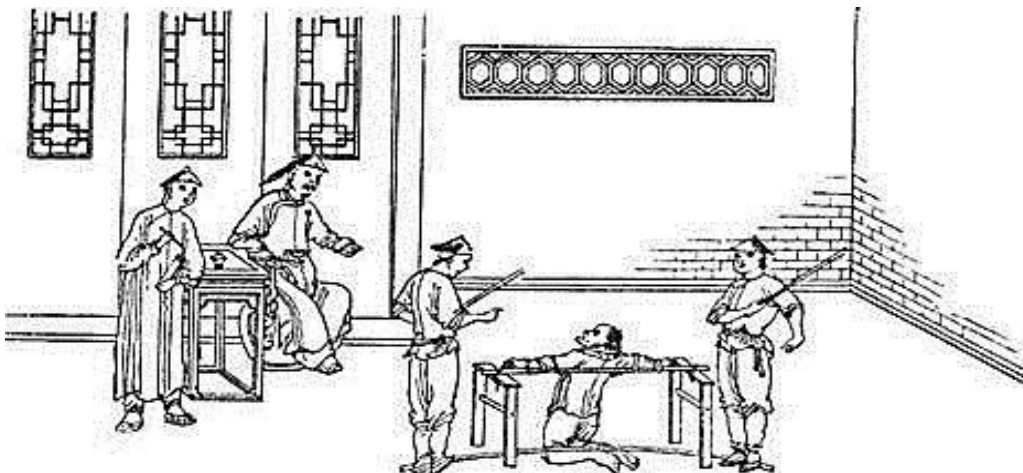
Вид тортур

ЗЛОЧИНИ ТА ПОКАРАННЯ

 У V – IV ст. до н.е. утвердилася п'ятичленна система покарань. За державні злочини разом із злочинцем каралися три покоління його родичів – по лінії батька, по лінії матері, по лінії дружини (чоловіка). До самих злочинців застосовувалися одне за одним п'ять покарань: татуювання, відрізання носа, відрубання кінцівок, кастрування, забивання палицями.

СУДОВИЙ ПРОЦЕС СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

Катування під час суду

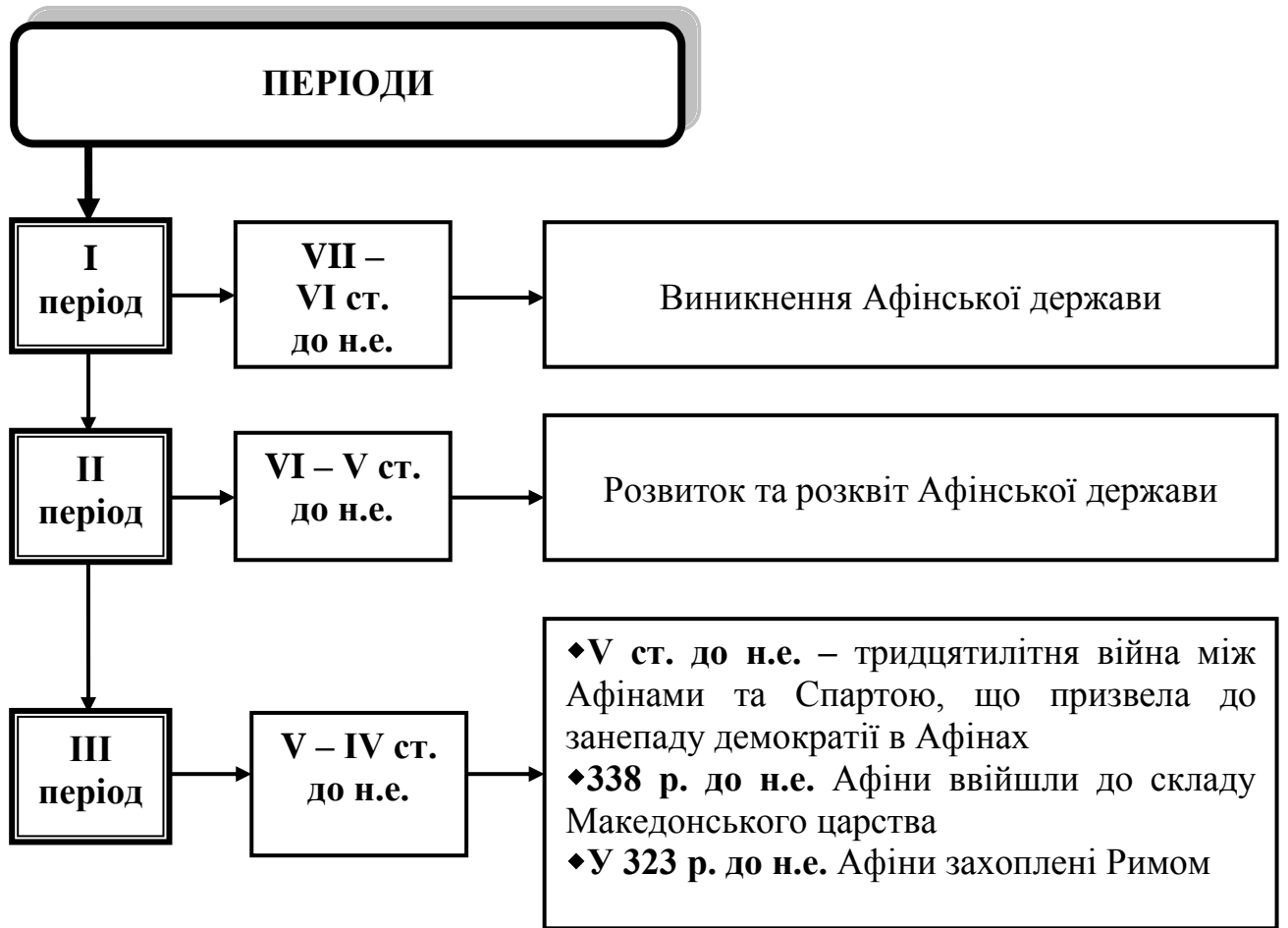
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА КРАЇН АНТИЧНОГО СВІТУ

ТЕМА 13. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНІХ АФІН

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ АФІНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Стародавні Афіни

Тесеї. VII ст. до н.е.

ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВИ У СТАРОДАВНІХ АФІНАХ

Основні етапи формування Афінської держави

Реформи Тесея (VII ст. до н.е.)

- ◆ Об'єднав чотири найбільших племені (**філи**) в один **народ** із центром в Афінах (**синойкізм**)
- ◆ Кожне з чотирьох племен поділив на **три фратрії** (усього 12 фратрій), кожна з 12 фратрій ділилася на **30 родів** (360 родів)
- ◆ Створив **Раду**, яка керувала справами племен
- ◆ **Вільних повнолітніх чоловіків** поділив на **розряди** ▾
 I розряд – **евпатриди** (благородні), родова знать, яка управляла суспільством; II розряд – **геомори** (землероби); III розряд – **деміурги** (ремісники)

Реформи Солона (594 р. до н.е.)

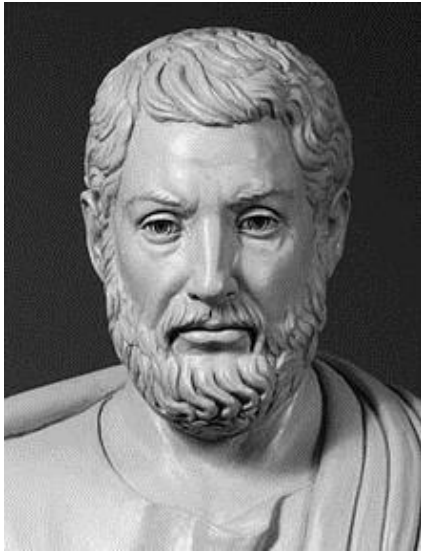
- ◆ Ліквідував боргове рабство. Були вжиті заходи, щоб за рахунок громадських коштів викупляти громадян, яких продали в рабство за межі Аттики (**сисахфія**)
- ◆ Усіх вільних чоловіків було поділено на **4 розряди** за майновим критерієм:
I розряд п'ятсотмірники – особи, які одержували не менше, ніж 500 медимнів на рік. Вони оснащували військові кораблі та служили у важкоозброєній піхоті
II розряд – вершники – особи, які одержували не менше, ніж 300 медимнів на рік. Вони служили в кінноті або у важкоозброєній піхоті
III розряд – зевгіти – особи, які одержували не менше, ніж 200 медимнів на рік. Вони служили в піхоті, мали власне важке озброєння
IV розряд – фети – особи, які одержували менше, як 200 медимнів на рік. Вони служили на флоті, у легкоозброєній піхоті
- ◆ Створено новий орган влади – **Рада-400**
- ◆ Засновано суд присяжних – **Гелієя**

Реформи Клісфена (509 р. до н.е.)

- ◆ Ввів поділ на **10 територіальних філ**. Кожна філа ділилась на 3 тритії (**30 тритій**). Кожна тритія ділилася на 3-4 деми (100 демів)
- ◆ Створив **Раду-500**
- ◆ Створив **Колегію 10-ти стратегів**
- ◆ Запроваджено **остракізм** (суд черепків)

КЛІСФЕН

Клісфен (VI ст. до н.е.) – син Мегакла, афінський законодавець. Походив з аристократичного роду Алкмеонідів. Клісфен фактично став на чолі афінського

поліса. У період з 509 по 507 р., незважаючи на протидію з боку політичних супротивників, провів ряд реформ, спрямованих на демократизацію афінського суспільства.

Найважливіша з реформ Клісфена скасовувала старі родоплемінні розподіли афінського суспільства на 4 філи; замість них вводилося 10 нових територіальних філ, які в свою чергу ділилися на деми (округи) – первинні адміністративні одиниці.

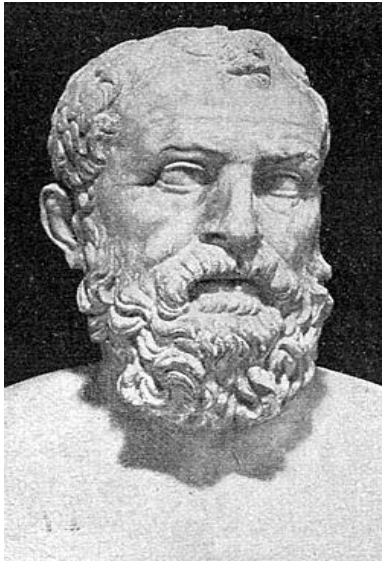
Члени дему обирали старійшину (демарха), скарбника і суддів, які розбирали дрібні позови. Верховна влада в демі належала зборам демотів.

Новий територіально-адміністративний поділ визначив заміну Ради 400, введеного Солоном, Радою 500. Від кожної філи до Ради 500 обиралося по 50 осіб. На Раду 500 покладалася ряд обов'язків: підготовка справ до розгляду у народних зборах, приведення у виконання всіх їхніх рішень та вирішення другорядних питань у період між скликаннями народних зборів. Клісфен також створив управлінський орган-колегію 10 стратегів, згодом вони стали володарями вищої виконавчої влади. Щоб перешкодити відродженню тиранії, Клісфен ввів остракізм («суд черепків»), що був спрямований проти надмірного піднесення політичного діяча. Остракізм – це процедура таємного голосування, проведеного у народних зборах. На остраконах (черепках) писалися імена особливо небезпечних політиків, яких виганяли за межі держав на 10 років без конфіскації майна.

Унаслідок реформ Клісфена в Афінах було остаточно повалено панування родової аристократії, афінське суспільство значно просунулося вперед у своєму розвитку демократичним шляхом.

СОЛОН

Солон (VI ст. до н.е.) – один з давньогрецьких мудреців, афінський політик, законодавець-реформатор, поет. Був нащадком старовинного знатного роду

Кодридів, представники якого колись були царями. Вперше ім'я Солон згадується при описі конфлікту щодо заволодіння островом Саламін двома містами-полісами – Афінами і Мегарою.

Приблизно в 600 р. до н.е. він здійснив успішну експедицію на Саламін, унаслідок чого Афіни знову оволоділи цим стратегічно важливим островом. З цієї події почалася політична кар'єра Солон, яка продовжилася в 596 р. до н.е. участю у Першій

Священній війні.

Є відомості, що Солон у цей час стає авторитетним і впливовим політичним діячем, правителем Афін.

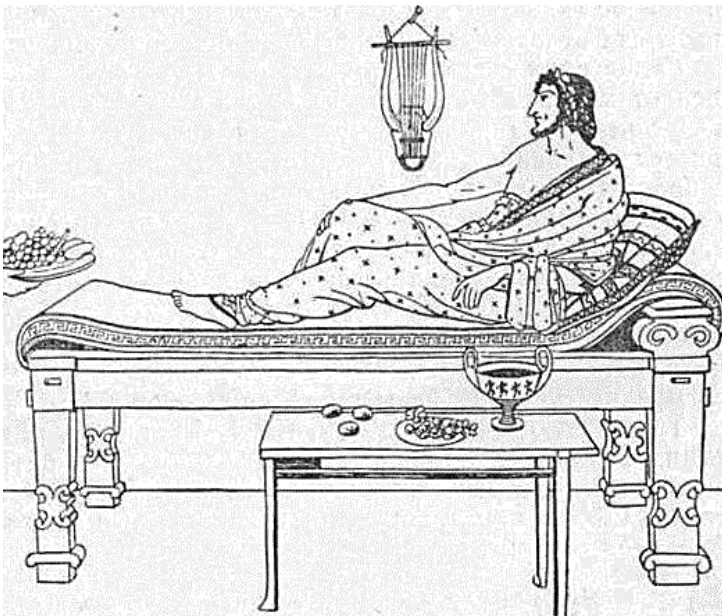
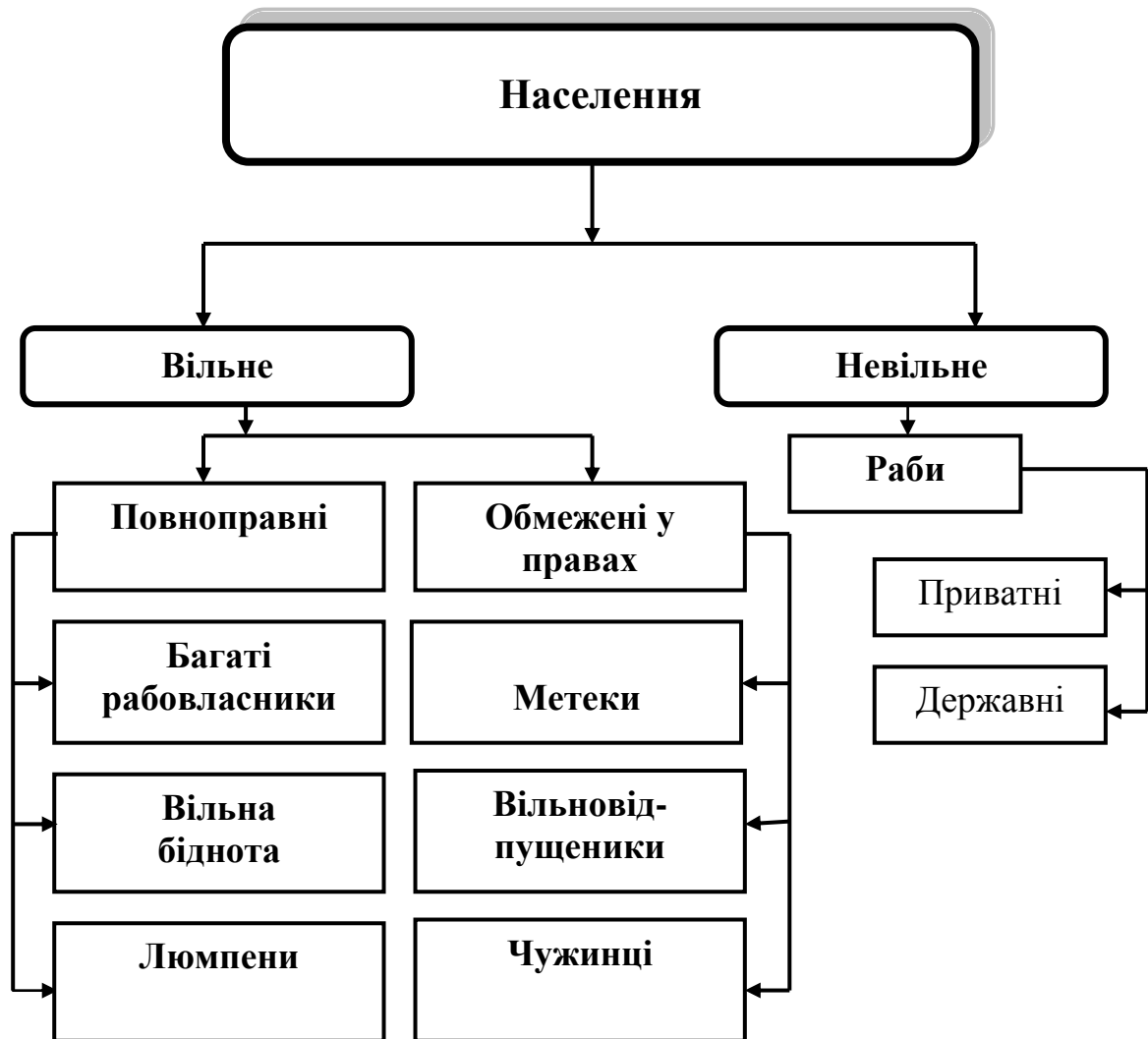
Першою структурною зміною Солон стала сисахфія (скасування боргового рабства). Соціально-політичні та економічні реформи законодавства були покликані збалансувати інтереси низів і верхів, проте ні ті, ні інші в результаті не були задоволені повністю. Знать виявляла невдоволення урізанням її прав, а найбільшні верстви порахували реформи недостатньо сміливими.

Солон протягом 593–583 рр. до н.е. багато подорожував, але коли повернувся до Афін, його закони залишалися чинними, проте в суспільстві спостерігалися сильні хвилювання, велася підготовка до перевороту.

Солон відійшов від активної політичної діяльності, оскільки був людиною похилого віку. У цей період його біографії почав набирати політичної ваги Пісістрат, родич, що зрештою встановив тиранію. Однак колишній правитель робив спроби переконати афінян в необхідності повалити її.

Помер Солон у 559 р. до н.е. до н.е., збереглося безліч уривків з його віршів на різні теми, але слава Солон-політика затьмарила його популярність як поета.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА АФІН (V – IV СТ. ДО Н.Е.)

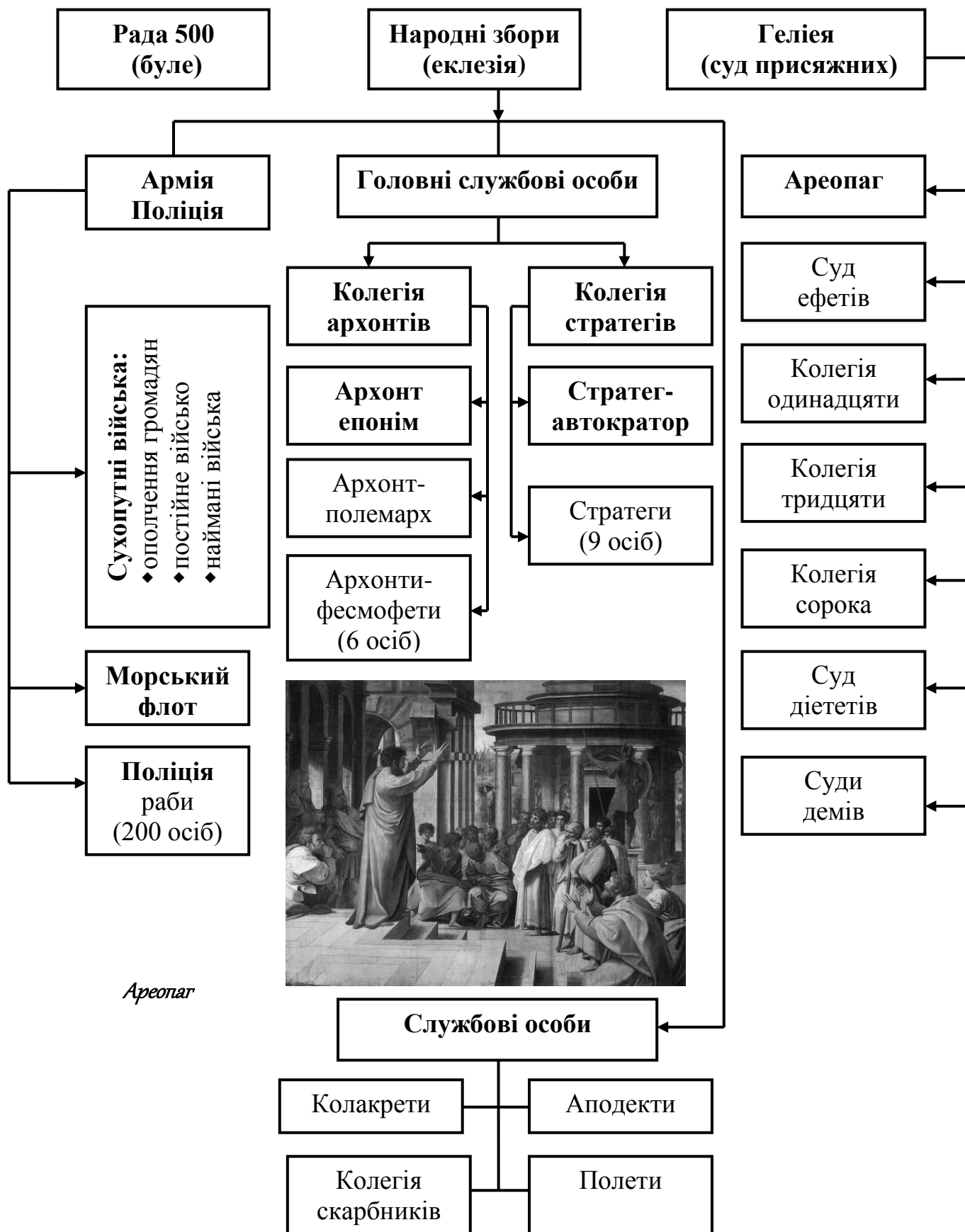

Заможний афінянин

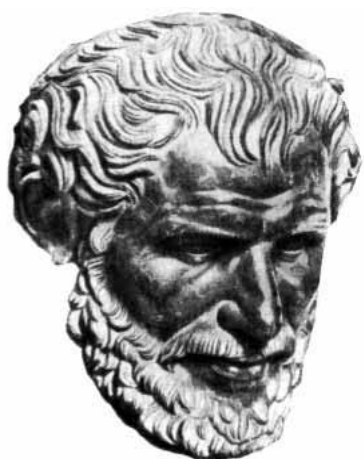
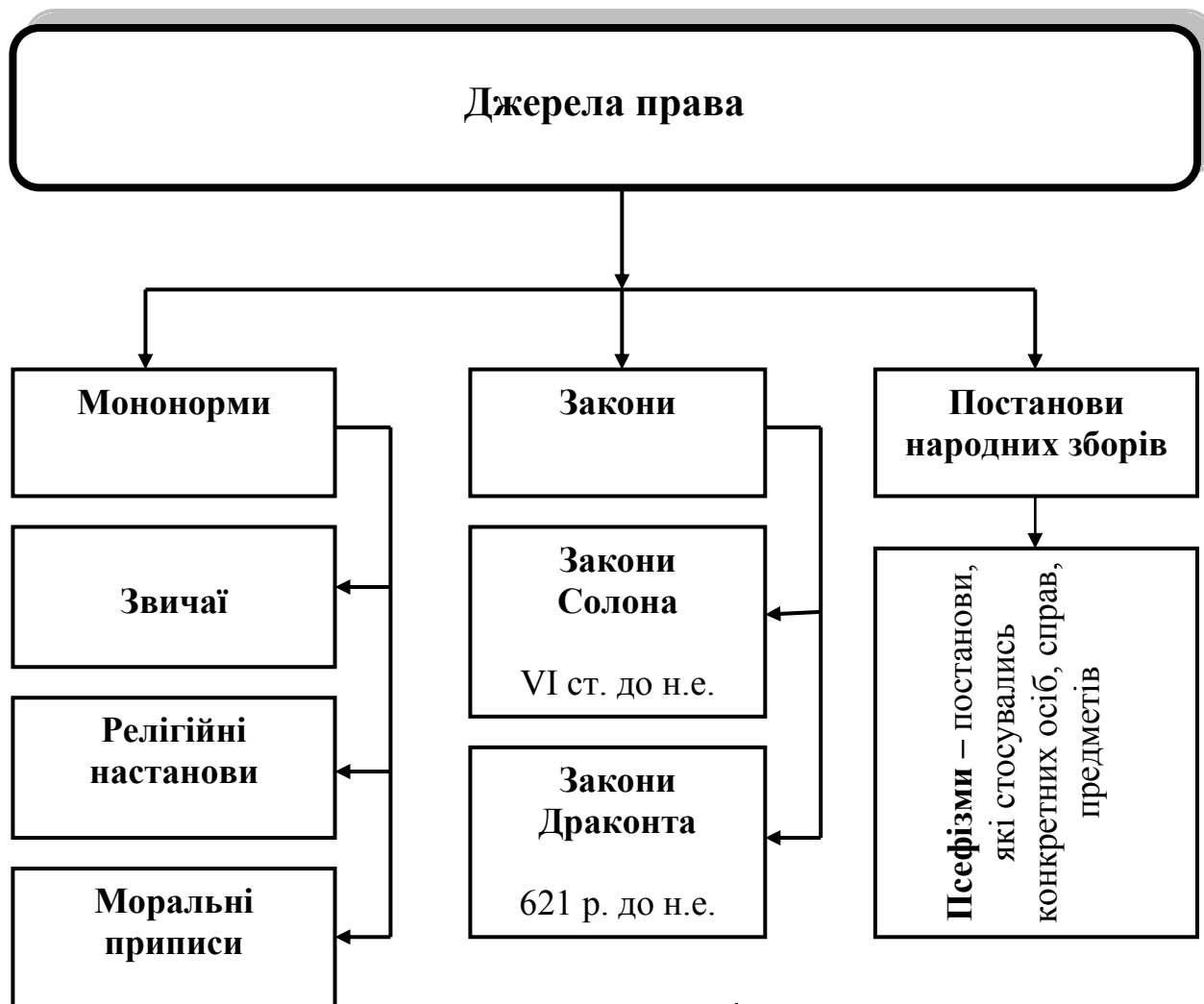

Раби

ДЕРЖАВНИЙ СТРІЙ СТАРОДАВНІХ АФІН (V – IV СТ. ДО Н.Е.)

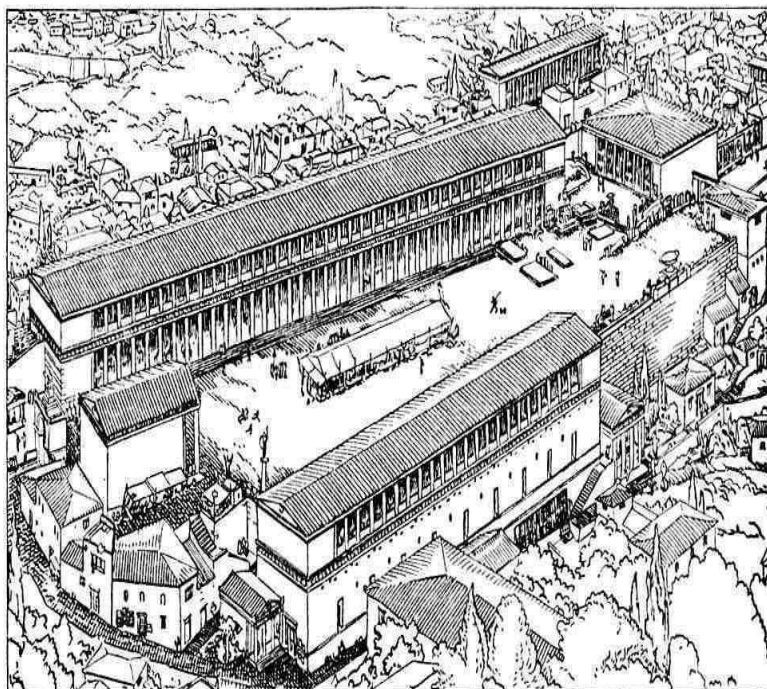

ПРАВО СТАРОДАВНІХ АФІН

Драконт. Державний діяч.

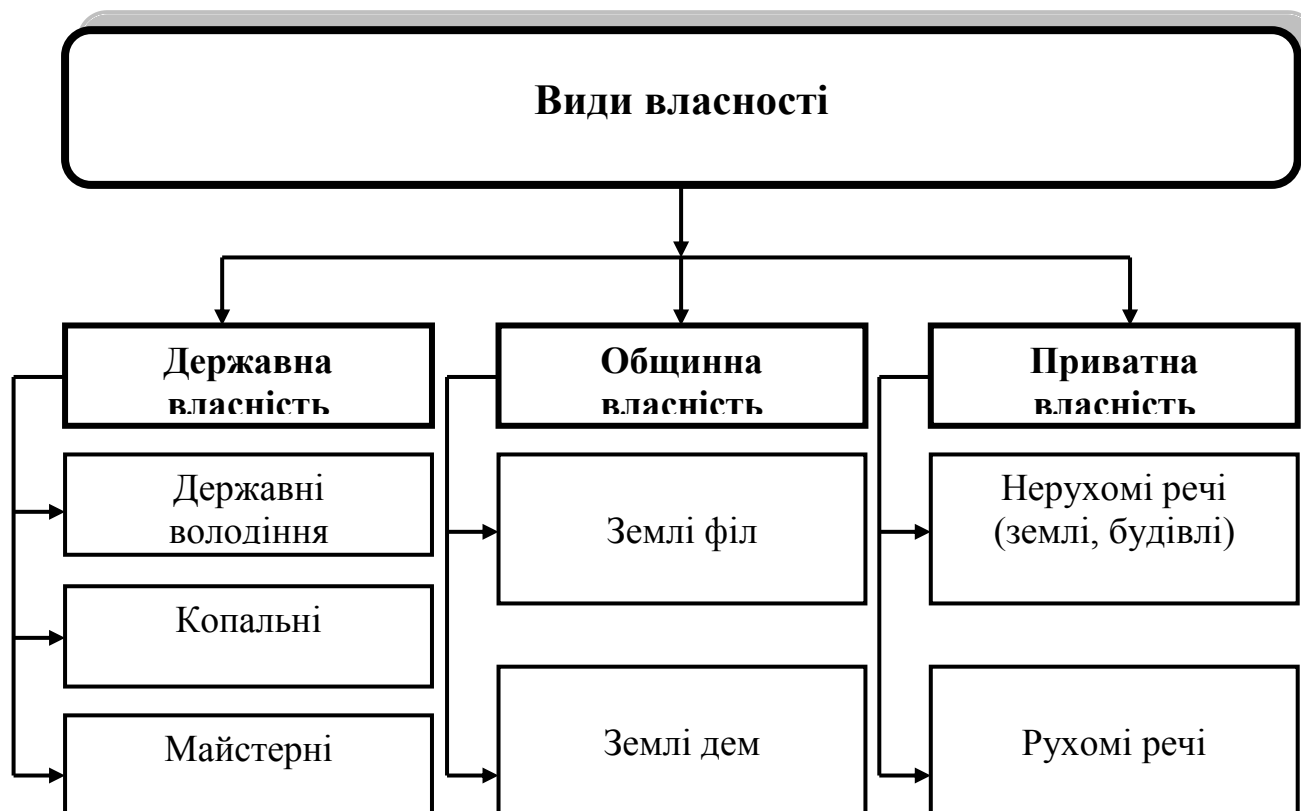
VII ст. до н.е.

0

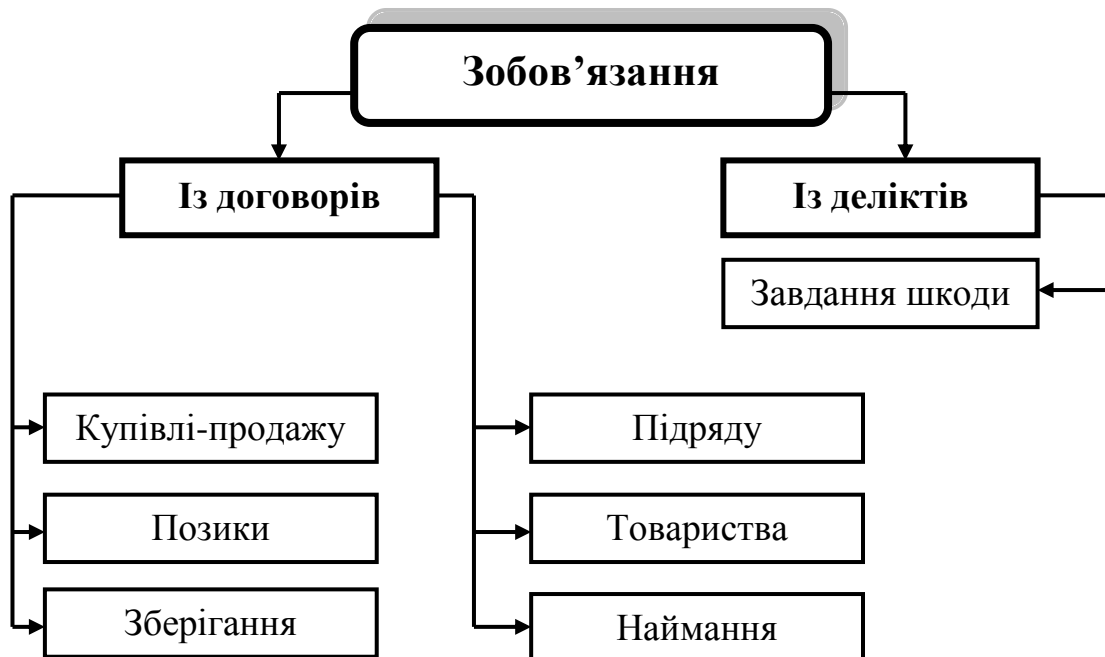
Агора. Місце проведення народних зборів

ПРАВО ВЛАСНОСТІ АФІН

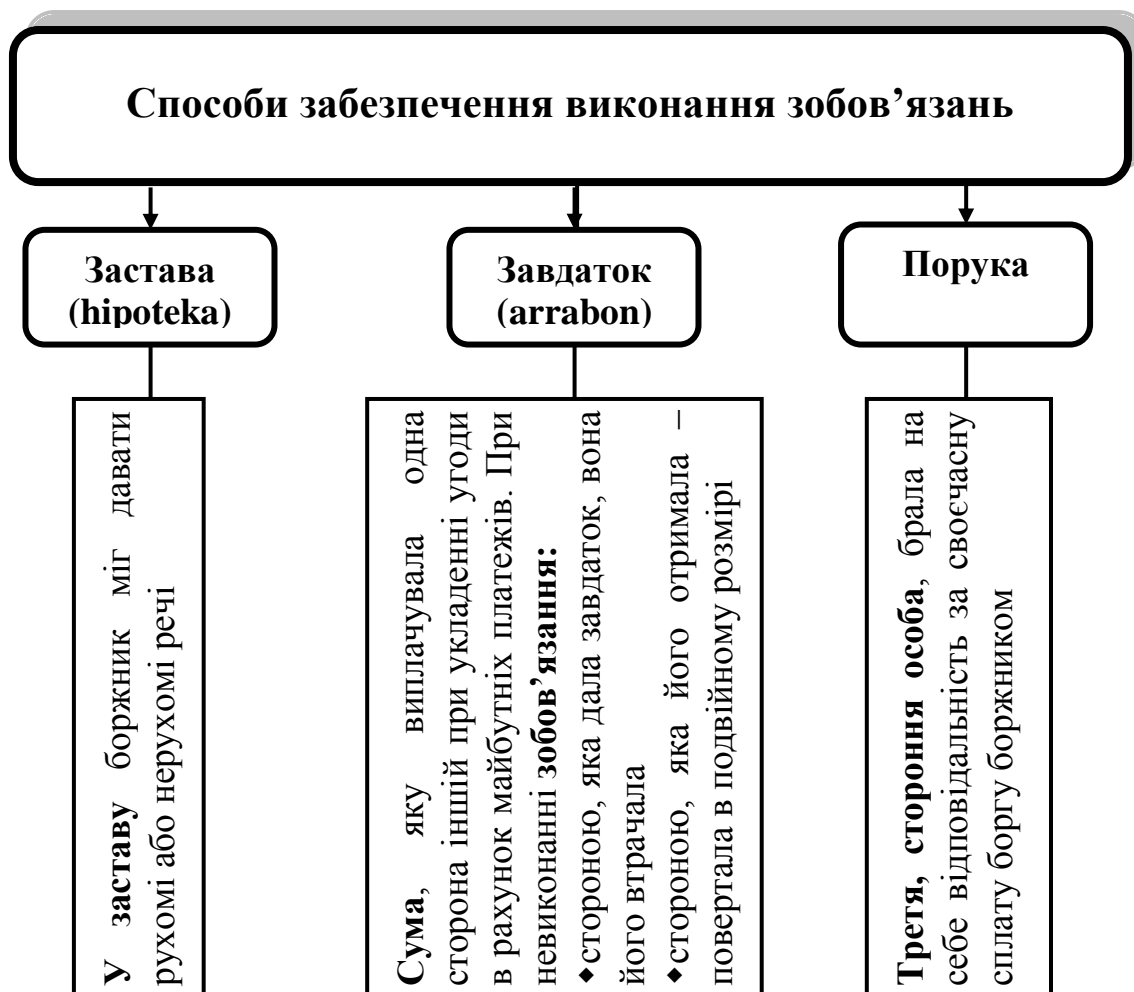

Коринфська Ваза. VII – VI ст. до н.е. Париж. Лувр

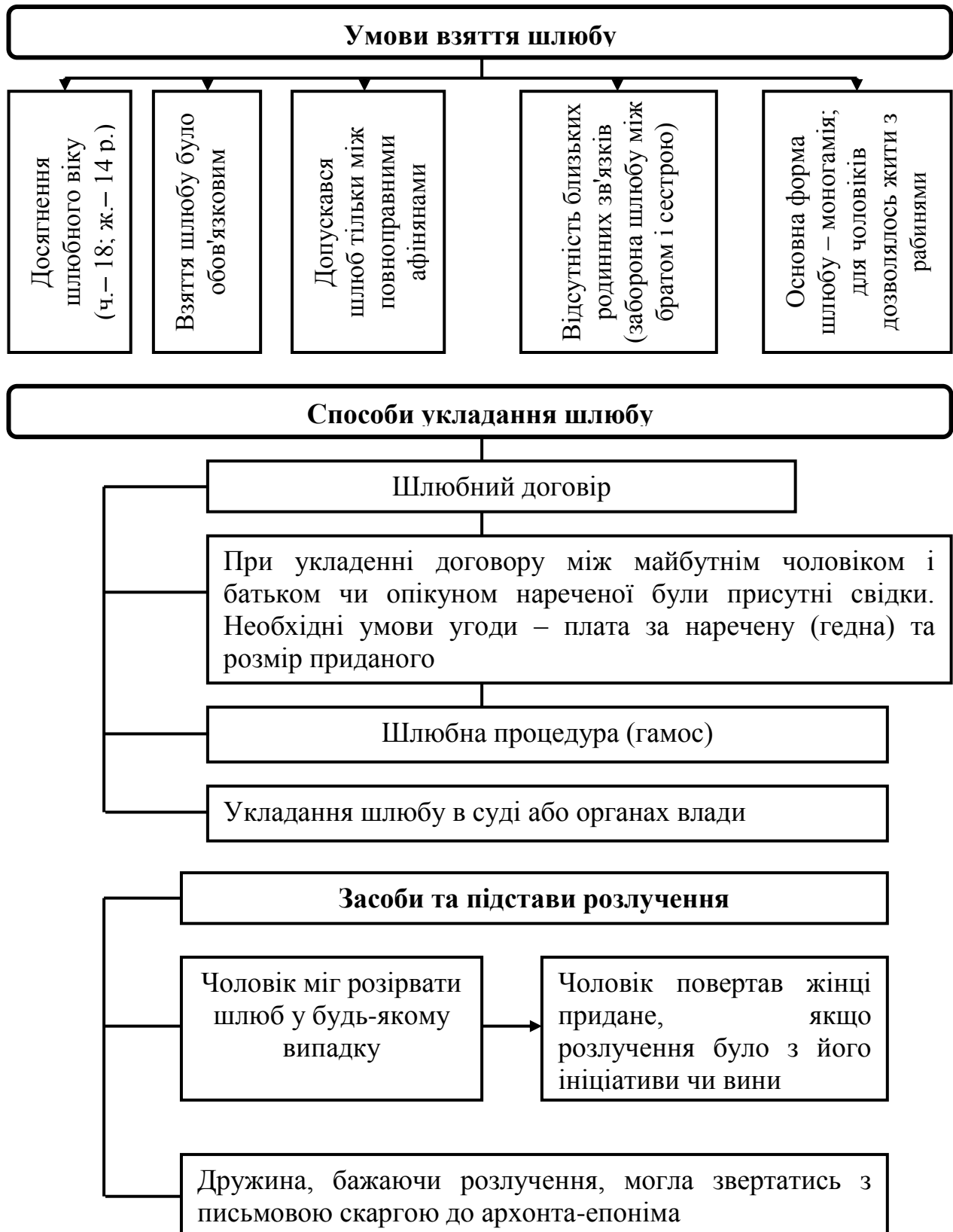
ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО АФІН

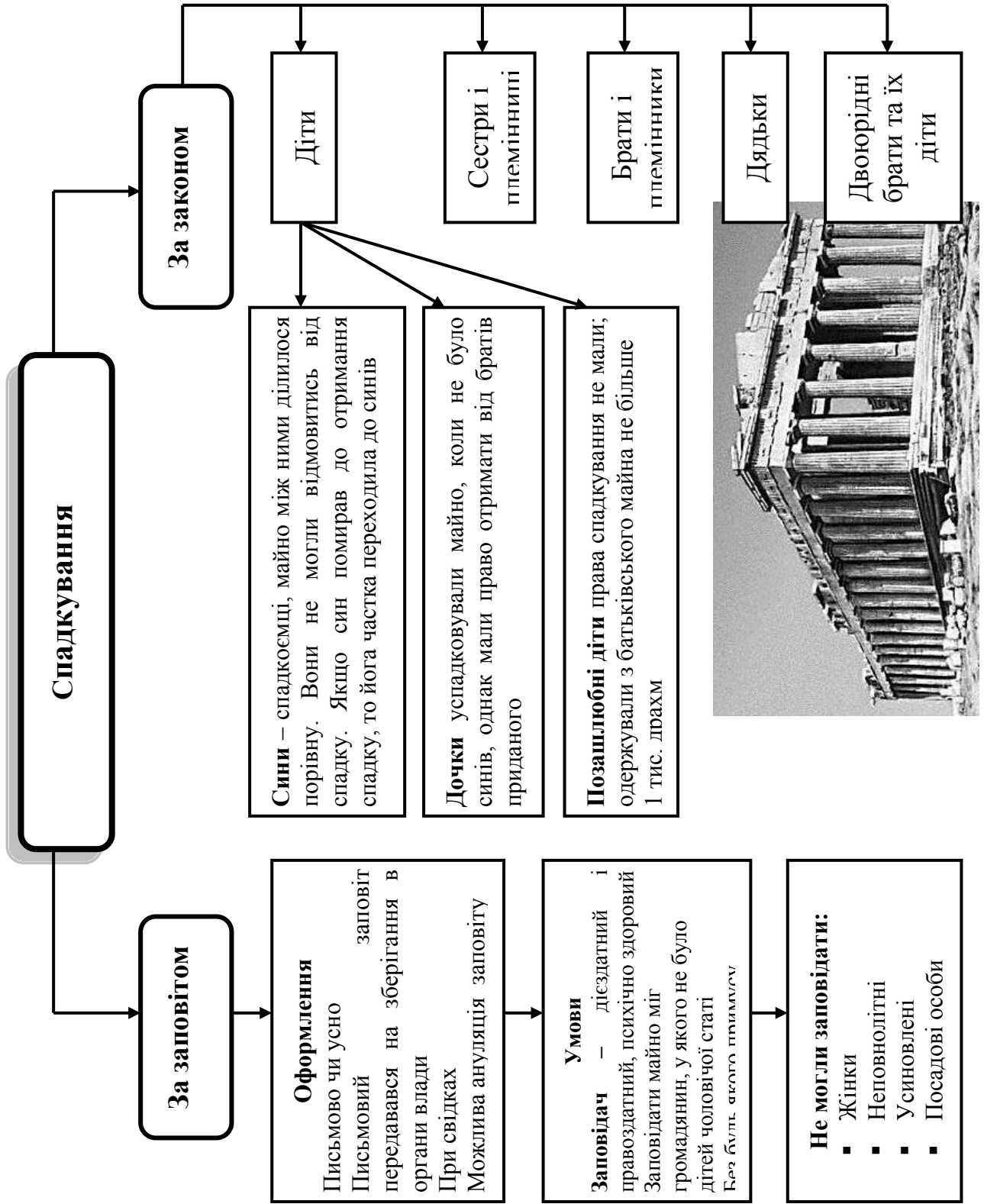

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

ШЛЮБНО-СІМЕЙНЕ ПРАВО СТАРОДАВНІХ АФІН

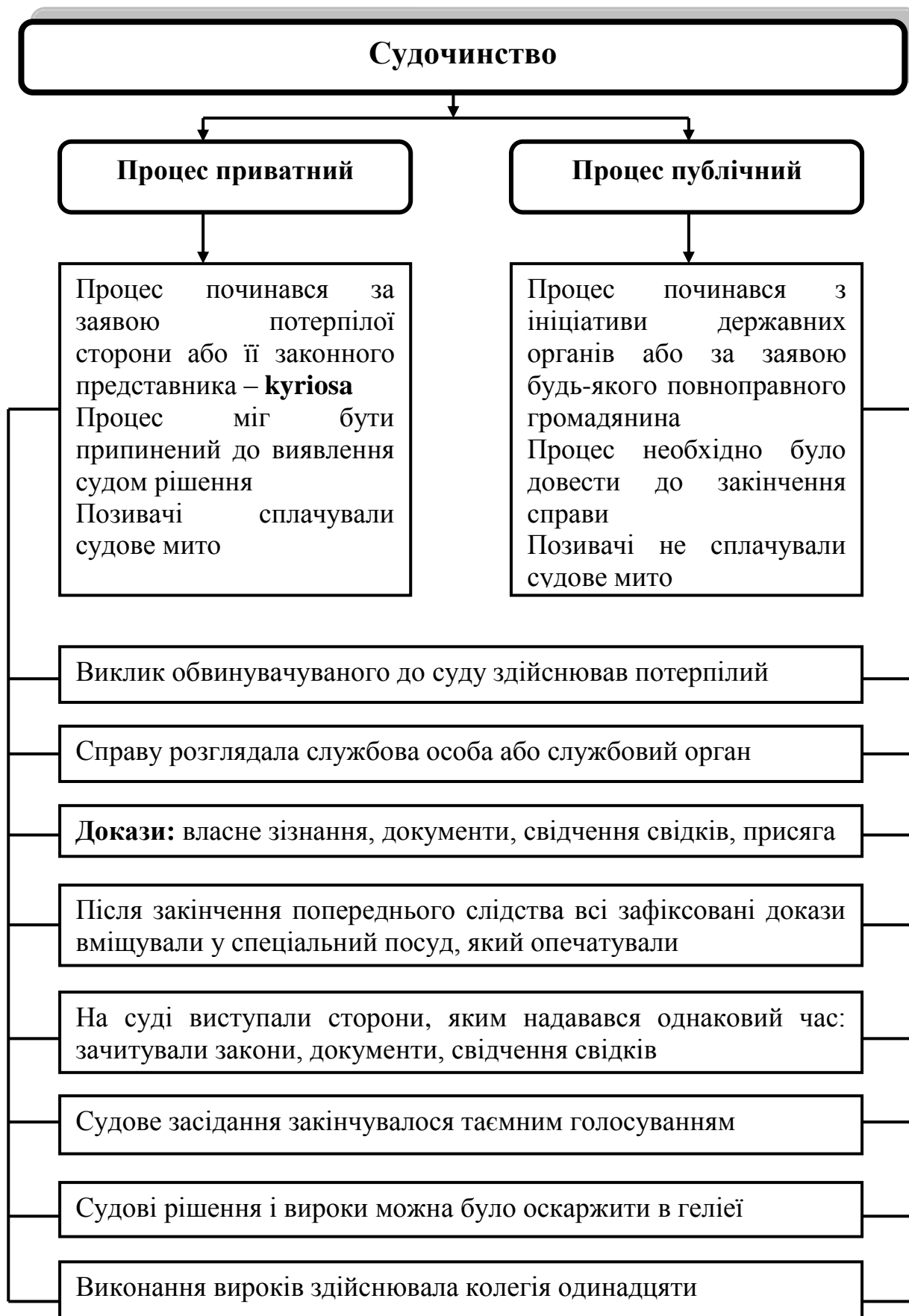

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО АФІН

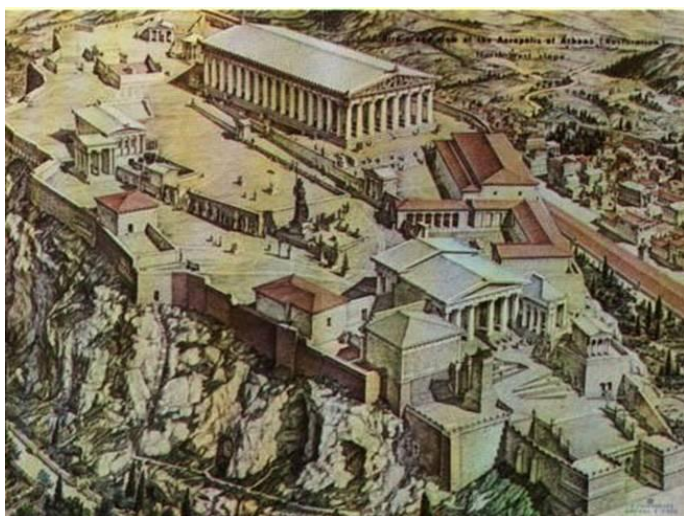
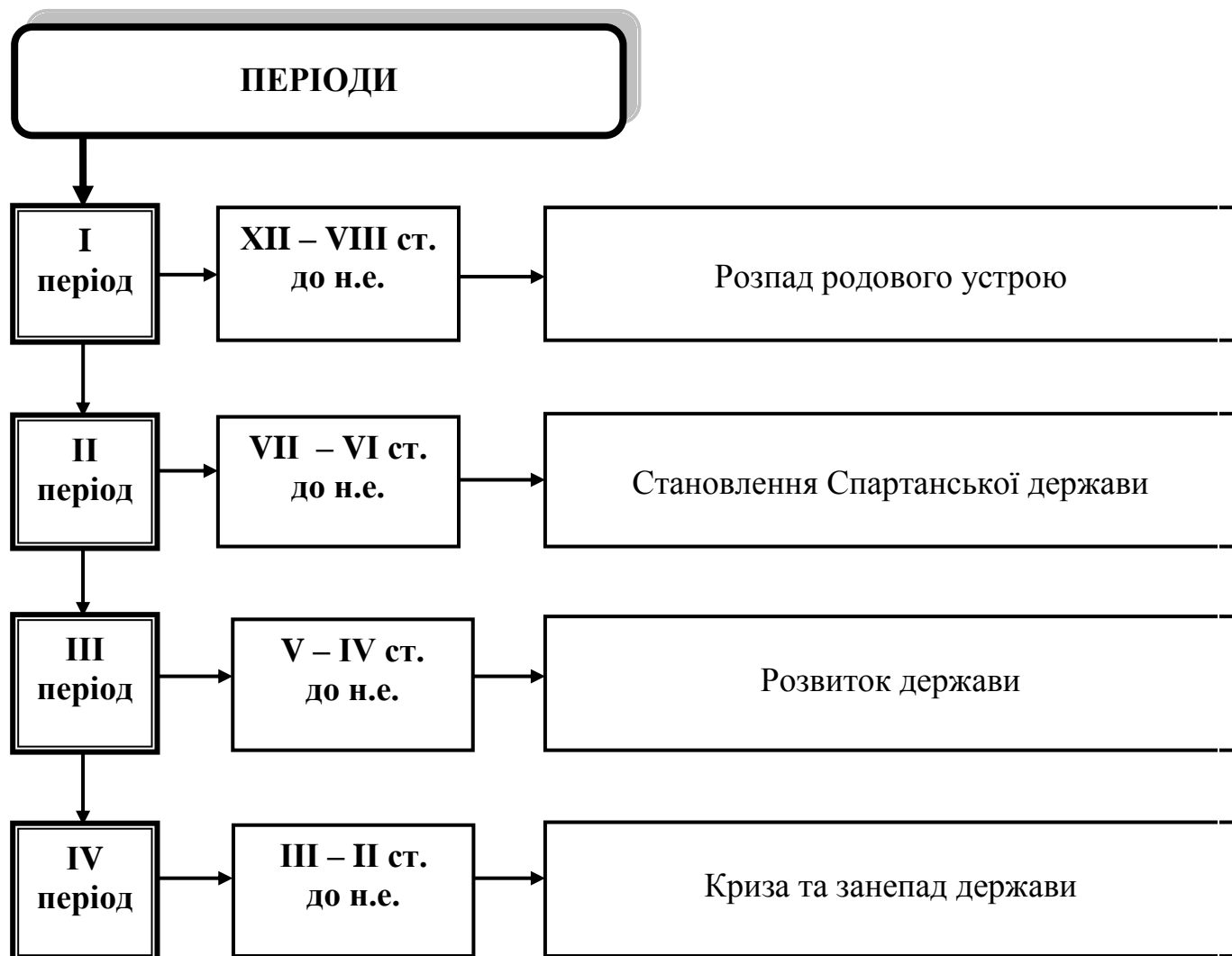
СУДОВИЙ ПРОЦЕС В АФІНАХ

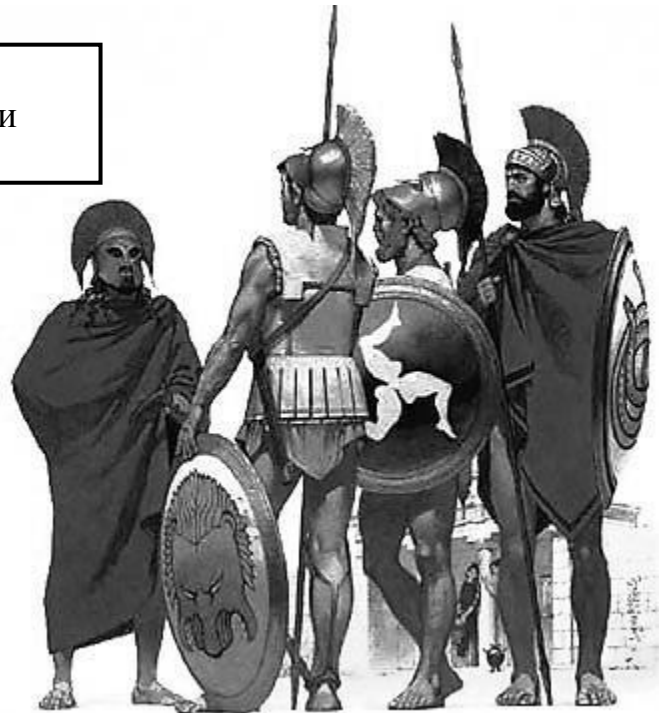
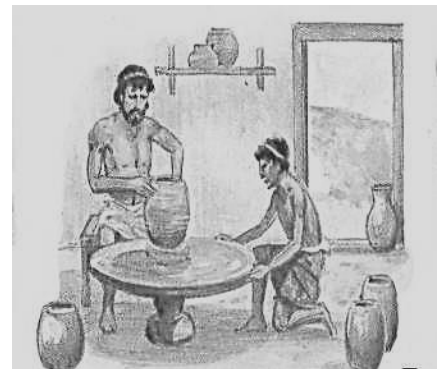
ТЕМА 14. СПАРТАНСЬКА ДЕРЖАВА

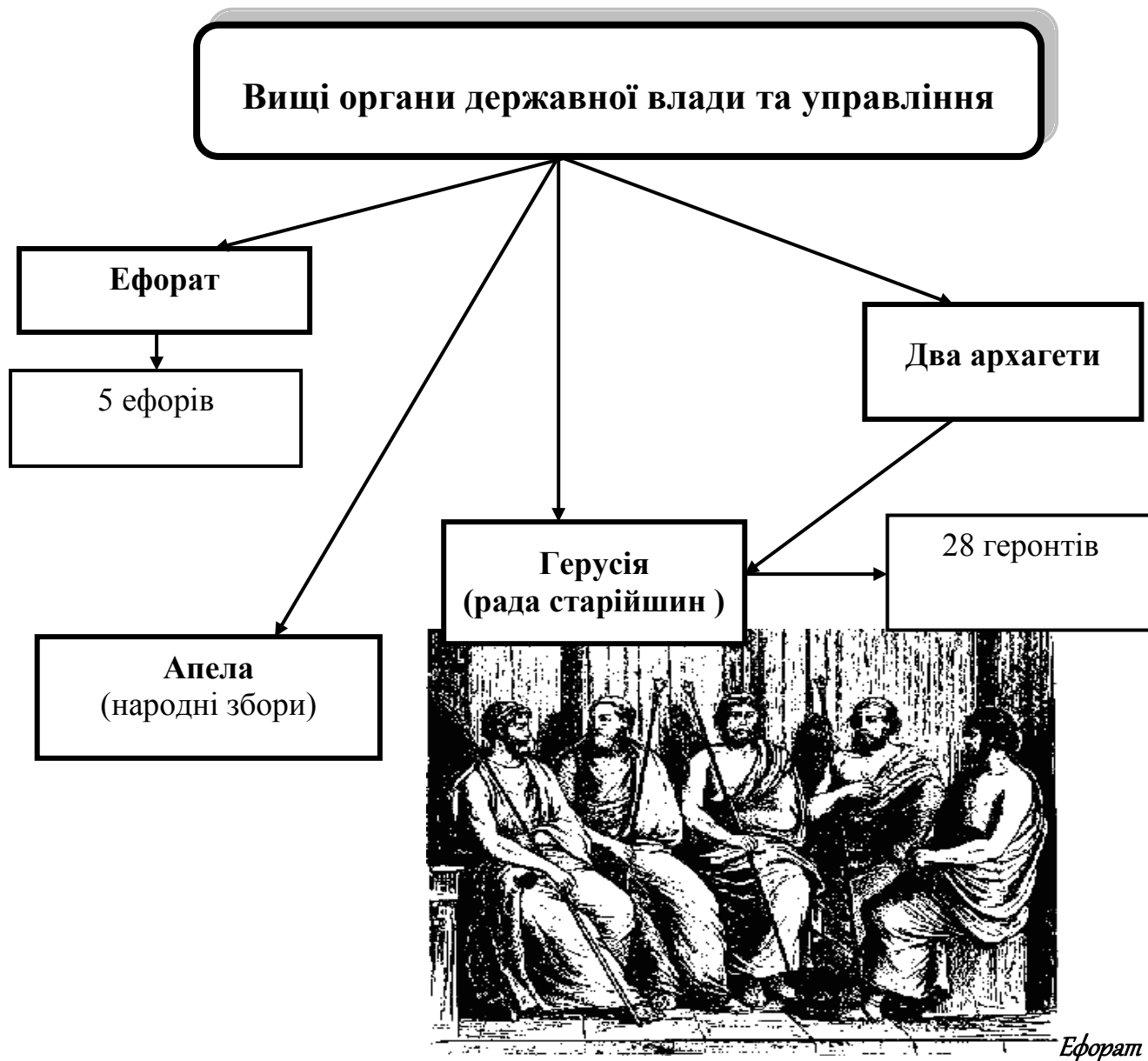
ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ СПАРТАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

СУСПІЛЬНИЙ ЛАД

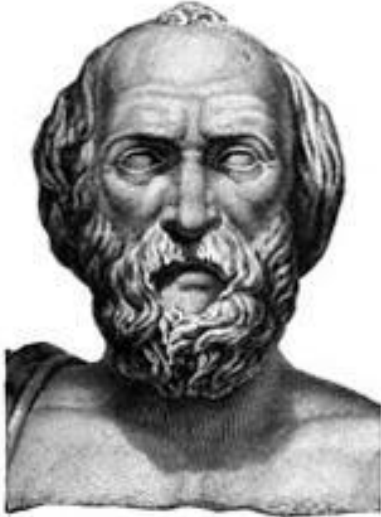
*Спартанці**Періеки**Ілоти*

СТРУКТУРА ОРГАНІВ ВЛАДИ СПАРТИ (VII СТ. ДО Н.Е.)

ЛІКУРГ СПАРТАНСЬКИЙ

Лікурґ (IX – VIII ст. до н.е.) – легендарний законодавець Спарти. Антична традиція донесла до нас суперечливі відомості з його життя. За законами, написаним Лікурґом, повноправними громадянами Спарти вважалися тільки спартіати – нащадки дорійців. Лікурґ перетворив громаду спартіатів у військовий табір, члени якого були підпорядковані суворій дисципліні.

За законами Лікурґа, всі без винятку спартіати несли військову службу. З 7-річного віку до 20 років хлопчики проходили суспільне виховання. Вони об'єднувалися в агели (стада) та еномото (військові підрозділи з 25 – 36 осіб, пов'язаних взаємною клятвою). З 20-річного віку спартіат ставав повноправним членом громади і до 60 років був зобов'язаний служити у війську.

За законодавством Лікурґа також було збережено функції народного зібрання (апелли), в якому брали участь всі повнолітні спартіати. Як і раніше громадою спартіатів управляли два царі, які командували військом під час війни і були служителями релігійних культів.

Лікурґ заснував герусію (рада старійшин), до складу якої входили обидва царі та 28 найбільш впливових спартіатів. Герусія вважалася вищим органом влади в Спарти. Поряд була заснована посада ефорів, що обиралися народними зборами терміном на рік у кількості 5 осіб. Лікурґ наклав найсуворішу заборону на виробництво і споживання предметів розкоші і поставив поза законом ввезення до Спарти товарів з інших країн.

Він дожив до глибокої старості. Помер вже за межами батьківщини, останки його були перенесені до Спарти, а пізніше спартанці побудували йому храм і шанували його, як бога. Закони Лікурґа залишалися дієвими у Спарти протягом 500 років.

КЛЕОМЕН III

Клеомен III (235 –221 до н. е.) – цар Спарти з роду Агіадів. У III ст. до н.е. криза спартанського полісу досягла найвищої відмітки, у державі було не більше 700 повноправних громадян, інша маса спартіатів являла собою злидений натовп. Різко загострилась боротьба двох царських родів, всім керувала колегія ефорів. Спроба соціальних реформ, розпочата царем Агісом IV з роду Евріпонтидів, закінчилась невдачею та смертю останнього.

Наступну спробу зробив цар Клеомен III. Він одразу взявся за реформи, які повинні були знищити ворожнечу між класами, підняти нижчі верстви та відняти надлишок багатства в аристократії.

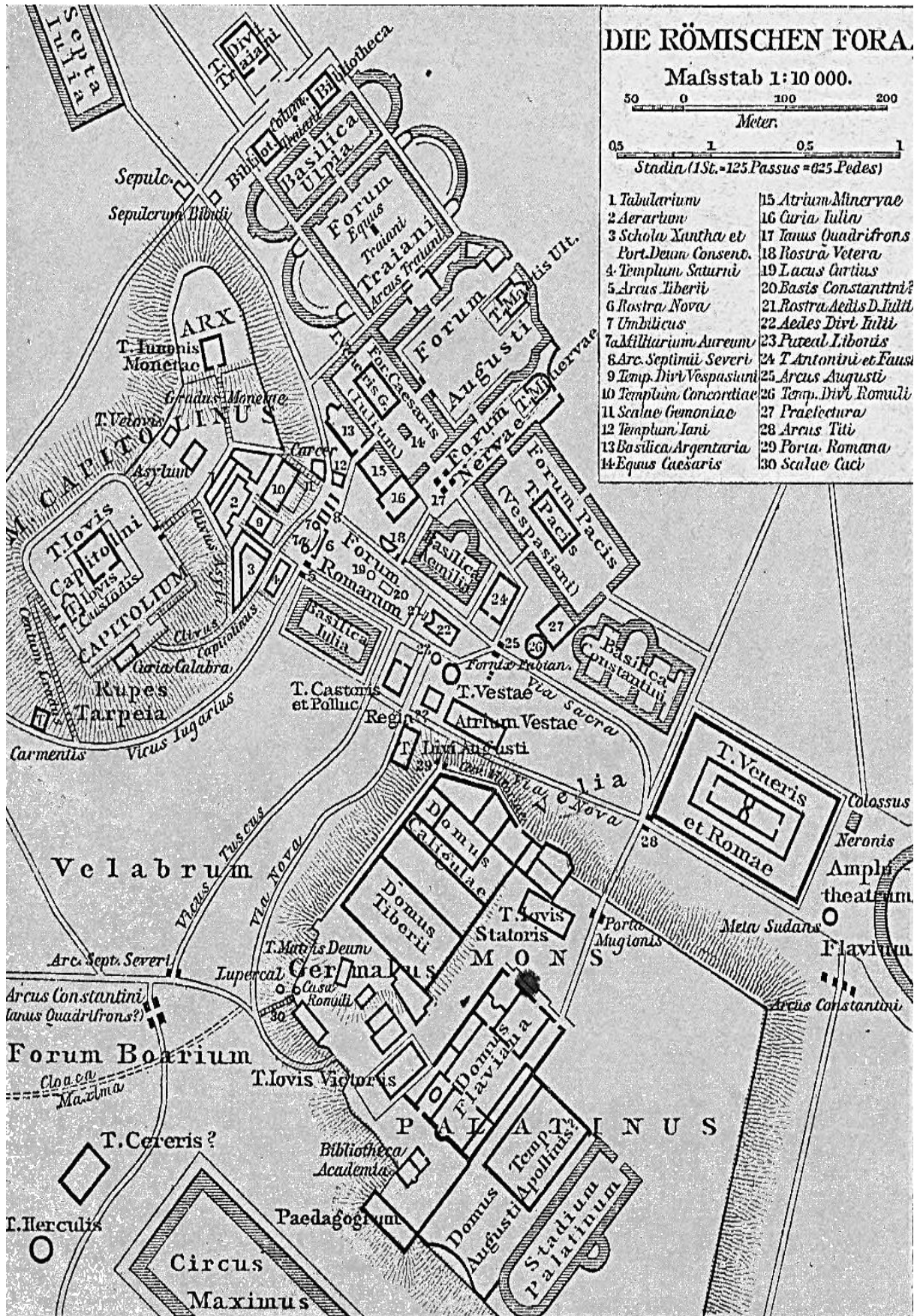
Ідею відродження могутності Спарти шляхом відтворення верстви вільних землевласників-воїнів Клеомен III поєднав з різким посиленням царської влади.

Домігшись реформами посилення військової могутності Спарти, Клеомен III досягнув вражаючих успіхів – відділив від Ахейського союзу кілька великих міст і завдав ахейській армії поразки при Гекатомбеї, поставивши Ахейський союз на межу знищення.

Ідеї Клеомена щодо соціальних реформ поширилися по всьому Пелопоннесу. Почали навіть обговорювати питання про об'єднання Ахейського союзу і Спарти та про обрання Клеомена стратегом союзу для спільної боротьби з Македонією.

Обмежені сили Спарти були незрівнянні з міццю Македонії. У вирішальній битві при Селласії у 222 р. до н. е. спартанські війська були вщент розбиті македонянами, причому в битві загинуло дуже багато найманців та майже всі спартіати.

ТЕМА 15. ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Історичні джерела

Писемні пам'ятки

◆ Значний документальний матеріал

виявлено у написах на каменях, колонах, у залишках храмів, склепів імперського періоду, знайдено близько 100 тис. написів

◆ Договори

◆ Закони

◆ Історичні твори римських істориків

Марка Катона Старшого (III – II ст. до н.е.); Марка Тулія Цицерона (II – I ст. до н.е.), Гая Салюстія (I ст. до н.е.), Тіта Лівія (I ст. до н.е. – I ст. н.е.), Корнелія Тацита (I – II ст. до н.е.)

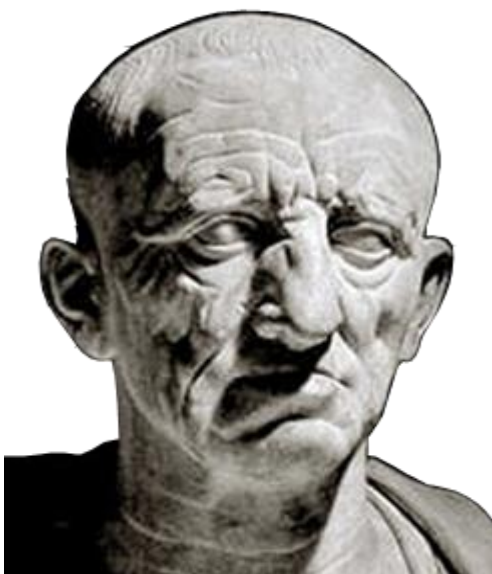
◆ Історичні твори грецьких істориків

Полібія (II ст. до н.е.), Плутарха (I – II ст. до н.е.), Діодора (I ст. до н.е.)

Пам'ятки матеріальної культури

◆ Археологічні розкопки Остії, Помпеї, Геркуланум, Стабію та ін.

◆ Нумізматичні дані

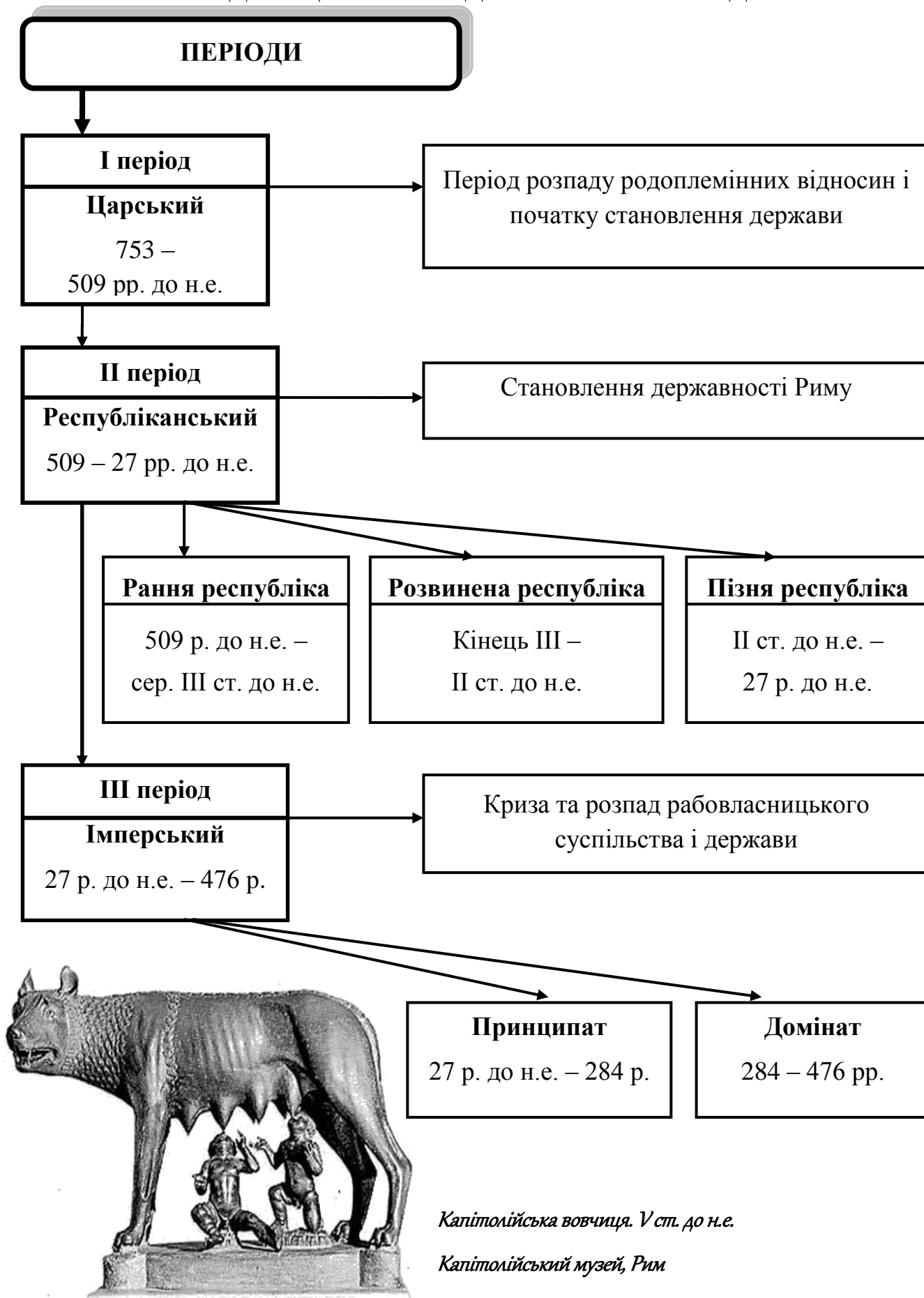

Марк Катон (234 – 149 рр. до н.е.)

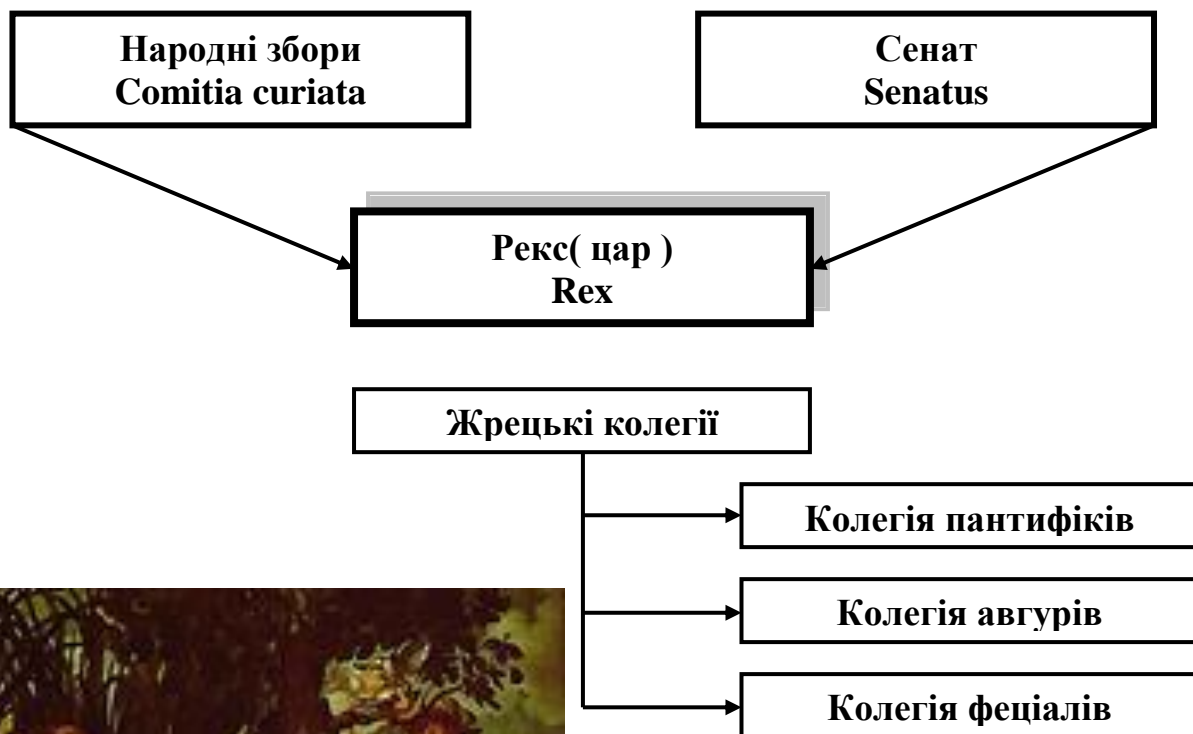

Гай Салюстій 86 – 36 рр. до н.е.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ РИМСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ (VIII – VI СТ. ДО Н.Е.)

П. Рубенс Ромул, Рем і вовчиця».

1616 р., Рим, Капітолійський музей.

Ромул і Рем покидають Альбу-Лонгу

СЕРВІЙ ТУЛЛІЙ

VI ст. до н.е. – 535 рр.

Сервій Туллій (578 - 535 р. до н.е.) шостий з рексів Стародавнього Риму. Народився в VI ст. до н.е. в м. Корнікуле, зруйнованому згодом римськими військами під проводом Тарквінія Пріска. У бою загинув його батько Спурій Туллій, а його мати Окрісія, жінка знатного походження, потрапила в полон до римлян.

Народження Сервія Туллія оточене легендами. Згідно міфам, вже в дитячому віці проявилось його божественне походження. Римські анналісти стверджують, що Сервій, будучи рабом, працював в царському будинку та здобув хорошу освіту і вже в юному віці доповнив його військовими перемогами. Тарквіній Пріск віддав йому в дружини свою другу доньку. Після вбивства Тарквінія Пріска синами Анка Марція, Танаквіль зуміла привести Сервія Туллія, свого улюбленця, до влади.

Початок правління Сервія Туллія було ознаменовано вдалими війнами проти етрусків. Для того, щоб затвердити панування Риму над латинськими містами, він побудував на Авентинському пагорбі храм Діани. Під час правління Сервія Туллія сабіняни теж не вели воєн проти Риму. Отже, більша частина правління Сервія Туллія пройшла мирно, і у царя був час для проведення державних реформ.

З ім'ям Сервія Туллія пов'язані реформи, які сприяли утвердженню державного ладу Риму. Важливе значення мала центуриатна реформа, відповідно до якої родові триби були замінені територіальними. Цим самим С. Туллій поділив все населення Риму на 4 міських і 17 сільських триб. Унаслідок цього з'ясувалося, що в Римі проживає 25 тис. громадян, здатних носити зброю (відомості Фабія Піктора). На основі класів було засновано і поділ римського війська на тріарієв, принципів і гастатів.

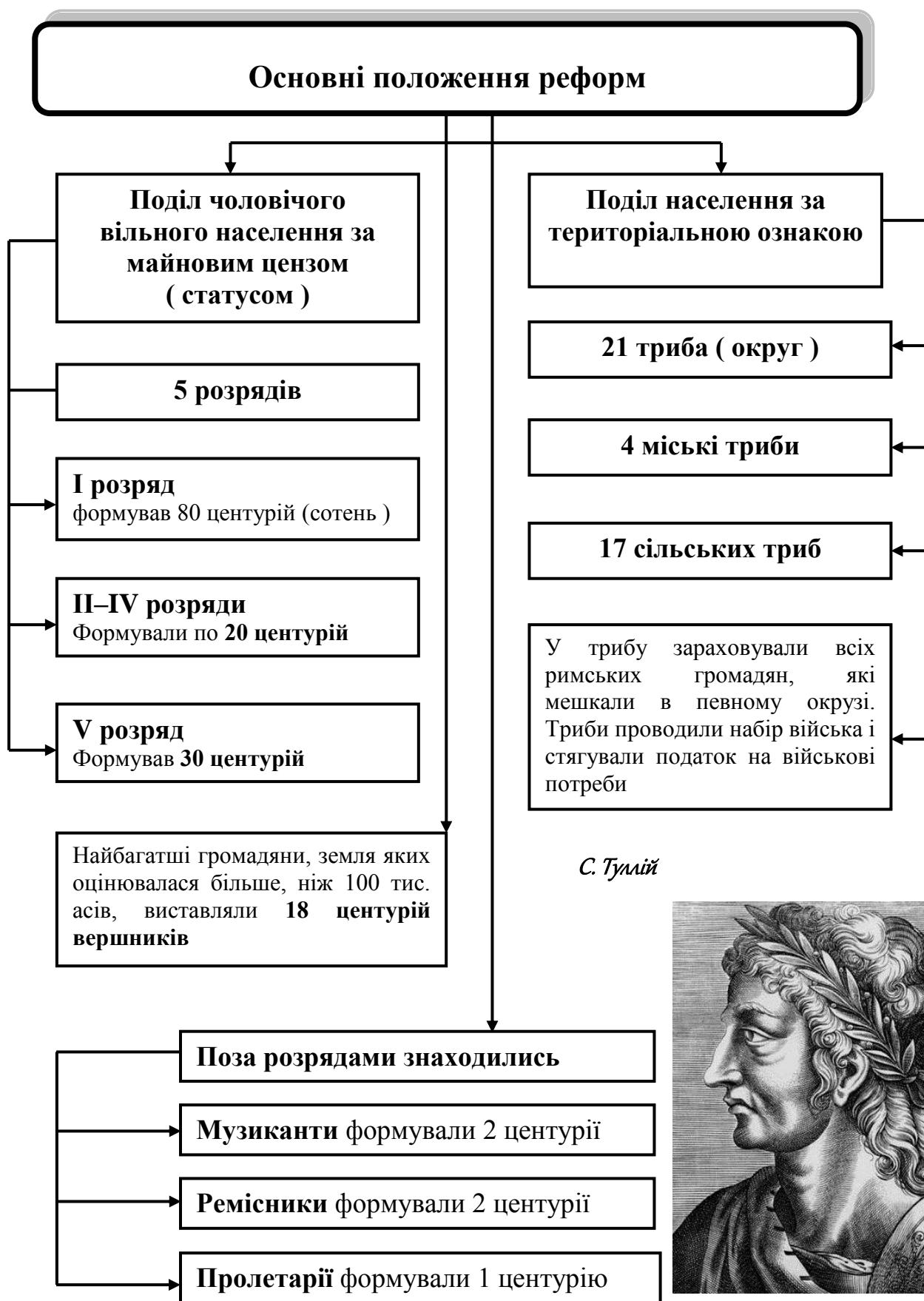
Згідно переказам, при Сервії Туллію було закінчено будівництво міської стіни Риму, яка оточувала п'ять пагорбів та Квіринальський і Вімінальський пагорби з власними укріпленнями. Так, Рим став містом на семи пагорбах.

Сервій Туллій сприяв зростанню добробуту суспільства: викупував бідняків з рабства і звільняв клієнтів від патрональної залежності. Тому Тулія вважали «народним» царем, якого шанували плебеї. Однак, невдоволення патриціїв реформами Сервія Тулія призвело до того, що цар втратив підтримку сенату. Луцій Тарквіній скористався цим, скликав сенат і проголосив себе царем. Коли Сервій Туллій з'явився в сенат для того, щоб прогнати самозванця, Тарквіній скинув його зі сходів на кам'яний поміст.

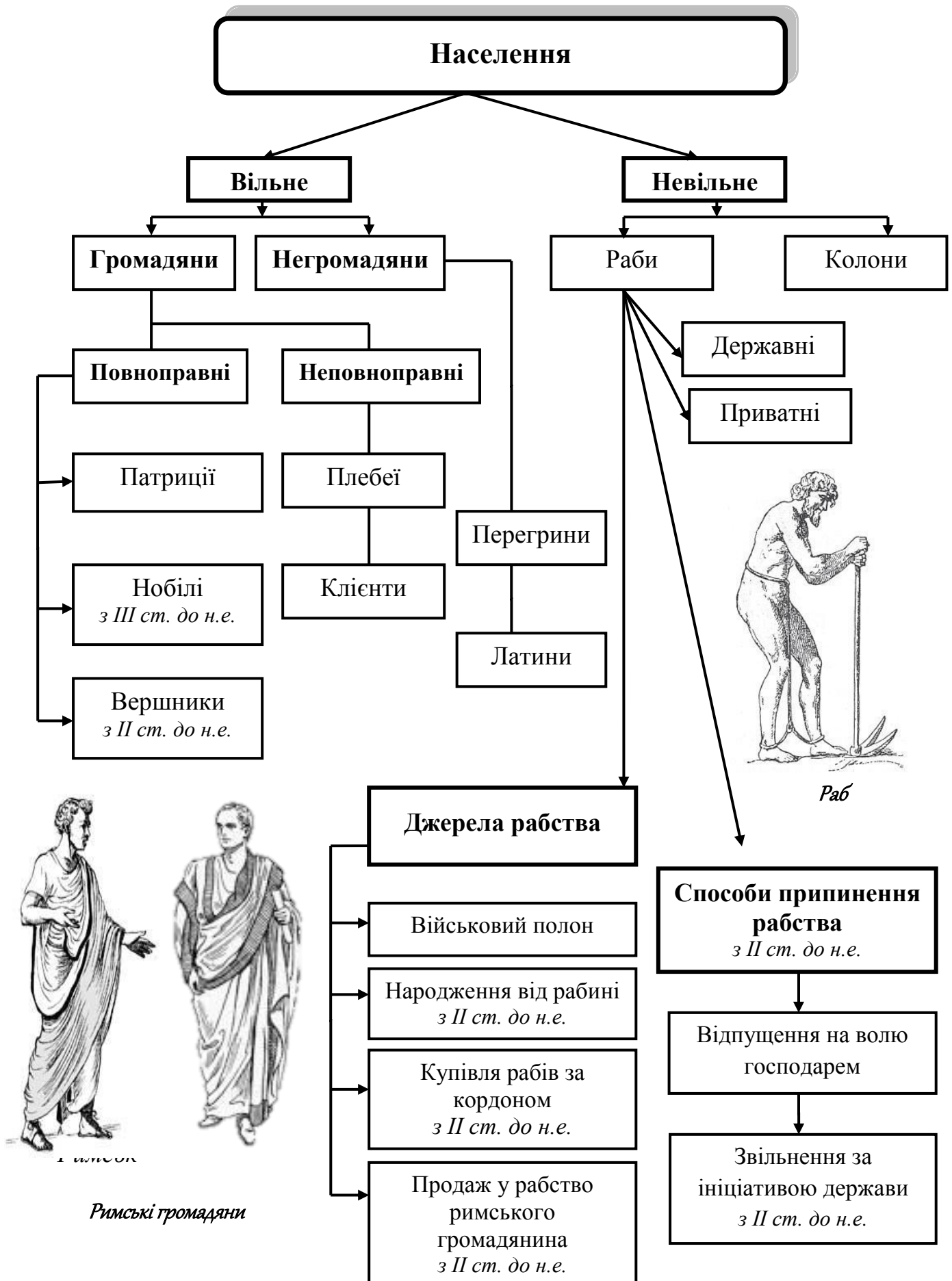
Сервій Туллій спробував врятуватися втечею, але був убитий на вулиці прихильниками Луція. Тіло Сервія на колісниці переїхала його молодша донька. З тих пір ця вулиця називалася в Римі «Ганебною» (лат. Vicus sceleratus).

Луцій Тарквіній став римським царем і отримав прізвисько Гордий.

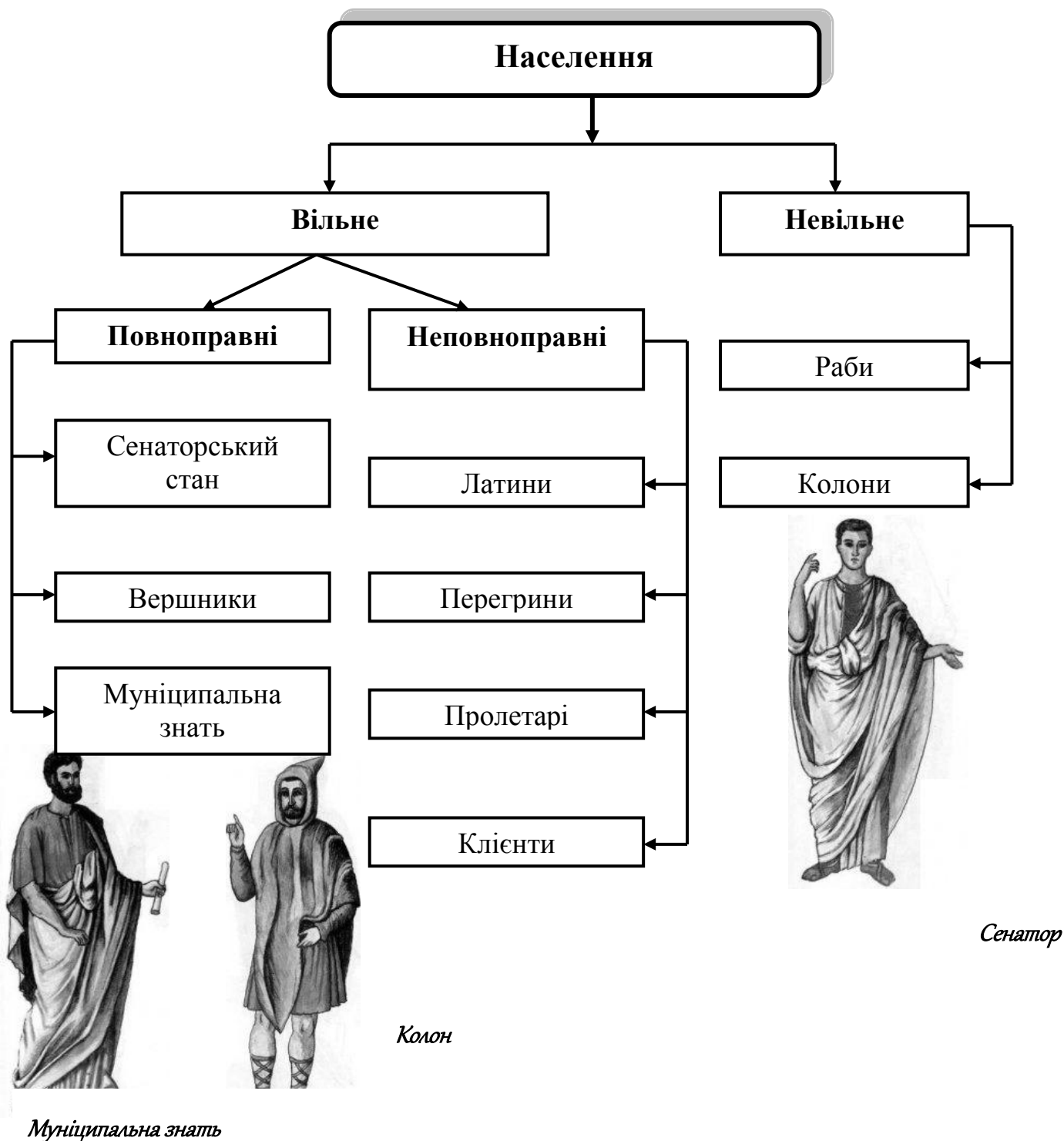
РЕФОРМИ СЕРВІЯ ТУЛІЯ (VI СТ. ДО Н.Е.)

СУСПІЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА РИМУ В ПЕРІОД ІМПЕРІЇ

📖 З III – IV ст. значення старих станових категорій стало занепадати, їх змінив новий розподіл. **Сенатори, вершники, куріали** (магістрати і посадові особи) умовно об'єднувалися в єдиний стан «поважних»: вони звільнялись від громадських і державних повинностей, користувались привілеями в одязі, побуті.

Всі інші належали до стану «схилених».

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ РИМУ

Правове становище римських громадян

Поруч з володінням повною правоздатністю у сфері цивільно-правових відносин **римські громадяни** посідали привілейоване становище в публічно-правовій сфері

Римський громадянин – **civis Romanus** міг бути членом римського суспільства і суб'єктом права

Громадянин мав право брати участь і голосувати в народних зборах

Громадянин мав право висувати свою кандидатуру на керівні посади у війську та державному апараті

Римський громадянин мав право укладати різні угоди

Civis Romanus мав право нести службу у регулярних військах

Громадянин міг звертатися до суду за захистом порушених прав

Народні збори.

Коміції

Правове становище вільновідпущеників

Віпущення на свободу – **манумісія**. Відпущений на свободу – **libertinus**

Вільновідпущеник набував **правового статусу свого власника** (римського громадянина, перегрини чи латина)

Причини відпущення на свободу ↗

- ◆ **політична** (хазяїн відпускав раба для того, щоб той потім підтримав його кандидатуру на виборах магістрів)
- ◆ **економічна** (імператори влаштовували роздачі значних грошових сум громадянам Риму. Знаючи про ці роздачі, господар відпускав на волю хворих рабів, щоб пізніше присвоїти їх гроші)
- ◆ **на знак подяки**

- ◆ **Вільновідпущеник** – вільний, але обмежений у своїй правоздатності
- ◆ **Вільновідпущеник надавав своєму власнику послуги** ↗
 - ◆ **obsequium** (не міг висувати позов проти господаря)
 - ◆ **operae** (виконання послуг)
 - ◆ **bona** (успадкування частини майна libertus)

Вільновідпущеник не мав право нести військову службу в римських легіонах

Libertinus не мав право вступати у шлюб з вільно народженою римлянкою, з особою сенаторського звання

Вільновідпущеник не мав право брати участь у народних зборах, голосувати, не допускався до будь-яких державних посад

Якщо у вільновідпущеника не було дітей і він не залишав заповіту, то все його майно переходило до патрона

Правове становище латинів

Отримання статусу латина ↗

- ◆ народження в сім'ї латинів
- ◆ присвоєння статусу латина постановою Римської держави
- ◆ добровільний перехід римського громадянина до числа латинів з метою отримання земельного наділу
- ◆ звільнення від рабства господарем-латином або римським громадянином за умови надання йому статусу латина

Права латинів ↗

- ◆ брати участь у народних зборах та голосувати на них
- ◆ набувати статус римського громадянин

Латини не мали права ↗

- ◆ служити в римських легіонах
- ◆ обиратися на посади римських магістратів
- ◆ вступати в законний римський шлюб

Отримання римського громадянства латинами ↗

- ◆ за бажанням, при цьому переїхавши до Риму
- ◆ обрання їх в рідному місті на посаду магістратів або сенаторів

За своїм правовим статусом латини поділялися:

- ◆ **давні латини** (*latini prisci*)
громадяни міст Лація
- ◆ **колоніальні латини**
(*latini coloniarum*)
населення римських колоній
- ◆ **латини Юніана**
(*latini juniani*)
Раби, відпущені на волю і
набули статусу латина

Латин. Малюнок В. Холара (XVII ст.)

Правове становище переґринів

- ◆ **Переґрини** – вільні, проте не громадяни Риму.
- ◆ **Переґрини** – жителі підкорених Римом територій (капітульовані переґрини) або громадяни, які прибували з держав, з якими Рим мав відповідні договори

- ◆ У **республіканський період** переґрини вважалися безправними.
- ◆ В **імперський період** переґринів визнали правоздатними згідно з **правом народів** (*ius gentium*). Проте вони не могли вступати у правовідносини з римськими громадянами з огляду на відмінність правових систем, що встановлювали їх правоздатність

Існували окремі общини переґринів, які користувалися римським шлюбним правом (*ius conubii*) або правом торгівлі (*ius commercii*)

Статус переґрина набувала дитина, народжена в сім'ї переґринів чи переґринкою поза шлюбом. За деякі кримінальні злочини римський громадянин позбавлявся свого статусу і вислався в місце проживання переґринів, де й одержував їхній статус

- ◆ **Римське громадянство переґрини** отримували в окремих випадках, за особливі заслуги перед державою.
- ◆ **Римська держава** надавала громадянство групам переґринів **спеціальним актом** державної влади за певних політичних, економічних та інших міркувань

Правове становище колонів

Категорії колонів ➤

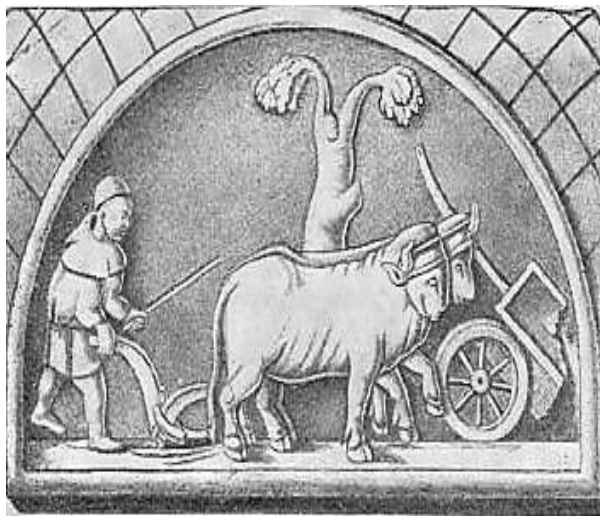
- ◆ **орендарі за договором**, серед яких були й крупні наймачі, які використовували працю рабів
- ◆ **спадкові орендарі**

Колони певний час юридично залишалися **незалежними**, вони могли в будь-який час **розірвати договір і піти в інше місце**. **Орендна плата** встановлювалася як у **грошовій**, так і в **натуральній формі**

- ◆ Положення колони було **спадковим**. Якщо колоном був тільки один з батьків, дитина отримувала статус матері.
- ◆ Особа, що пробула колоном **30 років**, прикріплювалася до землі за давністю
- ◆ **Звільнення від колонату** дозволялося, якщо колон жив як вільний **30 років** та отримував сан єпископа або ставав монахом з дозволу хазяїна землі

- ◆ **Орендарі** – найбільш бідні кола населення, в яких не було достатніх засобів для успішного обробітку землі
- ◆ **Землевласники** надавали орендарям **позики**, але на таких умовах, щоб колони не змогли їх погасити своєчасно. Згодом **колони** потрапляють в **економічну залежність від орендодавців**.
- ◆ **Колон** не міг залишити орендовану ділянку, не розрахувавшись з боргами

Юридичне оформлення колонату завершилося в **IV ст.** **Колони** офіційно були **прикріплені до землі** і не могли її самовільно покинути. **Землевласник** не міг вигнати колонів, мав право переміщувати їх у межах своїх наділів. У випадку продажу земельної ділянки, разом з нею до нового хазяїна переходили і **колони**

Пахар

Правове становище рабів

- ◆ **Раб** вважався **рiччю** і не мав ніяких прав ні в публічній, ні в приватній сфері
- ◆ **Раб** не міг служити в **римських легіонах**, не платив **повинностей**
- ◆ **Раб** – об'єкт права власності, міг бути предметом будь-якої угоди
- ◆ Зв'язок **раба з жінкою** шлюбом не визнавався
- ◆ **Вигнаний раб** волі не отримував, його статус прирівнювався до викинутої речі

Основні джерела рабства ↗

- ◆ загарбницькі війни
- ◆ народження дітей, матір'ю яких була рабиня
- ◆ **пожиттєве ув'язнення**
- ◆ ухилення вільного від проходження майнового цензу, а також дезертирство
- ◆ зв'язок вільної з рабом

Відносин між рабовласниками і рабами, врегульовані державою ↗

- ◆ за безпідставне вбивство власного раба рабовласник ніс покарання, як за вбивство чужого раба
- ◆ віддати раба в гладіатори рабовласник міг лише з дозволу магістрату
- ◆ раб, якого покинув власник через старість або хворобу, набував свободу
- ◆ від жорстокості рабовласника раб міг знайти притулок у храмі, і якщо така жорстокість підтверджувалась, то власника змушували продати раба іншому господарю

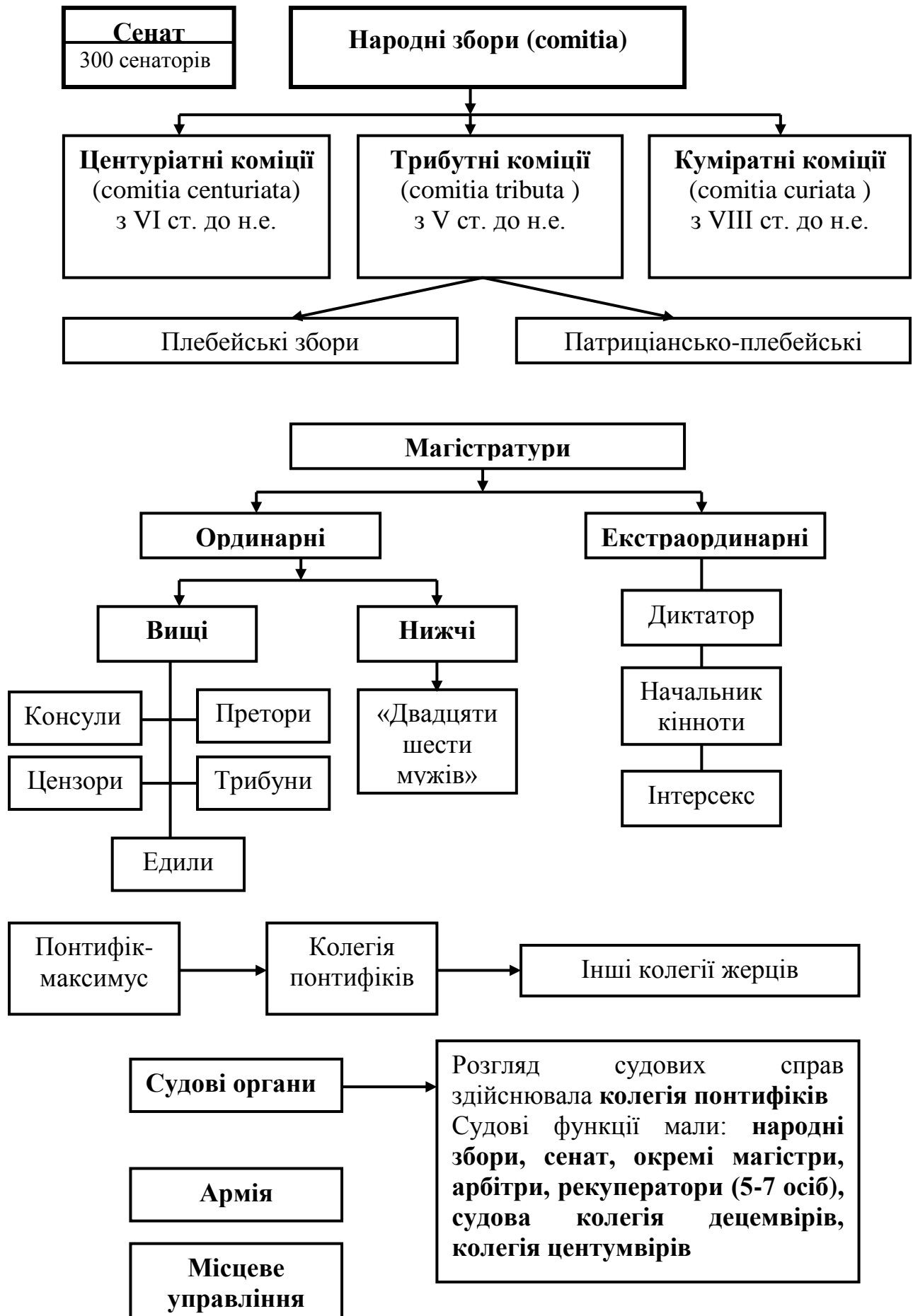
Рабський пекулій ↗

- ◆ Надання рабу **земельної ділянки** чи **ремісничої майстерні** для самостійного господарювання на певних умовах
- ◆ **Тримач пекулію** залишався рабом, не міг мати жодної власності і вступати у будь-які договірні відносини. Однак поступово за такими рабами почали визнавати певні цивільні права

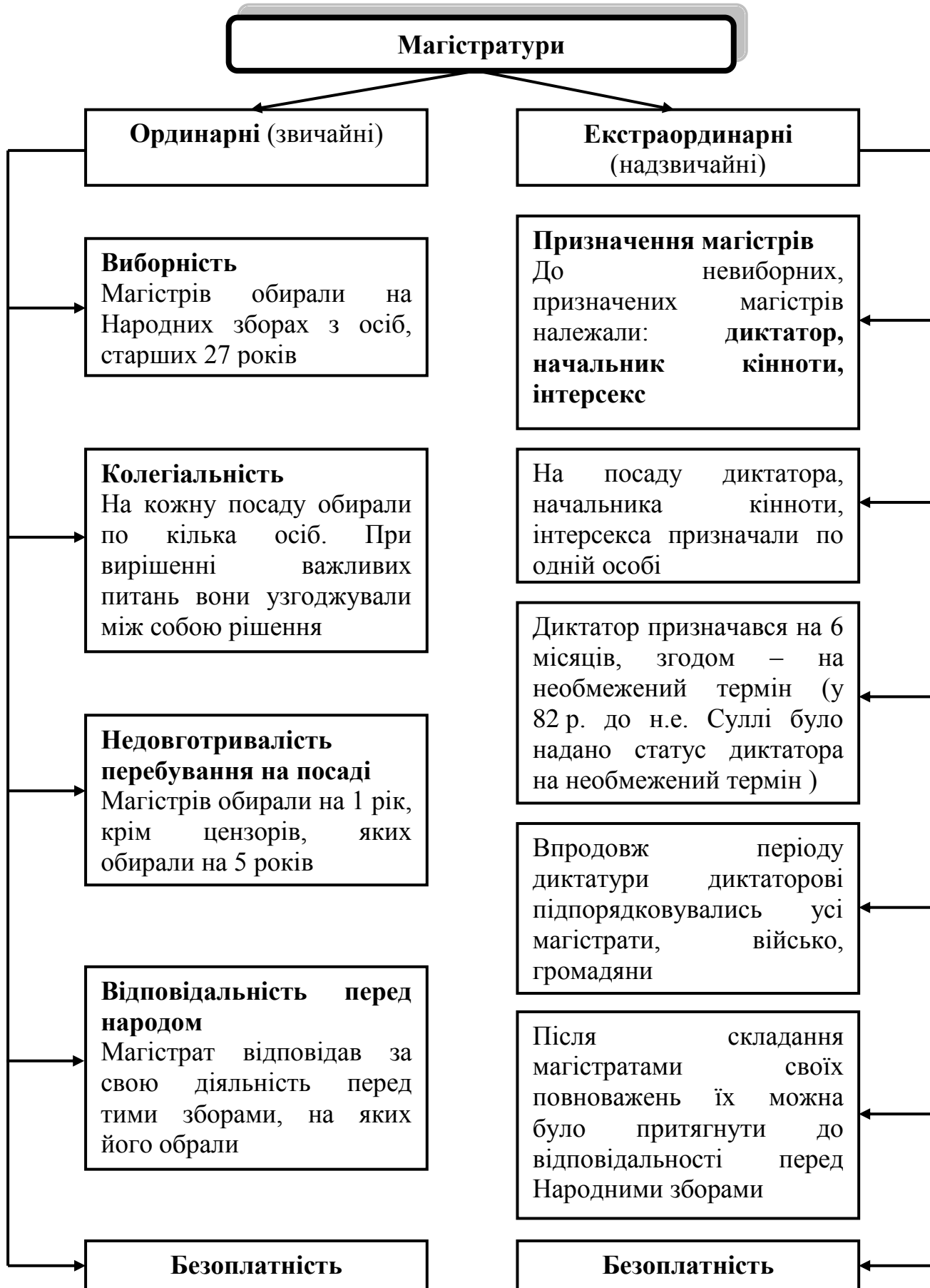

Ошейник раба

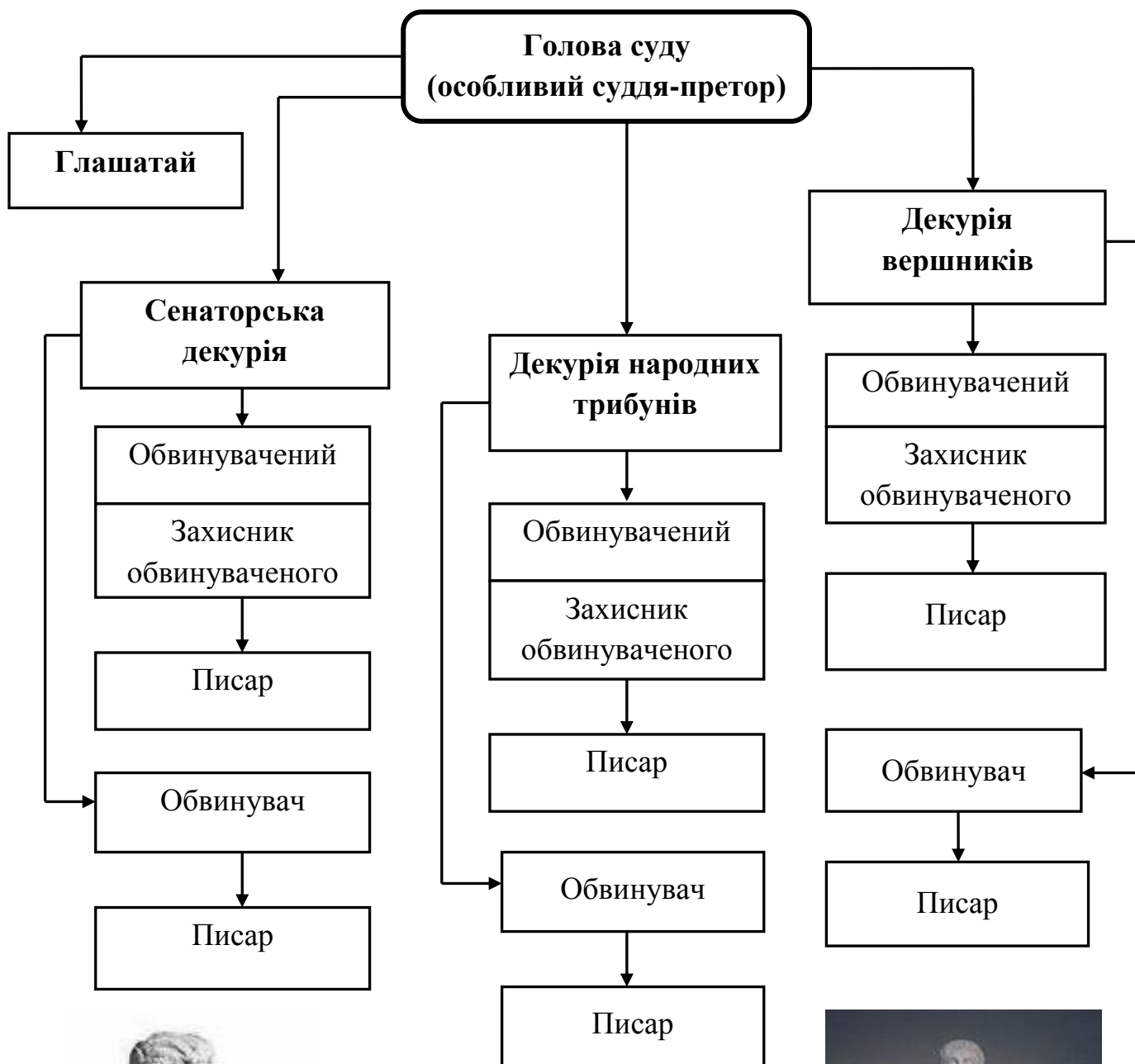
ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ РИМУ В ПЕРІОД РЕСПУБЛІКИ

ХАРАКТЕРНІ РИСИ МАГІСТРАТУР

СУДОВА СИСТЕМА В ПЕРІОД РЕСПУБЛІКИ

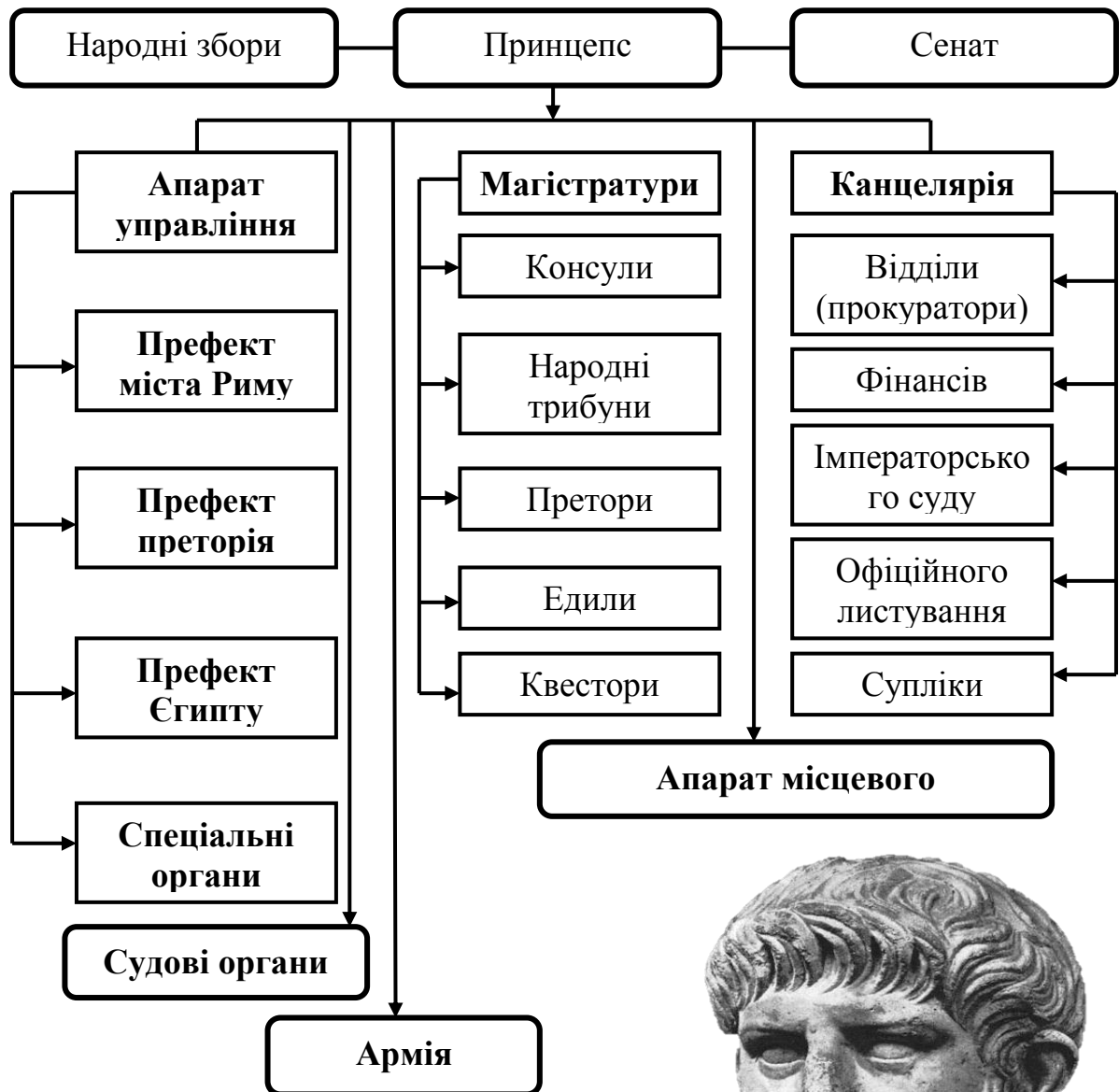

*Писар з восковою
табличкою*

*Суддя.
V ст. до н.е.*

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ РИМУ В ПЕРІОД ПРИНЦИПАТУ

Римський диктатор Гай Юлій Цезарь (37 – 41 рр.)

Нерон (54 – 68 рр.)

ГАЙ ЮЛІЙ ЦЕЗАР ОКТАВІАН АВГУСТ

23 вересня 63 до н.е. – 19 серпня 14 р.

Гай Юлій Цезар, перший римський імператор з 27 р. до н.е., засновник принципату, юліансько-клавдіанської династії, великий понтифік з 12 р., батько вітчизни, багаторазовий консул, трибун та цензор.

Август не був генієм, проте виявився розумним політиком. Розвиваючи основи нового ладу, закладені Суллою і Цезарем, Август створив державну систему, яка проіснувала близько трьох століть.

У 44 р. до н.е. було вбито Юлія Цезаря й Октавій повернувся до Риму, щоб прийняти спадщину Цезаря як його прийомний син. Август зосередив у своїх руках вищу військову, цивільну і жрецьку владу, зберігши, проте, традиційні республіканські установи. Зміцнюючи державний апарат, він створив постійну армію, поліцію і бюрократію, прагнув змінити традиційний соціальний порядок.

У 31 р. до н. е. Октавіан розгромив армію римського полководця Антонія і єгипетської цариці Клеопатри при Акції та завершив громадянські війни (43 – 31 рр. до н. е.).

Вів політику завоювань зовні і встановлення тривалого і міцного миру всередині імперії. Август підкорив більше країн і народів, ніж всі інші імператори разом узяті (Єгипет, частину Піренейського півострова, землі по південному березі Дунаю, між Рейном і Ельбою. Вперше здійснив походи в Ефіопію, Південну Аравію і Дакію.

Октавіан Август, безсумнівно, був неординарною особистістю. Проте його політична велич перетворила особисте життя на трагедію. Навіть його шлюби були продиктовані суто політичними мотивами.

Місяць його смерті був названий «Август».

ТІБЕРІЙ КЛАВДІЙ НЕРОН

15 грудня 42 р. до н.е. – 16 березня 37 р.

Другий римський імператор (14 – 37 рр.), великий понтифік з 15 р., багаторазовий консул та багаторазовий трибун. Тіберій був сином сенатора Тіберія Клавдія Нерона і Лівії Друзіллі, пасинком Августа.

З 26 р. до н.е. Тіберій почав військову службу та до 14 р. брав участь у багатьох військових кампаніях Августа.

У 13 р. став співправителем, а після смерті Августа – імператором. За династичних міркувань розлучився з першою дружиною Віпсанією і одружився на дочці Августа Юлії.

Під час правління Тіберія зміцнилася монархічна влада, збільшилася державна скарбниця, реформувалась податкова система, преторіанська гвардія була переміщена в Рим, а її префекти отримали величезну владу.

Починаючи з 15 р. для боротьби з сенатською опозицією, він широко залучав закон про образу величі. Скоротив витрати на суспільне будівництво і видовища, роздачу хліба і грошей плебсу, переслідував відкупників і намісників за зловживання. За його правління відбулося ряд повстань (у легіонах – в Паннонії і на Рейні в 14 р., в провінціях – Галлії в 21 р., Нумідії в 17 – 24 рр.).

З часом Тіберій став відлюдним і підозрілим. Вийхав на Капрі і в Рим більше не повернувся.

З 21 по 31 рр. країною фактично правив префект преторіанців Сіян, після страти якого до влади прийшов Макрон.

ЛУЦІЙ ДОМІЦІЙ АВРЕЛІАН

9 вересня 214 – вересень 275 р.

Луцій Доміцій Авреліан (270 – 275 рр.). Авреліан родом з Мезії в Іллірії, походив з родини колона. Вступивши до римського війська, він за Клавдія II став

начальником кінноти і після смерті імператора був проголошений солдатами дунайських легіонів в Сірмії імператором. Авреліан був другим з декількох досить успішно правлячих «солдатських імператорів» (першим був Клавдій II), які змогли зміцнити Римську імперію.

У роки правління Авреліана імперія була возз'єднана: бунтівні Галльська імперія і Пальмірське царство виявилися знову приєднані до Риму, а прикордонні варварські племена були переможені. Його успіхи багато в чому сприяли завершенню кризи III століття і стабілізації держави.

Авреліан був проголошений імператором в 270 р. і вирушив у похід проти Квінтілла. Перед новим імператором постала непроста задача – об'єднати Римську імперію і повернути їй колишню велич. Перші дії нового імператора були спрямовані на зміцнення своїх позицій на римських територіях.

Авреліан першим з імператорів став носити діадему й офіційно титулуватися «пан і бог», ставши предтечею римського домінату. Саме він реформував грошову систему. При Авреліані у збройних силах імперії зросло значення кінноти (катафрактаріїв і клібанаріїв).

У 275 р. Авреліан вирішив почати війну з персами і повернути Месопотамію під владу Риму. Проте в результаті змови він був убитий у дорозі,

Правління Авреліана тривало п'ять років, що для того часу було достатньо тривалим терміном. Його головним досягненням стало відновлення єдності Римської імперії. Римський народ любив його, а сенат, до того ж, і боявся. Авреліан був прихильником суворої дисципліни в армії і супротивником корупції серед чиновників. Проведені ним реформи сприяли стабілізації становища в державі. Авреліан був відмінним воєначальником.

МАРК АВРЕЛІЙ НУМЕРІАН

253 – 284 рр.

Марк Аврелій Нумеріан (283 – 284 рр.), римський імператор. Нумеріан оволодів титулами: Цезар з 282 р., Август та Великий понтифік з 283 р. Мав владу трибуна і мав титул Батько Вітчизни. Правив імперією разом зі своїм братом Каріном і мав у правлінні Східну частину імперії.

Місце народження Нумеріана невідоме, однак датою народження прийнято вважати 253 рік. Нумеріан був молодшим сином імператора Кара.

При вступі на трон на початку 283 р. Кар проголосив своїх синів, Каріна і Нумеріана, цезарями, і відразу по тому Карін був проголошений Августом, відповідальним за Західну частину імперії.

У той же час Нумеріан разом з батьком Каром виступає на чолі війська проти Сассанідів у східну частину імперії.

Наприкінці липня 283 р. помирає Кар під час військової кампанії. Сини Кара успадковують управління імперією.

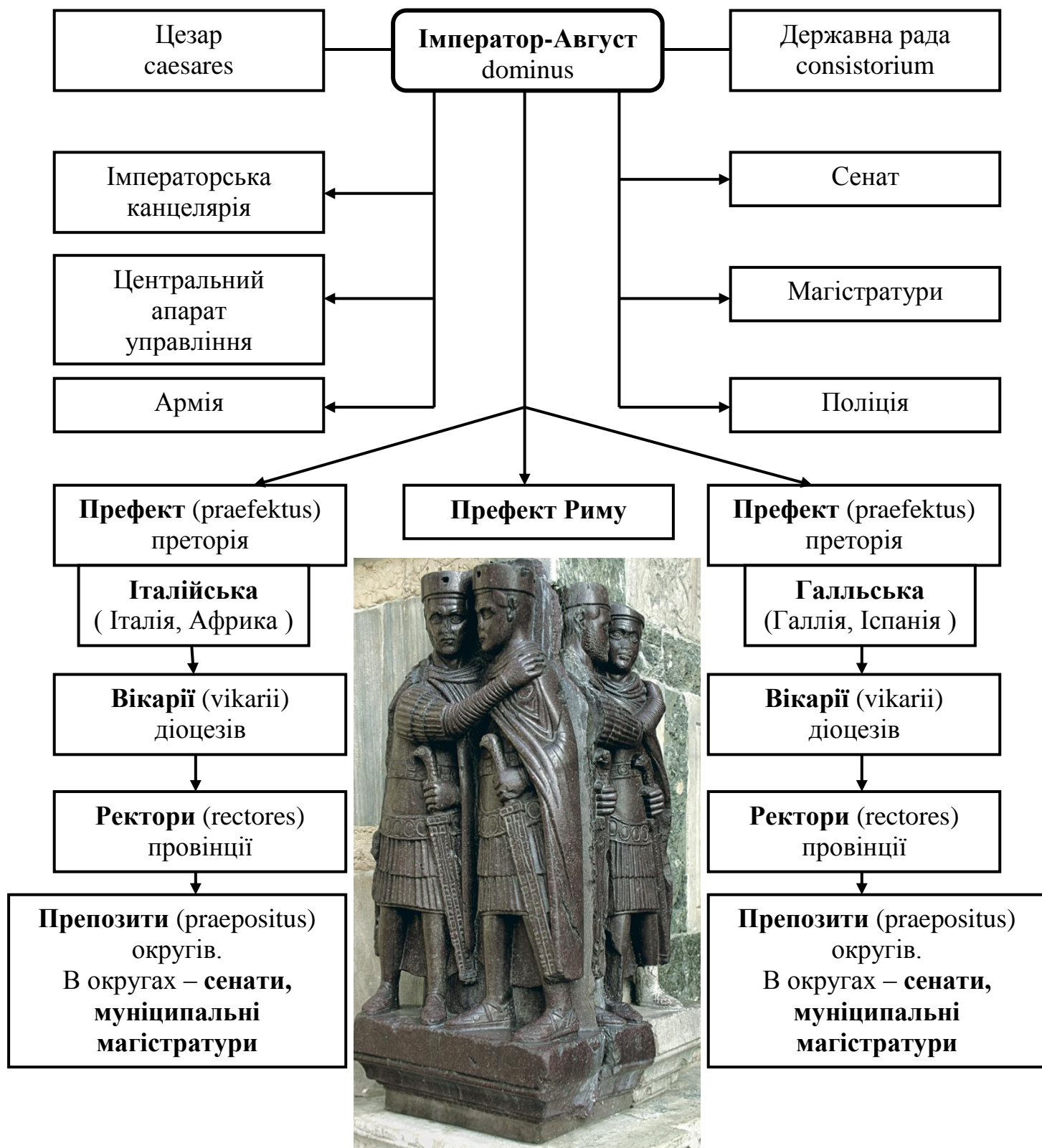
На початку 284 р. армія повертається зі східного походу на захід, можливо заключивши мир із Сассанідами, Нумеріан залишається в Антіохії. У той час він втрачає зір, чим пояснюють його пересування у закритому транспорті. Там його і знаходять мертвим 20 листопада 284 р.

У 284 р. радника та префекта преторіанців Нумеріана Апра звинувачено у його вбивстві й страчено Діоклетіаном. Брат Нумеріана – Карін загинув пізніше у боротьбі з Діоклетіаном, висунутим в імператори військом.

Нумеріан володів прекрасними моральними якостями і дійсно був гідний імператорської влади. Відзначають, що він був відзначений печаткою таланту, мав здібності оратора і поета.

Точна причина смерті Нумеріана невідома: або він помер від хвороби, або його вбив Апр, який припускав представити смерть імператора як природну і самому заволодіти імператорським титулом.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ РИМУ В ПЕРІОД ДОМІНАТУ (ЗАХІДНА ЧАСТИНА ІМПЕРІЇ)

ГАЙ АВРЕЛІЙ ВАЛЕРІЙ ДІОКЛЕТІАН

245 – 3 грудня 313 р.

Діоклетіан (284 – 305 рр.). – римський імператор. Прихід до влади Діоклетіана завершив так звану кризу Римської імперії III ст.

З 293 р. він встановив тетрахічну систему управління імперією (чотири особи – два імператори і два цезарі). Діоклетіан зміцнив центральну владу, усунув залишки республіканських порядків, столицею імперії обрав Нікомедію, місто у Малій Азії. Діоклетіан змінив і титул – відтепер він називався вже не принцепсом, а «домінусом» («господарем»).

З його часу імператорська влада стала не тільки *de facto*, а й *de jure* необмеженою, абсолютною монархічною владою. Управління здійснювалося на суворо централізованій основі під патронатом чиновників. Підготовка законопроектів та обговорення питань зовнішньої і внутрішньої політики здійснювалася відтепер державною Радою, яка діяла при імператорі і за його дорученням.

Діоклетіан був найбільш значним реформатором з часів Августа. Одна з його реформ збільшувала кількість провінцій з п'ятдесяти до ста: мета полягала в тому, щоб намісники цих невеликих областей не володіли достатніми силами для організації заколоту.

Крім того, він здійснив кардинальну перебудову військової системи, збільшив оподаткування для утримання армії, обмежив коливання ринкових цін і заробітних плат, намагався стабілізувати фінансову систему, проводив фіскальну і адміністративну реформи.

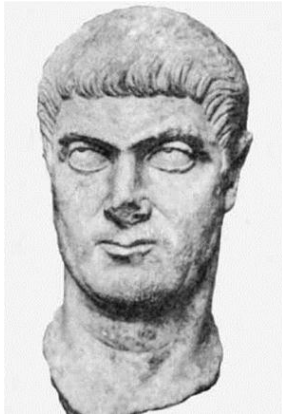
Після зречення Діоклетіан виїхав до Салону, де оселився у розкішному палаці близько моря і зайнявся розведенням квітів і вирощуванням овочів.

Він прожив 68 років, з них на положенні приватної особи – останні дев'ять. Як відомо, покінчив життя добровільно з почуття страху, підозрюючи, що йому готується ганебна насильницька смерть.

МАКСИМІАН МАРК АВРЕЛІЙ ВАЛЕРІЙ

250 – липень 310 рр.

Максиміан Геркулій (286 – 305 рр.) – римський імператор, у 306 – 308 рр. 310 рр. – узурпатор). Максиміан походив з Паннонії й отримав прізвисько Геркулій, на честь міфічного героя Геркулеса. Він був очевидно бідного роду,

проте, зробив кар'єру на військовій службі. Діоклетіан при вступі на престол зробив Максиміана цезарем та дав йому в управління Західну частину імперії.

У 286 р. після перемоги Максиміана над повсталими селянами в Галлії Діоклетіан надав йому титул Августа. При поділі імперії Максиміан отримав Африку, Іспанію та Італію і зробив своєю резиденцією Медіолан (Мілан).

Відмовившись від престолу разом з Діоклетіаном у 305 р., Максиміан у 306 р., за наполяганням свого сина Максенція, знову прийняв титул Августа, але, посварившись із сином, віддалився в Галлію, де відмовився від титулу і видав свою доньку заміж за Констанція.

У 306 р. вмирає Констанцій і Максиміан повертається у політику, і в лютому 307 р. знову призначає себе Августом.

Згодом, схиливши на свій бік частину війська, привертає до себе сина Констанція – Костянтина і видає за нього свою доньку Фаусту. Однак Діоклетіан примусив Максиміана, згідно умов тетрархії, покинути всі посади. Тоді він знову тікає у Галлію до свого зятя Костянтина.

У Галлії Максиміан втретє проголосив себе імператором і повстав проти зятя, але у 308 р. потрапив у полон. Згодом розпочав нову змову проти Костянтина.

У 310 р. Максиміана схопили солдати та видали Костянтину. Відомі свідчення Лактанція, що «Максиміану самому запропонували вибрати тип своєї смерті. Він вважав за краще повіситися – і йому петлею зламали шию».

РОМУЛ АВГУСТУЛ

460 (470) – 476 рр.

Ромул Августул (31 жовтня 475 – 04 вересня 476 р.) Останній імператор Західної Римської імперії. Його батьком був магістр італійської армії Орест.

До часу вступу на престол Ромула Августула імператорська влада поширювалася тільки на Італію та частину Південної Галлії. Східноримський імператор Лев I Макелла, який помер у 474 р., зводив на престол Західної Римської імперії двох осіб – Прокопія Артемія та Юлія Непоту, тому його наступник Зенон, так само як і намісник Північної Галлії Афраній

Сіагрій, відмовилися визнати Ромула імператором Заходу.

Однак у 475 р. Орест підняв у Равенні заколот проти імператора Непоту, а захопивши Рим, проголосив свого сина Ромула імператором. Він був зведений на престол своїм батьком Орестом у віці 15 років. Власне саме через свій юний вік Ромул і отримав прізвисько «Августул», тобто «маленький Август».

Реальною владою Ромул не володів, усіма справами управління відав Орест. Після того, як Орест і Ромул Августул відмовилися задовольнити вимогу східнонімецьких найманців про виділення їм третини італійських земель, найманці повстали і проголосили своїм царем Одоакра.

У підсумку Орест був убитий, Ромул Августул позбавлений влади в Равенні і засланий на колишню віллу Лукулла. В останні роки життя колишній імператор заснував монастир. Мабуть, він помер до відновлення візантійської влади в Італії (тобто до 536 р.).

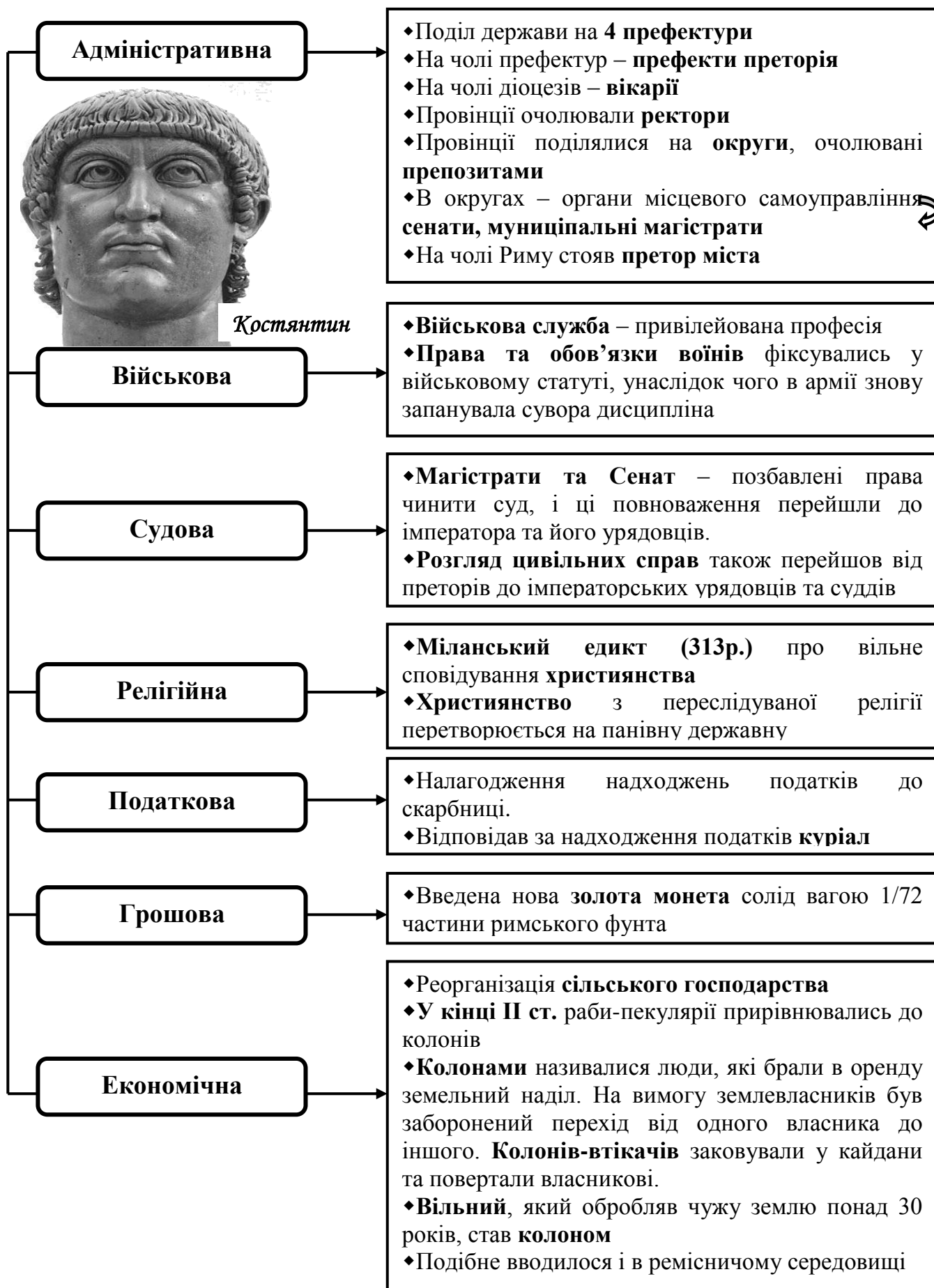
Через своє малолітство Ромул майже не залишив ніяких слідів діяльності окрім монет, які карбувалися в Римі, Мілані, Равенні і Галлії. З усуненням останнього імператора західної римської імперії завершується й її історія як державного утворення, в той час як історія Східної Римської імперії тривала до 1453 р.

РЕФОРМИ ДІОКЛЕТІАНА (284 – 305 РР.)

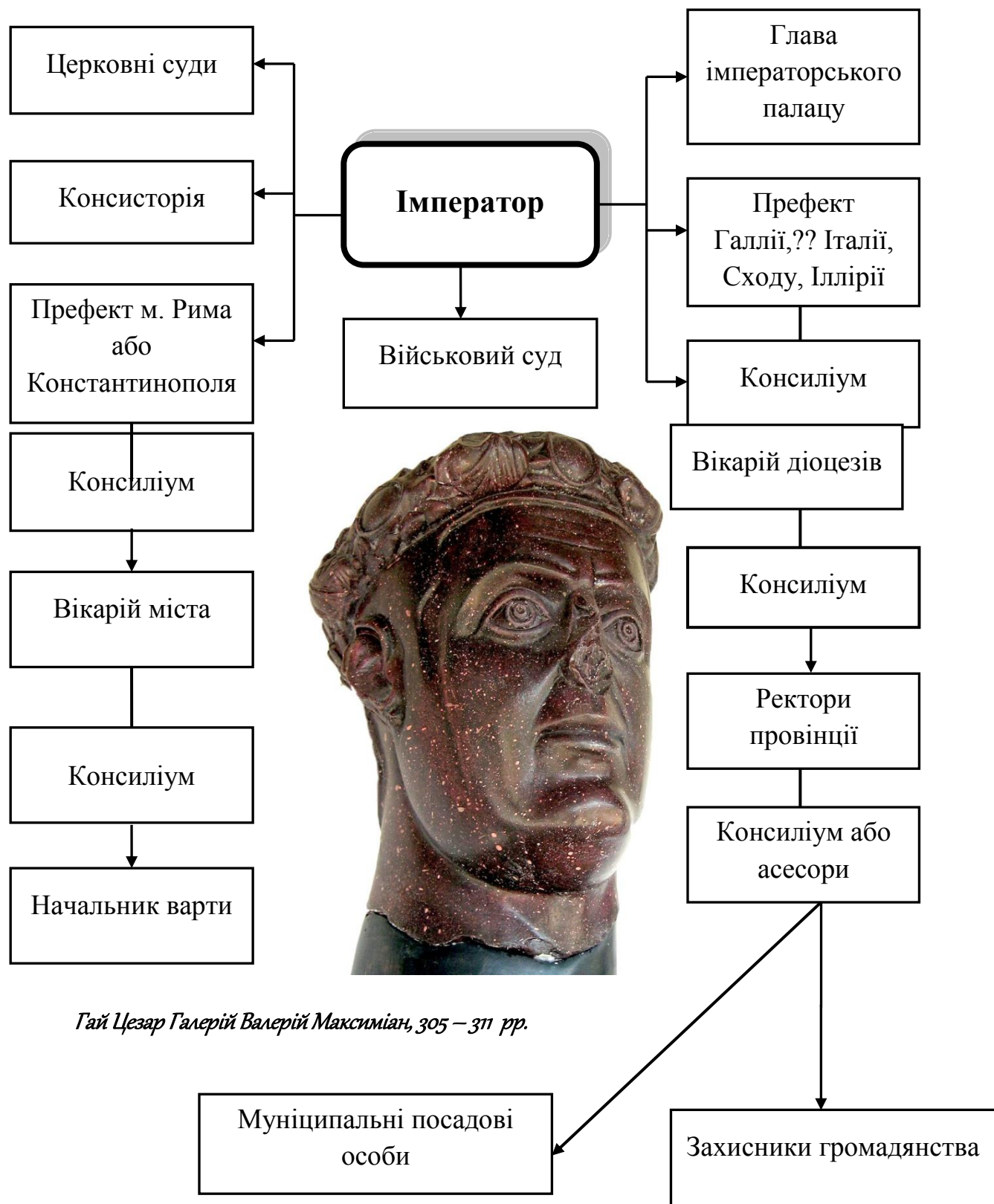

Палац Діоклетіана

РЕФОРМИ КОСТЯНТИНА (306 – 307 РР.)

СУДОВА СИСТЕМА РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ IV – VI СТ.

Римська армія (III ст. до н.е.)

Легіон
(головне об'єднання римського війська)

Піхота

30
маніпул

По 2
центурії

4500
воїнів

Кіннота

10
турм

300
вершників

Флот

Преторський

Провінціальний

Річний

Вершник

Гастат

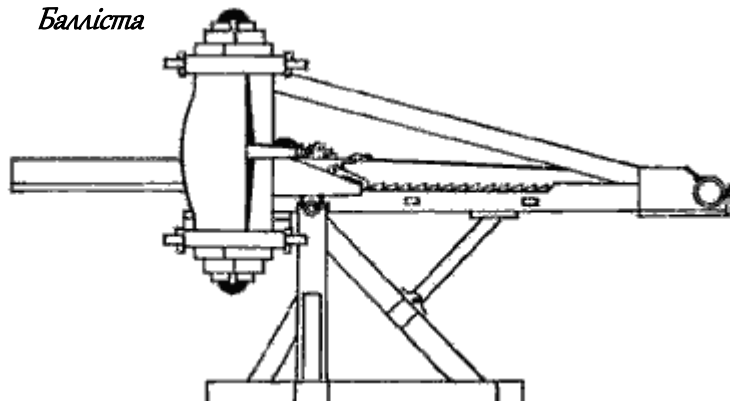
Триарій

Бірема

АРМІЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Давньоримська армія – регулярне військо Стародавнього Риму, один з основних елементів римського суспільства і держави, вирішальний фактор у становленні могутності

давньоримської держави. Під час розквіту Стародавнього Риму загальна чисельність армії зазвичай становила до 100 тис. осіб, але могла збільшуватися до 250 – 300 тис. чол. і більше.

Римська армія мала найкраще для свого часу озброєння, досвідчений і добре підготовлений командний склад, відрізнялася жорсткою дисципліною і високим військовим мистецтвом полководців, що застосовували найдосконаліші способи ведення бойових дій, домагаючись повного розгрому противника. Основним родом військ була піхота. Значний розвиток отримала військово-інженерна справа, пристрій польових таборів, вміння здійснювати швидкі переходи на великі відстані, мистецтво облоги і фортець.

Основною організаційною і тактичною одиницею армії був легіон. З другої половини IV ст. до н.е. легіон складався з 10 маніпул (піхота) і 10 турм (кіннота), з початку III ст. до н.е. – з 30 маніпул (кожна ділилася на дві центурії) і 10 турм. Весь цей час чисельність легіону залишалася незмінною – 4,5 тис. осіб, включаючи 300 вершників. Тактичне розчленування легіону забезпечувало високу маневреність військ на полі бою. Зі 107 р. до н.е. у зв'язку з переходом до професійної найманої армії легіон став ділитися на 10 когорт (кожна з яких об'єднувала три маніпули). До складу легіону також входили стінопробивні та металеві машини і обоз. У I ст. н.е. чисельність легіону досягла 7 тис. чол. (у тому числі бл. 800 вершників).

Отже, армія Риму, народ Риму та римське держава були триєдині, що й призвело Стародавній Рим до того ступеню історичної величі, який він і понині гідно займає.

ФЛОТ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

За три роки до початку першої війни з Карфагеном римлянам стало очевидно, що необхідно будувати флот. До того римляни використовували

Морська піхота. Черепаха

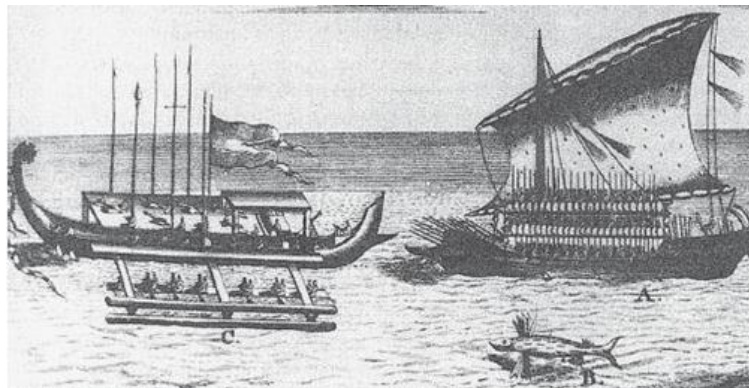
кораблі, що належали союзним державам Великої Греції і Етрурії. Але жодне з них квінквіреми не використало. Для зразка римляни скористалися карфагенським кораблем, який наскочив на скелю і був захоплений на самому початку війни. Так була створена перша римська флотилія, яка складалася зі 100 квінквірем і 20 трирем. Пізніше було розроблено абордажне пристосування: на носі корабля встановлювалася колода, на якій кріпився перекидний місток з довгим залізним зубцем.

За римською класифікацією кораблі поділялися на *naves longae*, тобто довгі кораблі, та *naves rotundae* – круглі. Своєю чергою бойові кораблі поділялися на таранні та кораблі без таранів. Оскільки невеликі кораблі часто не мали палуби, то так само як і греки, римляни поділяли кораблі на відкриті безпалубні та закриті палубні.

Так, у 256 р. при вторгненні в Африку римляни вибудували свої кораблі в чотири лінії, проіменовані відповідно першим, другим, третім і четвертим легіонами. Перші дві лінії, кожна – на чолі з «шестирядним», утворили клин з невеликим зазором у центрі. Третя лінія стала основою трикутника. За третьою лінією розмістилися транспортні судна, що перевозили коней, а позаду них – четверта лінія кораблів, що частково охоплювала обидва фланги.

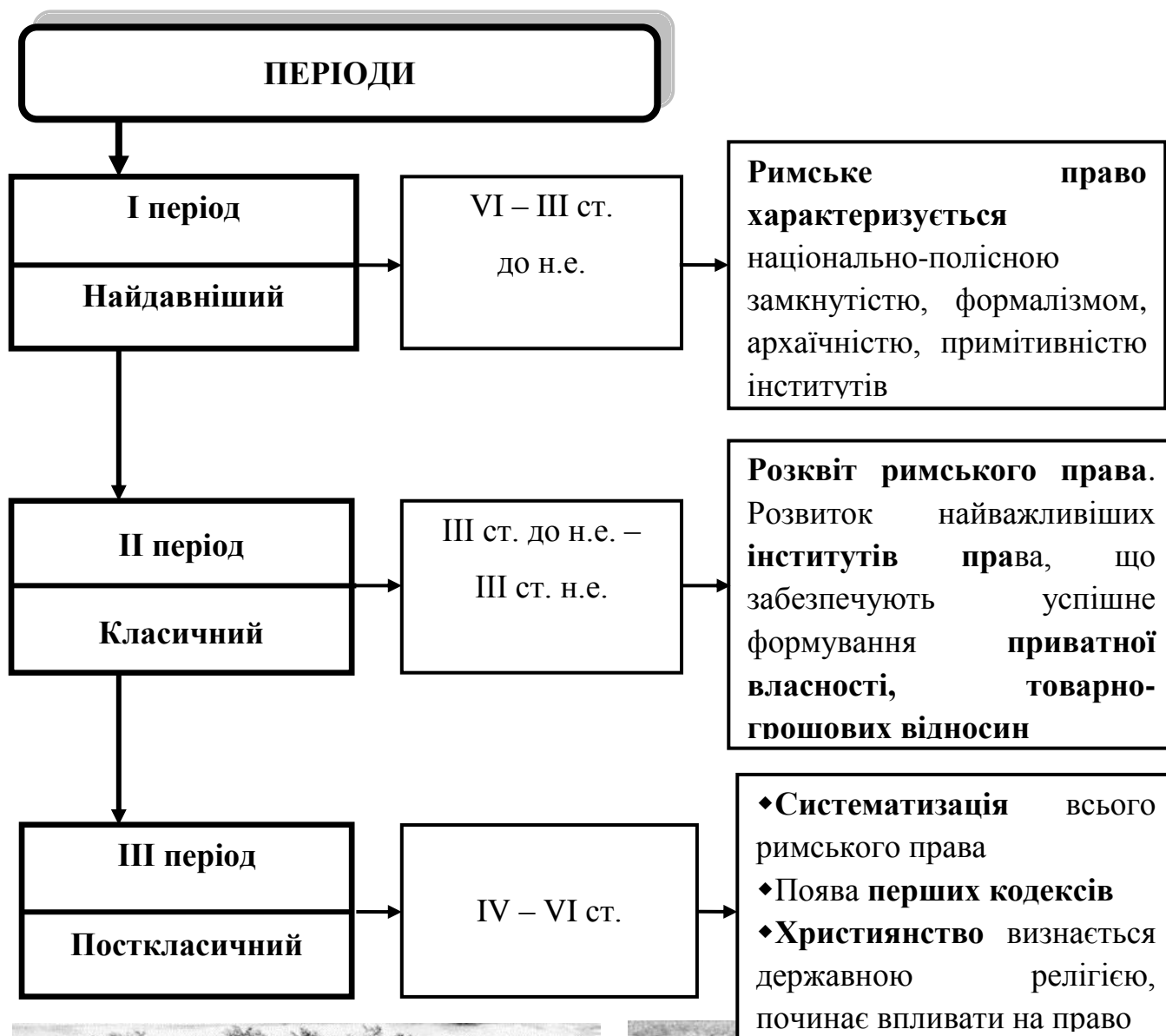
У стародавні часи, коли флот відпливав від берегів, йому незмінно передували більш легкі судна, виконуючи роль розвідників. Кожен корабель вів на буксирі за кормою чотирьохвесельну шлюпку.

Вперше за всю свою історію Рим спустив на воду величезний флот з 330 палубних військових кораблів. І протягом віків давньоримський флот був головною, а в період II ст. до н. е. – V ст. н. е. єдиною військово-морською силою.

ПРАВОВА СИСТЕМА

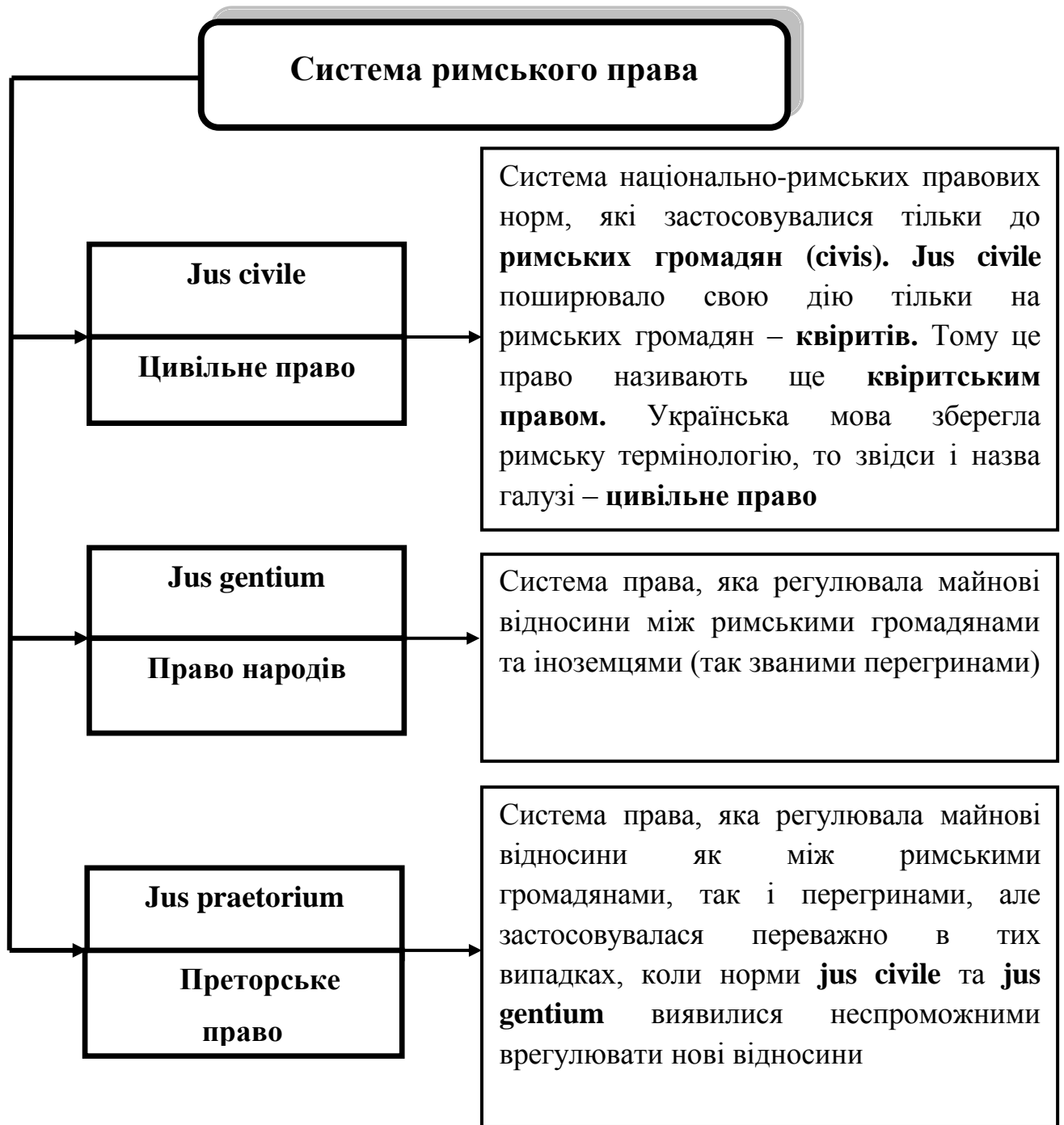
ПЕРІОДИЗАЦІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА

Арка Траяна

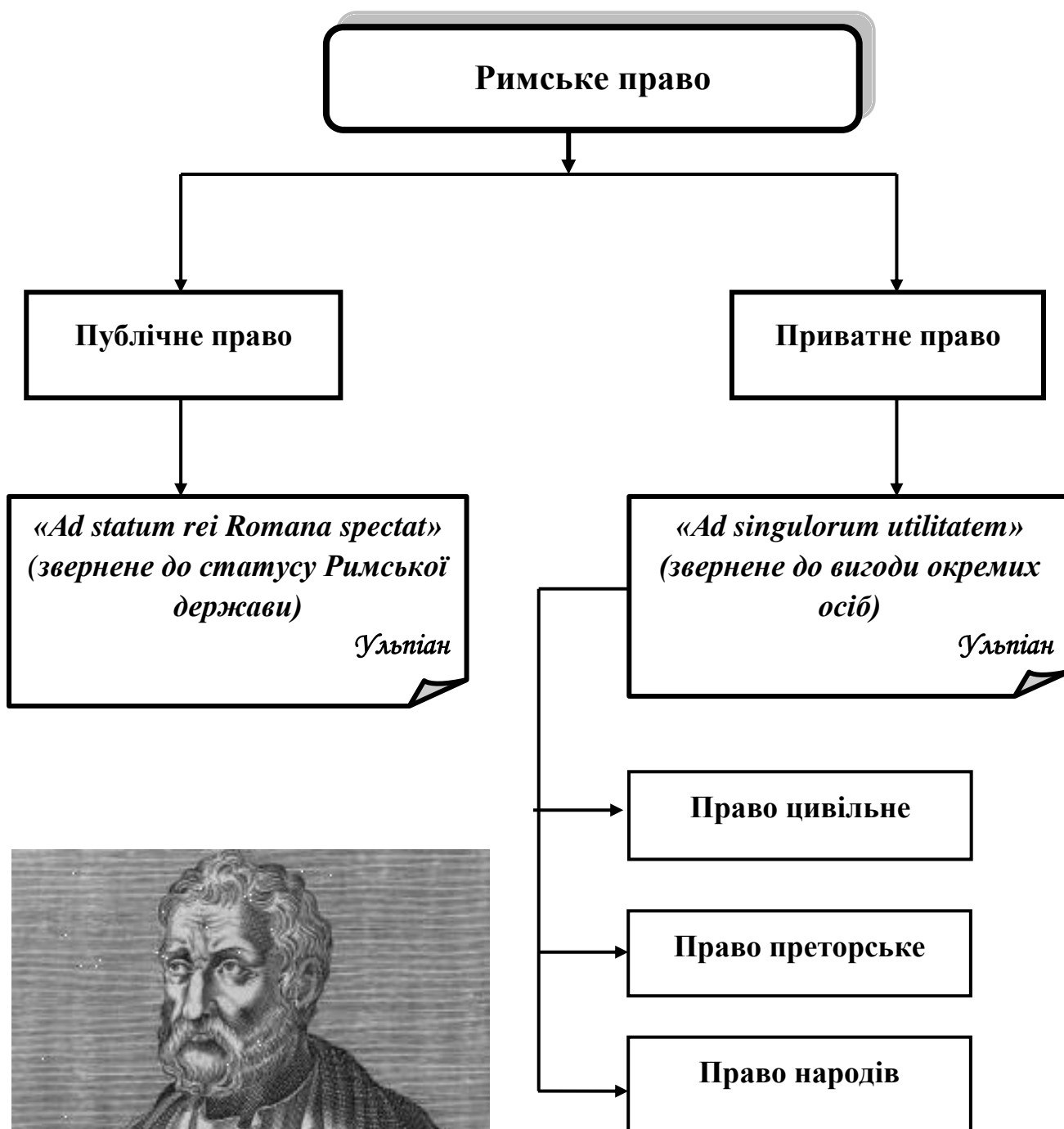

Замок Святого ангела

 Преторське право виникло в результаті практичної діяльності преторів. Преторське право більш повно відображало нові соціальні зміни в римському суспільстві, передбачало спрощення багатьох процедур, містило чіткість і ясність правових приписів, було гнучким та надійним засобом захисту інтересів населення.

Отже, в сучасному розумінні **цивільному праву в Стародавньому Римі** відповідає сукупність **трьох систем**. Найбільш вдалим єдиним терміном для всієї цієї сукупності систем є **jus privatum – приватне право**.

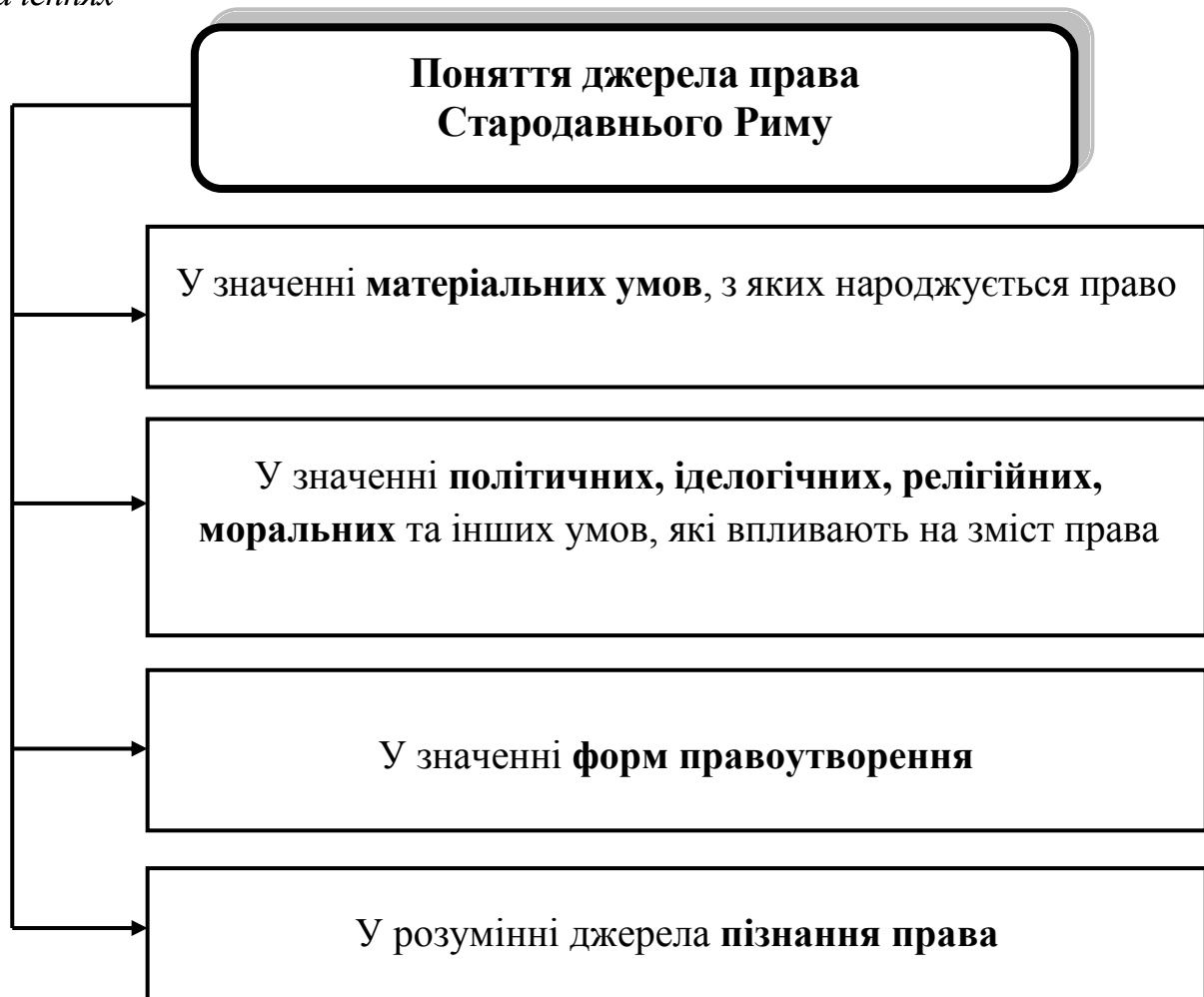

Доміцій Ульпіан (170 – 228 рр.)

ДЖЕРЕЛА РИМСЬКОГО ПРАВА

Поняття та види джерел римського приватного права

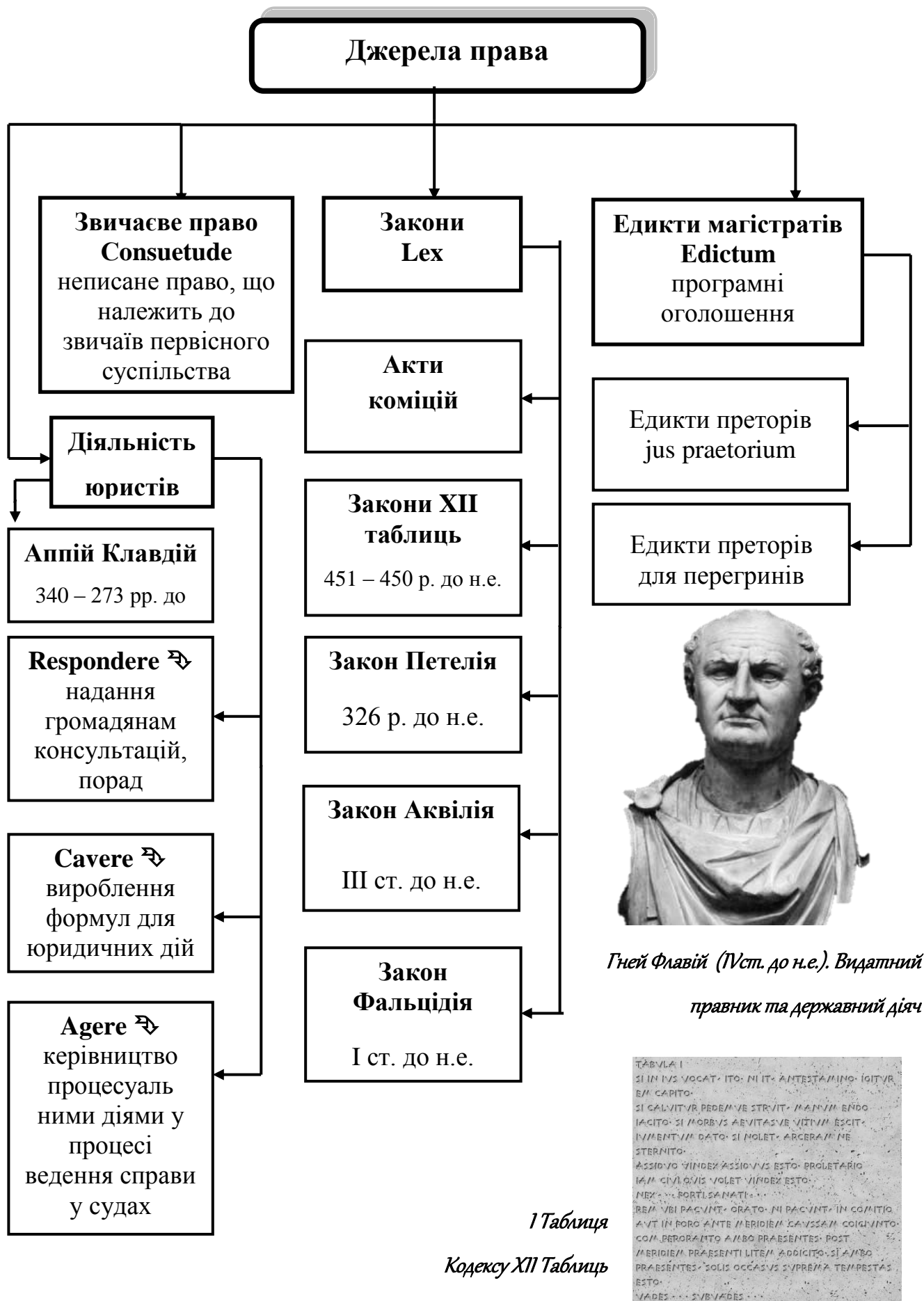
 В юридичній літературі з римського права, яка нагромадилася за **дві тисячі років** у багатьох народів, поняття **джерела права** вживається у різних значеннях

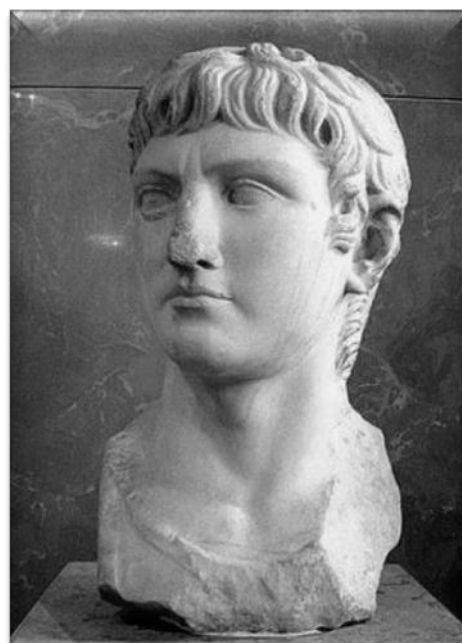
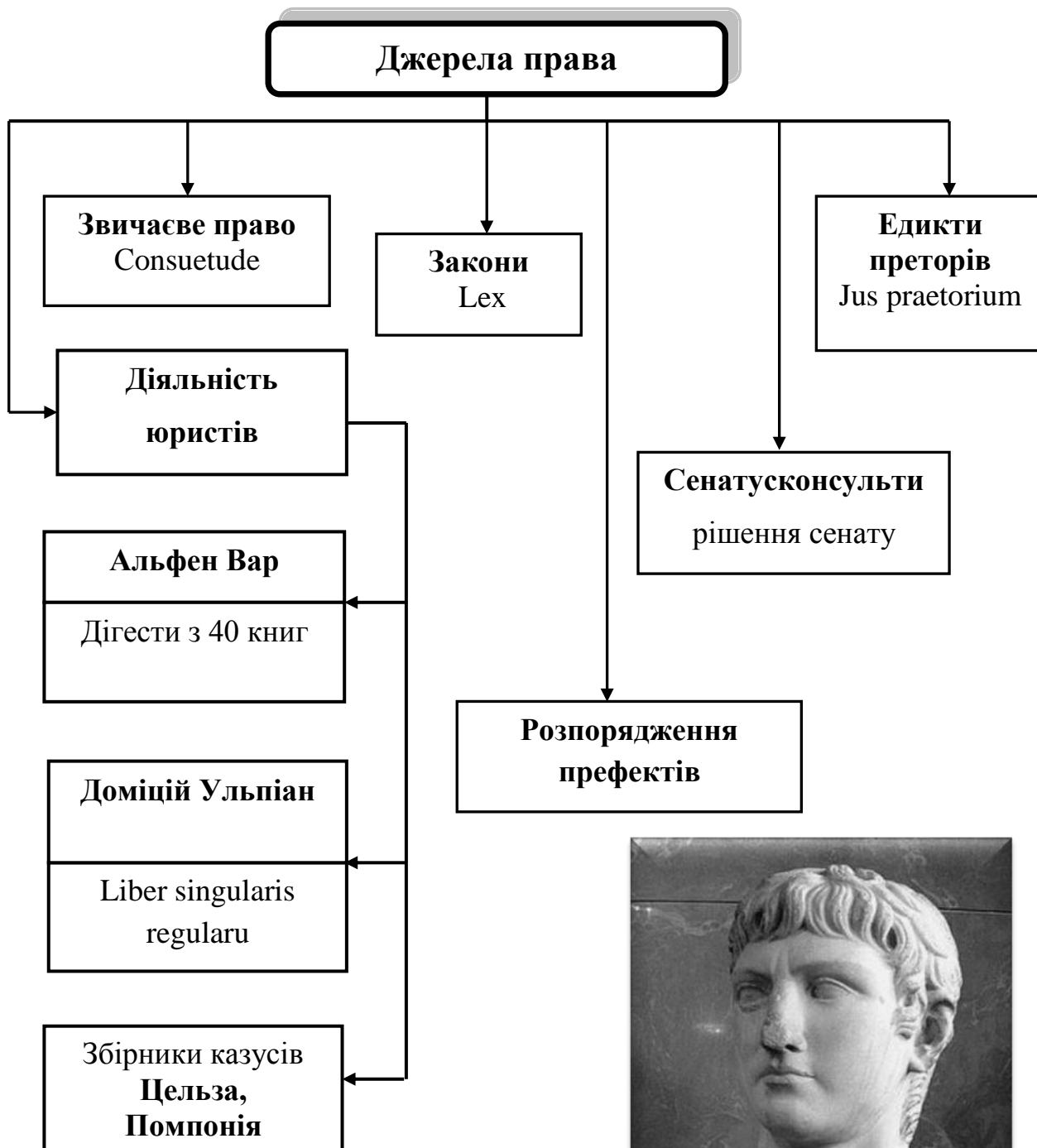
 Джерело – це першооснова усього того, що відбувається – умови, місце, причини, які зумовлюють ту чи іншу подію або явище.

Джерела (форми права) – це вихідні від держави або визнані нею офіційно–документальні форми вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА В ПЕРІОД РЕСПУБЛІКИ (509 – 27 РР. ДО Н.Е.)

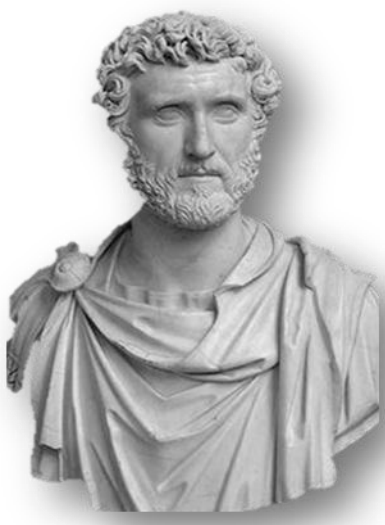
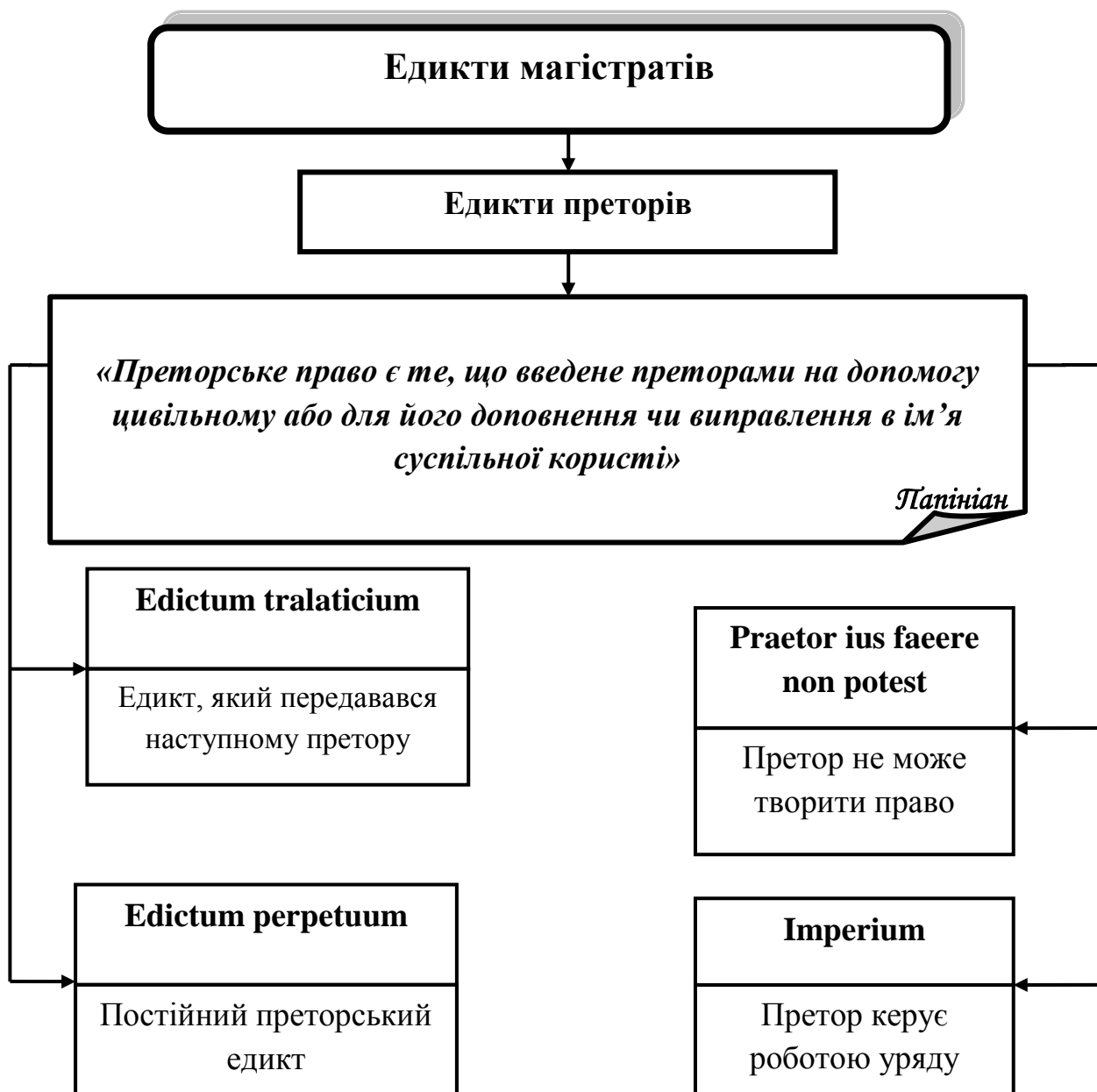

ДЖЕРЕЛА ПРАВА В ПЕРІОД ПРИНЦИПАТУ (27 Р. ДО Н.Е. – 284 Р.)

Марк Антистій Лабен (50 р. до н. е. – 18 р.) – видатний давньоримський правник часів імператора Октавіана

Августа

Претор Публіцій,

1 ст. до н.е.

*Консул
Луцій
Луциній Лукулл,
151 р. до н.е.*

РОЛЬ РИМСЬКИХ ЮРИСТІВ У РОЗВИТКУ ПРАВА

Основні фактори розвитку світської юриспруденції

У **республіканський період** швидкими темпами зростав торговий обіг, відбувався розвиток господарського життя

Суворий формалізм цивільного права потребував виняткової обережності під час укладання договорів, чіткості формулювання позовів, дотримання інших формальностей, що своєю чергою вимагало появи високваліфікованих спеціалістів – юристів, які могли б дати необхідні поради громадянам

Структура римських магістратур і римського суду сприяла **поширенню юридичних знань у народі**, оскільки кожний громадянин міг стати магістратом, суддею, а для виконання посадових обов'язків потрібні знання права

Магістрати після завершення державної служби, користуючись набутими знаннями надавали **поради приватним особам**

Устрій римського життя потребував загального **ознайомлення громадян з елементарними положеннями права**

Виступ Цицерона на засіданні сенату

ГАЙ

приб. 107/109 – 180 рр.

Відомий давньоримський правник часів правління імператорів Адріана, Антоніна Пія та Марка Аврелія

Біографічних відомостей про Гая майже зовсім немає; з вірогідністю можна сказати тільки, що він навчав при імператорі Адріані.

Римський юрист став відомим після написання підручника римського права. Для римських юридичних шкіл «Інституції» Гая слугували зразковим посібником

під час вивчення права. Систематичність, стислість, ясність і точність викладу, супроводжуваного у складних для розуміння місцях численними поясненнями у вигляді прикладів із судової практики, чистота латинської мови і велика кількість історичних відомостей – це відмінні якості цього підручника.

Для сучасних юристів «Інституції» Гая є єдиним пам'ятником повної давньоримської наукової системи права і дорогоцінним джерелом відомостей про стан римського права на ранніх етапах його розвитку. Крім «Інституцій», Гаю належить цілий ряд спеціальних юридичних трактатів, відомості про які збереглися в 535 уривках з них, поміщених в Дигестах Юстиніана.

Як юрист-мислитель, Гай починає мати вплив лише під час «епігонів». До цього періоду належить й офіційне утвердження його авторитету нарівні з творами Папініана, Павла, Ульпіана і Модестіна (закон імператора Валентиніана III).

Інституції Гая

ЕМІЛІЙ ПАВЛО ПАПІНІАН

142 – 212 рр.

Видатний давньоримський правник та політичний діяч часів династії Северів

Народився у м. Емеса (Сирія). Був родичем Юлії Домни, дружини імператора Септимія Севера. Папініан став близьким другом імператора. Вивчав

право під керівництвом правника Цервідія Сцеволи. Займав низку державних посад – *magister libellorum* (секретар із судових прохань), префект преторія з 205 р. Супроводжував імператора в його останньому поході до Британії.

Здебільшого Папініан відомий як визначний та вельми шанований правник Римської імперії. В юридичних справах Папініан покладався на правовий казус, разом з тим використовував праці своїх попередників. У подальшому молодих студентів, що починали вивчати Папініана називали – «папіаністами». Значна частина праць Папініана була знищена після його смерті, більшість збереглася у копіях.

У 426 р. праці Папаніана отримали обов'язкову юридичну силу, його 595 фрагментів увійшли до дігестів Юстиніана I.

Після смерті Септимія Севера, який залишив імперію на двох своїх синів – Каракаллу та Гету префект преторія Папініан проводив політику злагоди між братами. Водночас протидіяв незаконним намаганням Каракалли захопити владу, чим викликав його ненависть.

У 212 р. розпочалися страти ворогів Каракалли, серед яких було вбито й Папініана.

ГНЕЙ ДОМІЦІЙ АННІЙ УЛЬПІАН

170 – 228 рр.

Давньоримський правник та державний діяч часів правління династії Северів

Народився у місті Тір. За національністю був фінікійцем. Свою кар'єру розпочав есесором при префектові преторії Папініані. Після цього при

імператора Каракаллі та Еліогабалі обіймав посади префект анонія, начальника імператорської канцелярії. За імператора Олександра Севера Ульпіан стає префектом преторія. Він мав значний вплив на молодого імператора й користувався при імперському дворі великою повагою та впливом. Під час чергових інтриг при дворі Доміція Ульпіана було вбито.

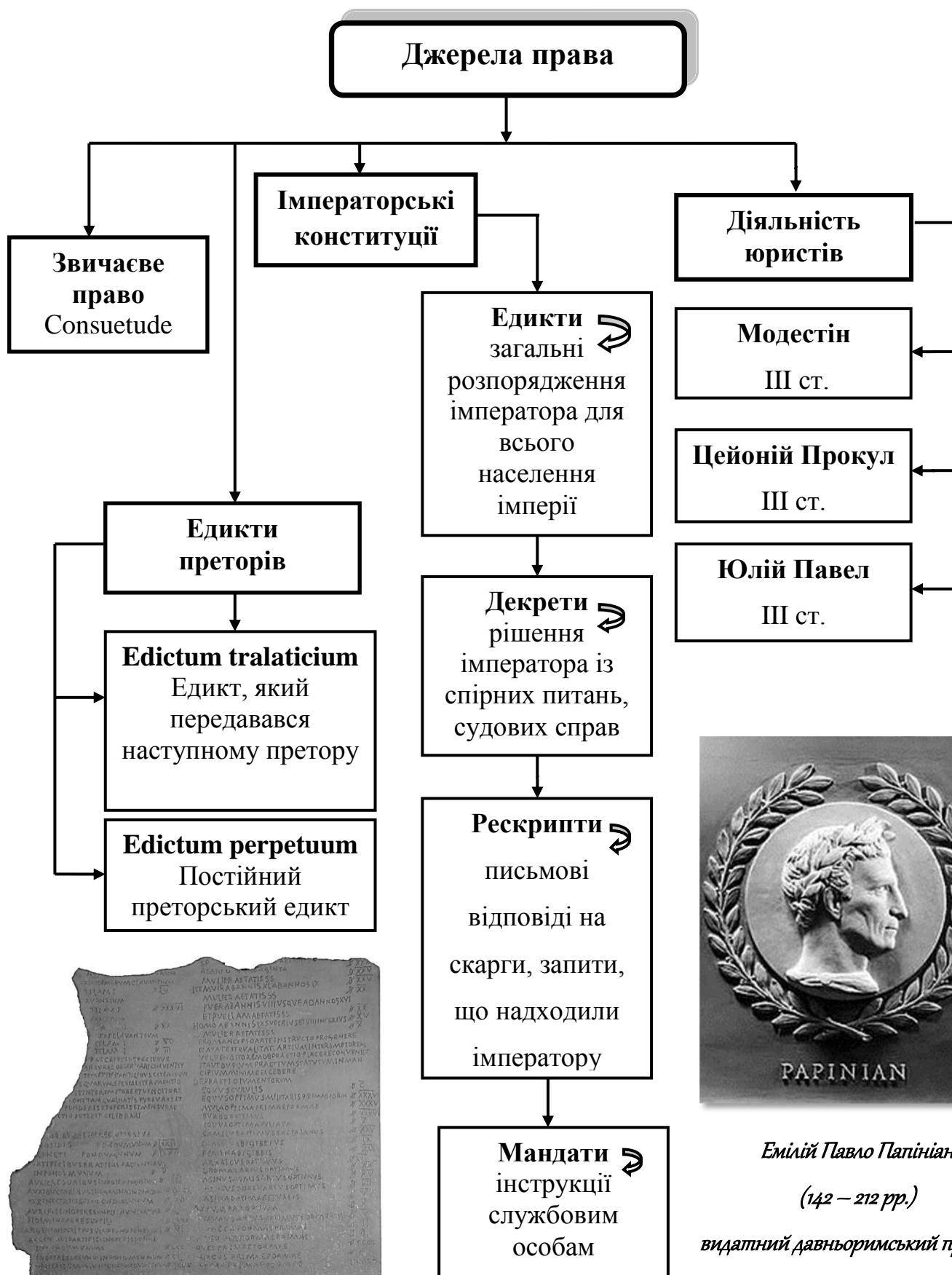
Розквіт літературної та правницької діяльності Ульпіана припадає на 211 – 222 рр. Головним твором з права є *Liber singularis regularum*, який був побудований за принципом «Інституцій» іншого відомого правника Гая. У творчості Ульпіана помітний вплив стоїцизму на його думки про право. У 426 р. імператором Валентиніаном праці Ульпіана поряд з працями п'ятьох інших видатних давньоримських правників визнані обов'язковими.

За Ульпіаном право поділяється на три роди: природне право, яке стосується усіх живих істот, право народів, яке стосується лише людей, цивільне право, яке належить до відомого політичного цілого.

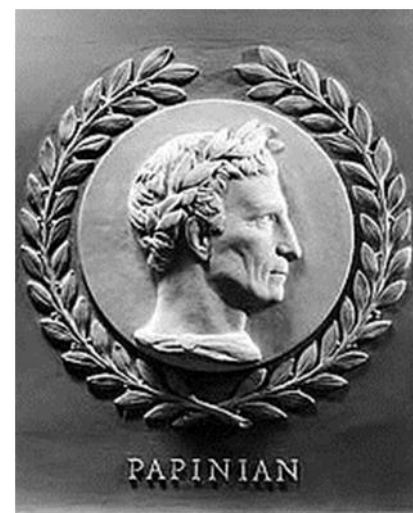
Особливої уваги Ульпіан надавав принципу справедливості у судових відносинах та праві.

За Ульпіаном право всезагальне, об'єктивне, перебуває поза волею людини, головний закон природи. Юриспруденція, згідно з Ульпіаном, – це знання божественних та людських справ, наука про справедливе та несправдливе. Найвідомішими творами Ульпіана були: «*Liber singularis reg*», «*Ad Sabinum*», 50 книг; «*Ad edictum*», 83 книг.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА В ПЕРІОД ДОМІНАНТУ (284 – 476 РР.)

Едикт Діоклетіана про ціни (III ст.)

Емілій Павло Папініан

(142 – 212 рр.)

*видатний давньоримський правник
та політичний діяч часів династії*

Северів

ЮЛІЙ ПАВЛО (*prudentissimus*)

III ст. н.е.

Давньоримський правник та політичний діяч за династії Северів

Свою державницьку службу розпочав при імператорі Луції Септимії Севері. Був помічником префекта преторія Папініана, продовжив свою кар'єру за імператора Каракалли.

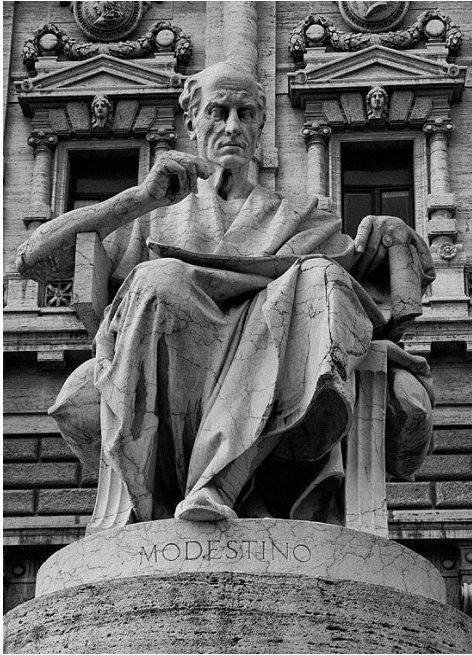
При імператорі Еліогабалі Юлія Павло було відправлено у заслання. Втім незабаром новий імператор Олександр Север та його мати Юлія Маммея повернули Юлія Павла до Риму. У 222 р. він стає радником імператора, а у 228 р. префектом преторія. Цю посаду Павло займав до 235 р. Він був сучасником іншого відомого правника Ульпіана. Юлій Павло займався здебільшого аналізом права, зібранням усіх законів, що існували у Римській імперії, або навіть пізній республіці. Його твори мають енциклопедичний характер. Всього у доробку Павло біля 86 досліджень та 300 книг з права.

Павло не лише збирав, а й подавав свої коментарі до всіх найбільш значущих та важливих законів, праць інших давньоримських правників, не зважаючи на їх авторитет. Завдяки цьому він користувався популярністю. Імператор Валентиніан III у 426 р. своїм наказом визнав твори Павло одними з 5 (серед інших правників) обов'язкових при розгляді судових справ. Значна частина з творів Юлія Павла увійшла до Дигестів Юстиніана.

За виваженість політичних поглядів і переконань імператор Гордіан III надав Юлію Павлу почесний титул, який став когноменом – Прудентис, тобто «Розсудливий». Найвідомішими творами Юлія Павла були «Коментарі до преторського едикту», 80 книг; «Трактат про цивільне право», 16 книг; «Сентенції».

ЕЛІЙ ФЛОРІАН ГЕРЕННІЙ МОДЕСТІН

Видатний давньоримський правник та державний діяч часів солдатських імператорів

Народився у Далмації, був романізованим греком. Вчився у відомого правника Ульпіана. Обіймав державні посади при солдатських імператорах. З 226 до 244 р. був префектом вігіліс Риму. Виступав як респондент з юридичних справ. А у 227–228 рр. був наставником та вчителем майбутнього імператора Максиміана.

У 240 р. від імператора Гордіана III Геренній Модестін отримав *jus respondendi* – привілей надавати свої рішення з цивільних справ від імені імператора.

Модестін також надавав загальні огляди з права, займався окремими питаннями цивільного права. Зробив вагомий внесок у формулювання деяких питань юридичної доктрини і практики. Відомо 345 фрагментів з творів Модестіна, включених до складу Дигест.

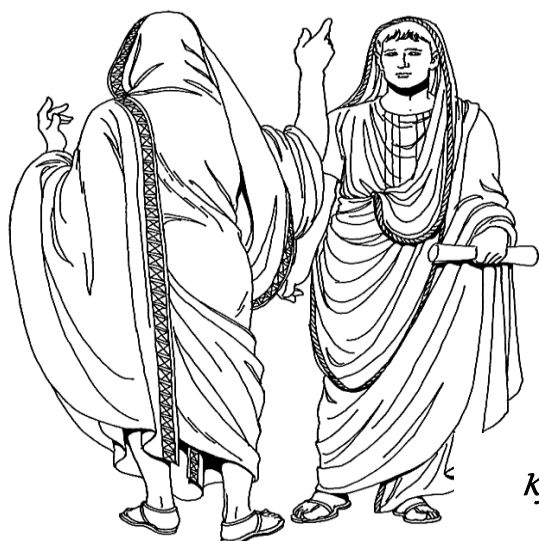
У 426 р. імператор Валентиніан III надав працям Модестіна обов'язкового характеру при розгляді судових справ. Значна частина з доробку Модестіна увійшла до Дігестів Юстиніана.

Найвідомішими творами Модестіна були: «Відповіді», 19 книг; «Pandectarum», 12 книг; «Правила», 10 книг; «Відмінності» 9 книги; «Виправдання» 6 книг; «Приписи», 4 книги; «Ad Quintum Mucium»; «Про обряд шлюбу»; «Manumissionibus»; «Neurematicis»; «Недіючі заповіти»; «Пакти».

КОДИФІКАЦІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА

ПОНЯТТЯ ОСОБИ ТА ЇЇ ПРАВО- І ДІЄЗДАТНІСТЬ

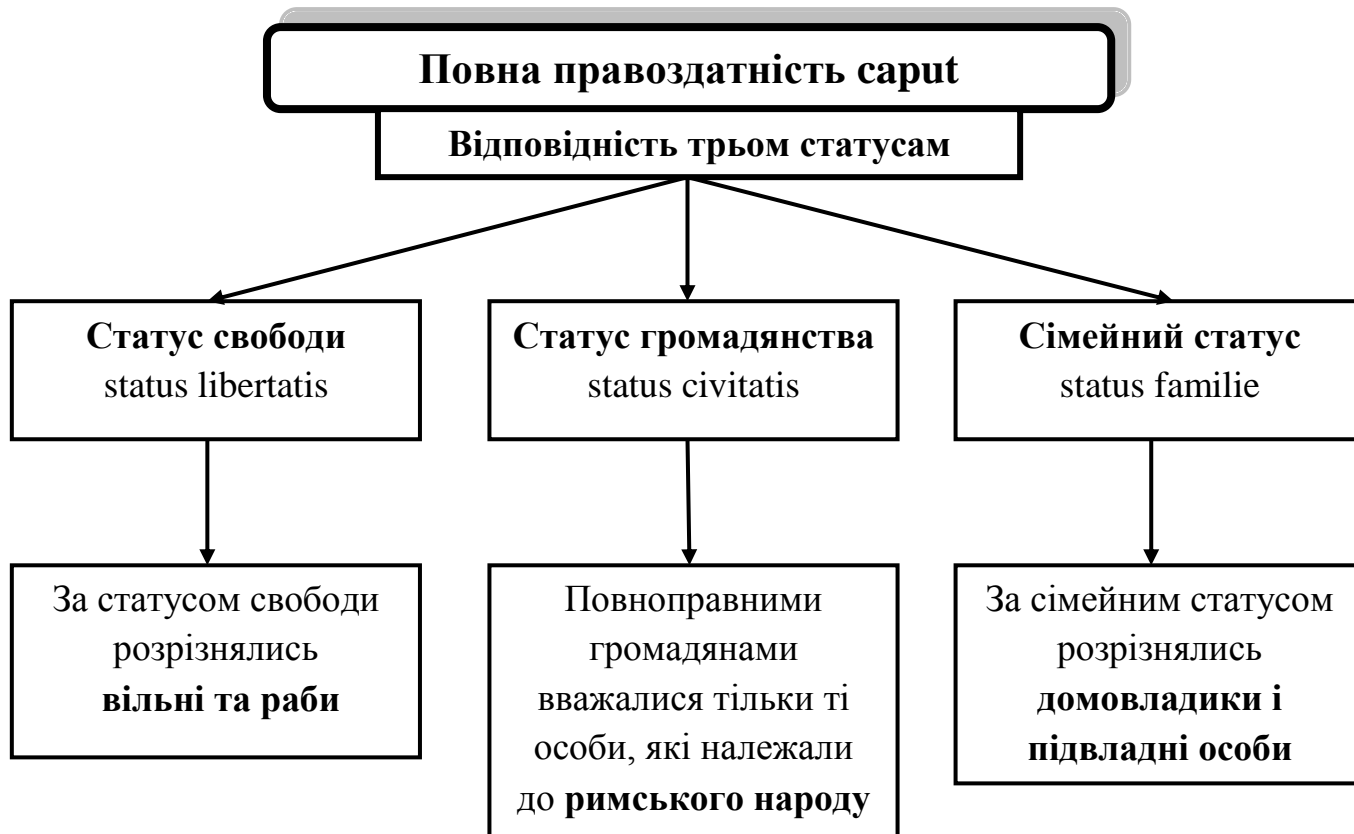

Куріали

Сенатор із сім'єю

ПРАВОВАДАТНІСТЬ РИМСЬКИХ ГРОМАДЯН

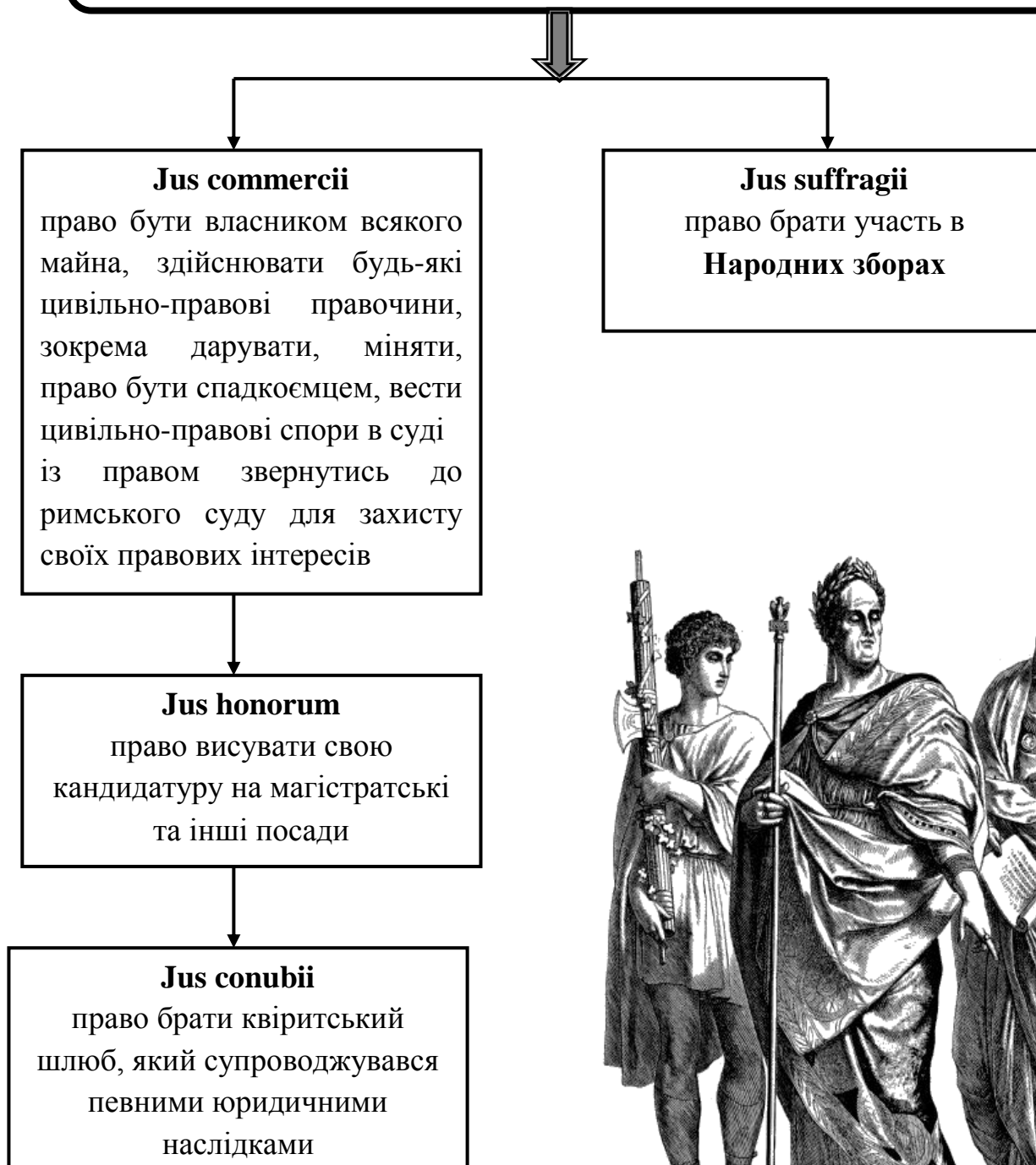

Римські офіцери

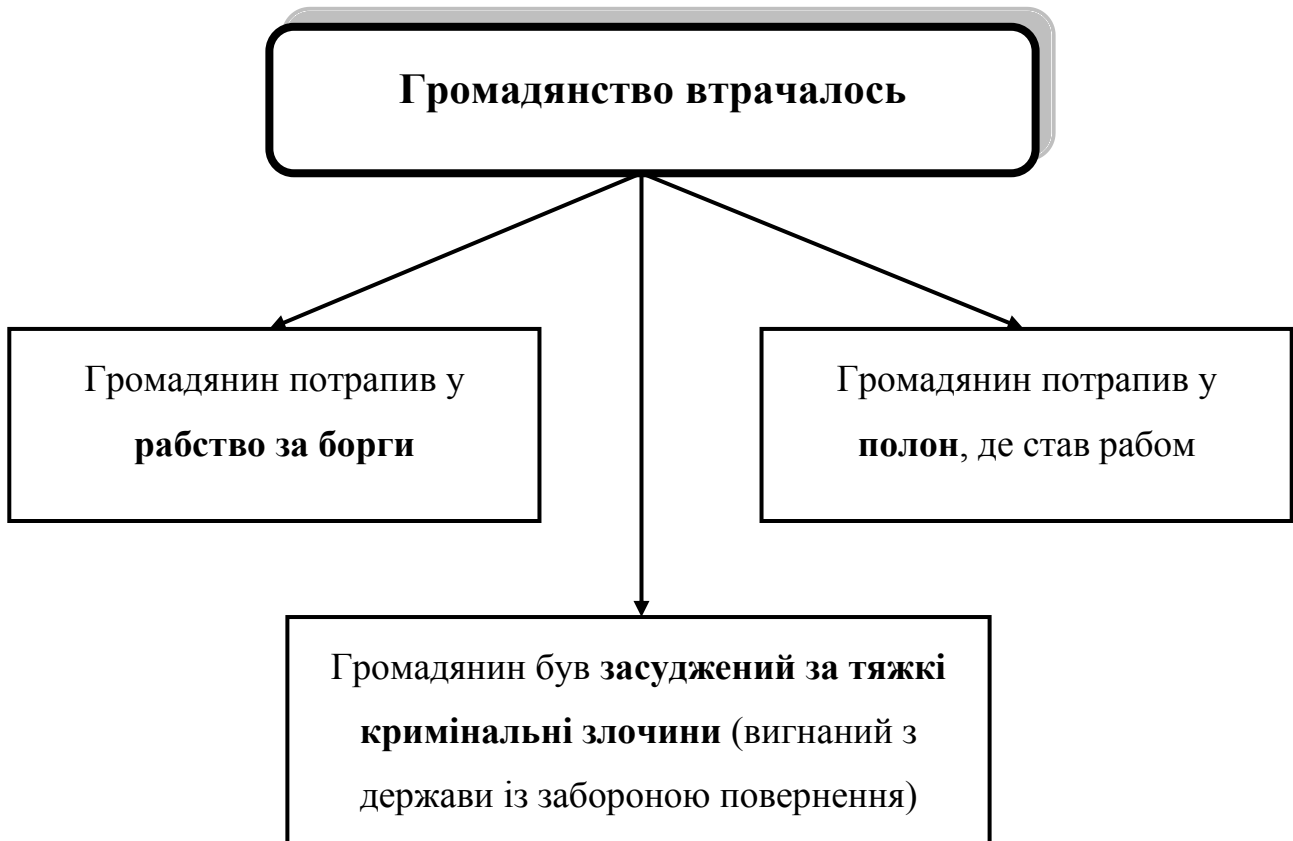

Manumissio. Церемонія звільнення раба

Зміст цивільної правоздатності римського громадянина

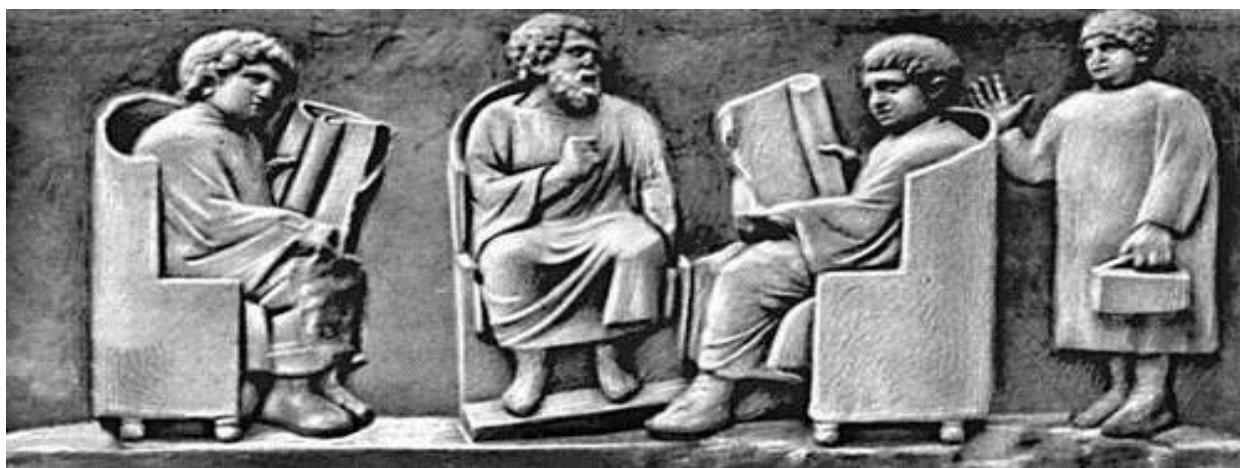
Ліктор, консул та актуарій

Полонені римляни

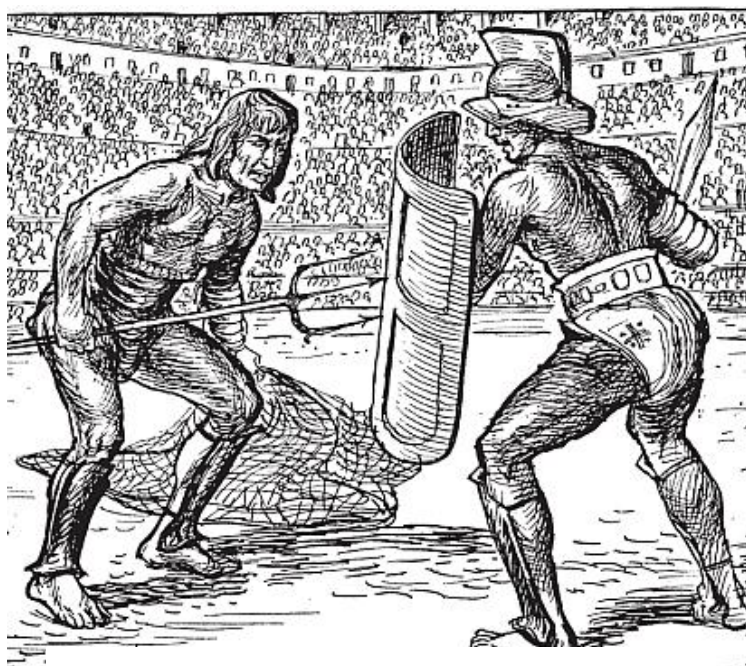
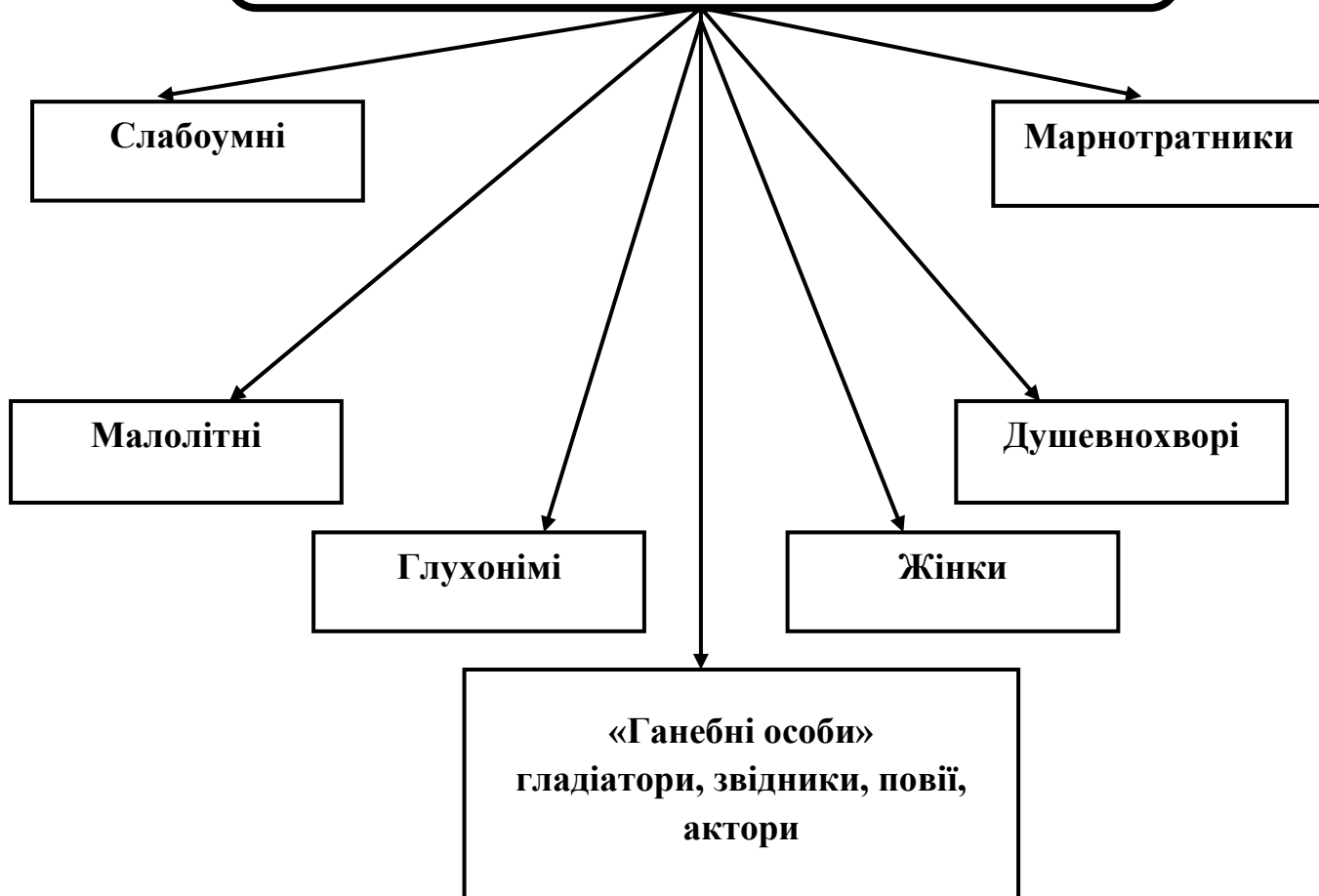

ДІЄЗДАТНІСТЬ ГРОМАДЯН

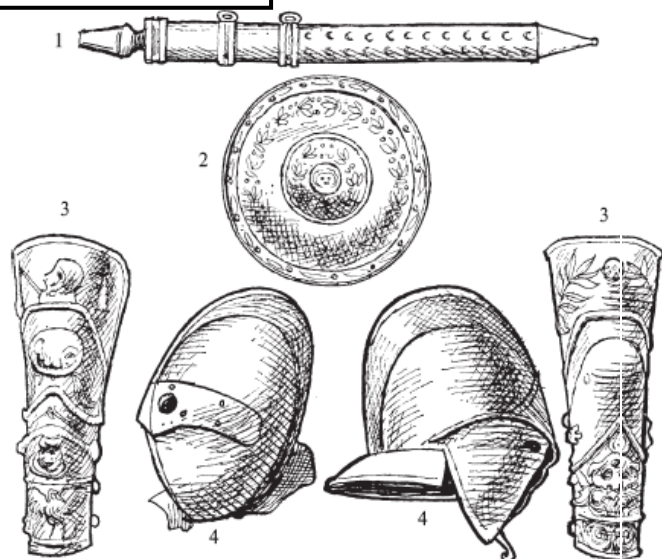
Рельєф з Неймена. Музей землі Райнланд, Трір

Недієздатні та обмежені в дієздатності особи

Римські гладіатори

(супи́чка між рети́арієм і мірміллоном)

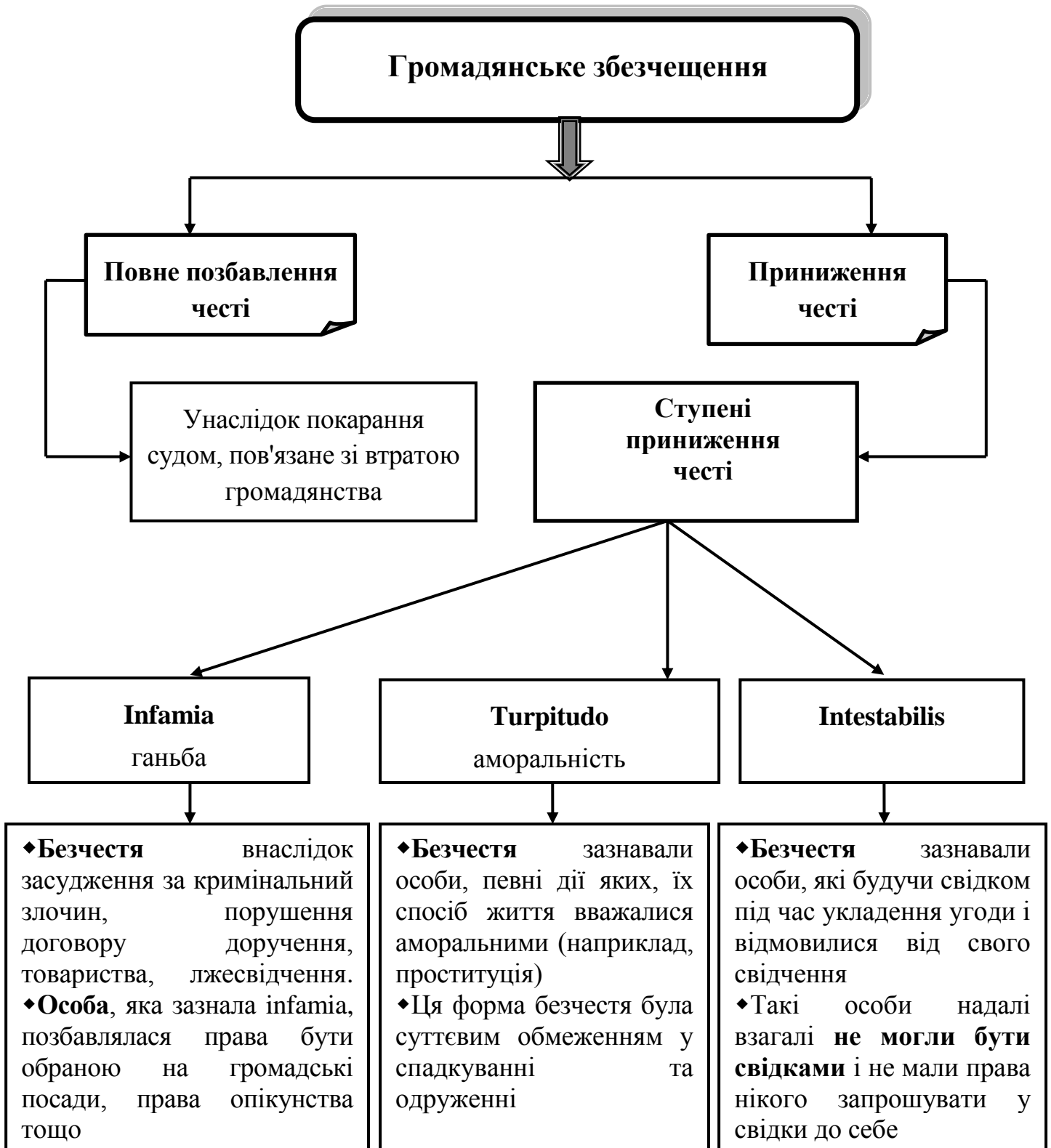

Гладіаторські обладунки:

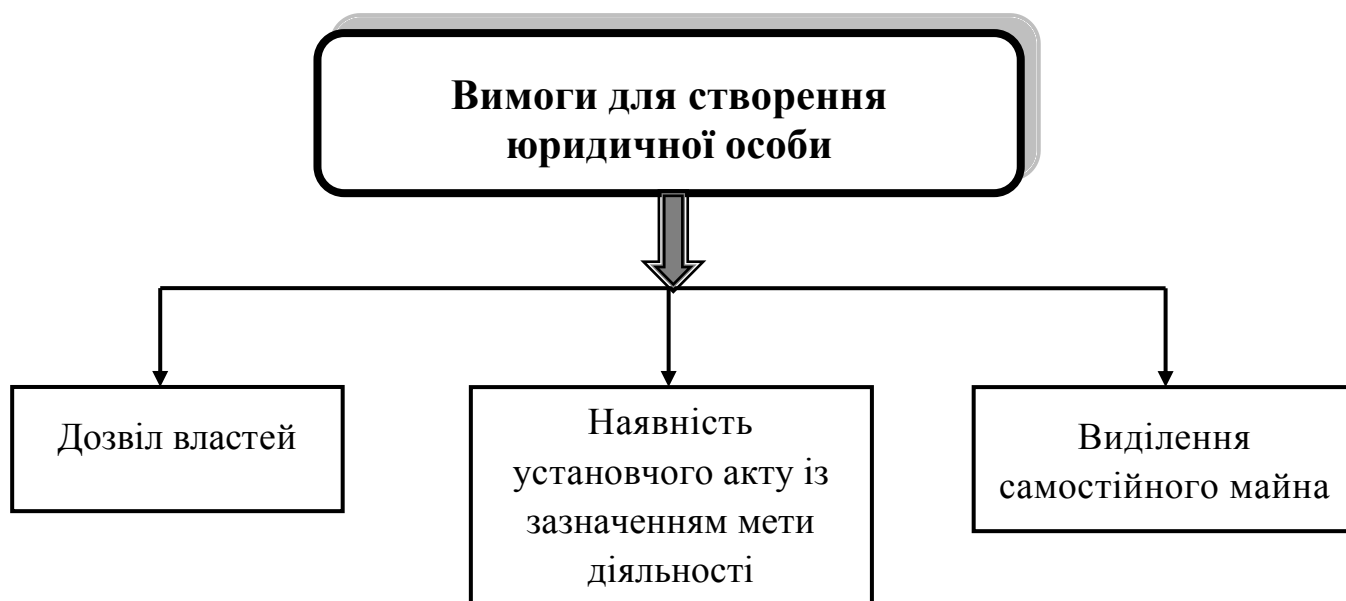
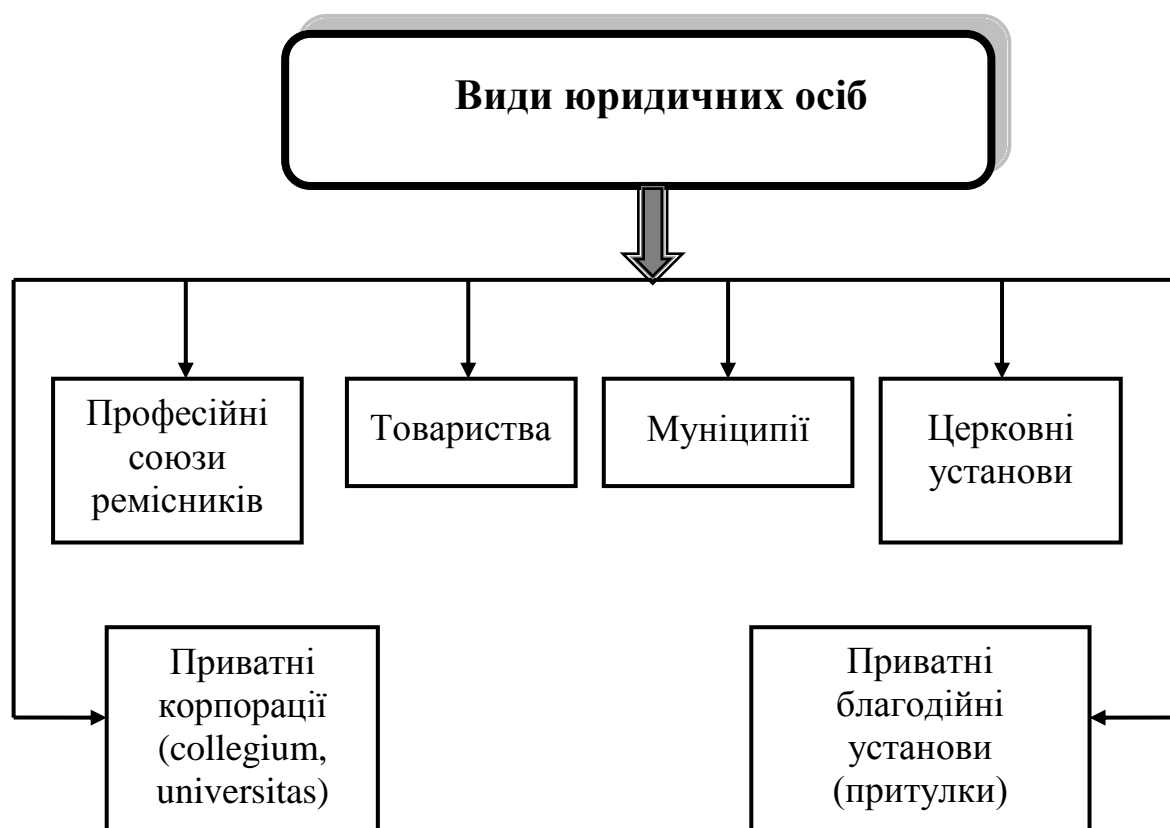
1 - меч, 2 - щит,

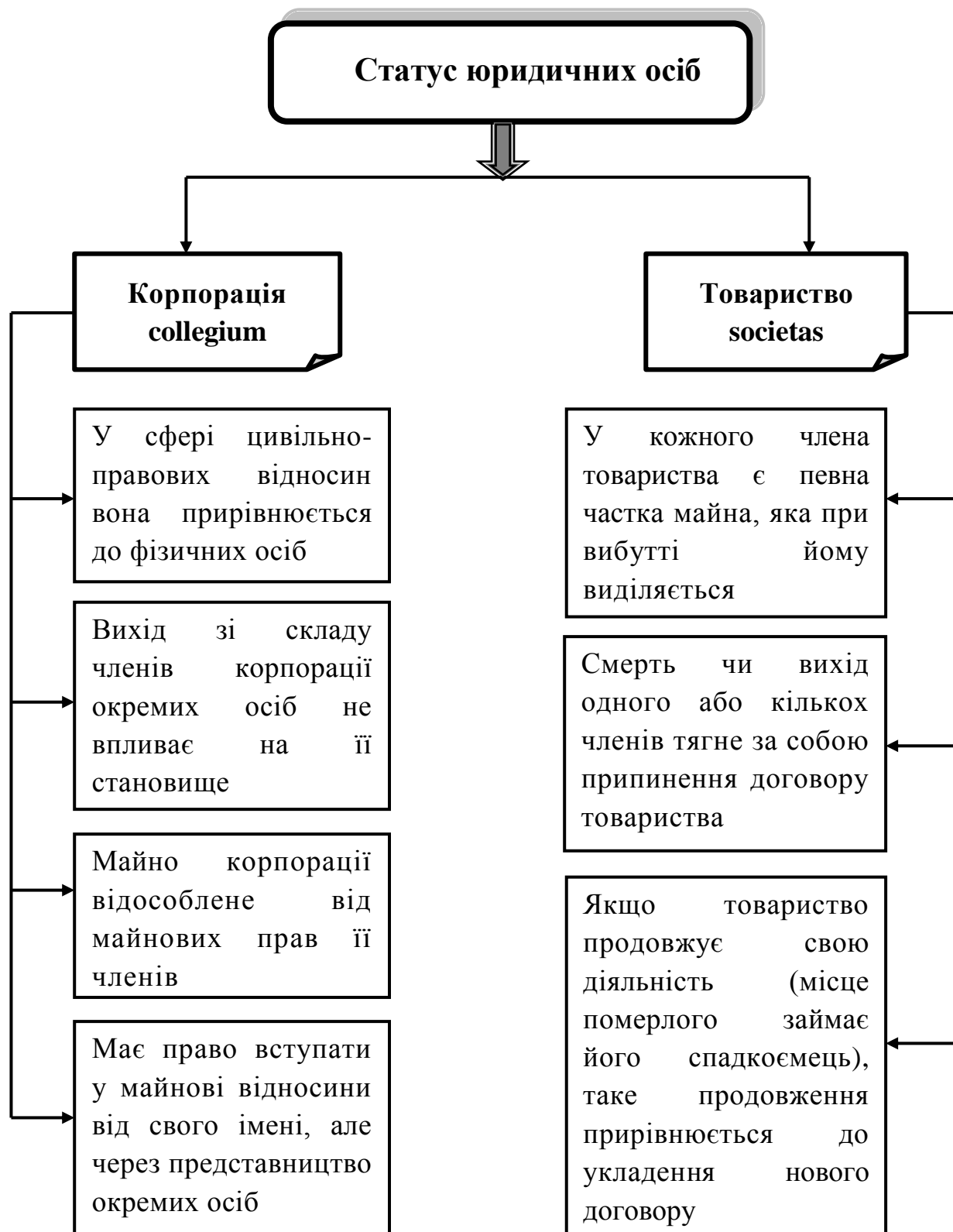
3 - ножні лати; 4 - шоломи

 Повнота цивільної дієздатності і правоздатності передбачала ще стан громадянської честі. Окремі особи, з тих чи інших причин знеславлення, піддавалися громадянському збезчещенню, а отже, і обмеженню в правоздатності

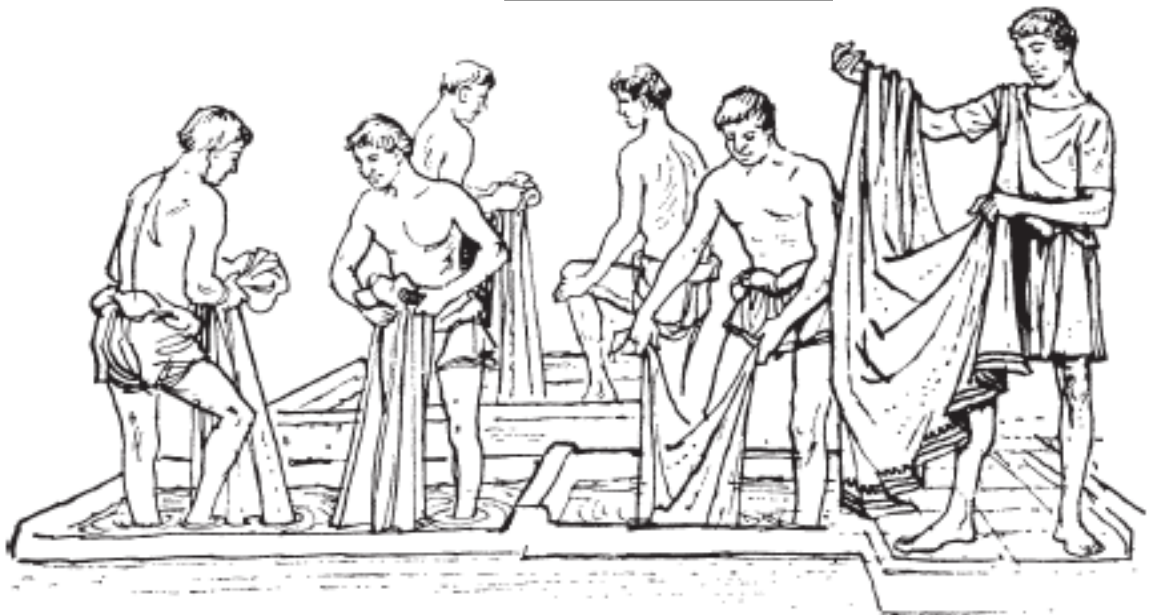
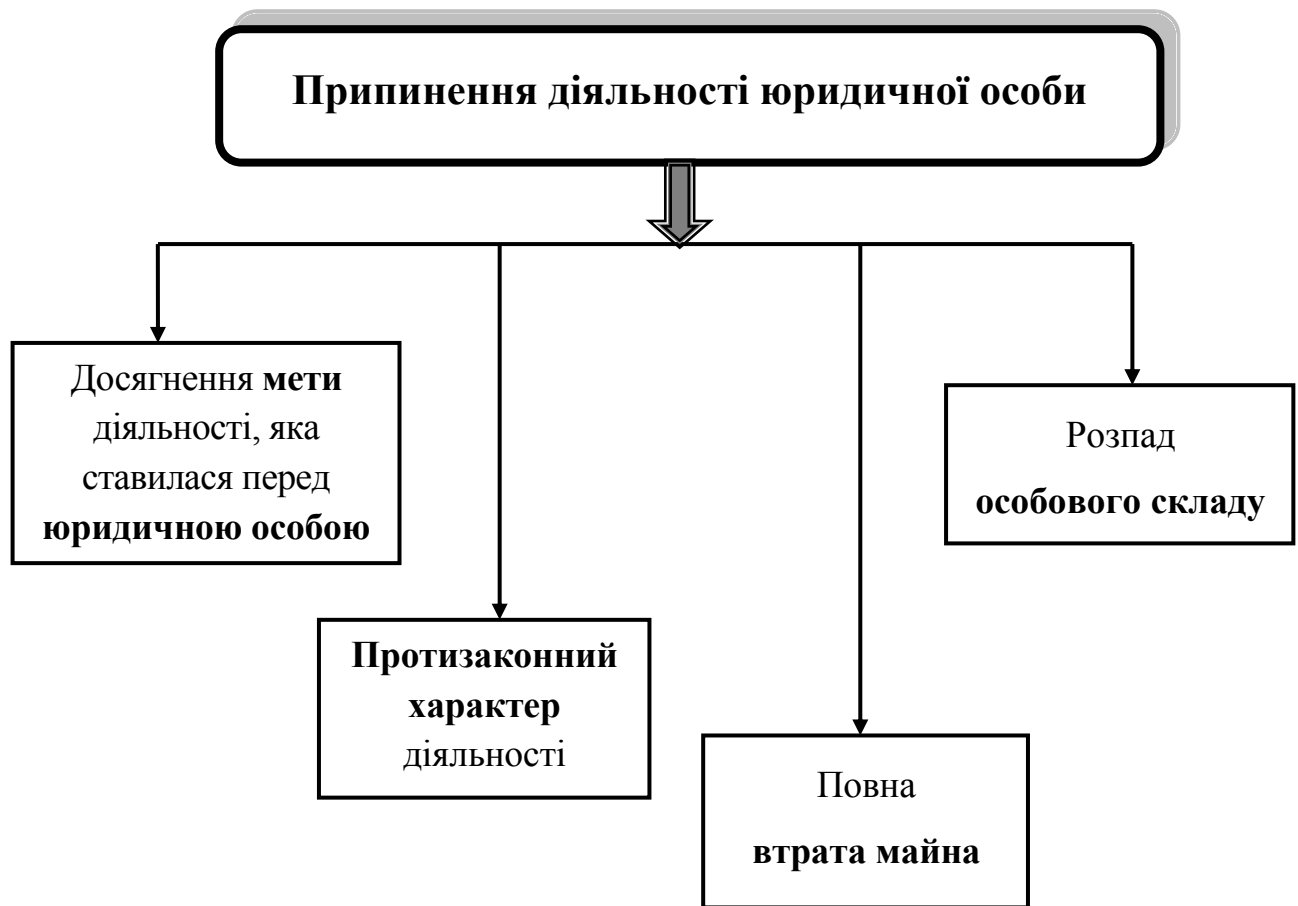

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

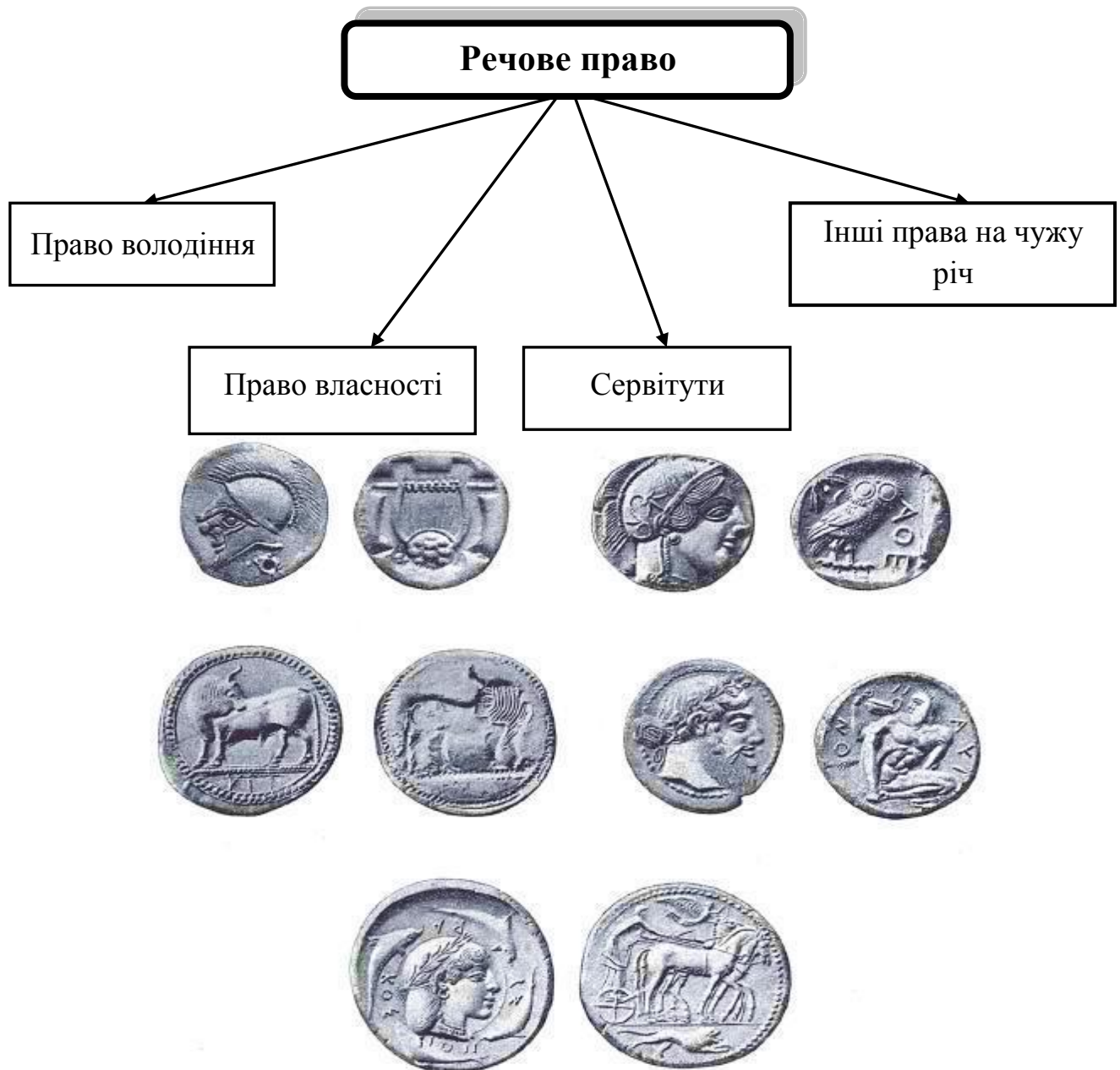
 Закони XII Таблиць дозволяли створення товариства з **довільним статутом**, який би не порушував діючих законів. В епоху **Імперії** влада з недовір'ям ставиться до громадських об'єднань. **Юлій Цезар** розпустив усі корпорації, крім найдавніших, **Август** заборонив створення нових корпорацій без дозволу сенату та санкції імператора.

Професійні союзи ремісників

Юридичні особи в Римі не мали власної дієздатності. Ця нездатність самостійно здійснювати свої права і обов'язки компенсувалася представництвом фізичних осіб, діям яких право надавало такого ж значення, як діям самої юридичної особи. Функції господарської діяльності могли бути розподілені між декількома або однією особою

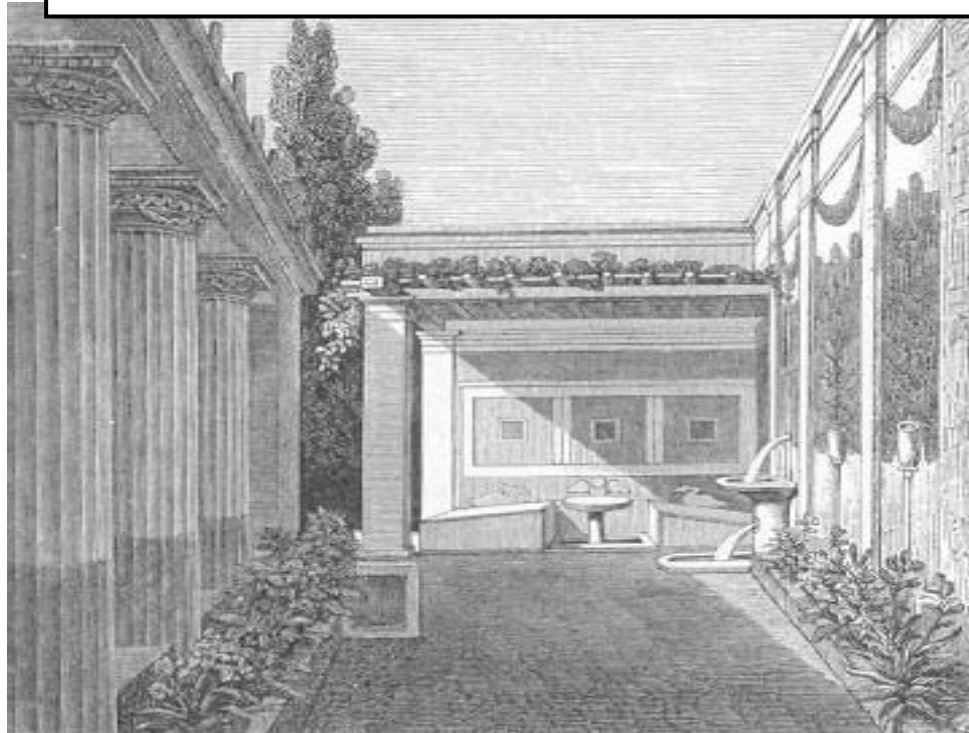
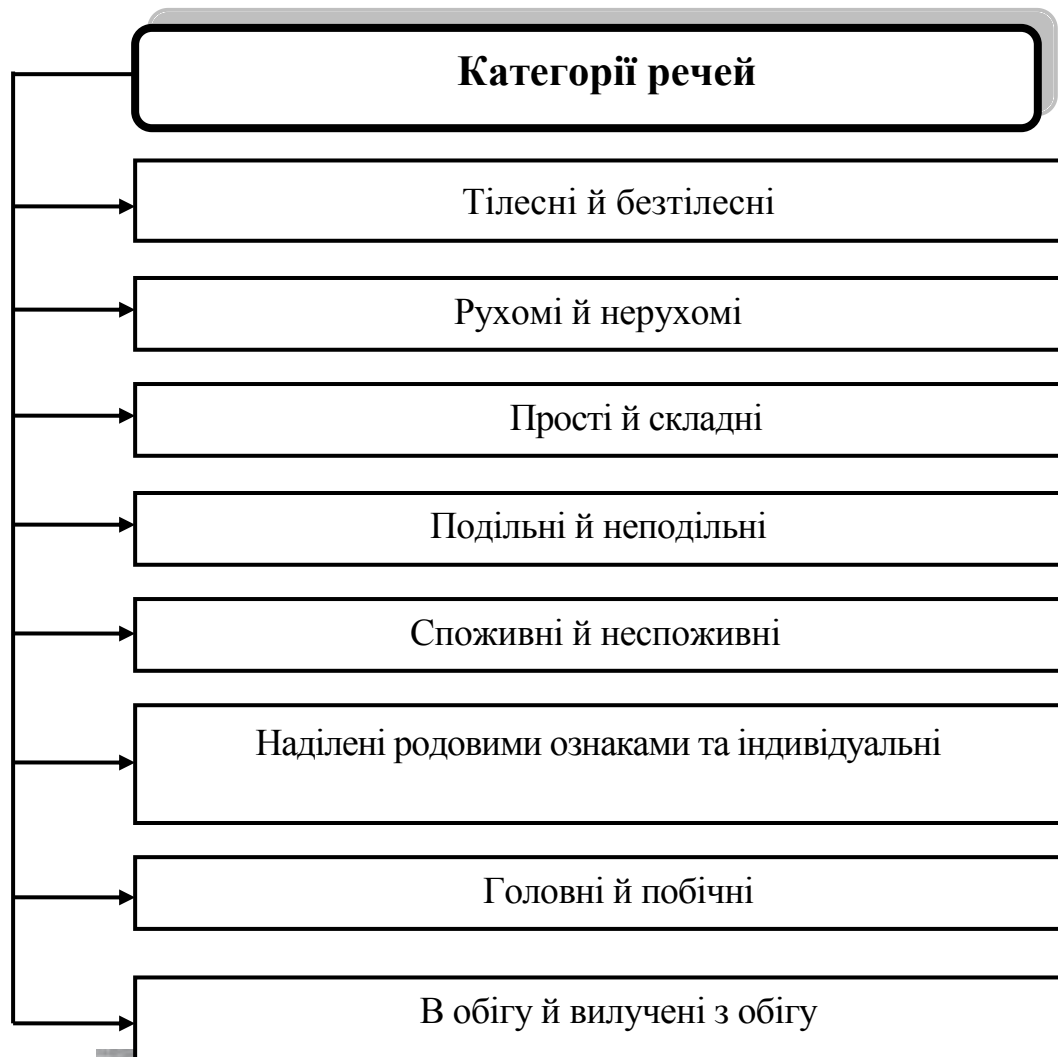
ПРАВО ВЛАСНОСТІ

Римські монети

 Річ – це певна частина природи, що становила собою певну цінність для її володільця. При цьому не мало значення чи жива ця природа, чи не жива. Римське приватне право речами визнавало все те, що створено природою та працею людини (зокрема, земля, житло, продукти харчування тощо). Разом з тим, римське право розрізняло поняття речі і товару, які за правовим змістом не збігалися. **Товаром** міг бути об'єкт, який на момент продажу в природі ще не існував (майбутній врожай), а **річчю** називалося тільки те, що вже є в наявності на цей момент.

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ РЕЧЕЙ

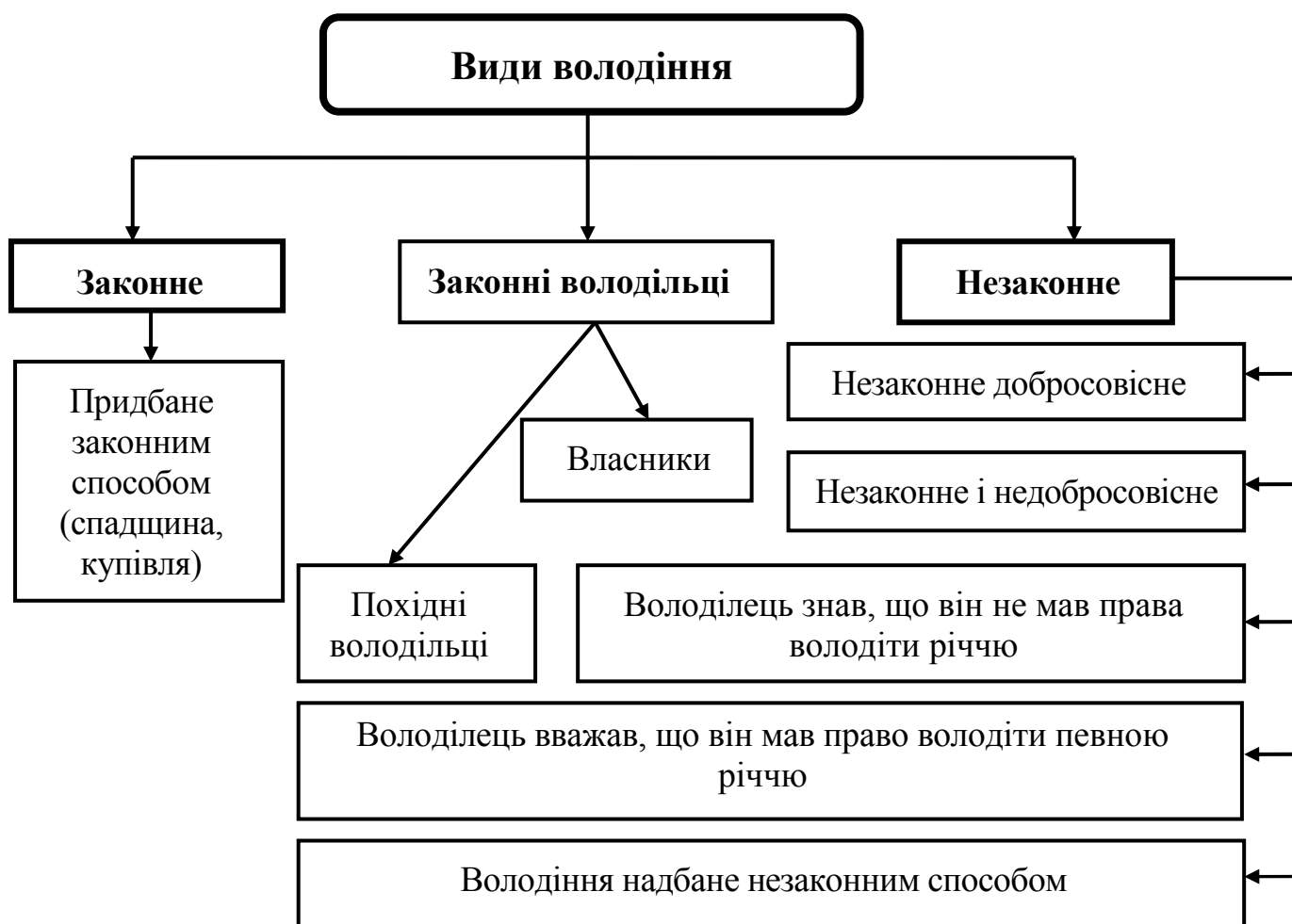
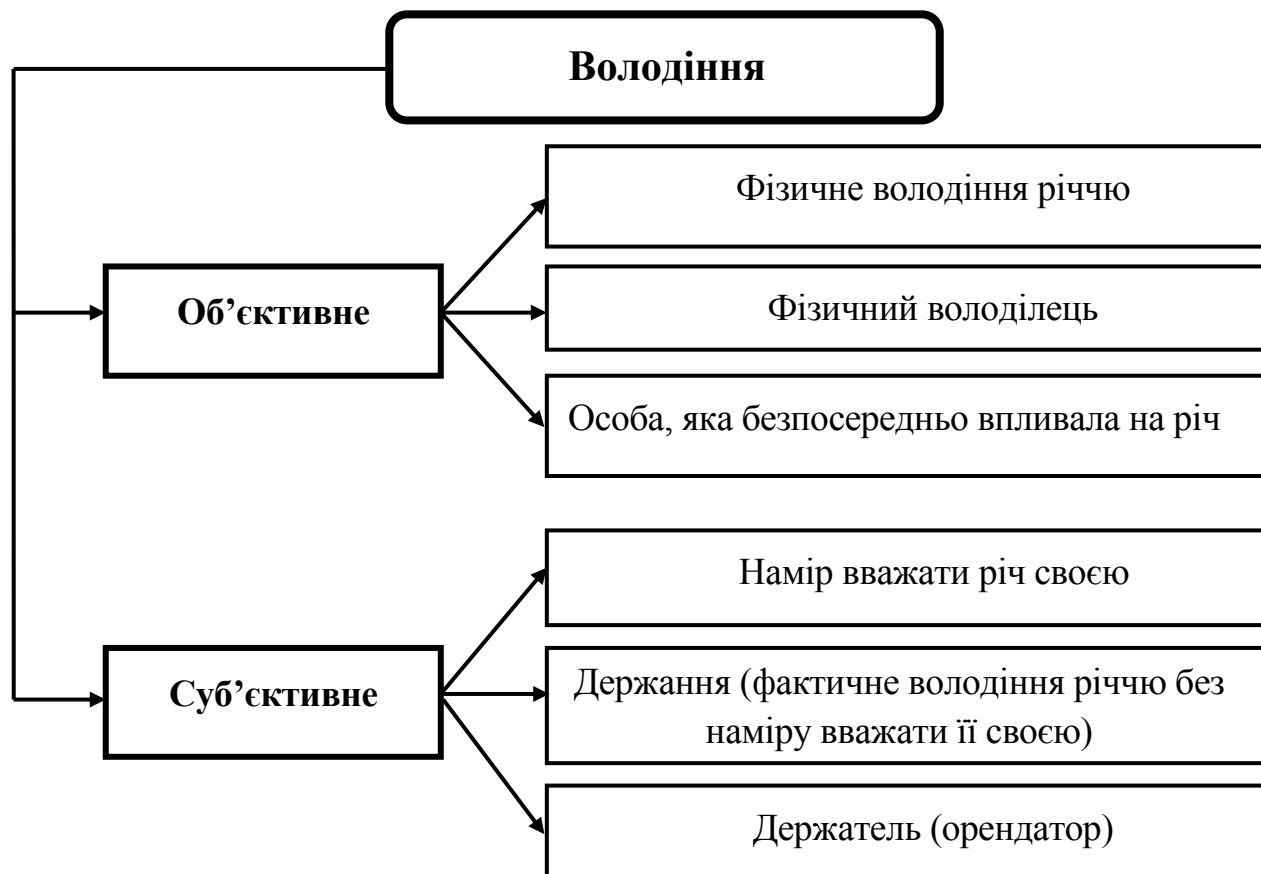

Нерухомість. Віла Саллюстія в Помпеях (46 р. до н.е.)

ВИДИ РЕЧЕЙ

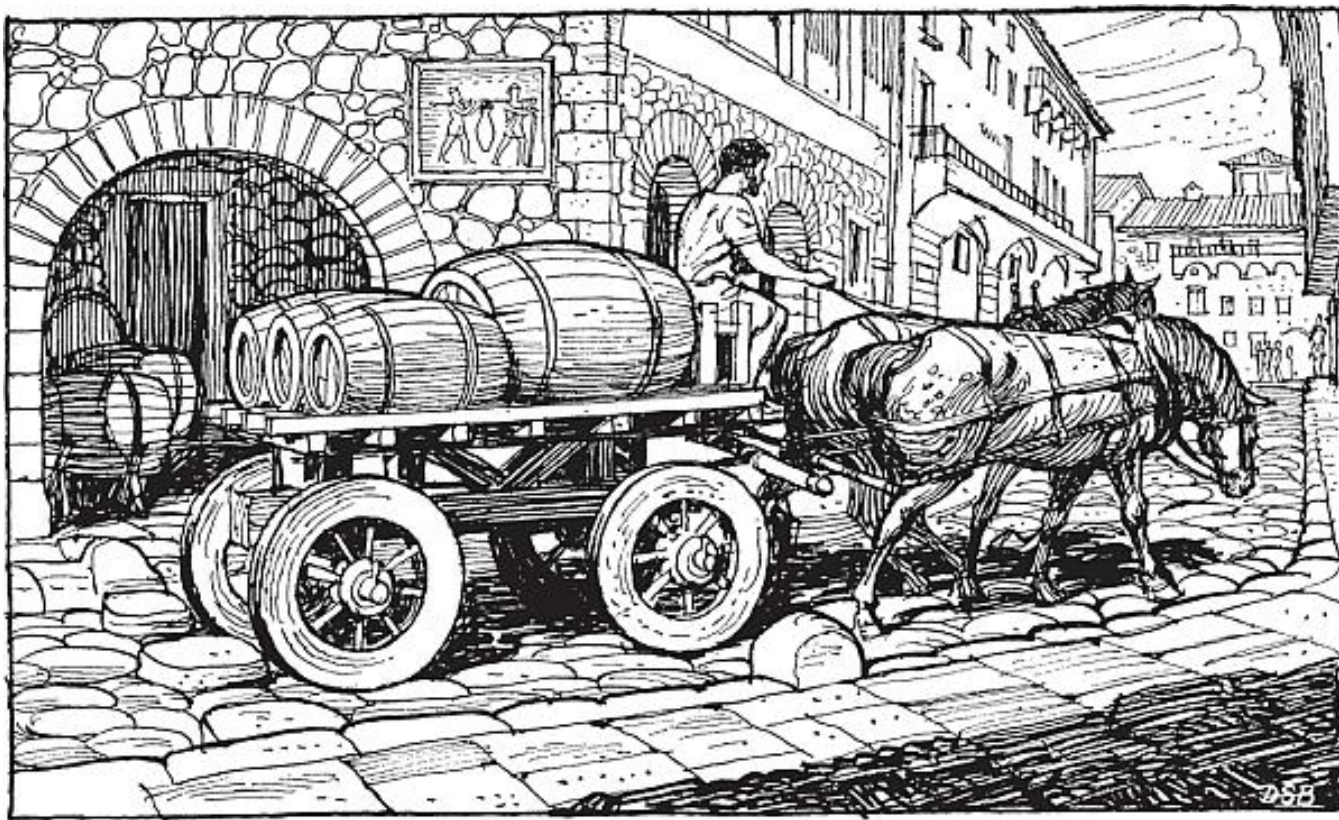
№ з/п	Види речей	Примітка
1.	Манципні	Речі, які підлягали процедурі манципації (земля, будівлі)
2.	Неманципні	Усі інші речі речі, які не підлягали процедурі манципації
3.	Тілесні	Речі, які можна сприймати дотиком
4.	Безтілесні	Речі, що сприймаються лише думкою (авторське право)
5.	Рухомі	Речі, які можна було пересувати в просторі (тварини)
6.	Нерухомі	Земля, будинки, надра, все, що створене чужою працею на землі власника
7.	Прості	Речі, частини яких створюють щось фізично зв'язане і однорідне, створене з єдиного матеріалу (коштовне каміння)
8.	Складні	Штучно з'єднані різnorodні речі, які мають між собою матеріальний зв'язок і носять загальну назву (корабель)
9.	Подільні	Речі, які від поділу не змінюють свою якість та цінність. Кожна окрема частина залишається тією ж, що й була, лише меншою за об'ємом (хліб, розрізаний навпіл)
10.	Неподільні	Речі, які в разі поділу знищуються або втрачають свою цінність
11.	Споживні	Речі, які в процесі користування зменшуються або знищуються зовсім (вино, хліб)
12.	Неспоживні	Речі, які в процесі користування не споживаються або споживаються непомітно (будівлі, дорогоцінне каміння)
13.	Наділені родовими ознаками	Речі, які в обігу не мають індивідуальної цінності (борошно, пісок)
14.	Індивідуальні	Речі, які наділені індивідуальними ознаками (рукопис Цицерона)
15.	Головні	Речі, які давали назву цілому, без яких інші не можуть вживатися
16.	Побічні	Речі, які залежали від головної і підпорядковувалися її юридичному становищу (частини речі, приналежність, плоди і витрати)
17.	В обігу	Речі, які становили об'єкти приватної власності і обігу між окремими людьми (раби, робоча худоба)
18	Вилучені з обігу	Речі, які не могли бути об'єктом особистої власності через своє специфічне призначення, а не за своєю природою. Вилученими з обігу були: храми, кладовища, дороги)

ПРАВО ВОЛОДІННЯ

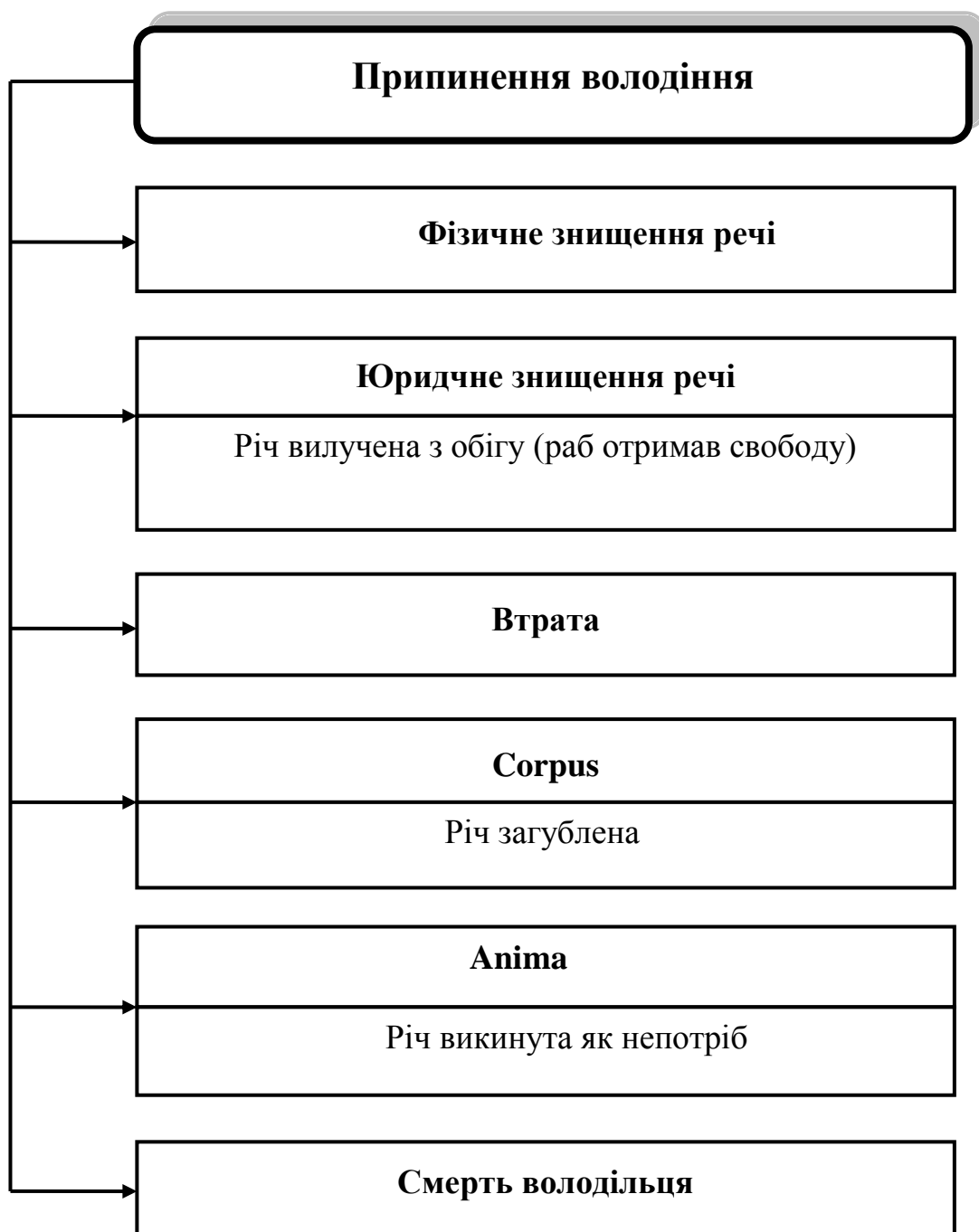

Заможний римлянин зі слугою. Помпеї

Закупівля вина

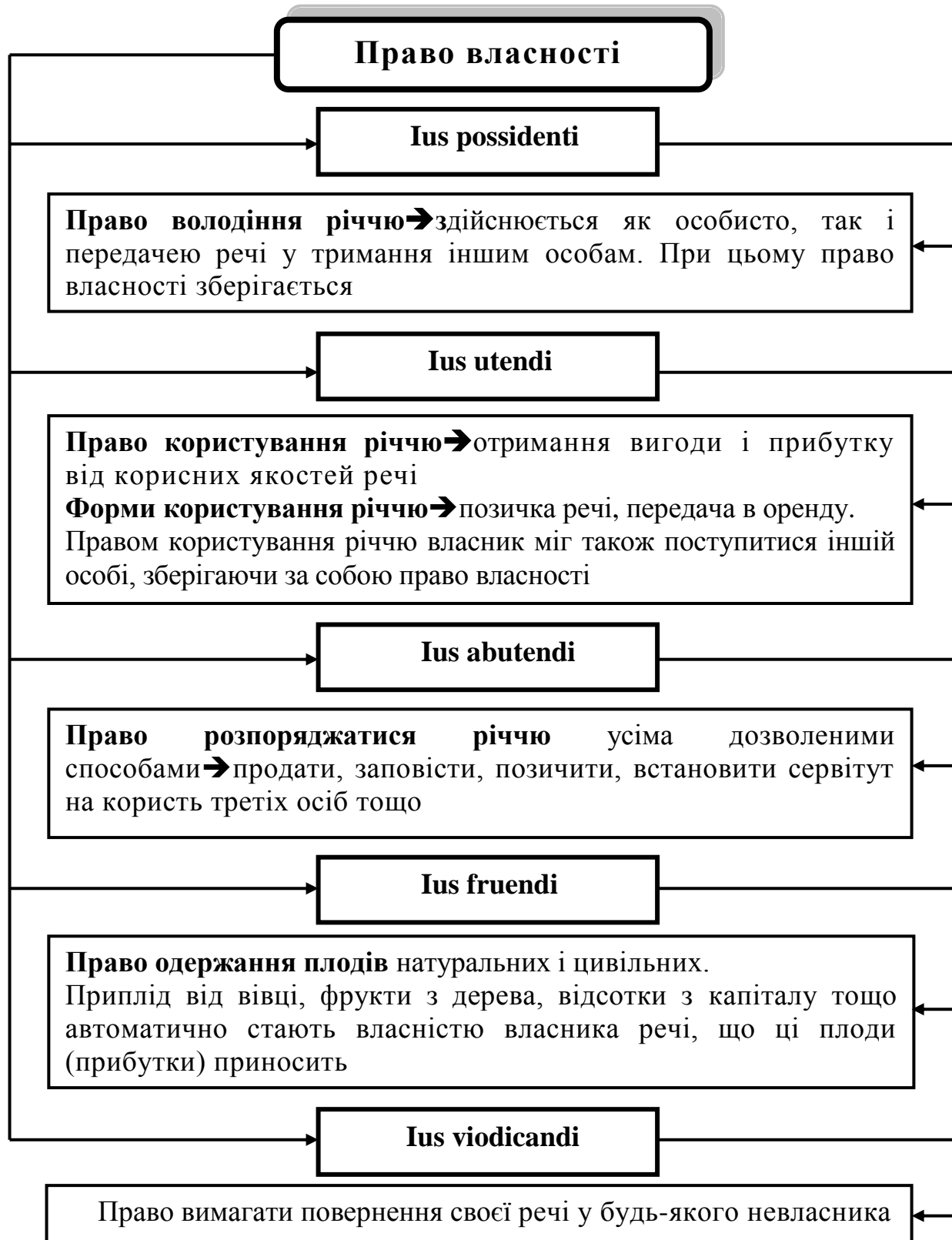
Похоронна процесія

 Особливістю захисту володіння в Римі було те, що воно захищалося не позовами, а преторськими інтердиктами. Це був не судовий захист, а адміністративно-правовий, який здійснював претор засобами своєї влади. За допомогою інтердикту претор наказував припинити самоуправство певній особі, а якщо його наказ не виконувався, то він мав достатньо прав, щоб застосувати примус.

Для захисту добросовісного володіння можна було використати спеціальний засіб – **публіціанський позов**. Його давали особі, володіння якої відповідало вимогам, що пред'являлися для набуття речі за давністю володіння, строк якої ще не сплив. У такому випадку допускалася фікція, ніби позивач володів річчю встановлений законом давноносний строк і, отже, набув на неї права власності.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ

 Право власності – це виключне право особи володіти, користуватися, розпоряджатися річчю у власних інтересах. Воно неподільне і належить тільки власнику.

Види права власності

Квіритська власність

Базувалася на нормах **ius civile**. Суб'єкти – римські громадяни та латини, наділені **ius commercii**. Об'єкти – речі, що підлягали **манципації**. Спосіб похідного набуття **квіритської власності** – через манципацію

Преторська(бонітарна) власність

У разі недотримання процедури манципації при передачі манципної речі, її попередній власник міг на законних підставах вимагати повернення своєї квіритської власності. Претор з допомогою формули захищав добросовісного покупця, посиляючись на **exemptio doli** (заперечення з обману). Крім того існував особливий позов **actio in rem publicana**. Претор пропонував судді задовольнити позов, допустивши **фікцію**

Власність перегринів

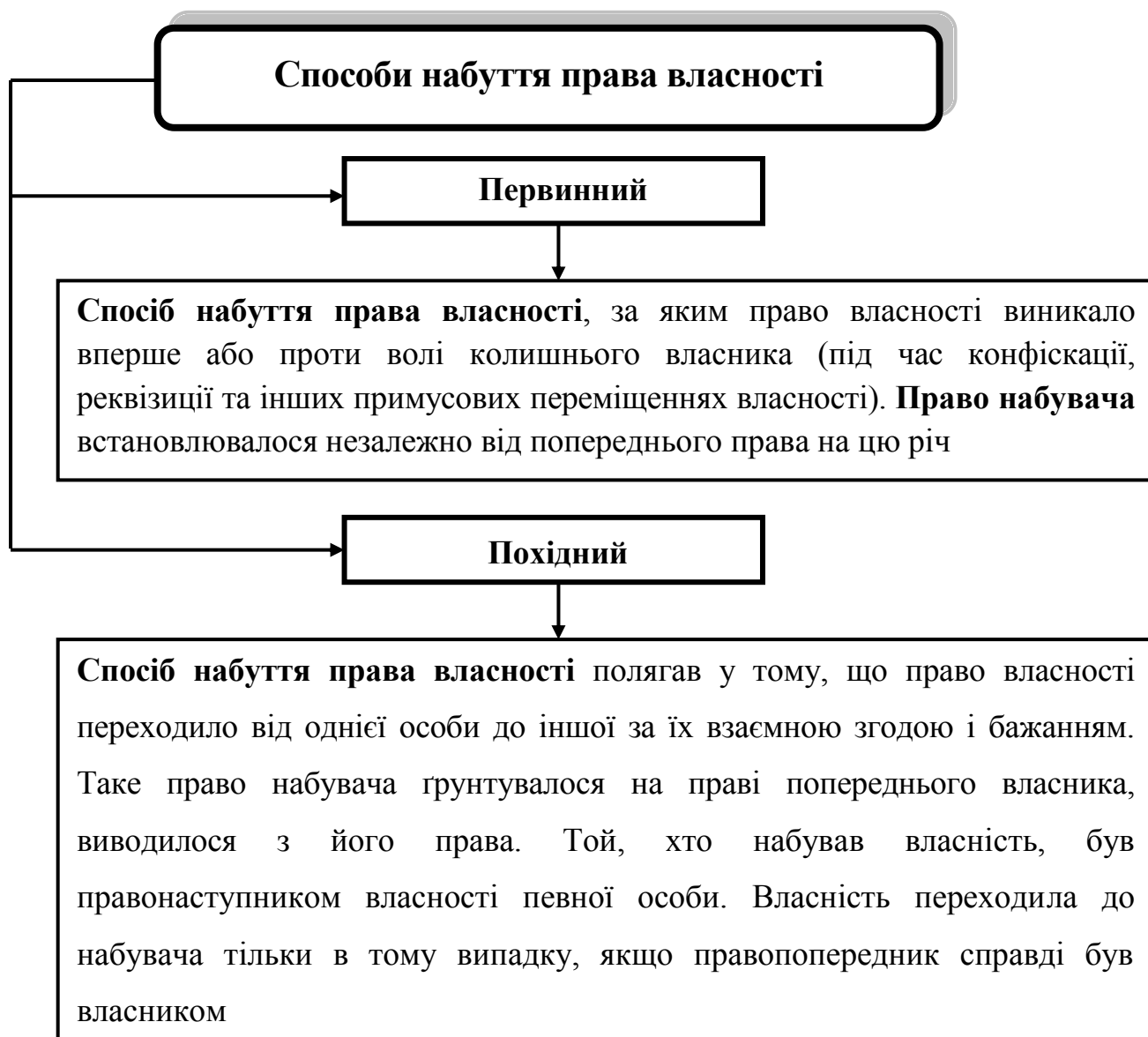
Перегрини мали право набувати рухому власність, укладаючи договори. Згодом, перегринам дозволили набувати у приватне володіння нерухомість. Майно перегринів захищалося перегринськими преторами за допомогою «**позовів з фікцією**»

Провінційна власність

Власність на землю в провінціях, завойованих Римом. Землі поділялися на дві частини. **Перша** – державний земельний фонд. Надавався у користування римським громадянам, які мали право відчуження свого наділу. **Друга частина** – землі, які юридично вважалися власністю Риму і надавалися попереднім власникам у володіння. Такий земельний наділ міг у будь-яку мить бути вилученим з користування. **Провінційні власники** мали платити **особливий податок** на користь казни

Спільна власність

Річ перебувала у спільній власності **кількох осіб**, з яких кожна особа мала право власності тільки на **ідеальну частину речі**, яку можна охопити лише думкою, а не фізично. Користуватися і розпоряджатися річчю, яка перебувала у спільній власності, можна було лише за загальною згодою усіх співвласників

Дорогоцінні прикраси VII – VI ст. до н.е.

Класифікація первинних способів набуття права власності

Заволодіння

- ◆ Річ, яка перебувала в обігові, але не мала власника, переходила у власність того, хто її перший захопить
- ◆ Привласнювалися як рухомі, так і нерухомі речі

Давність володіння

- ◆ Зумовлюється набуттям права власності шляхом володіння, яке продовжувалося протягом визначеного законом часу
- ◆ **Умови набуття права власності за давністю володіння** → законна основа володіння, добросовісність володільця, який придбав річ; безперервність володіння у межах устанавленого часу
- ◆ **Не могли бути придбані за давністю** → речі крадені, захоплені силою, одержані шляхом обману

Переробка речі (специфікація)

Створення з вихідного матеріалу нової речі для себе (вино з винограду, ваза з глини тощо)

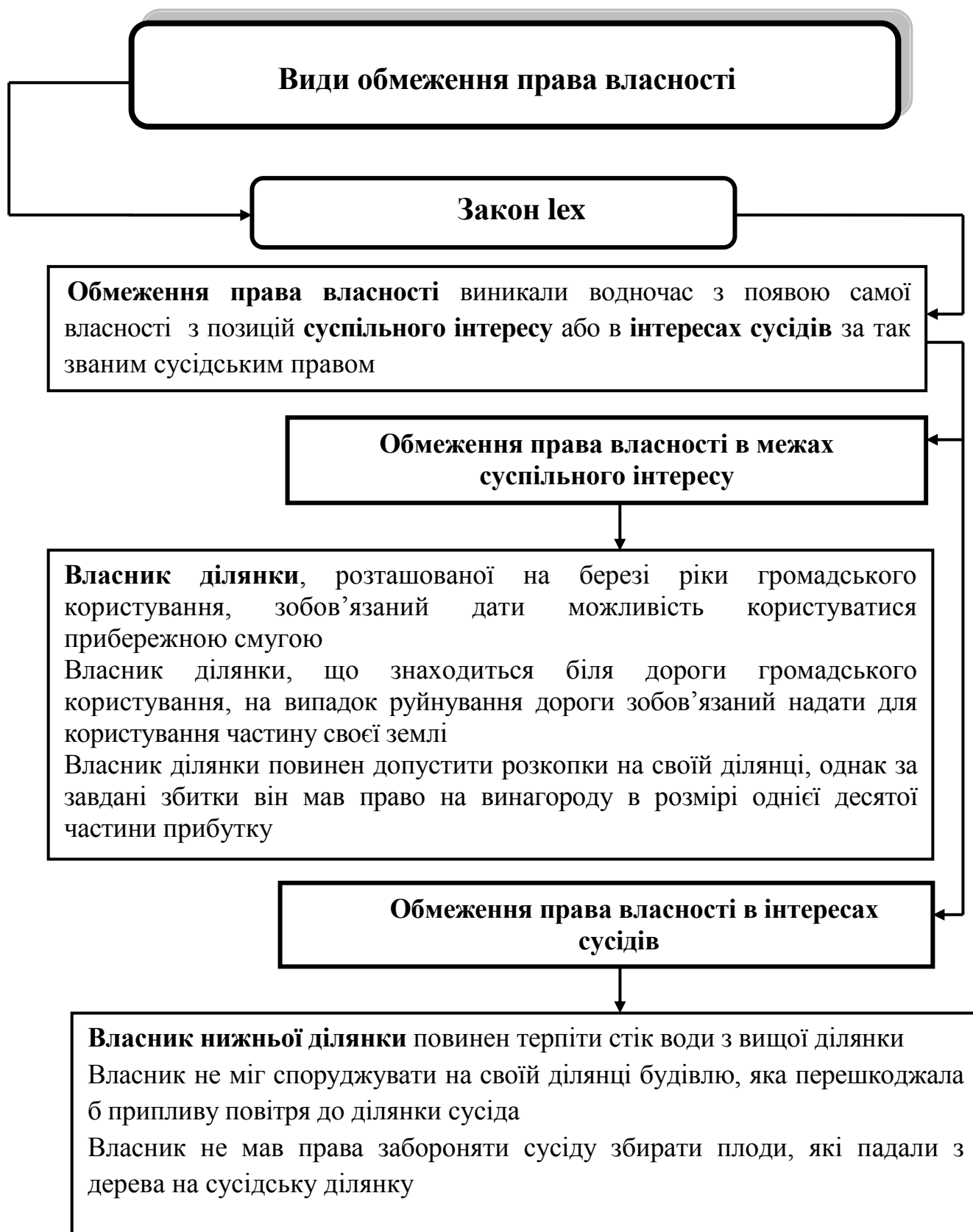
Придбання плодів

Право власності належить тому, хто на момент відділення, був власником плодоносної речі (віддана у позичку корова принесла теля, його власником буде господар корови, а не її держатель)

Приріст

- ◆ **Сполучення речей**, які належать різним особам, причому одна з речей після сполучення ставала належністю іншої речі, власністю власника головної речі. Приріст може бути **природний** або **штучний**, тобто результатом дій людини.
- ◆ **Природний приріст** → покинуте русло річки, коли вода змінює свою течію, стає власністю володільців берегових ділянок
- ◆ **Штучний приріст** → забудова, насадження дерев, посівів зі збільшенням кінцевої вартості

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Інші види обмеження права власності

Правочини

Обмеження права власності виникали внаслідок особливого юридичного акту. Ці обмеження полягали в тому, що низка правомочностей власника надавалася невласнику шляхом правочину: невласнику надавалися речові права на чужу річ. Існувало чотири таких права → сервітути, емфітевзис, суперфіцій і заставне право

Заборони відчуження

Обмеження полягали в тому, що власник був позбавлений права відчужувати свою річ. Такі заборони встановлювалися по-різному: законом, рішенням суду, заповітом та договором. За законом заборонялося відчужування приданого (dos), дошлюбного дарунка (donatio)

Взаємне обмеження

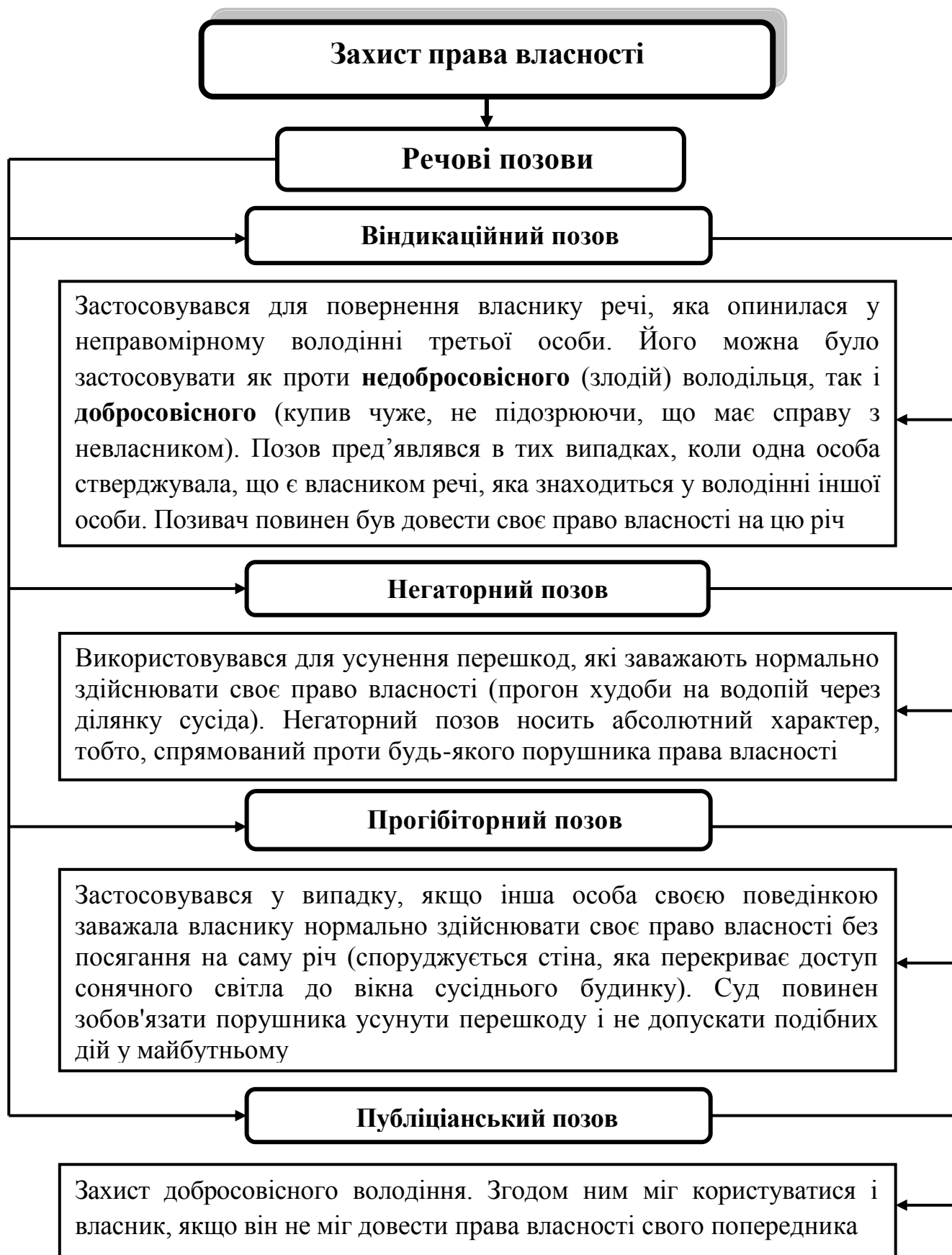
Спільна власність виникала на підставі договору або заповіту. Розпоряджатися, володіти і користуватися річчю можна було за згодою всіх власників. Незгода одного припиняла розпорядження іншого. У такому випадку право кожного обмежувалося правом інших. Відбувалося взаємне обмеження

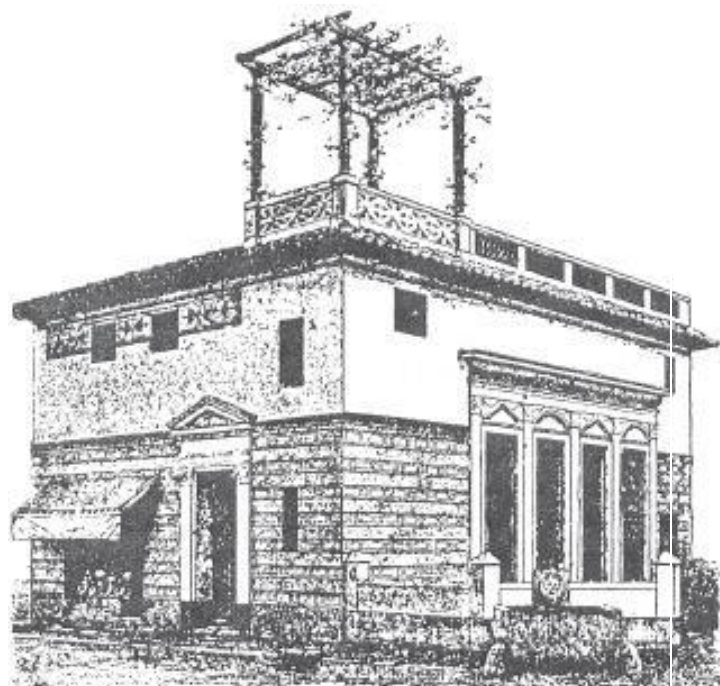
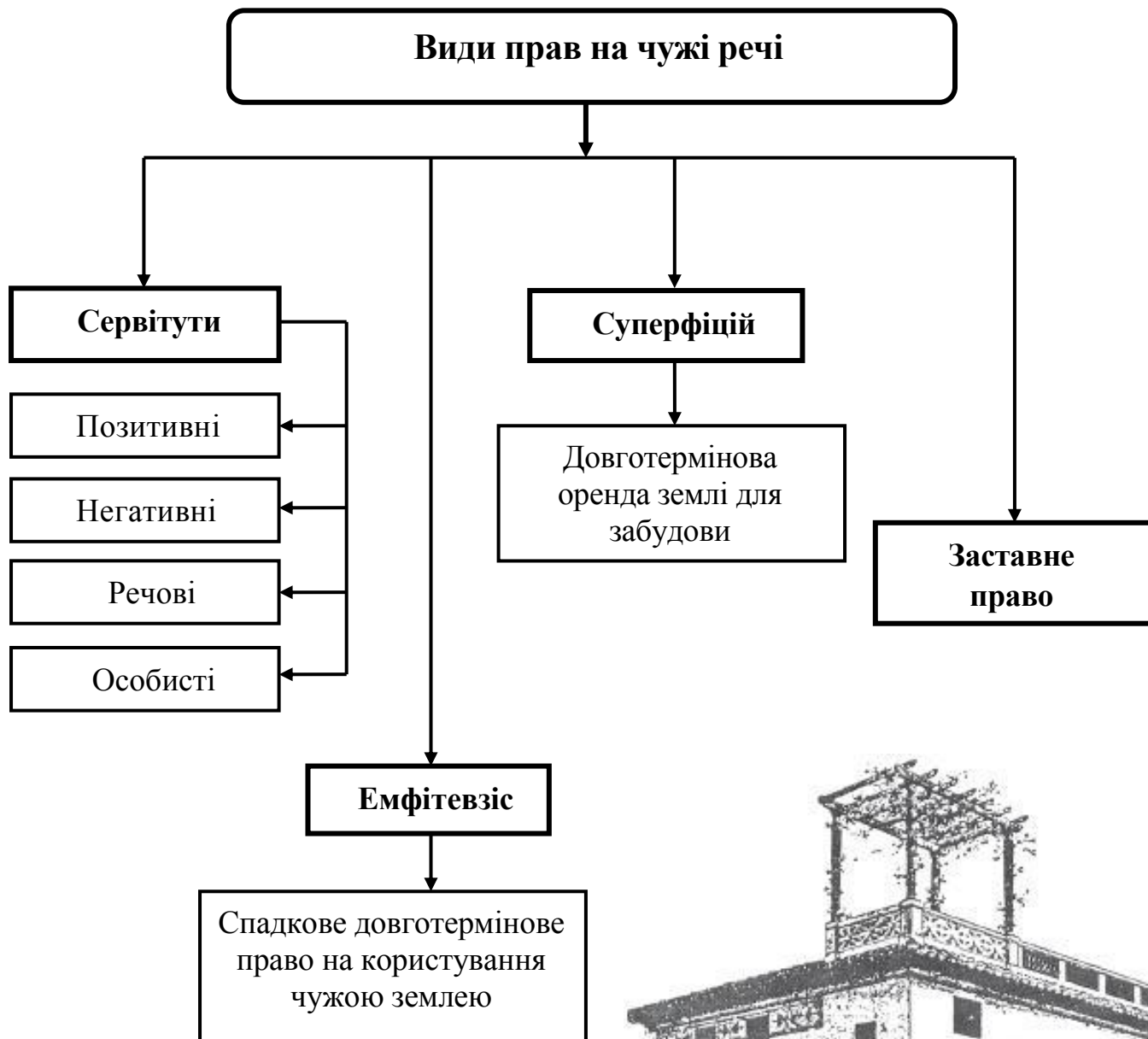
Рельєфи з Неймегена. Сплата податків. III ст. Музей землі Райнланд, Трір

Банкір-лихвар. Рельєф з Паннонії

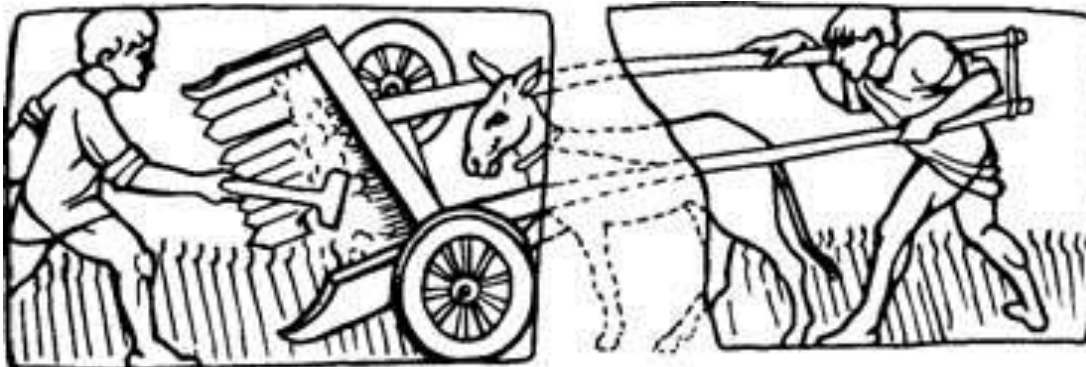
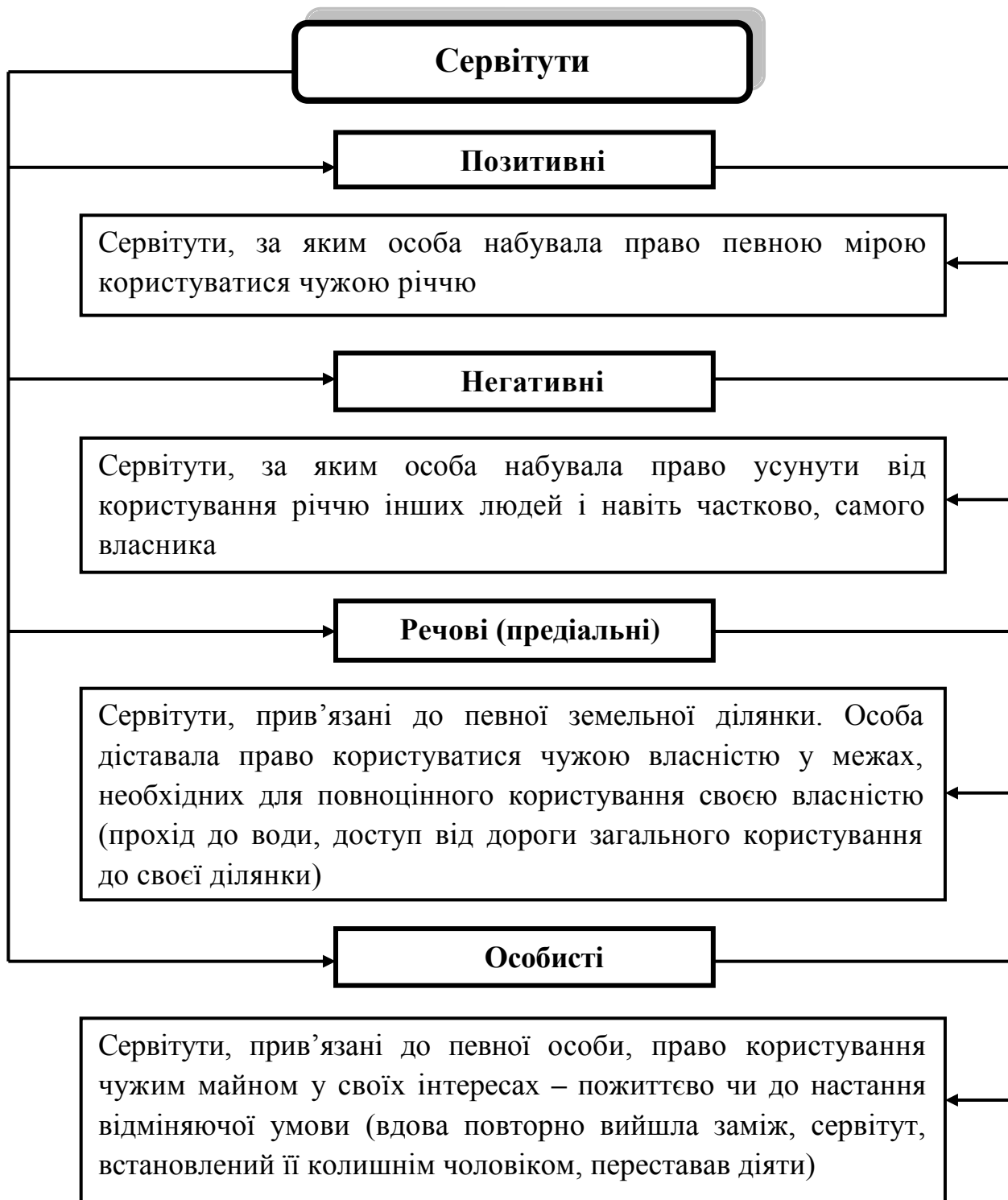

ПРАВА НА ЧУЖІ РЕЧІ

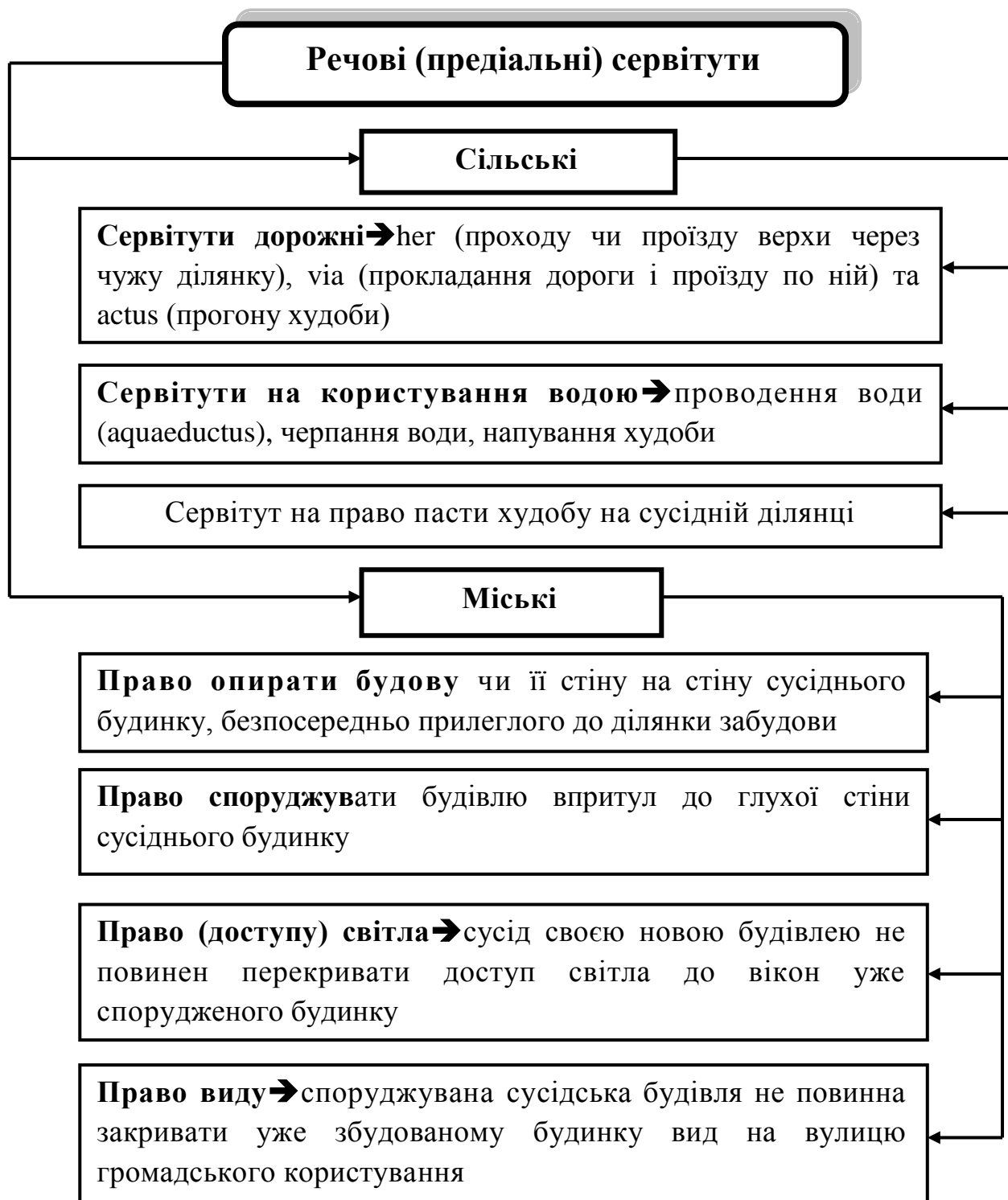

Будинок. Стародавній Рим

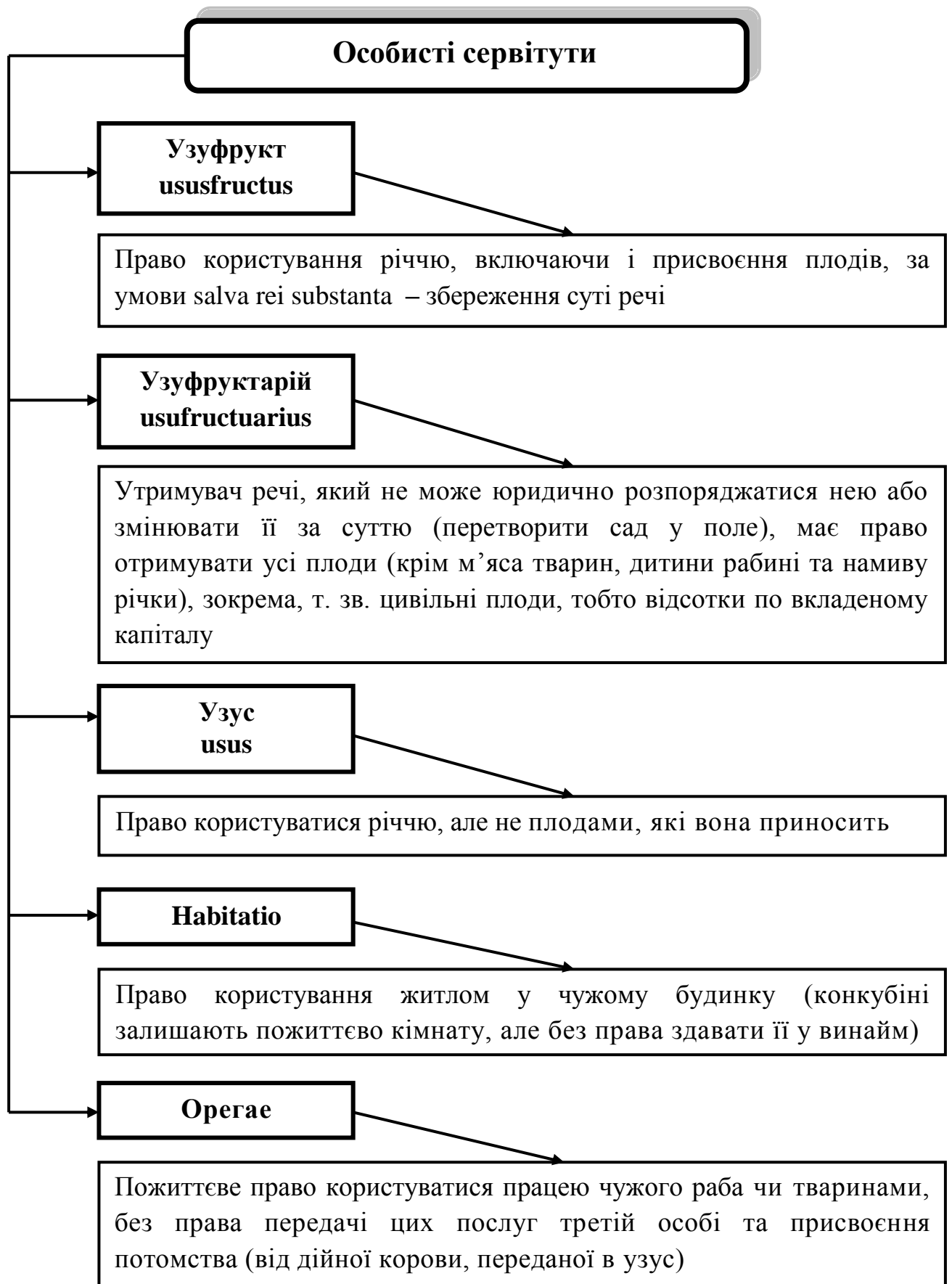
 Сервітут – це право на чужу річ, яка крім свого безпосереднього власника служить ще й іншим людям (одному чи кільком).

Сезонні роботи на землі

Акведук

Виникнення сервітутів

За договором

Сервітут встановлювався лише самим власником речі – при дотриманні усіх правил манципації. Єдина різниця полягала у тому, що у манципній формулі йшлося не про власність, а про користування сервітутом

За давністю володіння

Сервітут встановлювався у випадку, якщо користувач де-факто здійснював своє право не таємно, не насильно, не прекарно. Термін набувальної давності складав 10 років між присутніми та 20 років між відсутніми суб'єктами

За судовим рішенням

Судове рішення про встановлення сервітуту набувало сили у випадку, якщо суд встановлював право доступу на чужу ділянку для власника новоутвореної ділянки

За законом

За законом допускалося встановлення сервітуту – батько емансипованого сина завжди зберігав право на половину належного цьому сину майна. Суд міг зобов'язати сина здійснювати аліментування колишнього pater familias

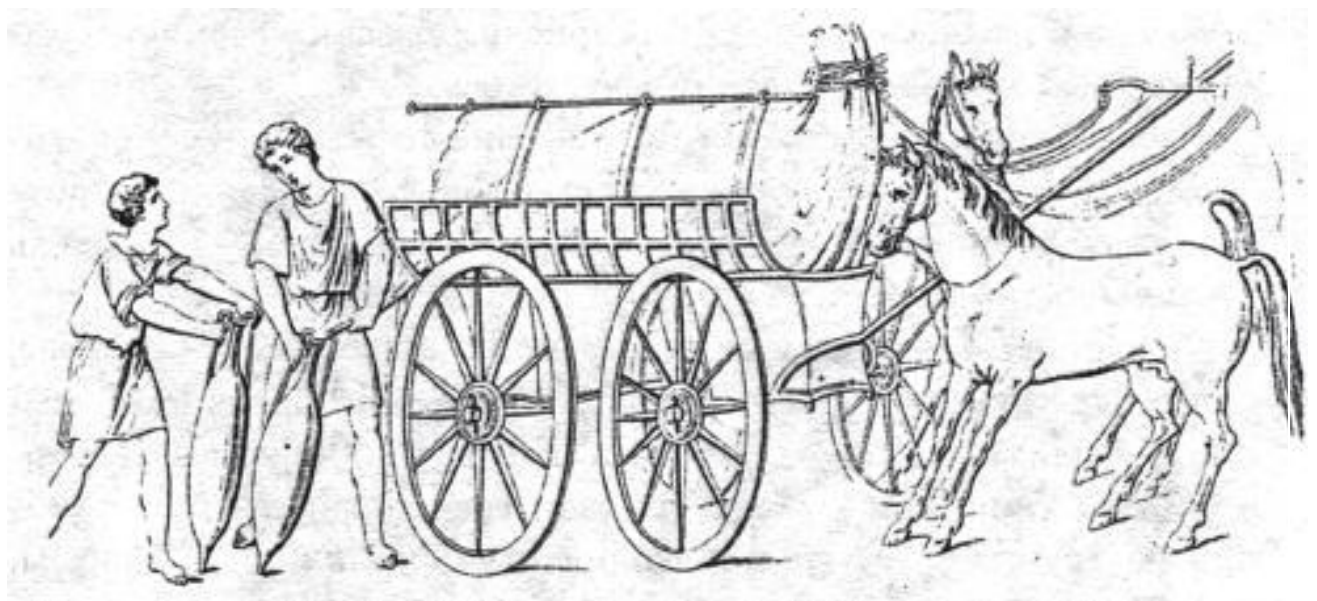
Сосуди для вина

Правила загального порядку для сервітутів

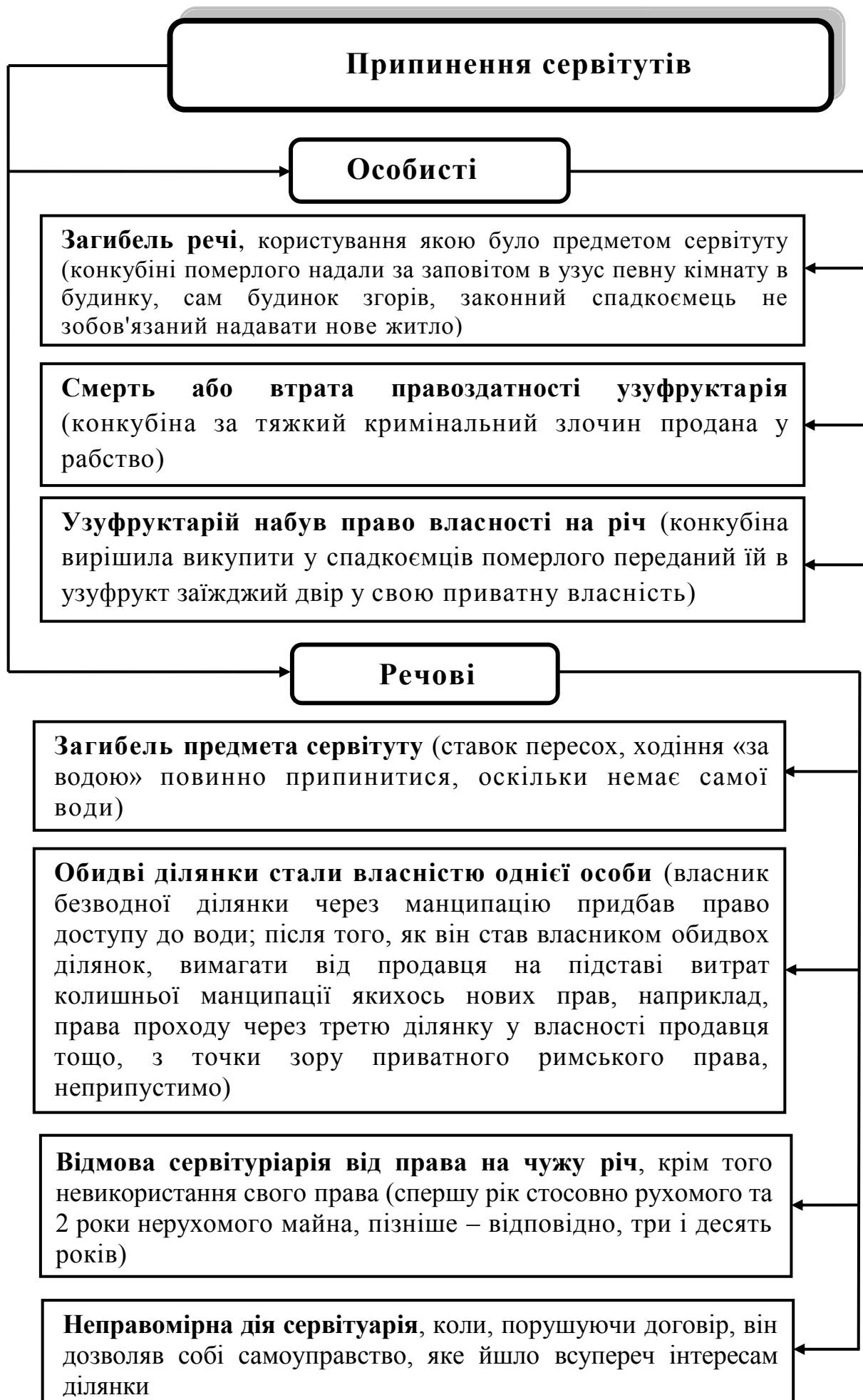
Не могло бути сервітуту на **власну річ**, внаслідок чого при зміні ділянки панівної і ділянки одноосібної хоча б на короткий час, сервітут погашався

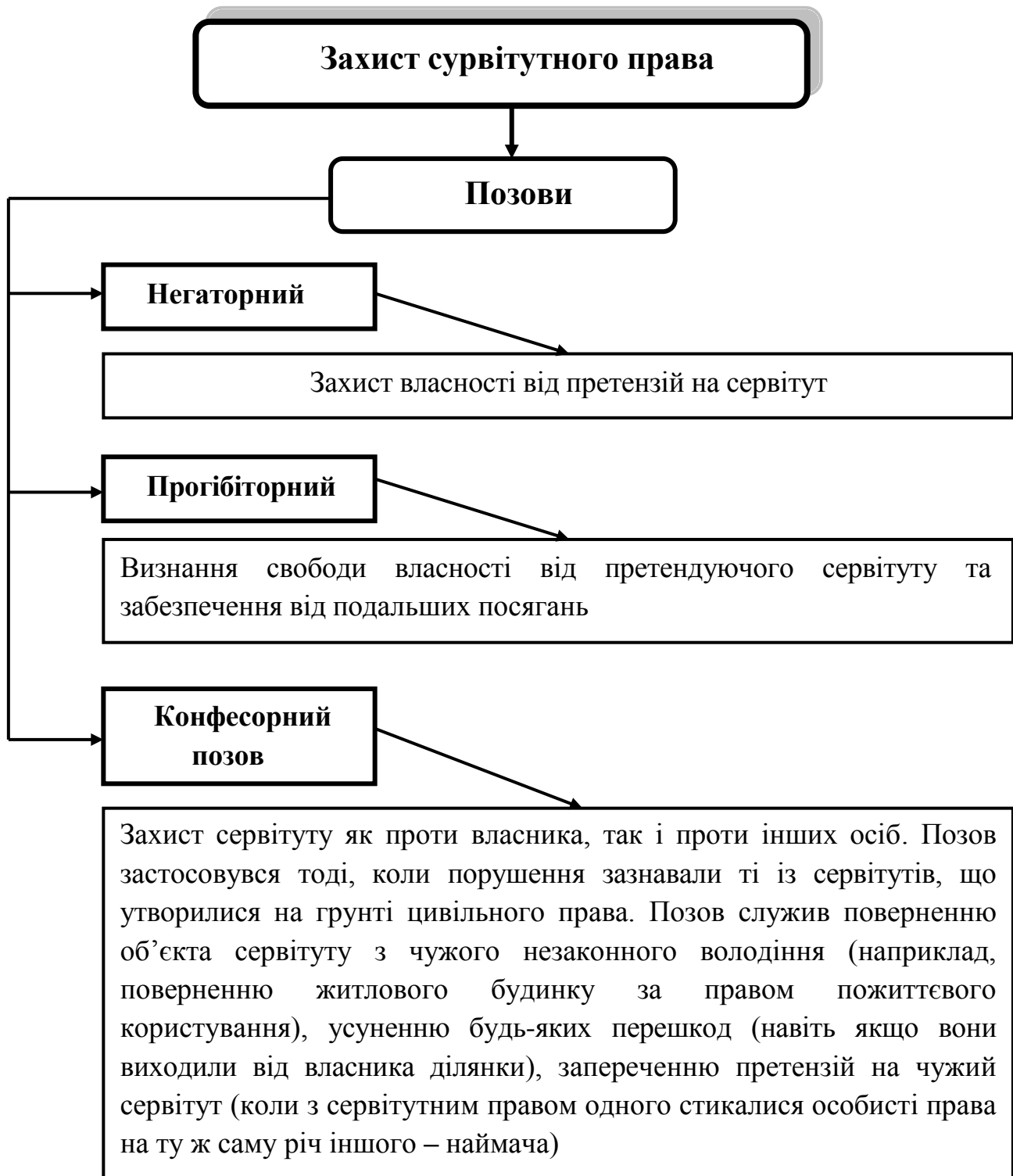
З огляду самої природи сервітуту як обмеженого права на чужу річ він натомість не міг бути обтяжений власним сервітутом, тобто не могло бути сервітуту на сервітут, наприклад, пожиттєвого користування правом

Не могло бути сервітуту, який зобов'язував би власника до будь-яких позитивних дій: суть сервітуту полягала тільки в обов'язку терпіти будь-що (зокрема, проїзд) або в обов'язку не робити будь-що (не затуляти зведенням споруди світла і краєвиду)

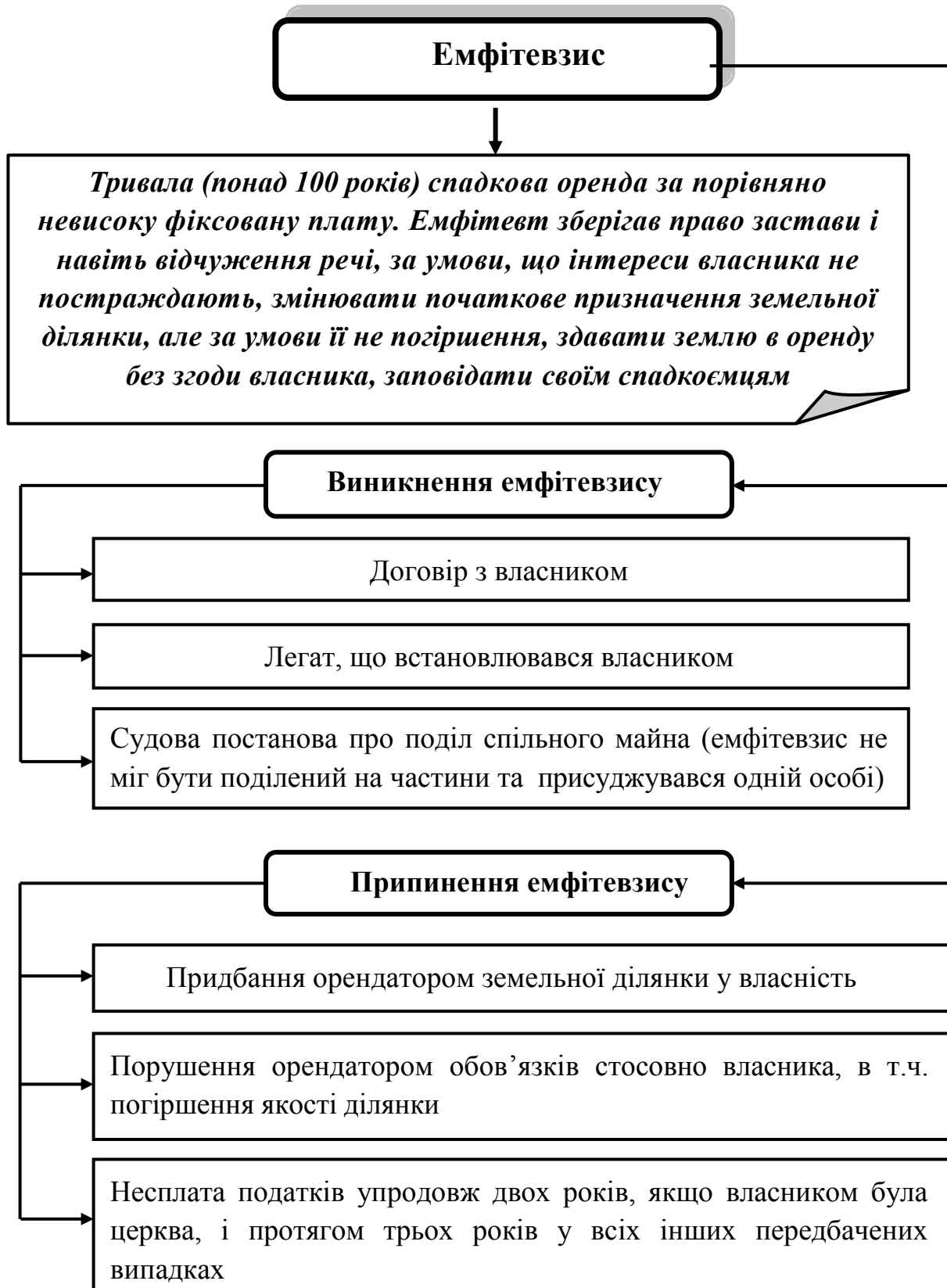

Перевезення бочок вина

 Розбіжності між різними сервітутами за їх юридичною основою були усунуті в Уложенні Юстиніана. Позов, подібний до конфесорного, набував загального значення і поширювався на захист сервітутів будь-якого виду

 Якщо власник порушував свої зобов'язання за договором, то орендар емфітевзису отримував захист за особливим позовом *actio emphytenticaria*

Суперфіцій

Право користування чужою землею для забудови, довгострокове, відчужуване, переходить у спадщину

Юридично, згідно норм приватного права, власником будівлі автоматично ставав власник земельної ділянки, згідно норм приватного права, оскільки вбудоване в землю, йде слідом за нею

Суперфіцій регулював відносини особи, яка на договірній основі звела будівлю для власних потреб на землі, що юридично перебувала у власності іншої особи або міської??

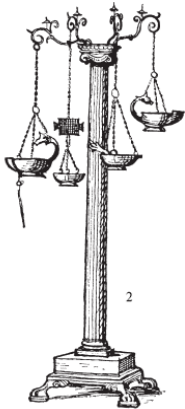
Суперфіціарій мав право користування і розпорядження будівлями, зведеними на чужій землі (купівля-продаж, застава, спадщина, дарунок)

Суперфіціарій сплачував фіксовану орендну плату за землю під забудовою

Претор захищав права суперфіціарія за допомогою позовів та інтердиктів

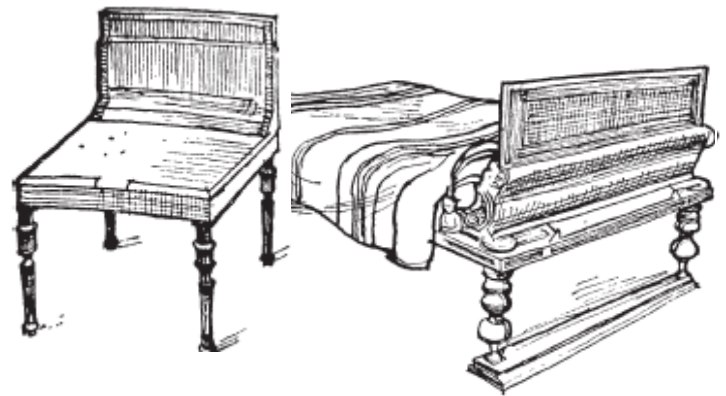
Заставне право

*Бронзовий
світильник*

Право застави не означає права користування чужою річчю для власних потреб чи отримання від неї плодів. Надається лише право розпорядження заставленою річчю у випадку, якщо боржник своєчасно не виконав свої зобов'язання

Заставотримач має захищене позовом право на цю чужу, заставлену річ. Він може захищати це своє право з допомогою судових позовів у випадку, якщо хтось посягне на цю річ
(злодій, заставидавець чи його патрон до виконання зобов'язання, під яке річ була дана у заставу)

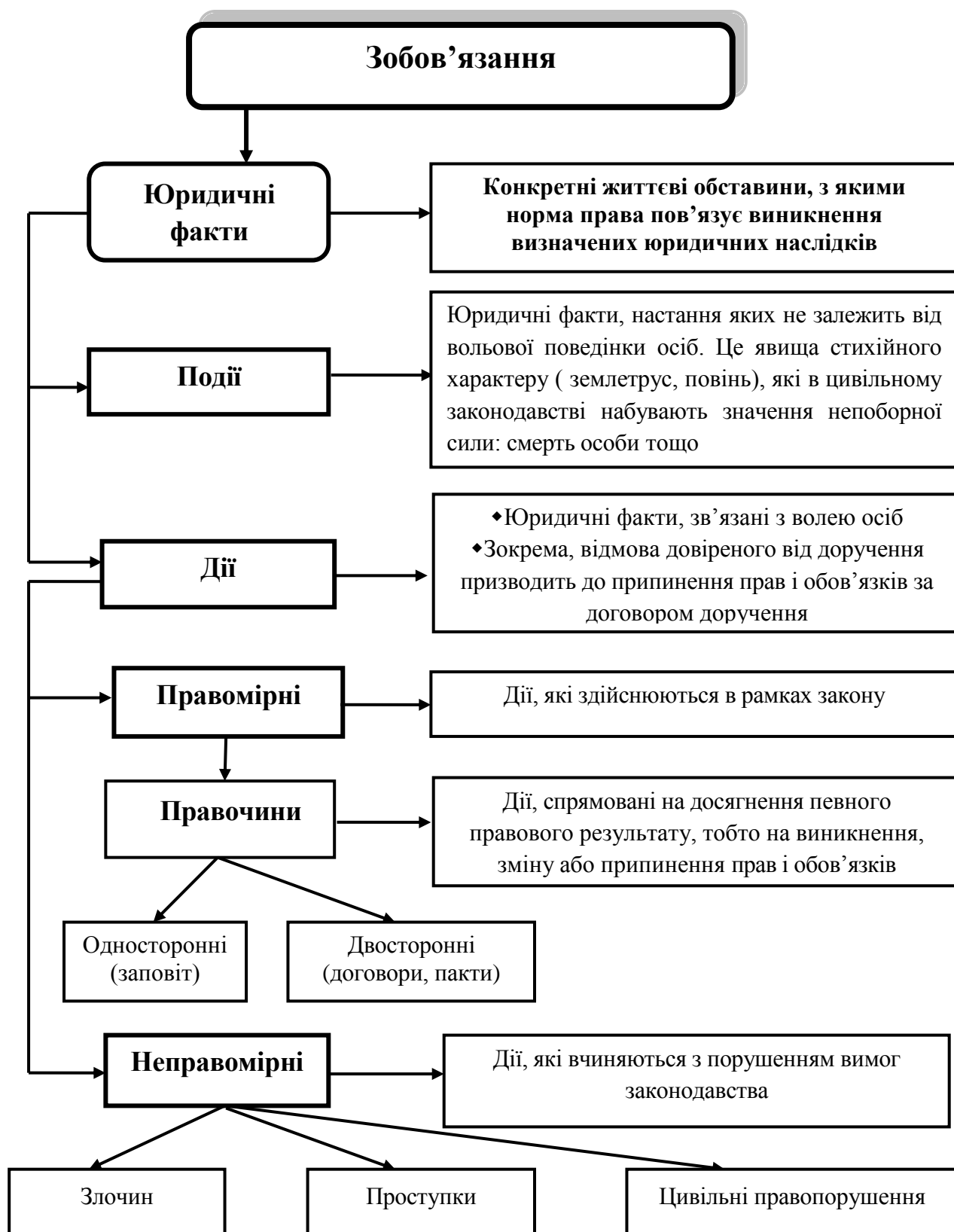
Меблі

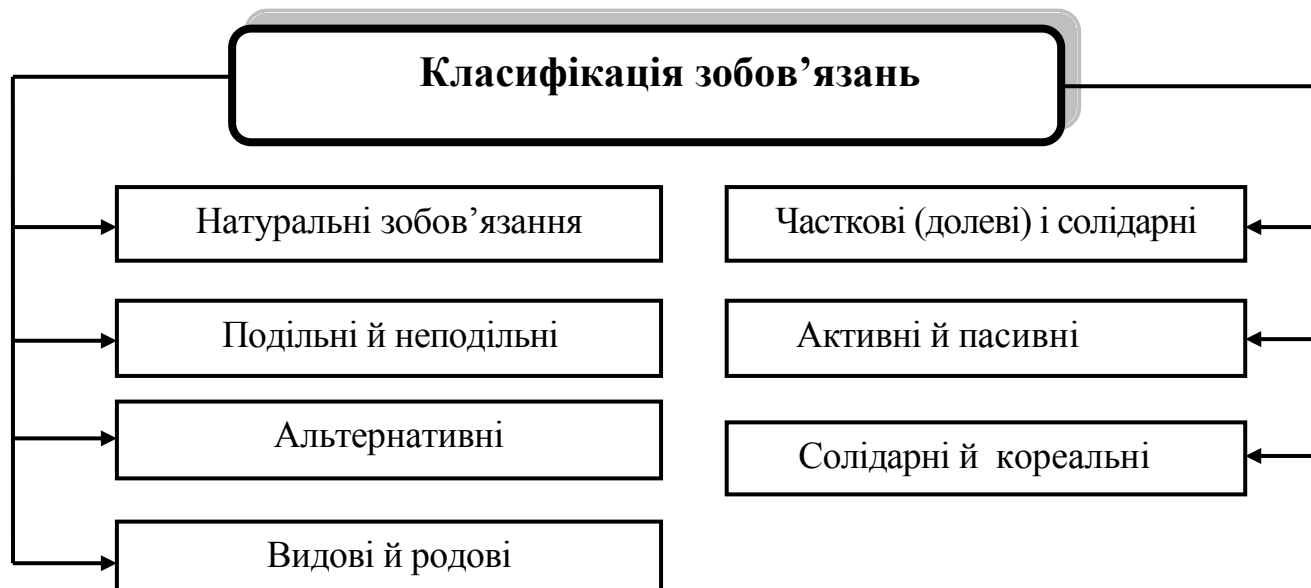
*Глиняні
(теракотові)
чаші і блюда*

 Право на чужу річ полягає не тільки в праві користування, а й у праві розпорядження чужою річчю. **Виникнення заставного права** є насамперед прагненням гарантувати виконання зобов'язання боржником

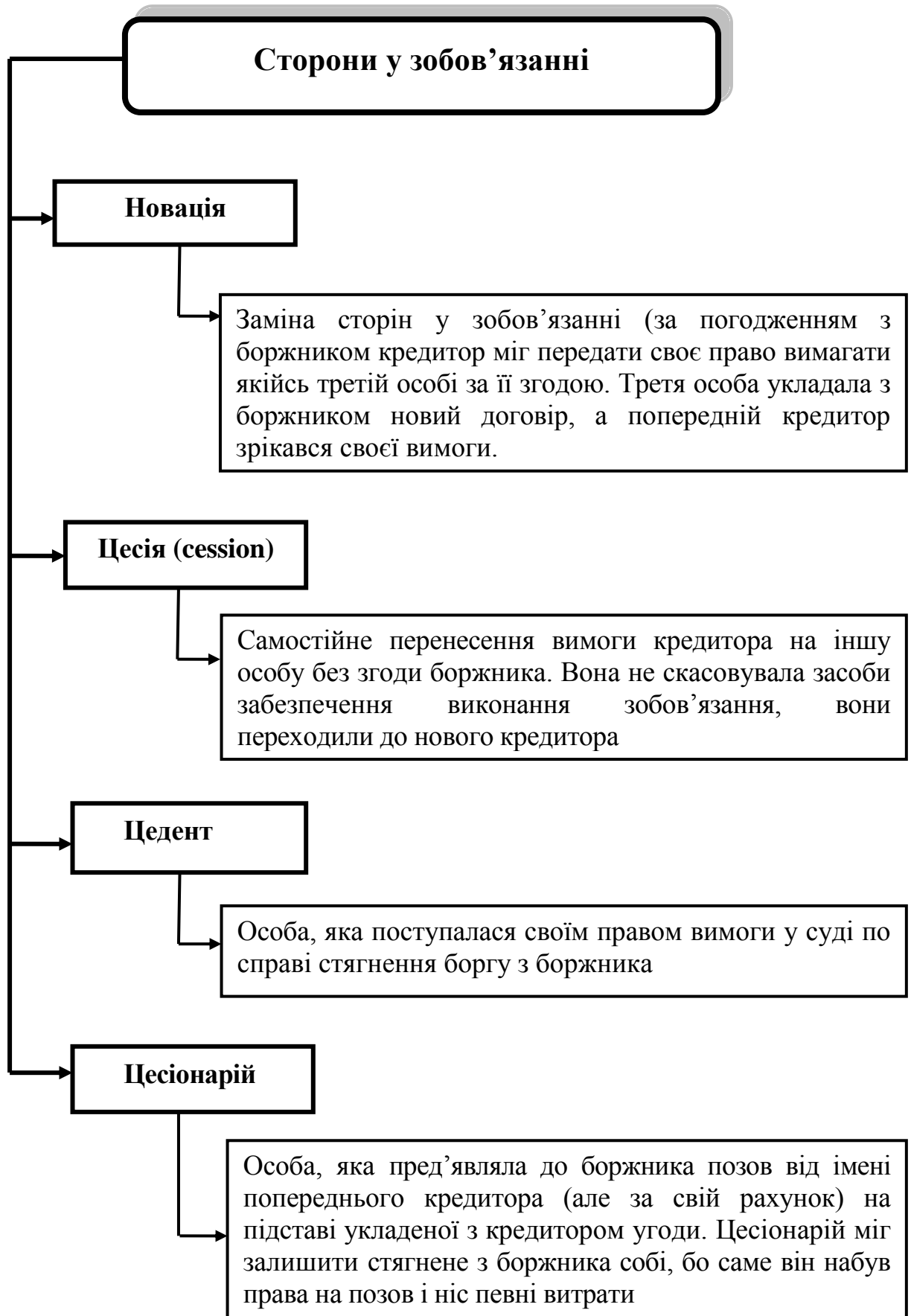
ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО

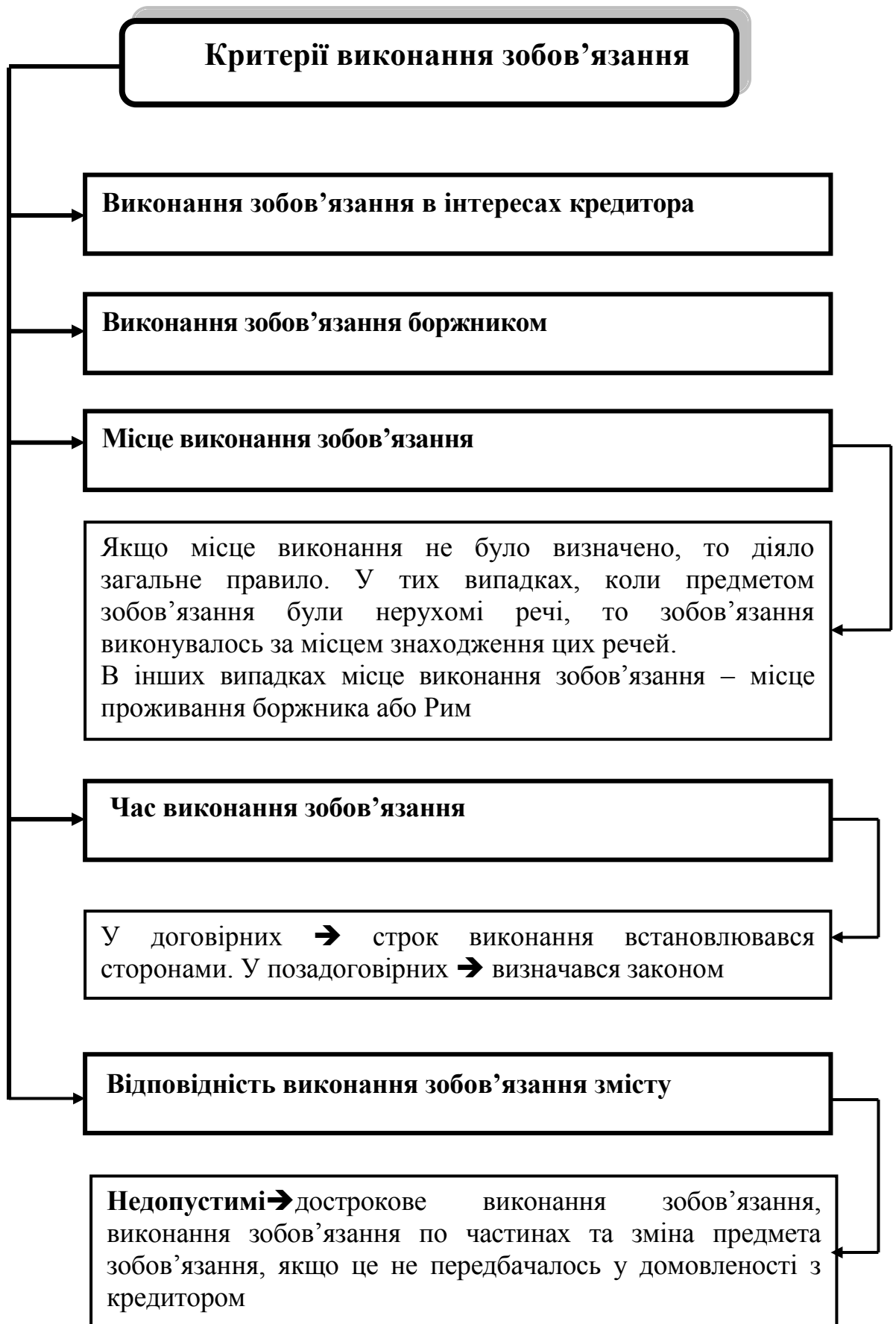
 Різноманітність юридичних фактів є підставою для виникнення зобов'язань. Кожна система цивільного законодавства містить приблизний перелік юридичних фактів, які породжують цивільно-правові зобов'язальні відносини.

СТОРОНИ У ЗОБОВ'ЯЗАННІ

ВИКОНАННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Прострочка (im mora) боржника

Наявність зобов'язання, яке захищається позовом

Платіж не сплачено в зазначений строк

Прострочення виникло з вини боржника

Кредитор нагадував про наближення строку платежу

Зобов'язання боржника у разі im mora

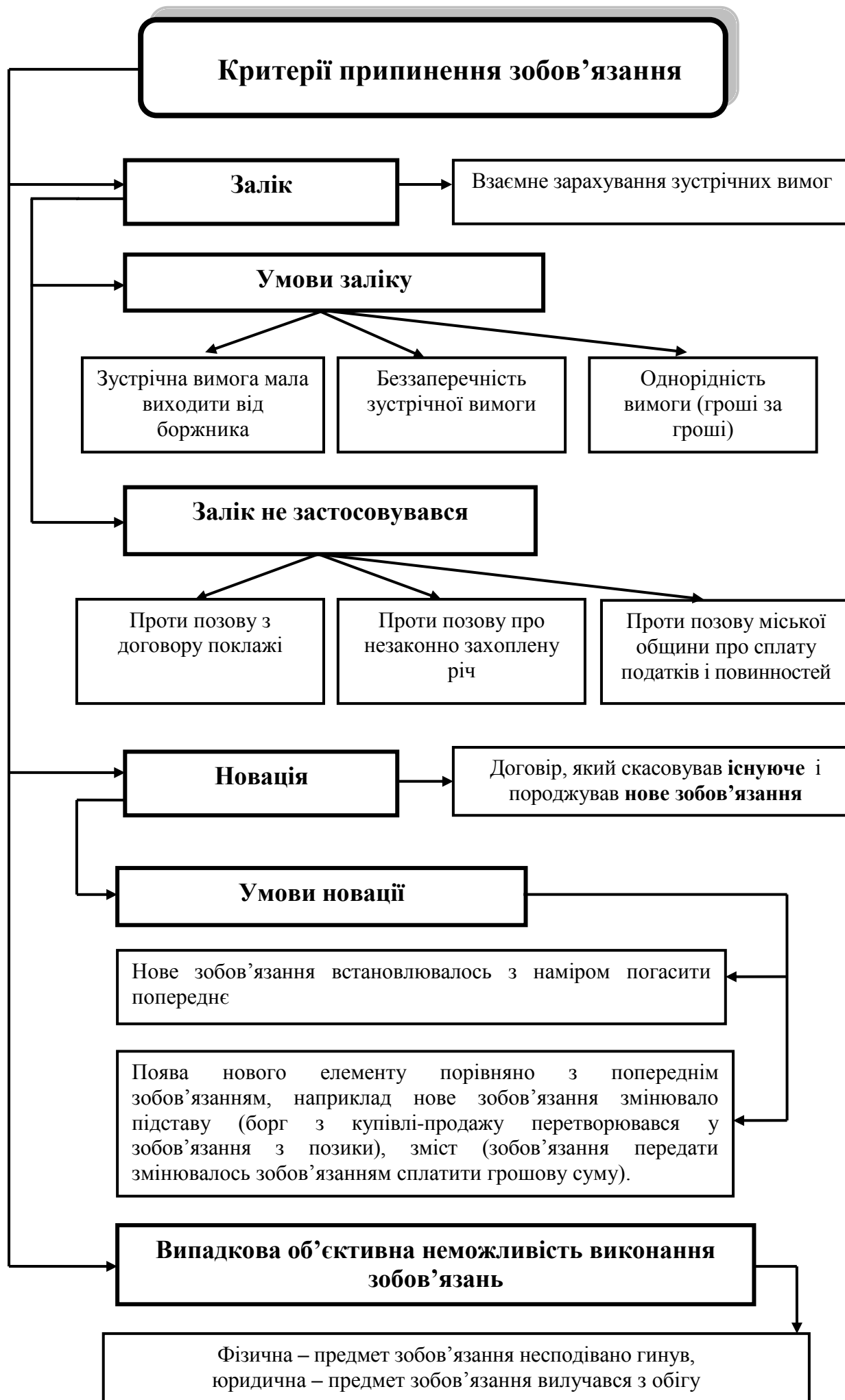
Відшкодування всіх збитків, завданих кредитору у разі невиконання

Відповідальність за будь-яку вину при пошкодженні та випадковій втраті речі

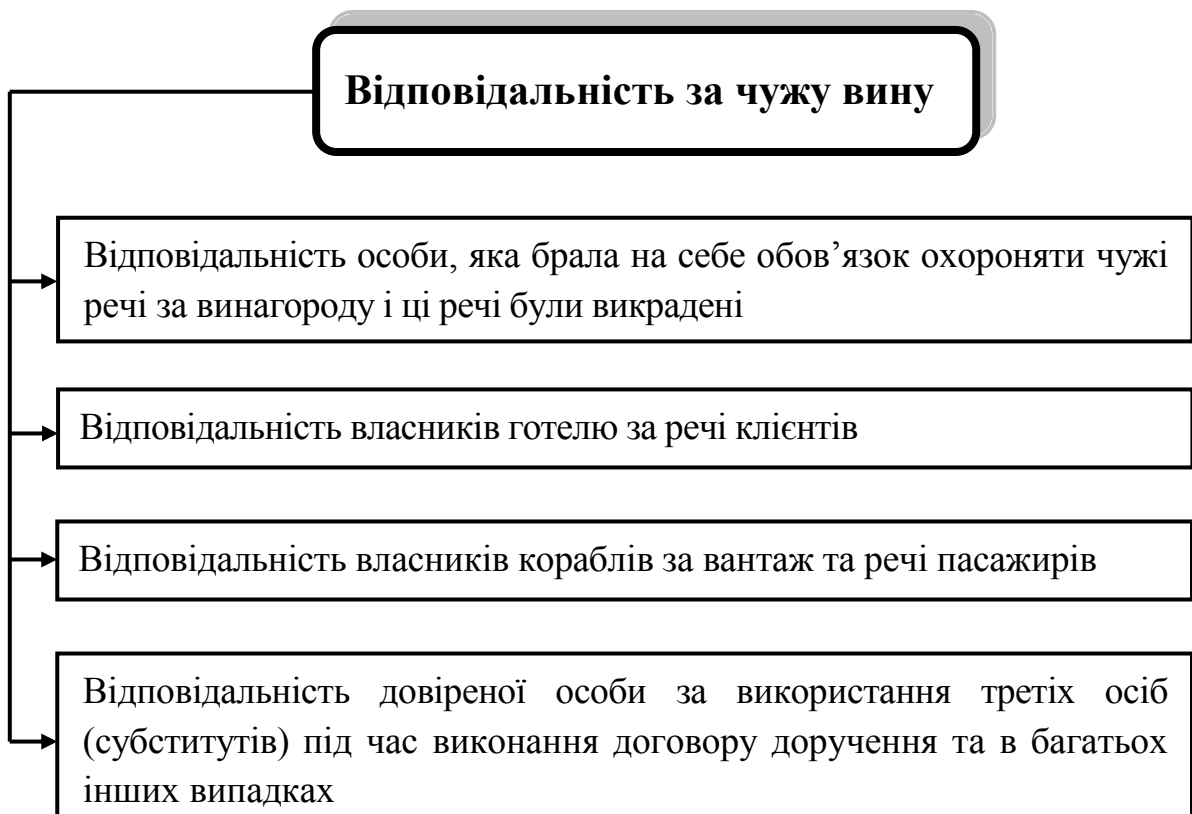
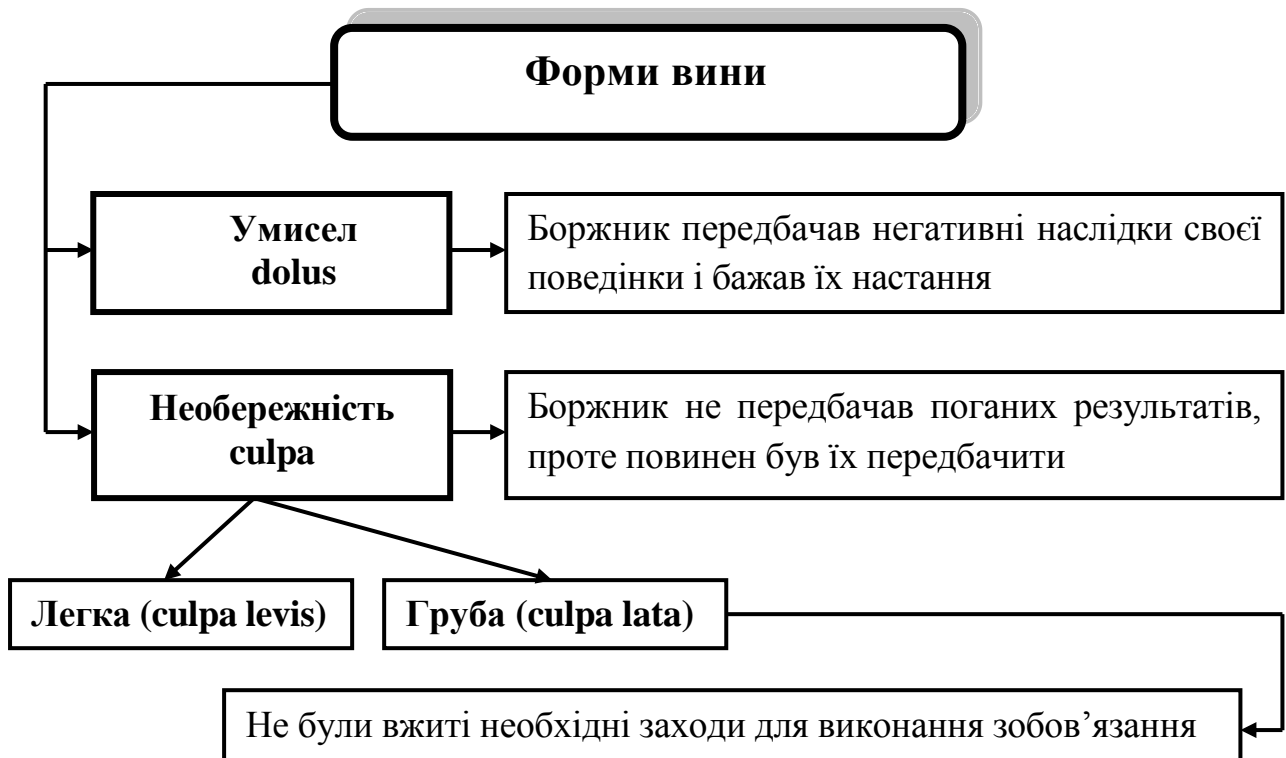
Сторінка з книги Цицерона «Про зобов'язання»

 Прострочка могла припинитися оплатою боргу, новацією, відстрочкою, належною пропозицією виконання з боку боржника і відшкодування збитків.

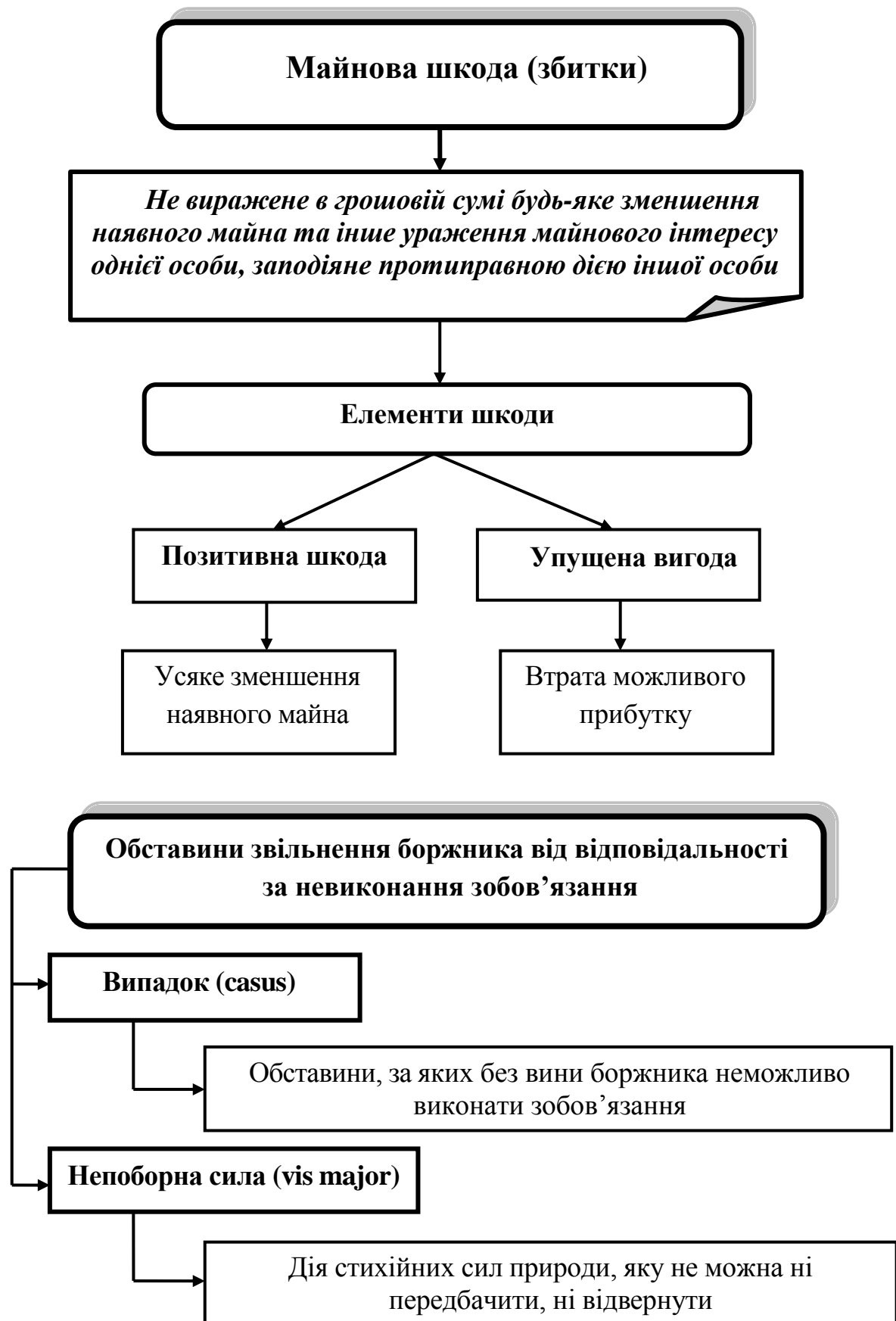

Наслідки невиконання зобов'язання

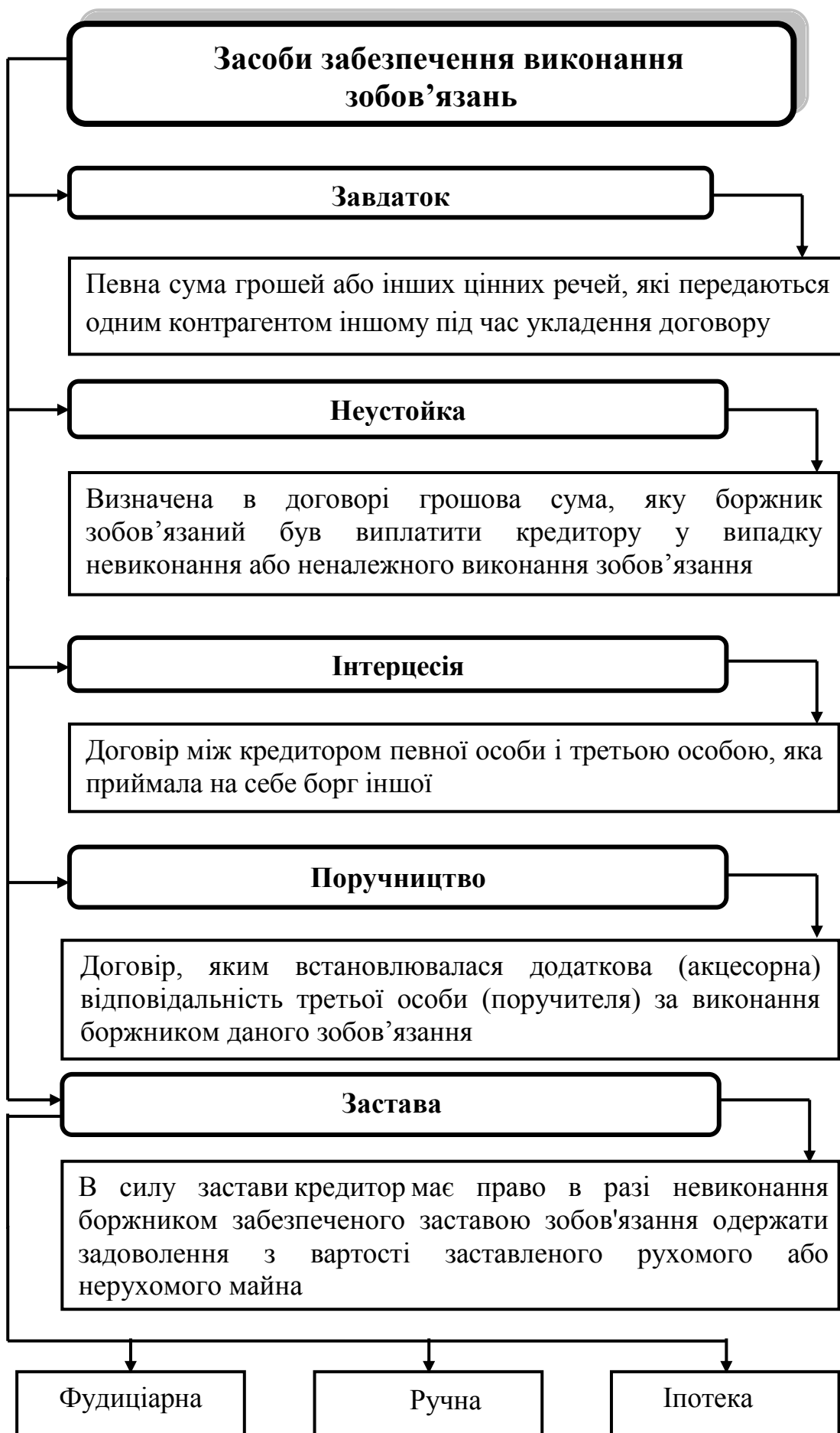
 Римляни розуміли **вину** як протиправну поведінку, недотримання поведінки, передбаченої правом

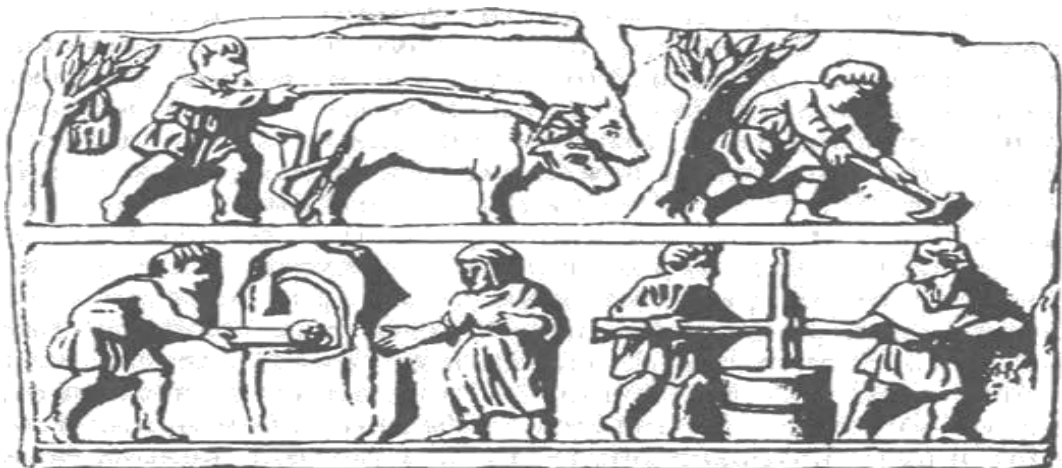
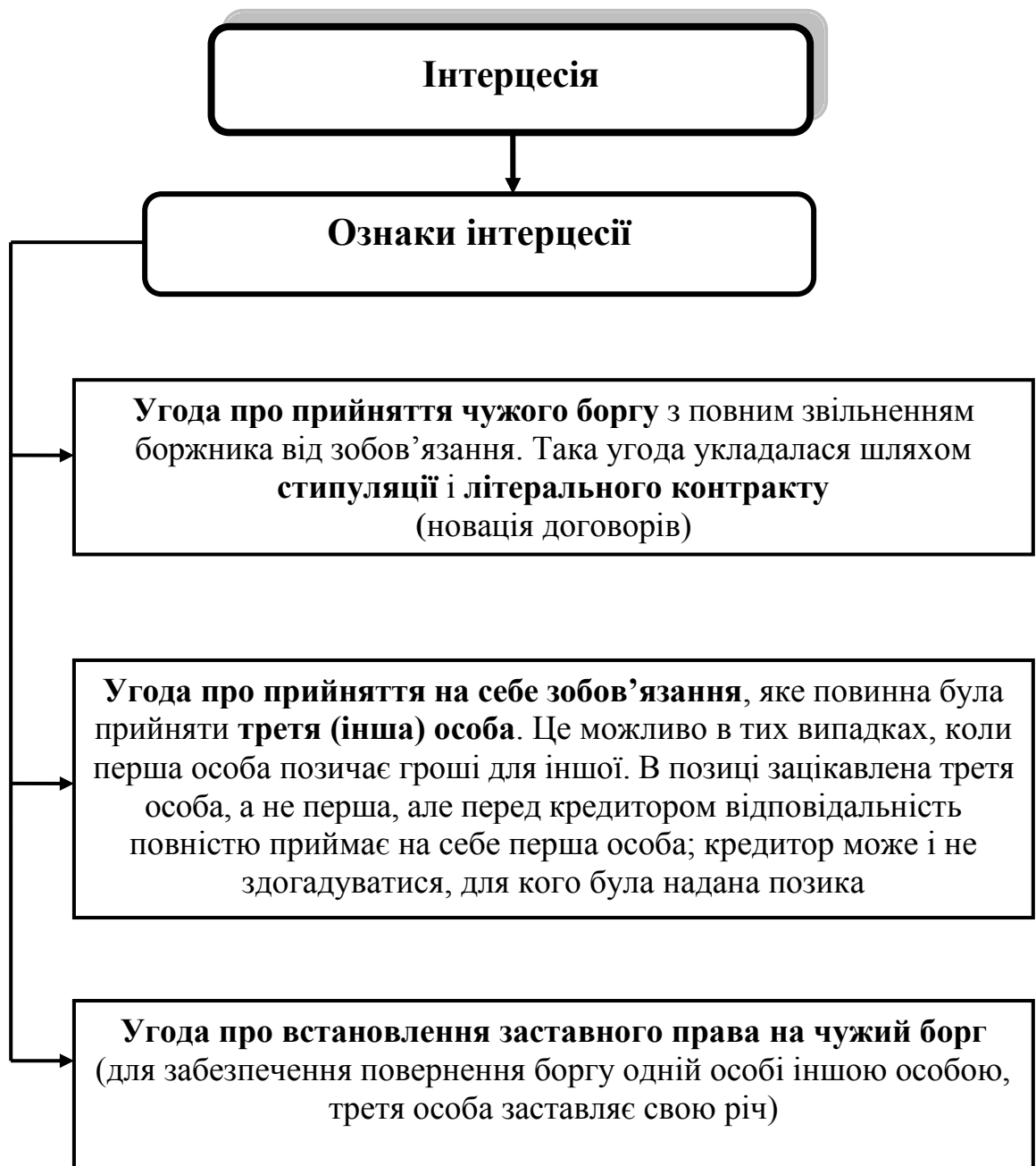

 Іншою важливою умовою відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання є **школа**, заподіяна боржником майну кредитора

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Фрагмент праці римлян

ДОГОВОРИ

Договір

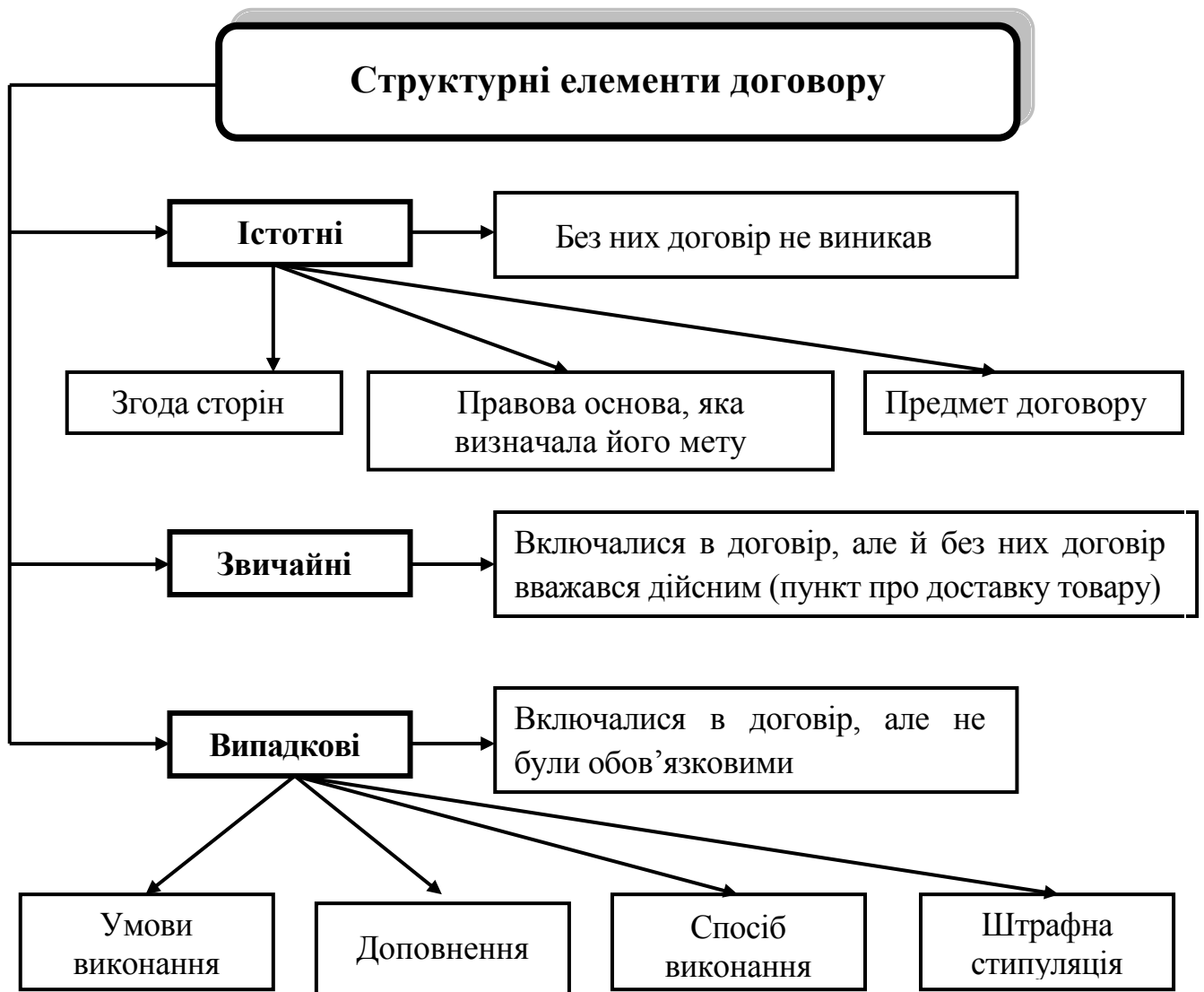
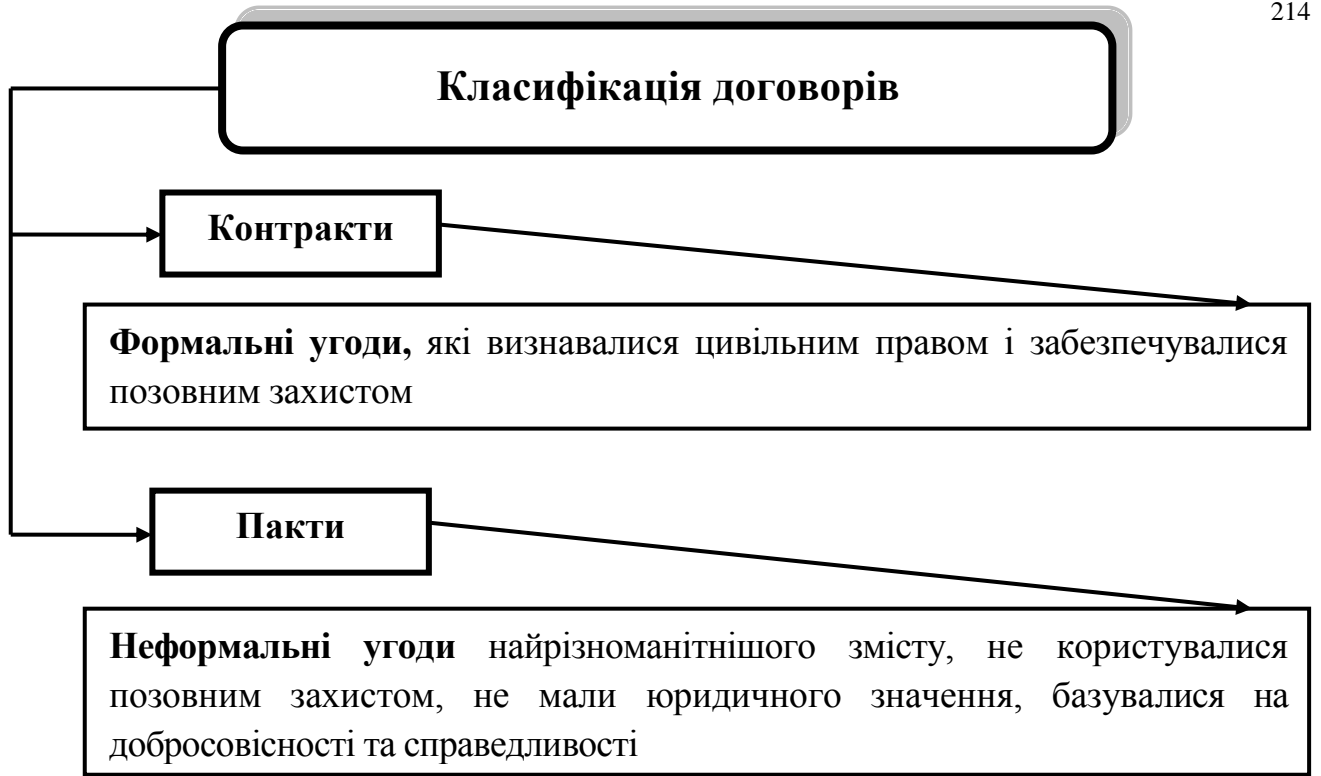
Угода, в якій висловлена воля сторони чи кількох сторін, спрямована на досягнення певного правового результату, а саме виникнення, зміну чи припинення прав і обов'язків

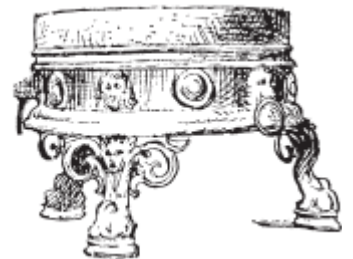
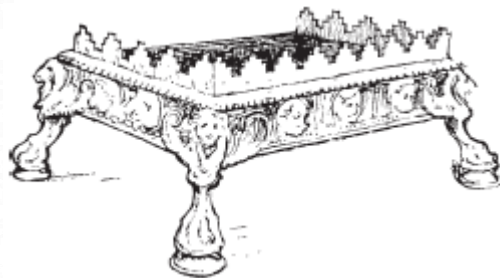
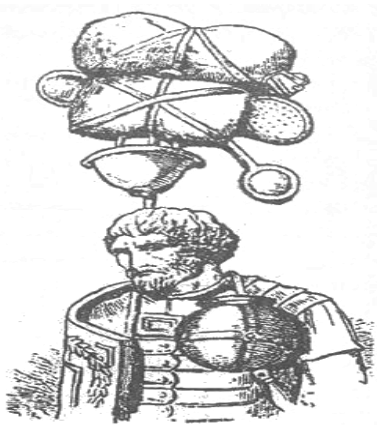
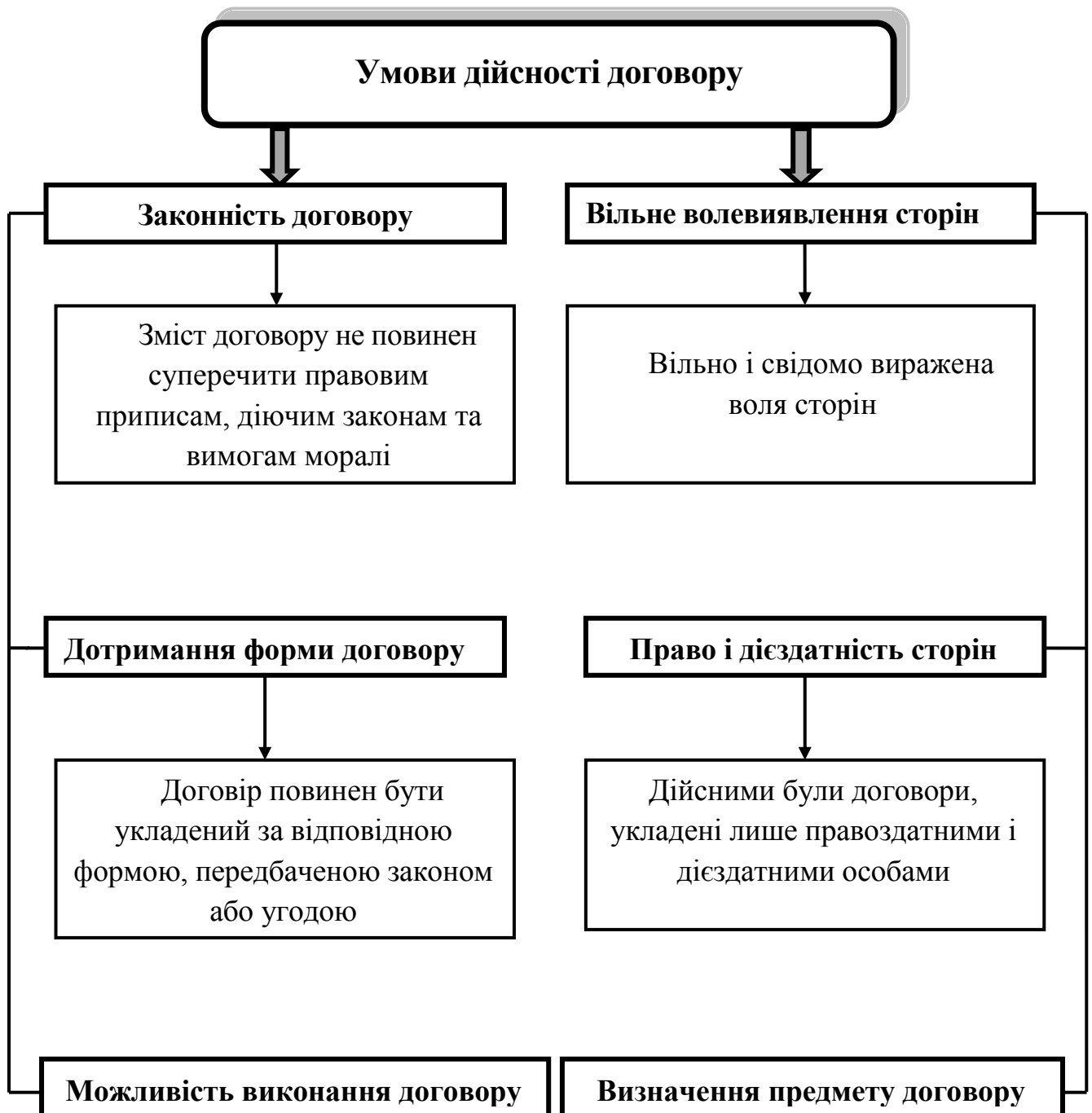
Предмет договору

Дія, без дія або відмова від здійснення певної дії

Види договорів

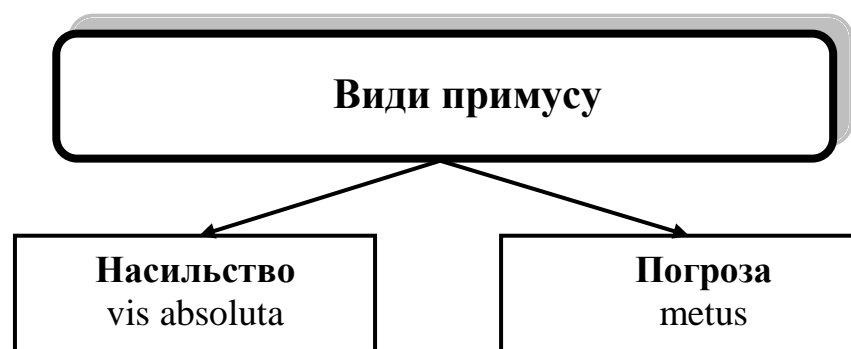
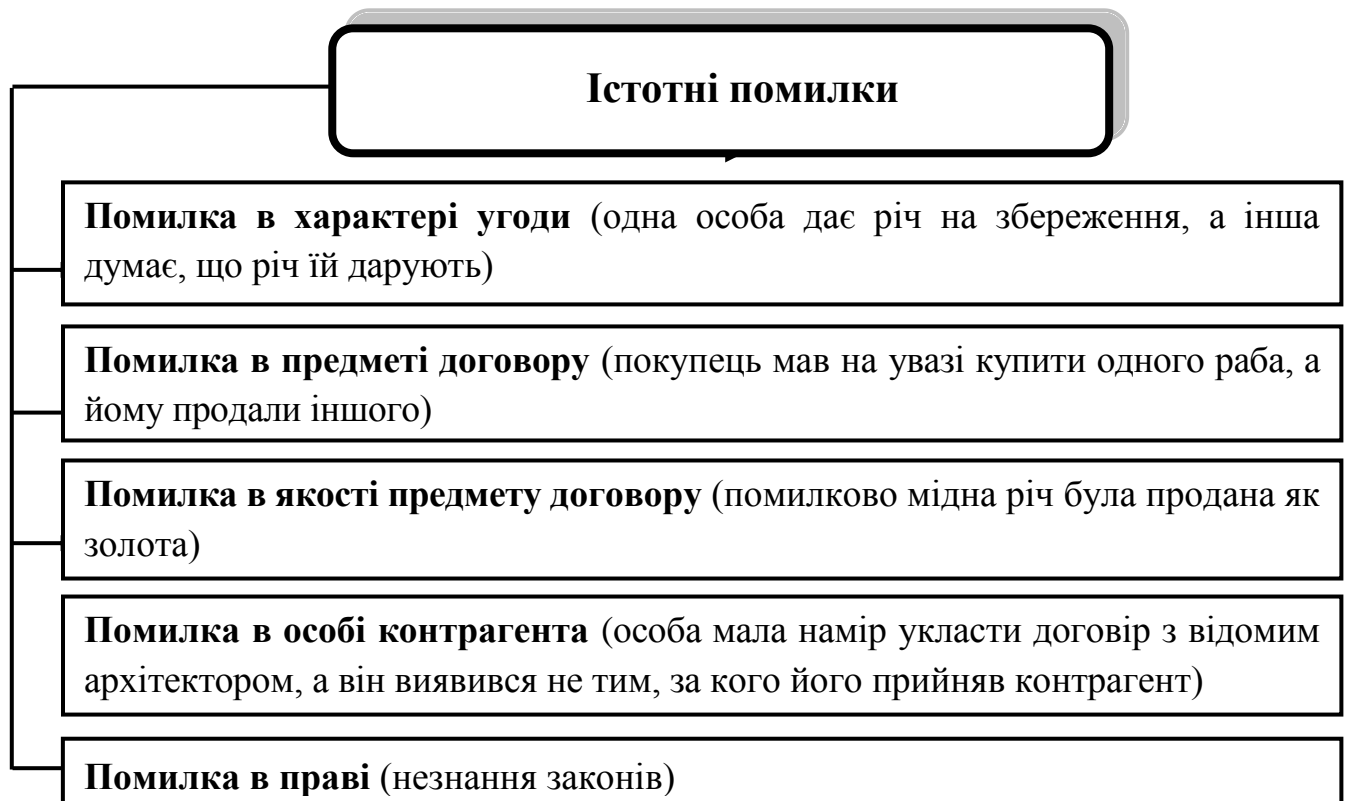
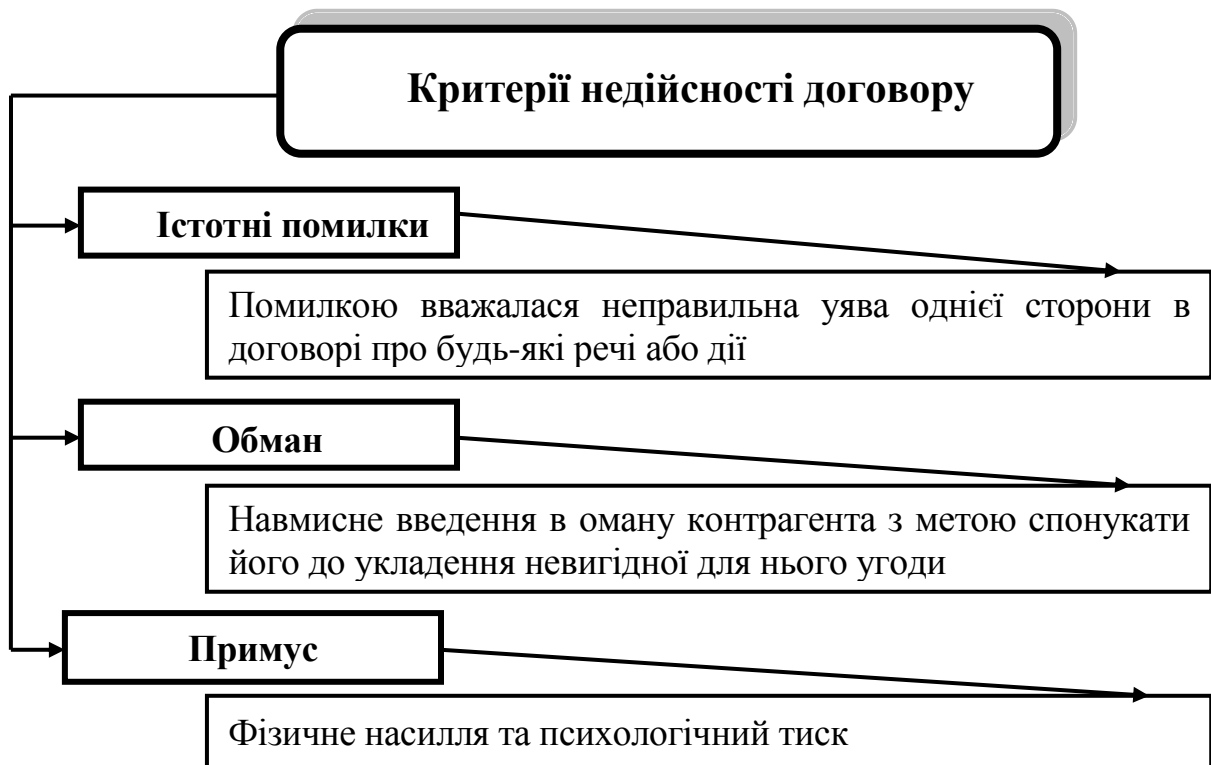
Односторонні	Виражена воля однієї особи (заповіт)
Двосторонні	Виражена воля двох сторін (купівля-продаж)
Віддатні	Вигоду мають обидві сторони (купівля-продаж)
Безвіддатні	Позичка – передача речі у користування на певний час безоплатно
Казуальні	Договори, в яких найближча мета очевидна
Абстрактні	Договори, в яких мета неясна
Чисті	Договори, які необтяжені наказами, умовами і термінами

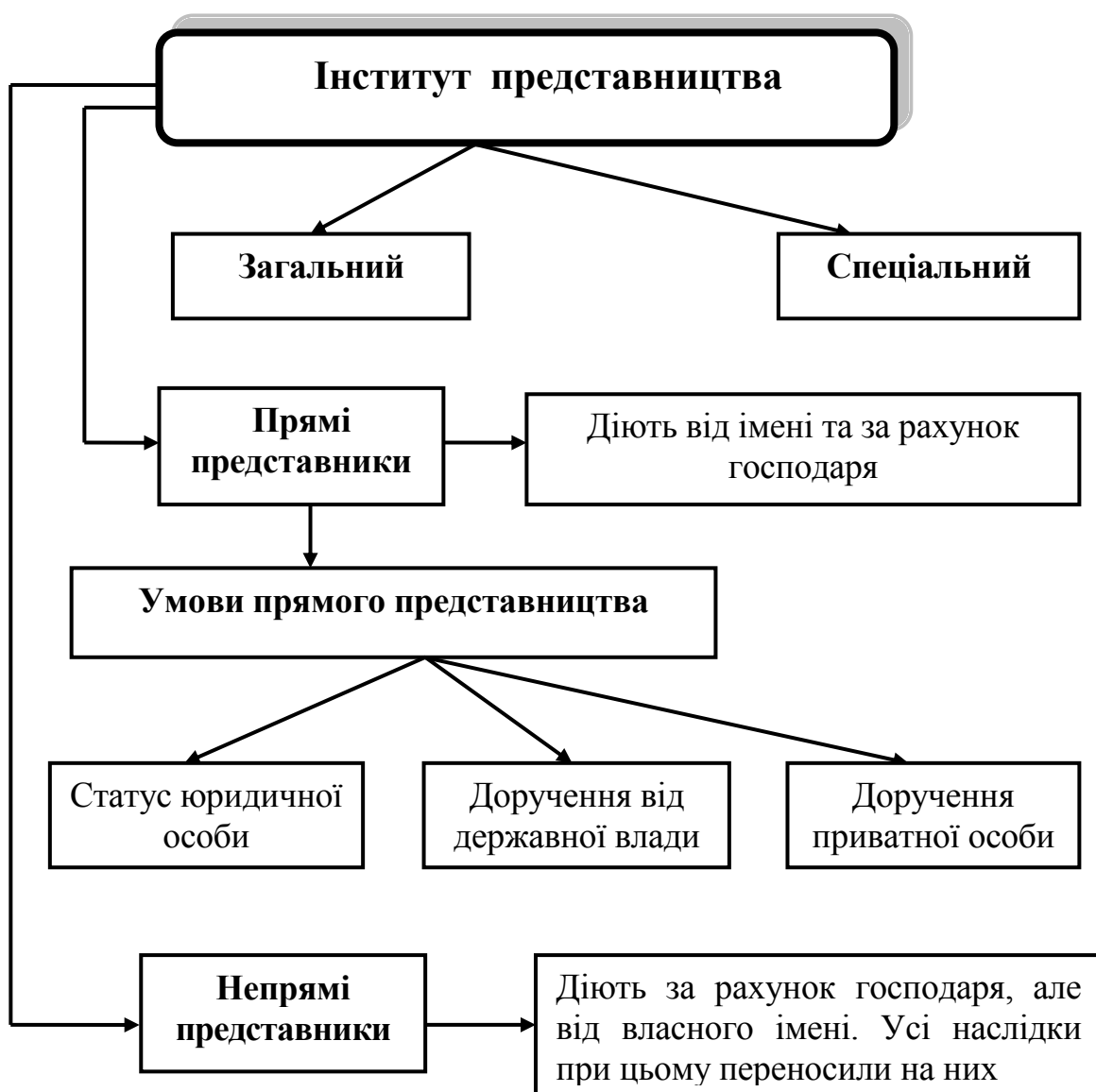
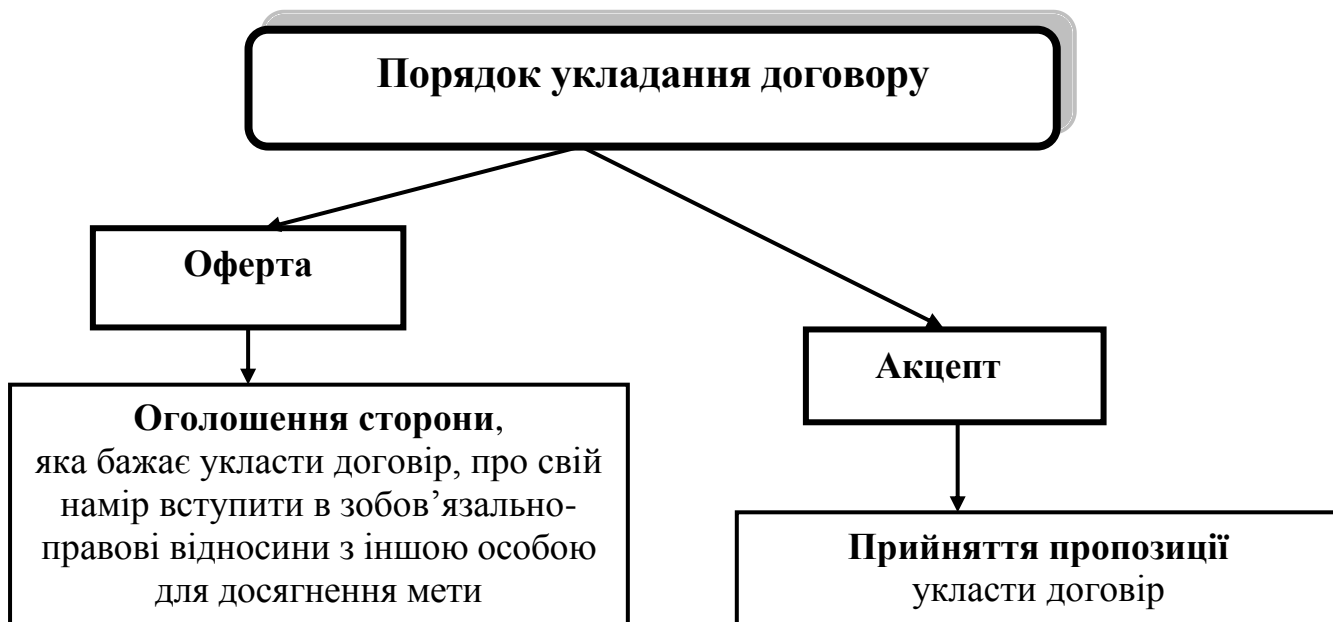

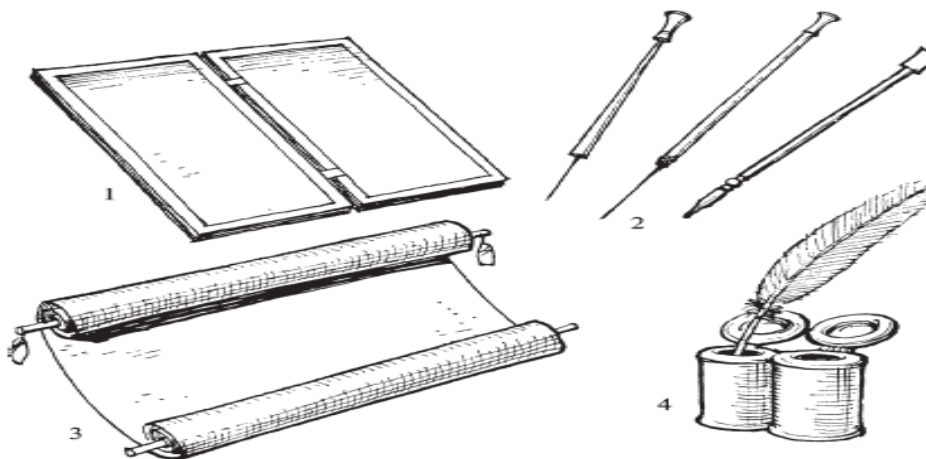
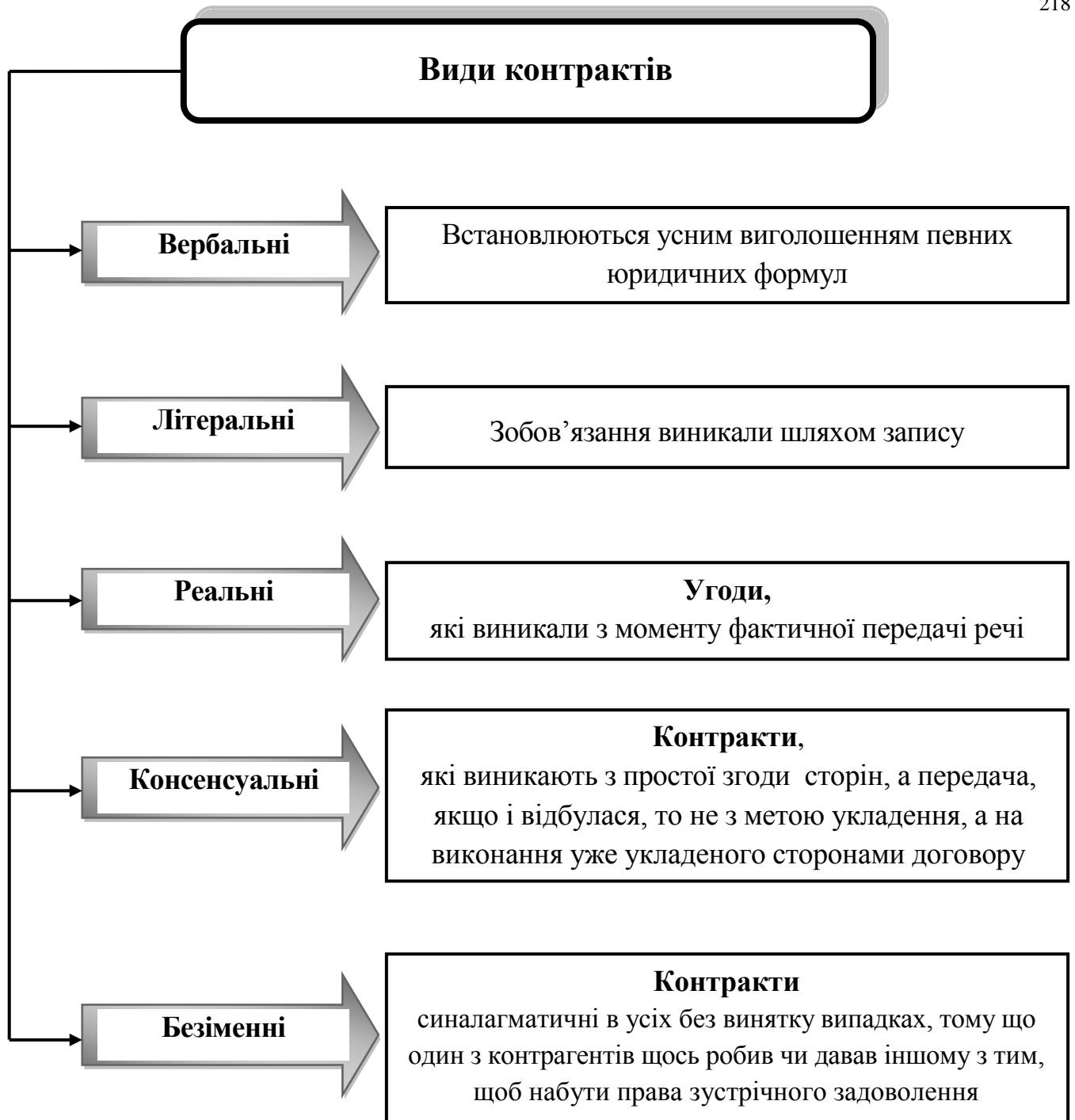

Предмет договору

Спосіб переносу поклажі легіонером

Письмові приладдя
 1 - воскові
 таблички;
 2 - стиль;
 3 - папірусний
 свиток;
 4 - чорнильниці і
 перова ручка

📖 **Стипуляція** породжувала обов'язкове зобов'язання відразу після усного проголошення запитання кредитора і відповіді боржника. Якщо боржник проголосив своє *spondeo* – **обіцяю**, хоч грошей від стипулянта ще не одержав, він вважався **зобов'язаним** і за позовом із стипуляції повинен платити. Претор надавав боржнику право позову із стипуляції *exceptio doli* – **заперечення**.

Літеральні контракти

ПОНЯТТЯ

Зобов'язання виникають не з простої згоди сторін, а з письмової форми, якої воно мало набути

Види літеральних контрактів

Сінграф

Двосторонній письмовий

✂ документ

фіксував факт передачі кредитором певної суми грошей боржнику, скріплювався підписами і печатками кредитора, боржника та свідків

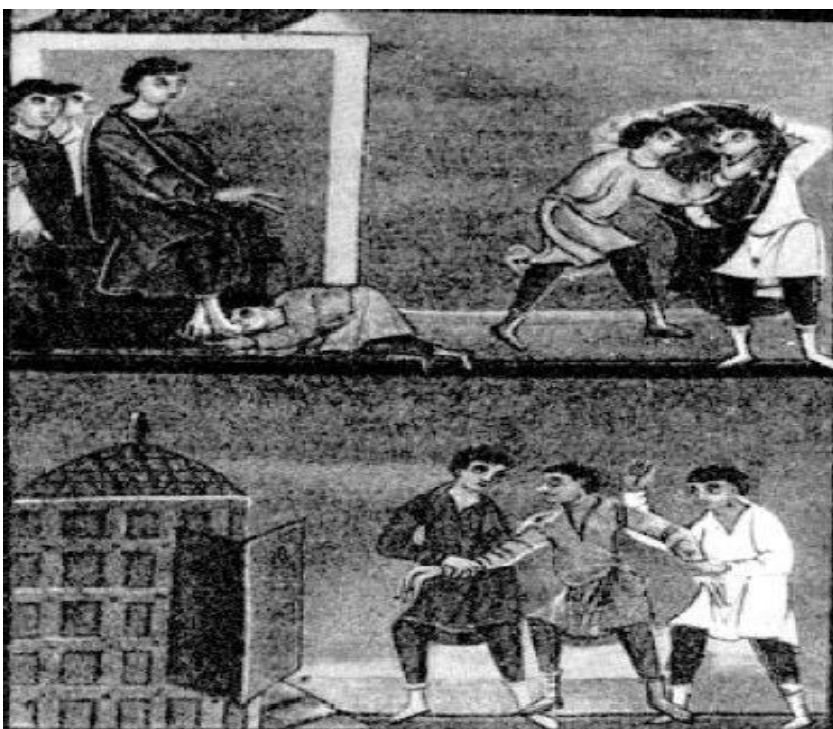
Хірограф

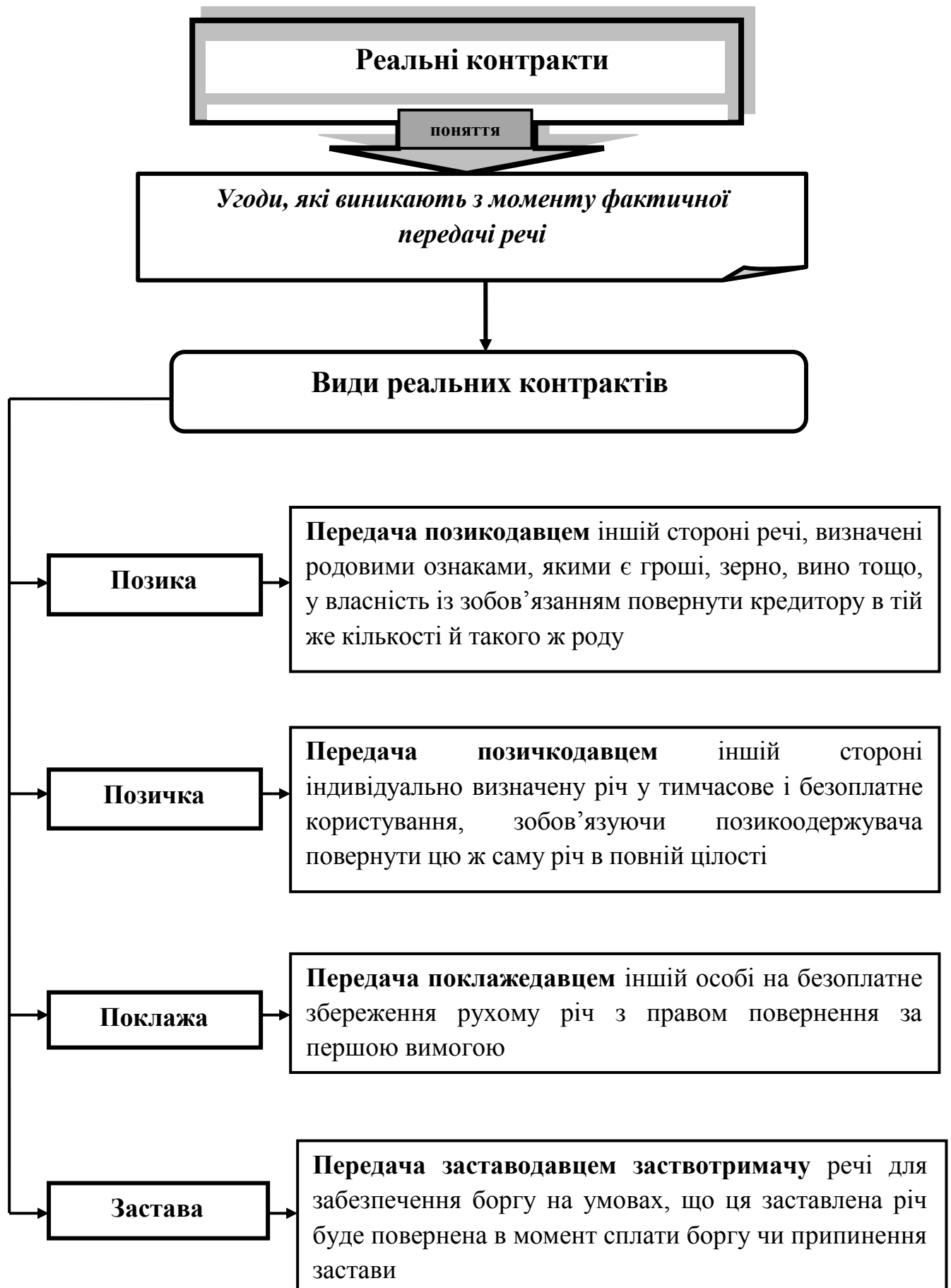
✂ Боргова розписка

складена від пешої особи (боржника), підписана ним особисто, без свідків

Апоха

Різновид боргової
✂ розписки
(своєрідна квитанція)

Договір поклажі

поняття

*Зобов'язання виникають з передачею речі.
Однієї згоди певної особи прийняти на збереження річ
іншої особи було недостатньо*

Основні ознаки договору

Предмет договору ↷

індивідуально визначені речі та речі, визначені родовими ознакам

Секвестр → особливий вид поклажі. Поширеним видом секвестру була передача на збереження речі, з приводу якої виник спір, третій особі з тим, щоб після розв'язання спору передати її визнаному судом власнику

Ризик випадкової загибелі покладається на депозитарія

На збереження можна було віддати як свою, так і чужу річ

Річ передавалася депонентом депозитарію не в користування, а тільки в держання. Користування одержаним на збереження майном кваліфікувалася як крадіжка

На депозитарія покладался обов'язок зберегти віддану йому річ протягом певного строку, після чого повернути її депоненту. Це головний обов'язок депозитарія, що постає з договору поклажі

Депозитарій був зобов'язаний повернути прибуток від речі, якщо за час її зберігання він був одержаний

Якщо депозитарій ухилявся від повернення майна, депоненту давався прями́й позов (*actio depositi directa*), а депозитарій, крім того, піддавався безчестю – **інфамії**

Якщо збереження речі потребувало певних витрат або завдавало якоїсь шкоди депозитарію, він мав право стягнути їх з депонента. Проте він не мав прямого позову, йому давався так званий зворотний позов із збереження

Консенсуальні контракти

поняття

Виникають з простої згоди сторін, а передача, якщо і відбулася, то не з метою укладення, а на виконання уже укладеного сторонами договору

Види консенсуальних контрактів

Купівля-продаж

Найм

Доручення

Товариства

Продаж раба

Договір купівлі-продажу

поняття

Продавець (вендітор) зобов'язувався передати у власність якусь річ (res), товар (merx), а покупець (емптор) зобов'язувався заплатити за продану річ певну грошову суму

Основні ознаки договору

Основні елементи → товар, річ і ціна

Предмет договору → все, що має майнову цінність

Ціна → виражається в певній сумі грошей

Рівномірно двостороннє зобов'язання

Продавець, передаючи річ покупцеві, повинен гарантувати її якість

Продавець забезпечував збереження речі до її передачі покупцеві

Евікція речі → відсуження третьою особою речі від покупця на підставі права, яке в неї було ще до передачі речі продавцем покупцеві

Ризик випадкової загибелі речі переходив до покупця, якщо сторони не передбачали інше

Бронзове ручне дзеркальце

Косметичні засоби

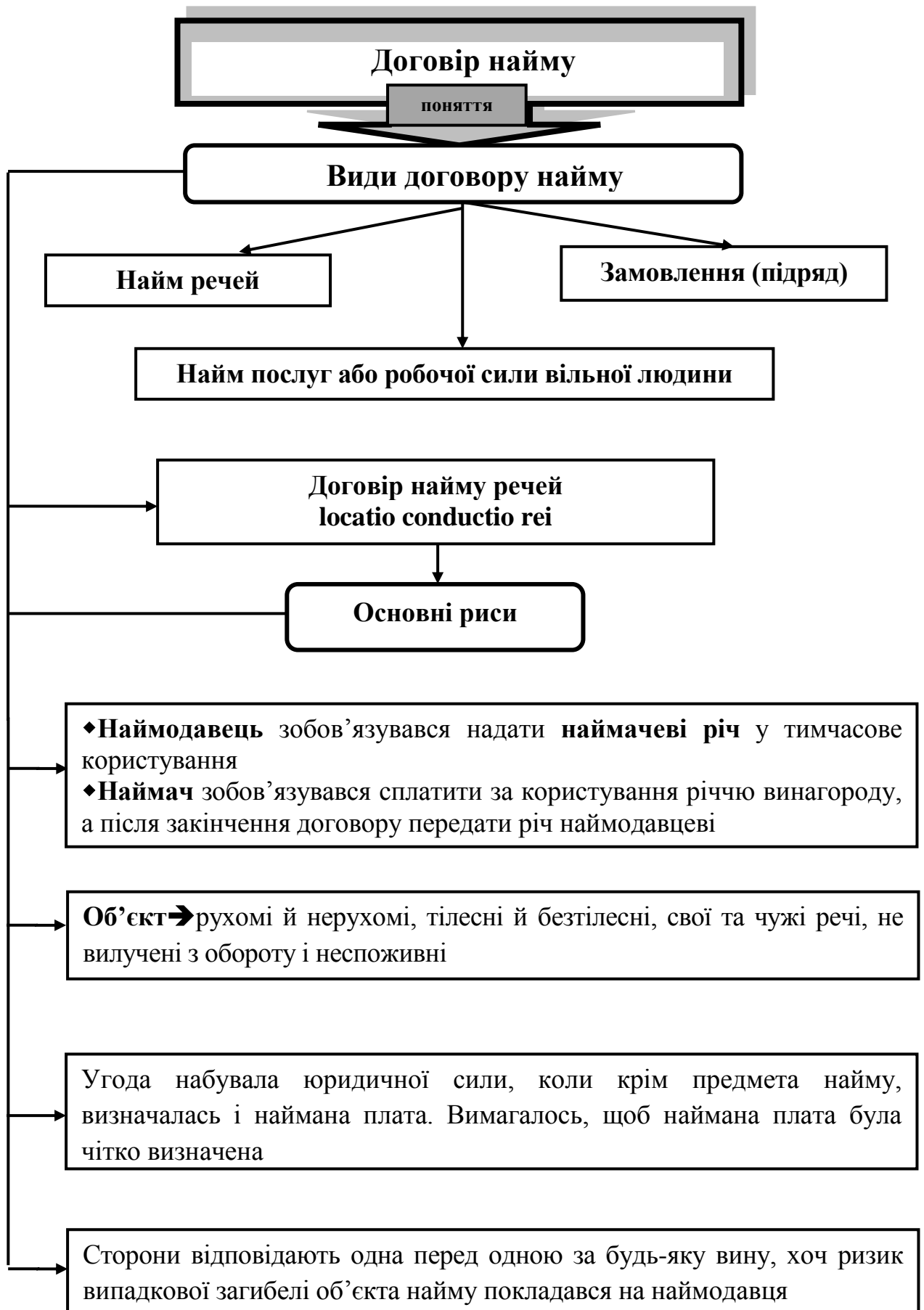
1 - глечик для гриму,

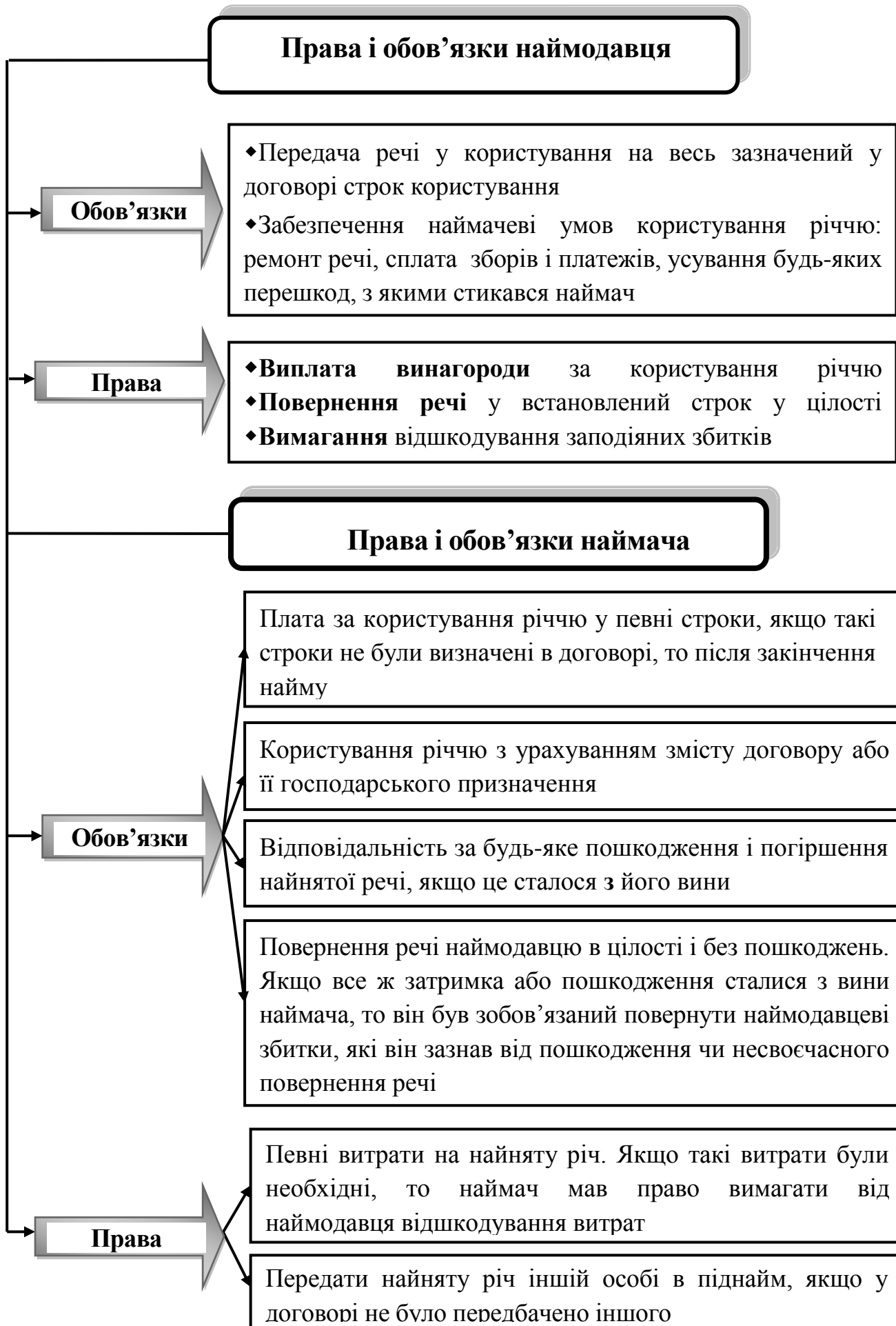
2 - пудрениця,

3 - помада;

4 - пляшечки з пахощами

Бр

Підстави припинення договору найму речей

Закінчення строку договору найму

За заявою однієї зі сторін, якщо строк договору не був визначений

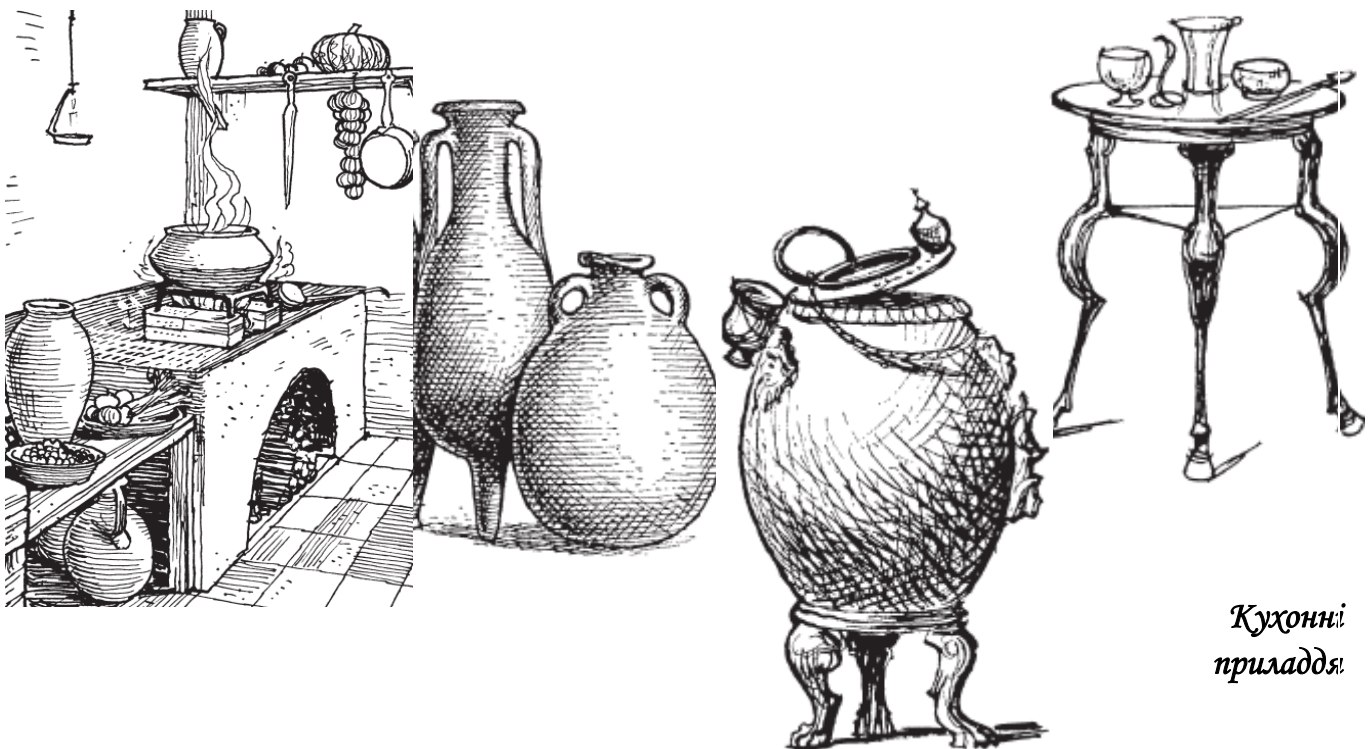
Наймач в разі строкового договору найму протягом двох років не сплачував найману плату

Річ потребувала ремонту, без якого неможливо було нею користуватися

Внаслідок непередбачених обставин власнику стала потрібна віддана річ

Продаж речі іншій особі, яка не бажала продовжувати договір

Наймач зловживав своїм правом користування найнятою річчю, що призводило до її псування

*Кухонні
приладдя*

Договір найму послуг або робочої сили location-conductio operarum

поняття

Найнятий (locator) віддав в розпорядження наймачеві (conductor) свою робочу силу, свою працю за певну винагороду

Основні положення договору

Предмет → фізичні роботи, які виконувалися за вказівкою і наглядом наймача

Найнятий зобов'язаний протягом строку договору надавати свою робочу силу, а **наймач** сплачувати обумовлену найману плату

Наймач звільнявся від платежу, якщо найнятий не виконав роботи навіть через незалежні від нього обставини

Інтереси сторін захищалися **позовами** – actio conducti і actio locati

Термін → певний строк і безстроково

У безстроковому договорі кожна сторона могла в будь-який час заявити про відмову від договору.
Смерть наймача не припиняла договору найму

Служниця.. Деталь розпису склепа

Договір підряду (замовлення)

поняття

Підрядник бере на себе зобов'язання виготовити для замовника певну річ за грошову винагороду

Основні положення договору

Об'єкт – результат, якого треба досягнути

Матеріал для виконання підряду повинен давати замовник

Підрядник самостійно виробляє план досягнення мети, яку вказує контрагент

Підрядник мав виконати роботу згідно з договором і здати її у встановлений термін

Підрядник відповідає за будь-яку провину

Підрядник міг доручати роботу іншим особам, так званим субпідрядникам, і за їх вину він відповідає як за свою власну

Провина за випадкове знищення або псування речі лежить на підрядникові доти, доки він не здасть речі

Скляний посуд

Договір доручення (mandatum)

поняття

Довіритель доручає довіреному виконання справи або цілої низки справ

Основні положення договору

Доручення виражалось в індивідуальних діях → купівля або продаж раба, одержання вантажу за місцем його доставки морським шляхом, управління майном, спадщиною, торговельною установою

- ◆ Договір вважався укладеним з моменту досягнення згоди
- ◆ Безоплатна основа
- ◆ Гонорар передбачався з ініціативи доручителя

Двосторонній контракт, але права і обов'язки між контрагентами розподілялися нерівномірно, більші вимоги ставилися до довіреного

Довірений відповідав за будь-яку вину і був зобов'язаний повернути всі збитки, заподіяні довірителеві в процесі виконання договору доручення

Довірений міг залучити до виконання доручення **інших осіб**, так званих субститутів та ніс відповідальність за їхні дії

Доручення мало бути виконане в точній відповідності із змістом договору

Довірений був зобов'язаний передати довірителю результати виконання та всі документи, які стосувалися доручення

Ухилення довіреного від передачі набутого давало довірителю право пред'явити до нього **прямий позов**

Ухилення довірителя від компенсації витрат давало довіреному право пред'явити до нього **зворотній позов**

Підстави припинення договору доручення

Виконання договору

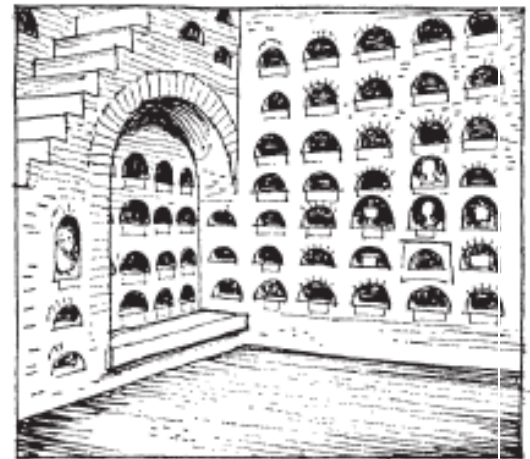
Одностороння вимога довірителя, заявлена ще до того, як виконання не відбулося

Одностороння вимога довіреного, який під страхом відповідальності за спричинені збитки мав вести доручену справу, поки довіритель не зможе забезпечити свої інтереси іншими засобами

Смерть довірителя або довіреного. Спадкоємці довірителя були зобов'язані визнати всі дії, здійснені довіреним до того, як він довідався про смерть довірителя, а спадкоємцям довіреного приписувалося продовжувати ведення невідкладних справ, поки довіритель не зможе прийняти їх на себе або доручити іншій особі

Колумбарій

*Захоронення
видатних
громадян*

Договір товариства societas

поняття

Договір, за яким особи об'єднуються для здійснення певної спільної, дозволеної правом та корисної самим товаришам господарської мети; роблять у цю справу майновий внесок або надають інші послуги таким чином, щоб прибутки і збитки від ведення спільної справи розподілялися між членами товариства у зазначених договором долях, а якщо в договорі не передбачено, то порівну. Після того як договір вступав у силу, всі його учасники набували рівних прав і обов'язків

Основні положення договору

- ◆ Згода товаришів повинна бути постійною
- ◆ Смерть одного з товаришів припиняла діяльність товариства

Договір вважався укладеним, якщо сторони погодилися щодо мети і засобів її досягнення, про розмір внесків членів товариства

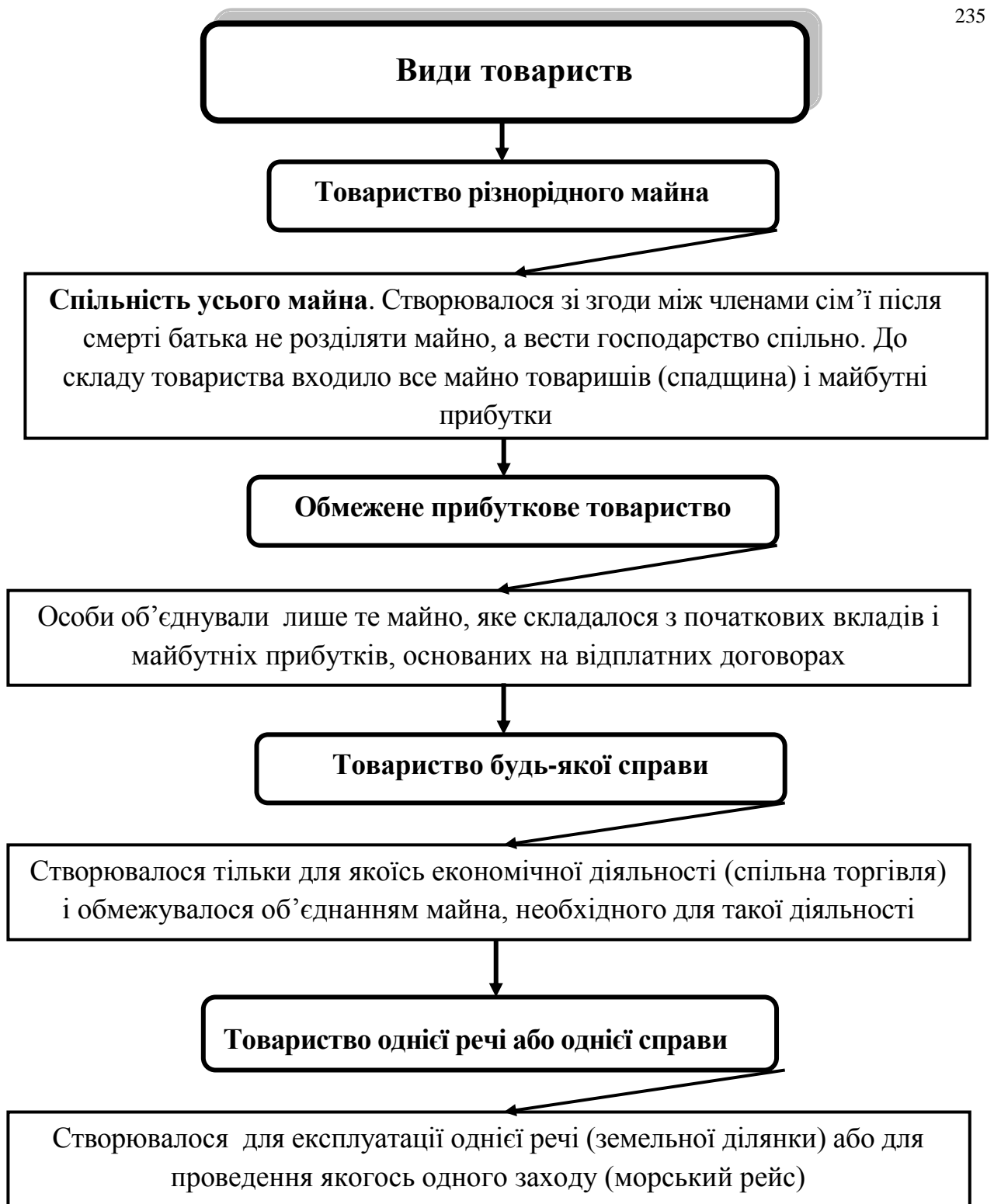
Мета повинна мати правовий дозвіл

Вклади могли бути рівними або нерівними

Визначення **режиму вкладів**

Розподіл прибутків → за погодженням товаришів, рівний та пропорційний

Не допускалося, щоб вигоду мали одні, а збитки інші

*Рельєф із зображенням
майстерень. 1 ст.*

Правила діяльності товариства

Внесений вклад товариша для спільної мети → спільна власність товариства

Ризик загибелі речей, внесених у товариство, лягав на всіх товаришів: стосовно індивідуально визначених речей → з моменту укладення договору; стосовно визначених речей → з моменту передачі речі

Усі товариші розділяли ризик випадкових витрат і збитків товариства

Члени товариства на різних підставах керували спільними справами, якщо таке управління за спільною згодою не було доручено одному з товаришів

Кожний з товаришів був зобов'язаний ставитись до спільних справ і до інтересів інших товаришів з відповідальністю як до своїх справ і майна

Кожний товариш був зобов'язаний одержати під час ведення спільної справи грошові суми та речі передати в спільний фонд для розподілу між усіма членами товариства

Витрати, які поніс товариш під час ведення справи, були розподілені між усіма відповідно до договору

Обговорення справ

Підстави припинення договору товариства

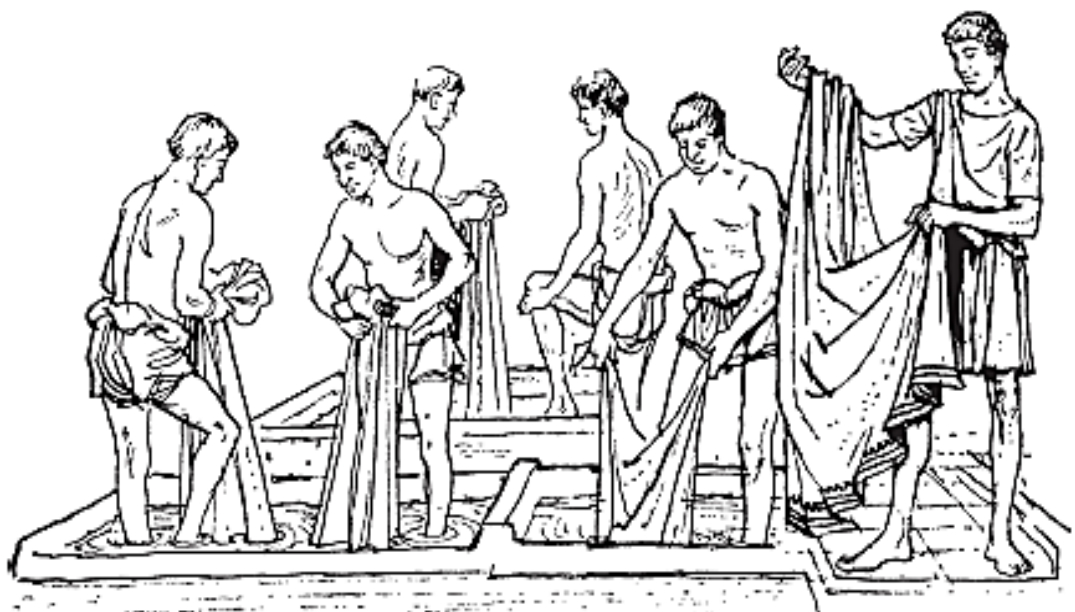
Вихід окремих осіб, інші не уклали угоди про його продовження

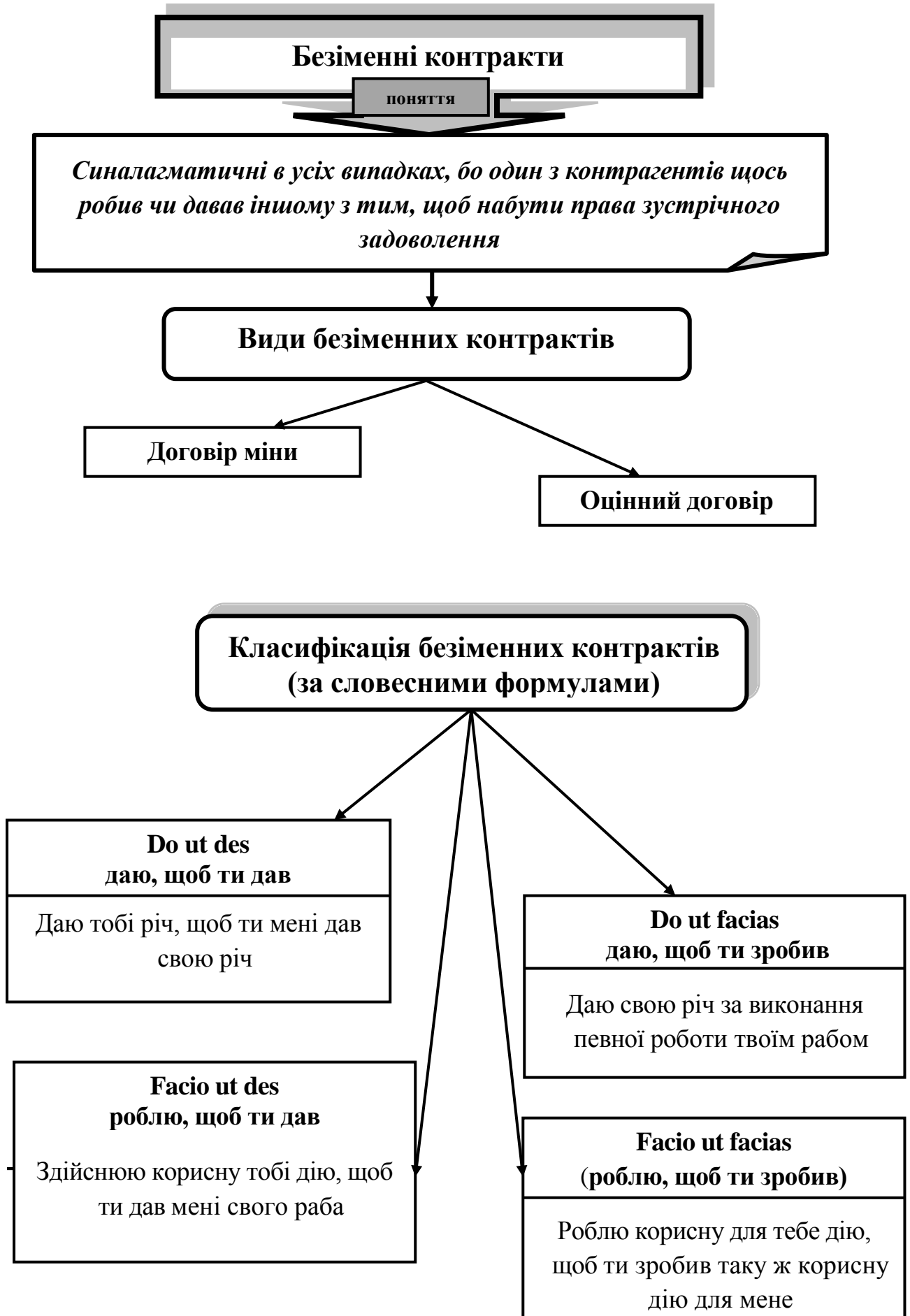
Досягнення поставленої мети або неможливо її досягнути

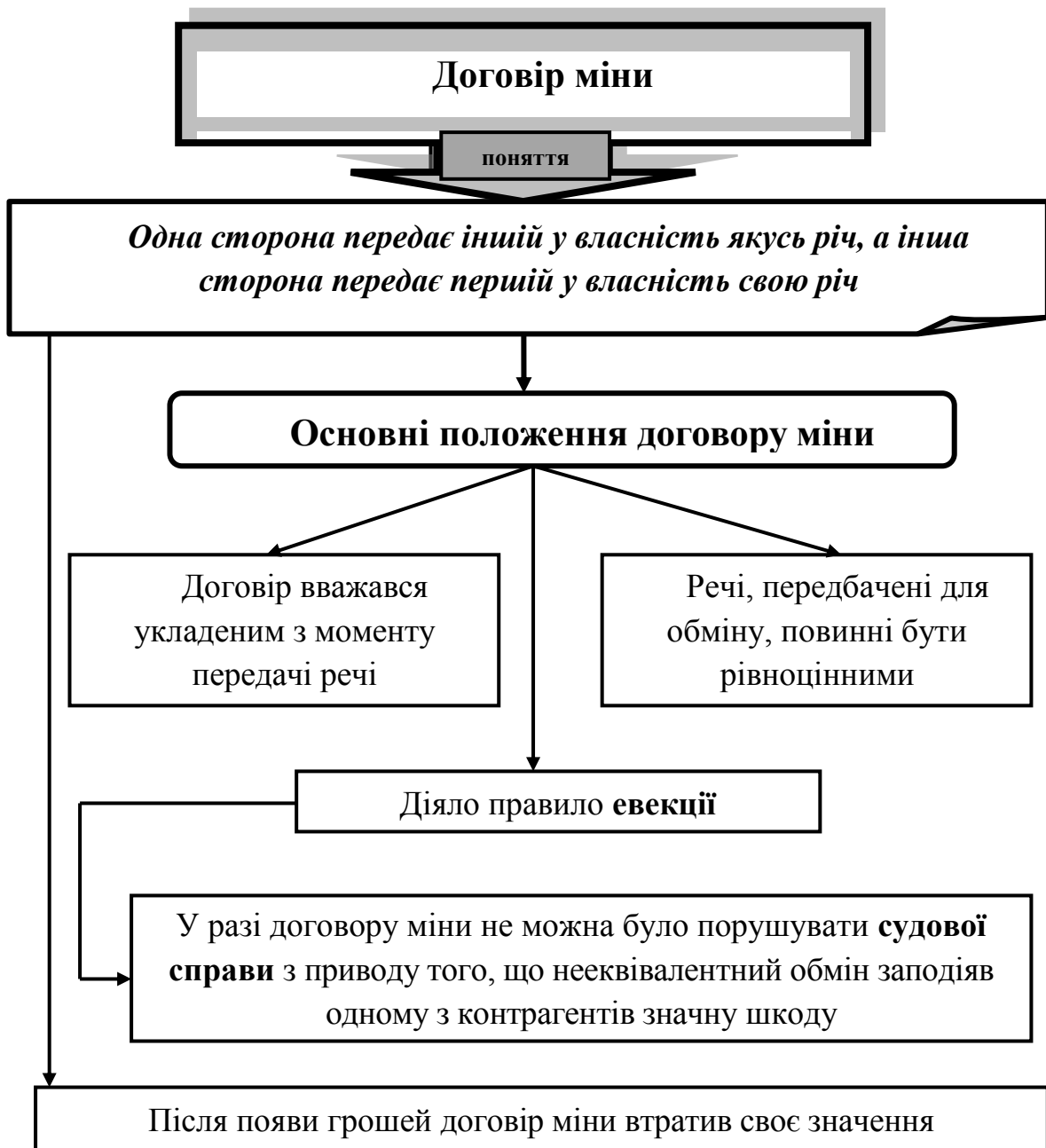
На вимогу когось з товаришів за умови, що ця вимога була висунута до моменту найменших втрат для товариства

За позовом когось з товаришів, якщо вимога про припинення товариства заперечується іншими товаришами

Після закінчення строку, на який було утворено товариство. Після припинення товариства відбувався поділ його майна. Спір між товаришами про поділ майна розв'язувався позовами

Оцінний договір

поняття

Одна сторона передавала іншій якусь річ для продажу за обумовлену ціну, а інша зобов'язувалась передати першій виручену від продажу речі грошову суму або повернути річ

Основні положення договору

Предмет договору → всі речі, не вилучені з обороту

Вступав у силу з моменту передачі речі і породжував синалагматичне зобов'язання

Якщо річ була продана відповідно до обумовленої ціни, то власнику речі передавалася вся виручена від продажу сума

Якщо за продану річ одержано вищу ціну, то різницю між домовленою ціною і фактично одержаною від продажу речі продавець залишав собі

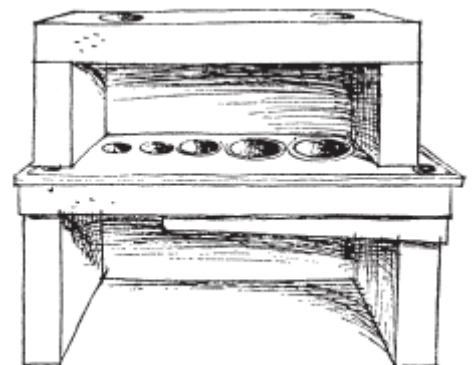
Особа, яка одержувала річ для продажу, не ставала власником, але той, хто купив її, ставав власником

Особа, яка прийняла річ для продажу, несла відповідальність перед вірителем за всяку вину, й за випадкове знищення речі, хоч і не була її власником

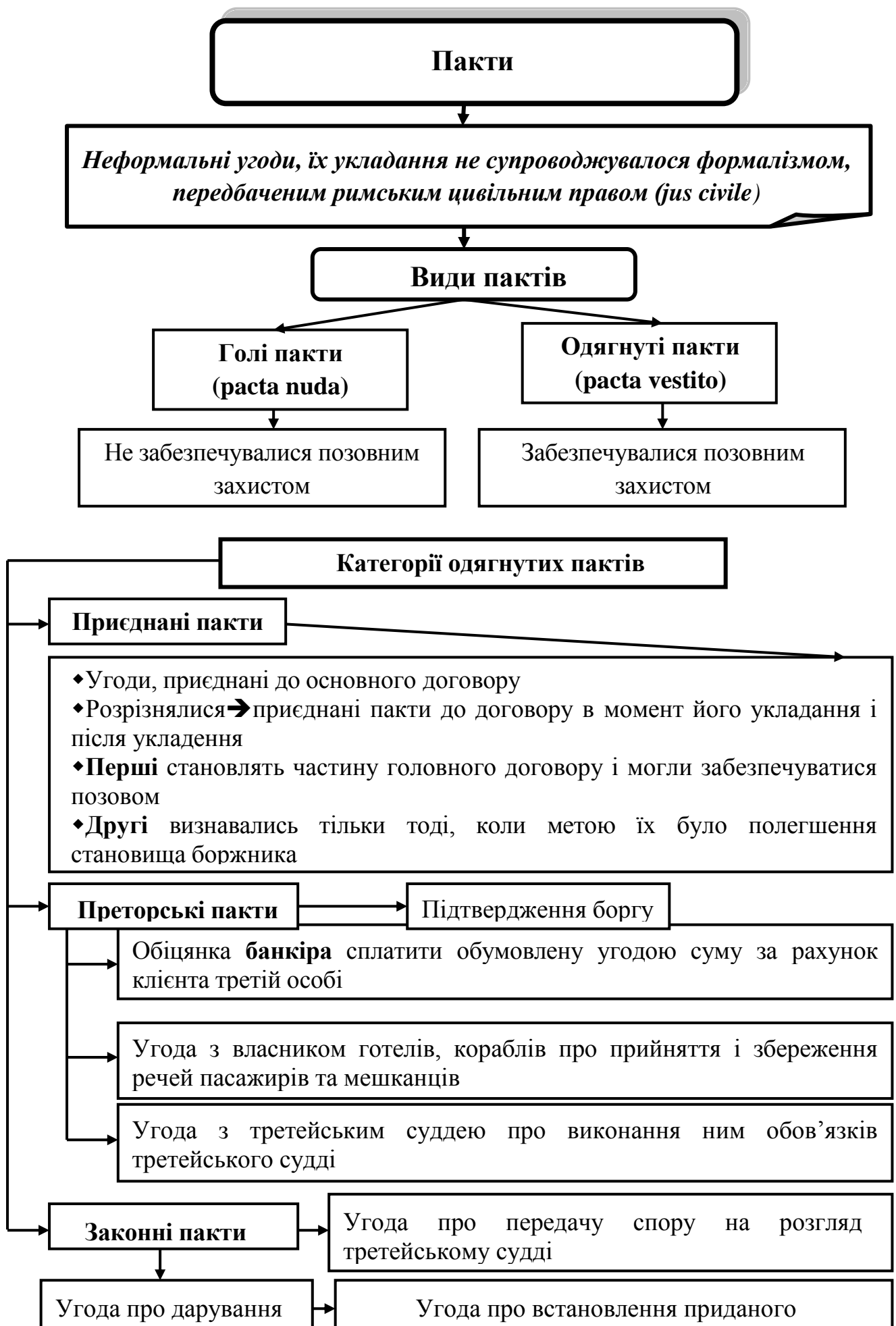
Іноді ризик випадкового знищення речі, переданої на комісію, покладалася на власника

Вірителю для захисту його інтересів давався позов – *actio de aesmator*

Складність у виборі однієї з формул, під яку можна було підвести оцінний договір, відчували самі римляни. Але оскільки цей договір вступав у силу з моменту передачі речі і породжував синалагматичне зобов'язання, його віднесли до безіменних контрактів

Міра для зерна

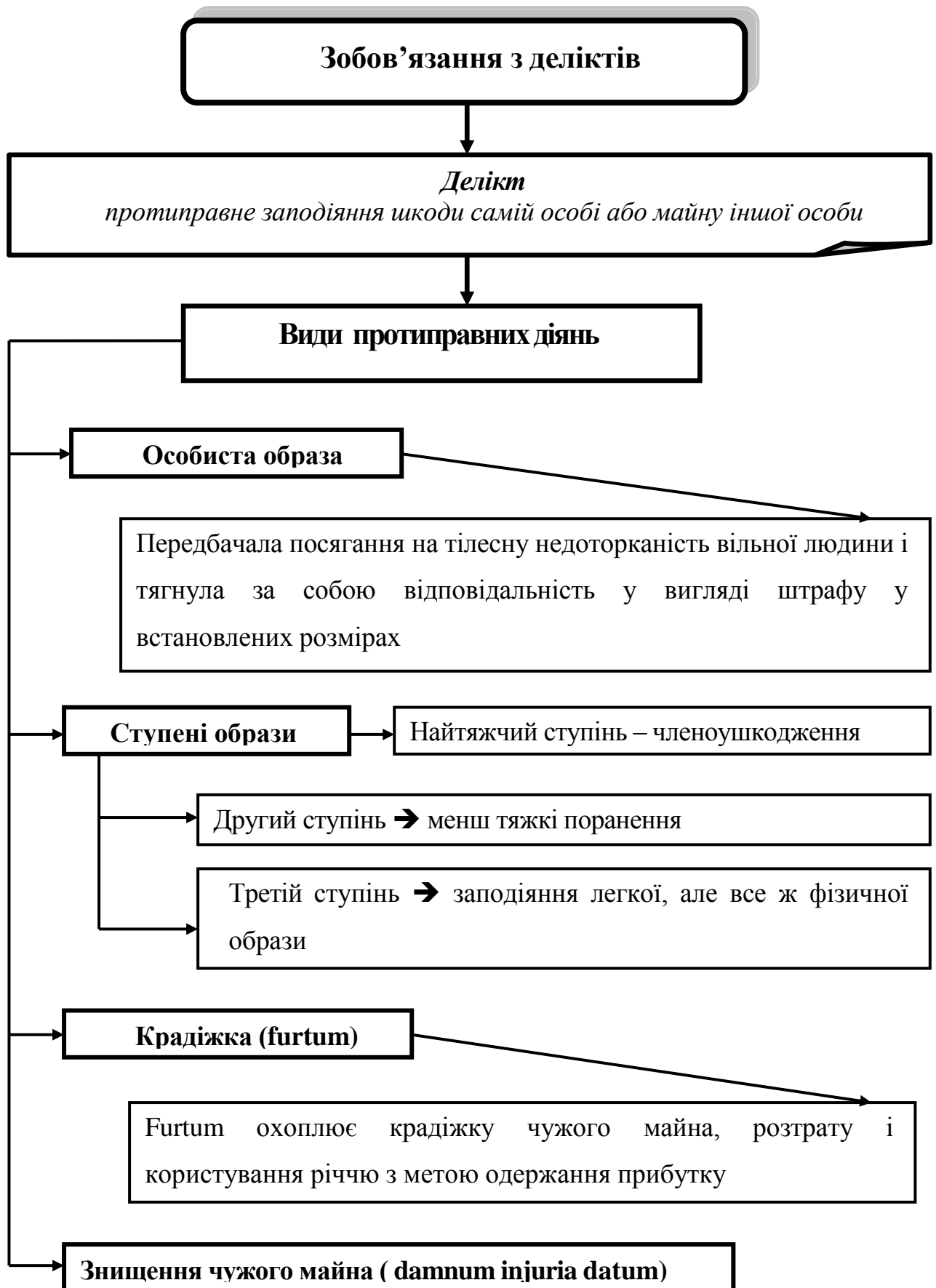
ПОЗАДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

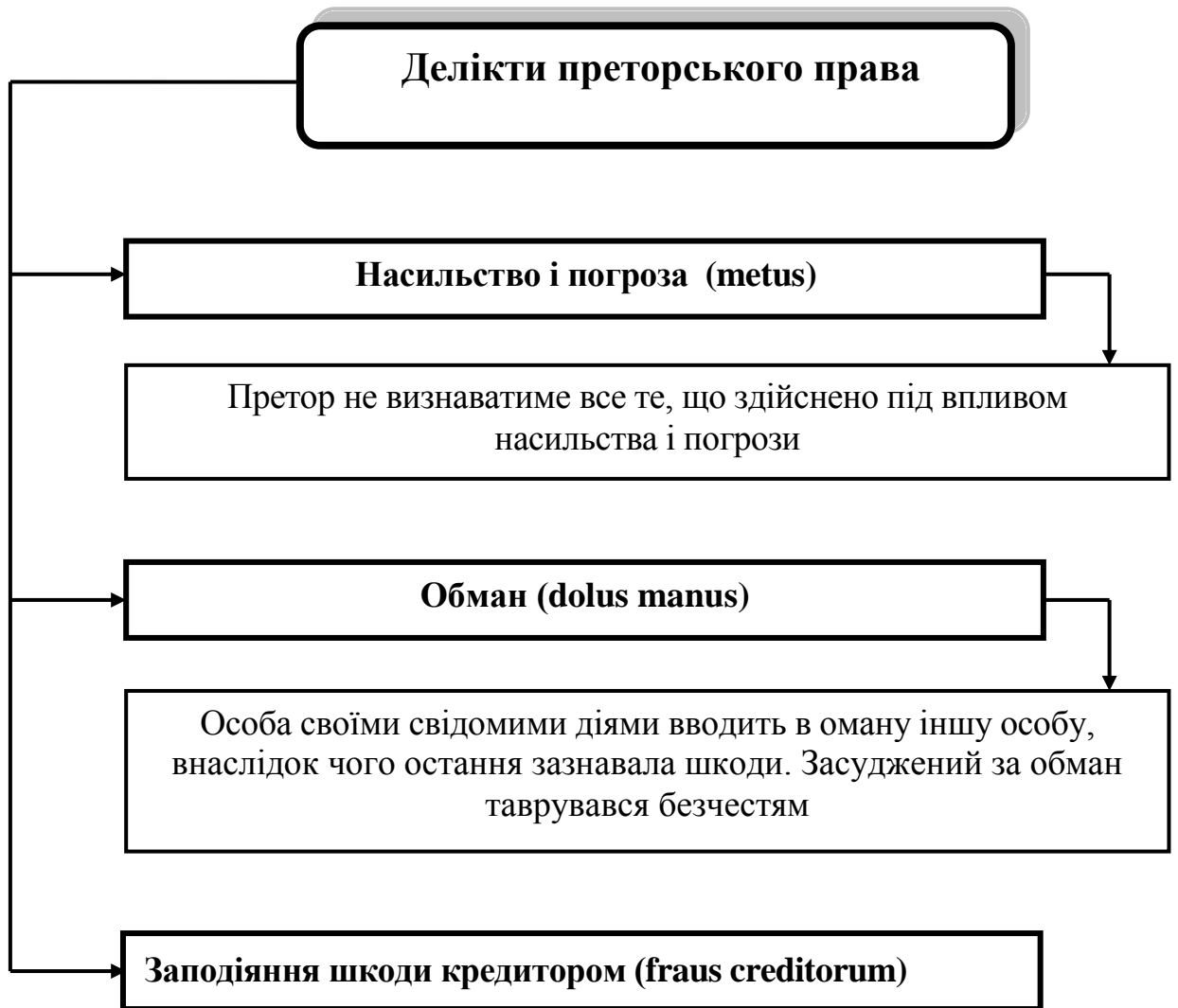

Ваза Митридада

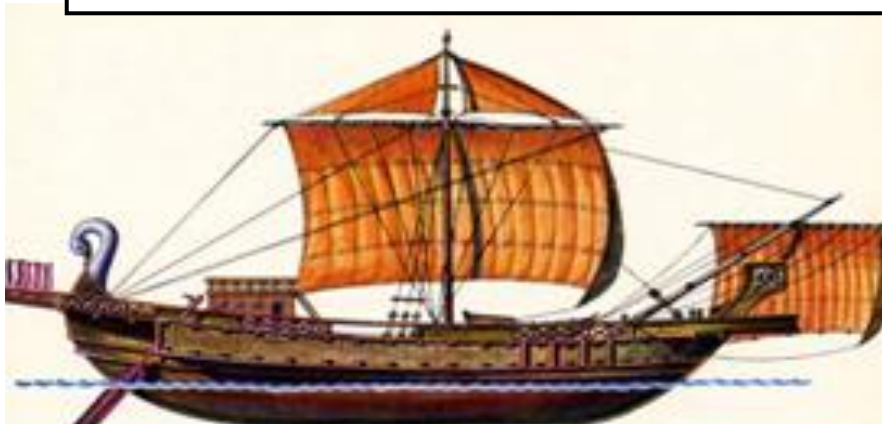

Золоті браслети. VI ст. до н.е.

Різновид тавра

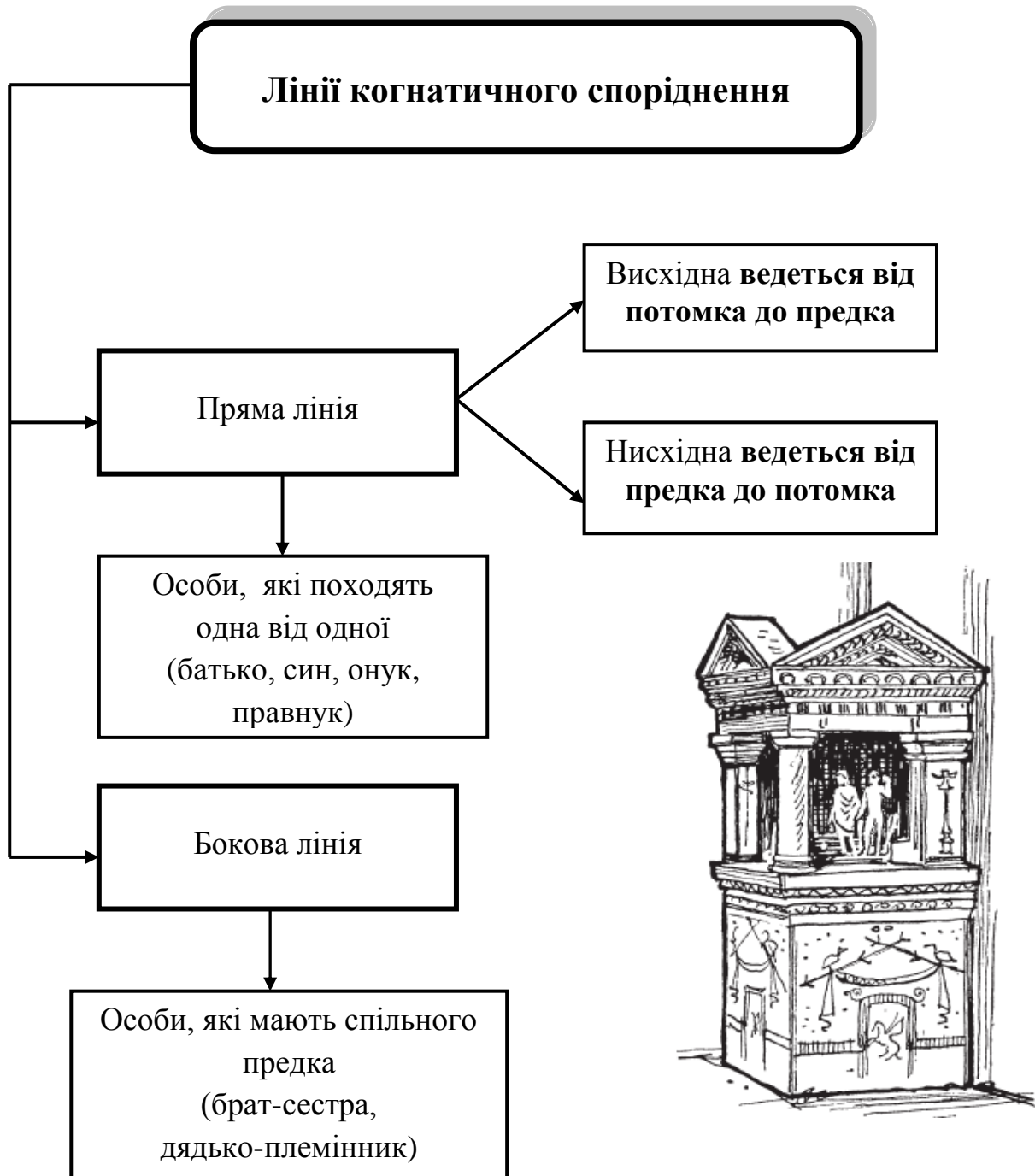
Римський зерновоз. 50 р.

СІМЕЙНЕ ПРАВО

📖 Структура римської сім'ї зумовила поділ громадян за їх сімейним станом на *самостійних і підвладних*, на осіб *власного права* – *persona sui juris* і на осіб *чужого права* – *persona alieni juris*. Самостійним був лише *домовладика*, який володів власними правами. Усі інші члени сім'ї були особами чужих прав.

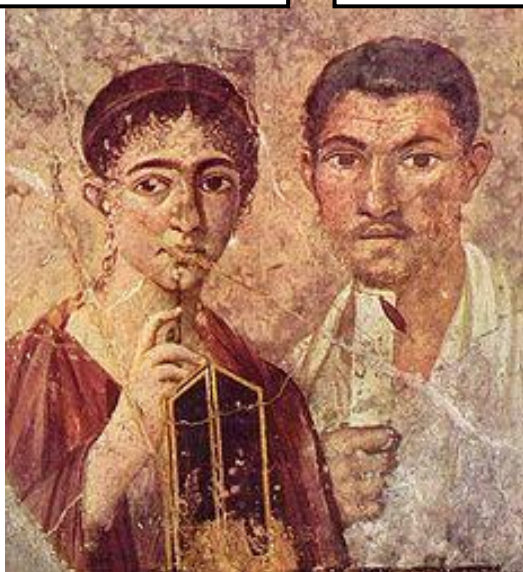
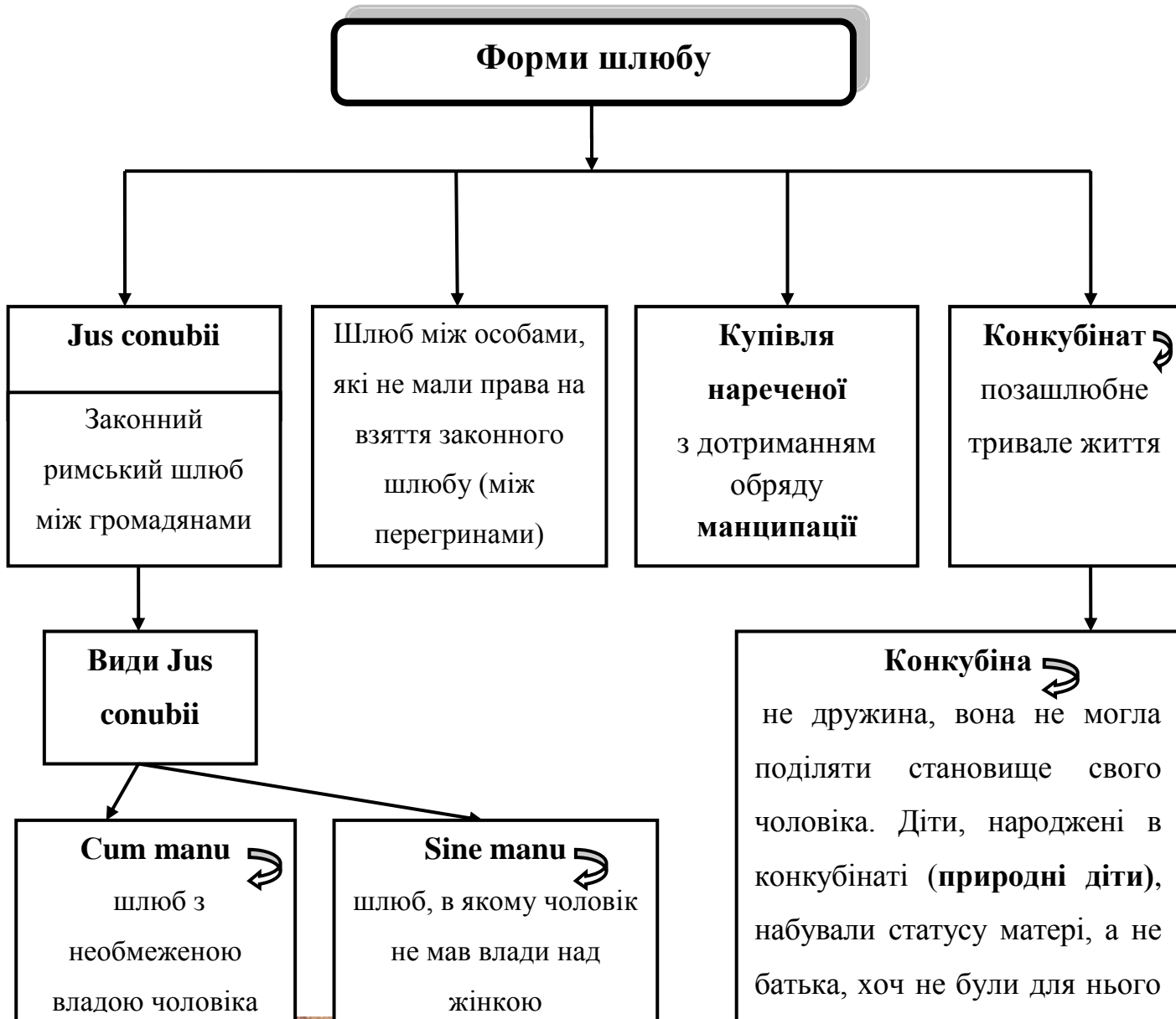
Агнатами називалися особи, які були *підвладними домовладці*, а саме: *дружина, і діти, онуки, онучки і правнуки домовладки*, але тільки по чоловічій лінії. Такі ж особи по жіночій лінії не вважалися агнатами і перебували лише в кровному спорідненні. *Агнатами* були взяті в кабалу вільні люди (боржники), куплені у бідняків діти, раби. Агнати могли бути пов'язані між собою і кровними зв'язками, але юридичне значення мало лише підпорядкування владі домовладки.

Вівтар із зображенням шлюбного обряду

 Від родинної спорідненості слід відрізнити свояцтво. Свояцтво – це відносини між чоловіком і родичами жінки, і, навпаки, між жінкою та родичами чоловіка, а також між родинами і жінки, і чоловіка. Ступені родинності й свояцтва мали значення у випадках спадкування і вступу в шлюб. Римське право не допускало шлюбу між близькими родичами. Така заборона поширювалася і на близькі ступені свояцтва.

ШЛЮБ ТА ЙОГО ВИДИ

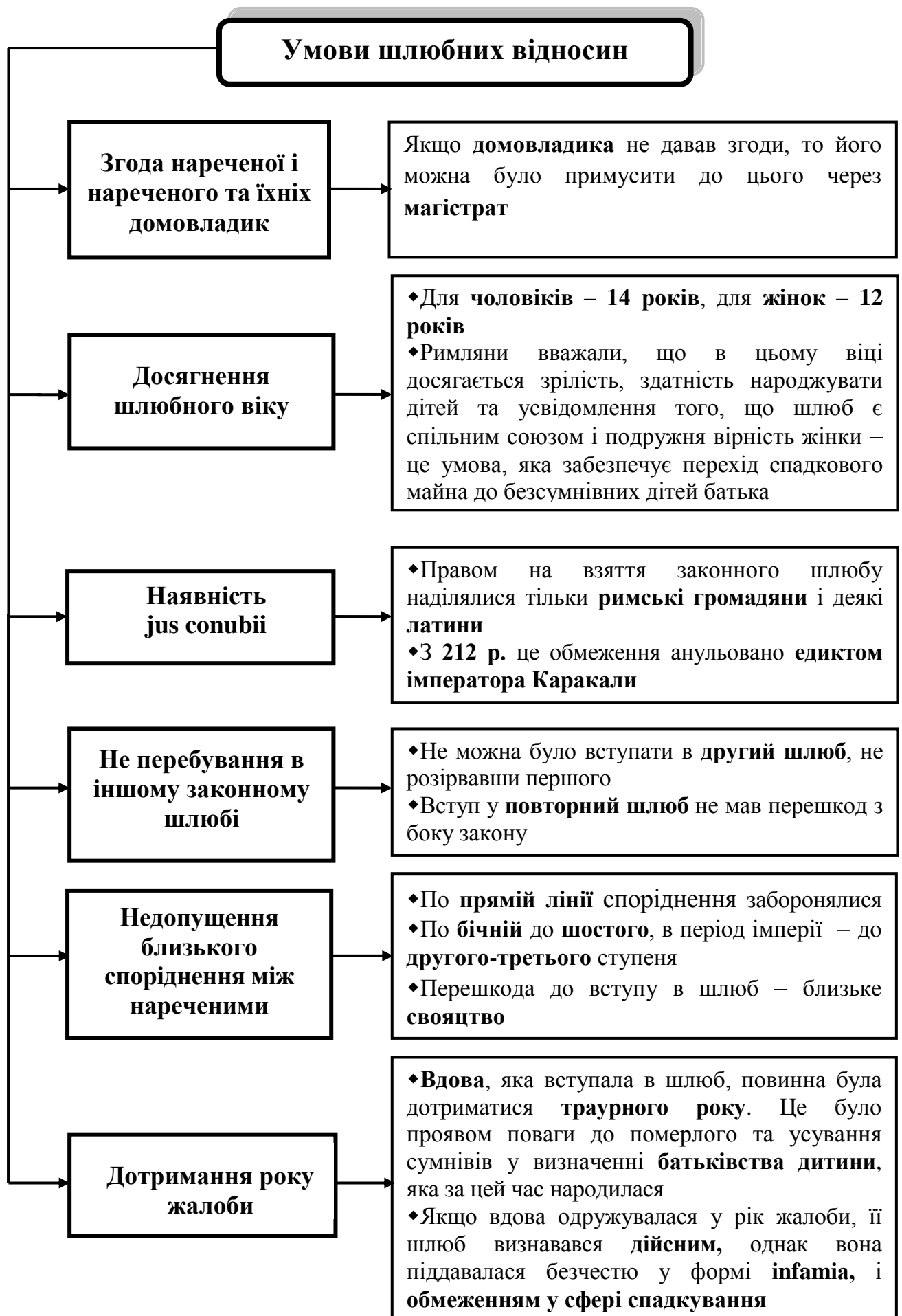

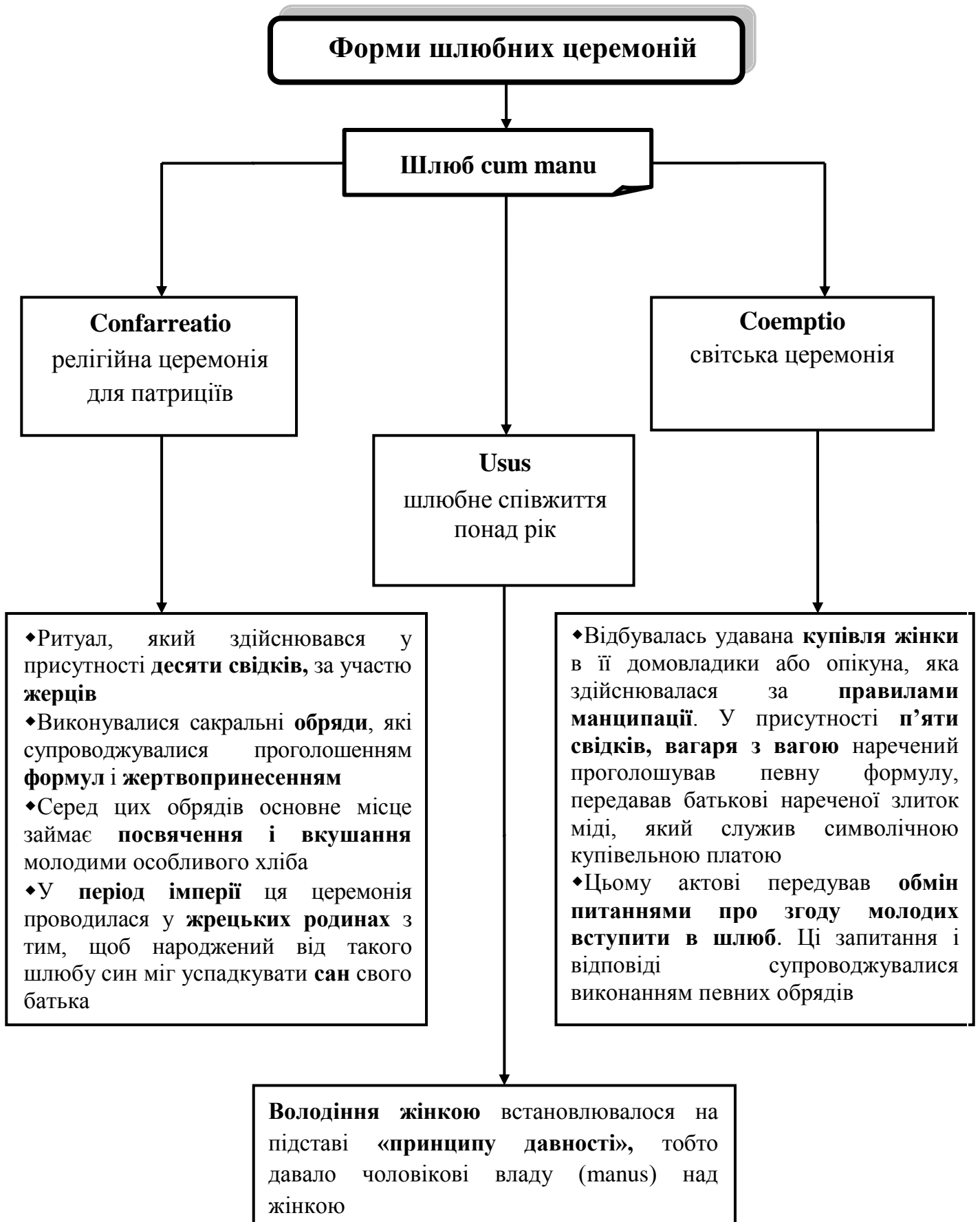
Шлюб – це союз чоловіка і жінки, поєднання всього життя, спільність божого і людського права

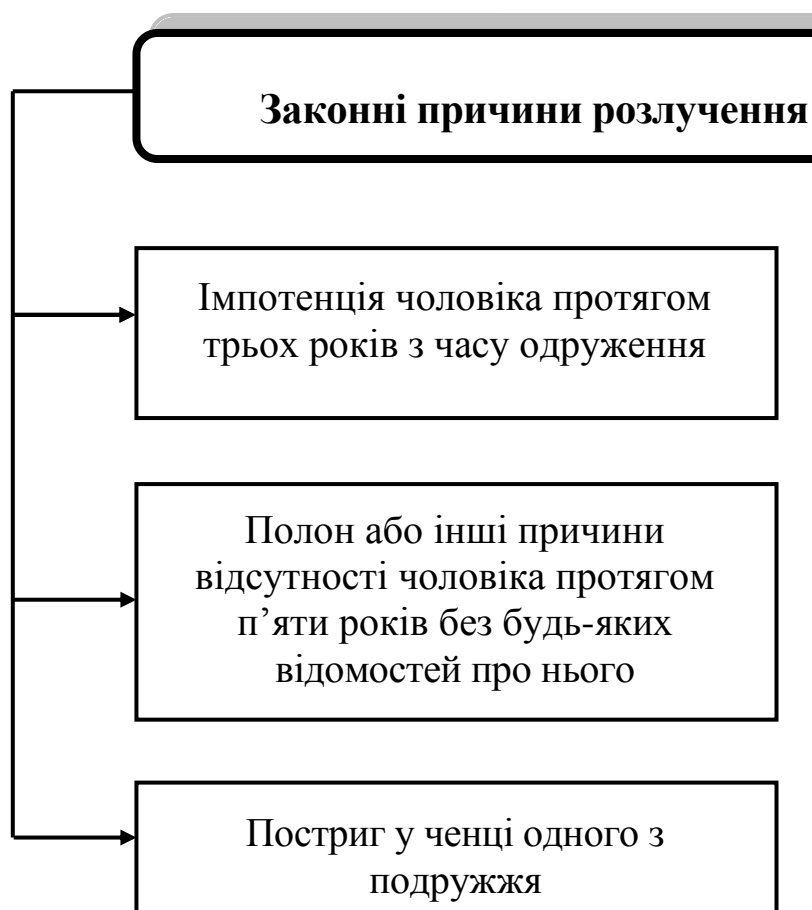
Модестін

*Портрет сім'ї в Стародавньому Римі. I ст.
Фреска. з Помпеї*

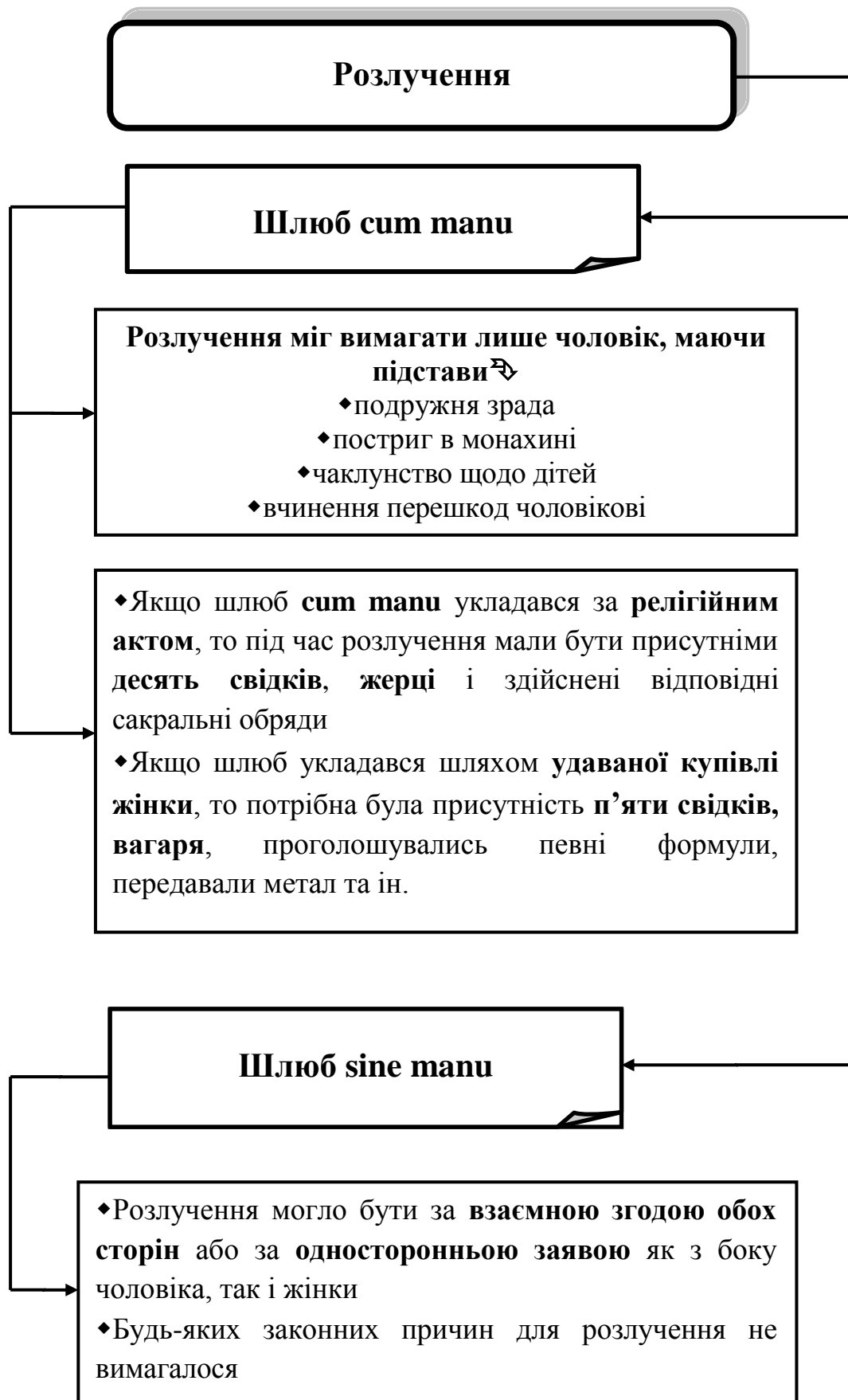
УМОВИ ВСТУПУ В ШЛЮБ, ПОРЯДОК ЙОГО УКЛАДЕННЯ ТА РОЗІРВАННЯ

Подружжя. Надгробна стела

 Юридична формула розлучення: «*A mensa et toro*» (від стола і ложа відлучити).

ОСОБИСТІ ТА МАЙНОВІ ВІДНОСИНИ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ

Подарунок donatio

Звичай перед шлюбом робити подарунки з боку родини чоловіка для створення економічної основи сім'ї

В інтересах рівності і справедливості в майнових відносинах між подружжям цей подарунок робився під час шлюбу

Батько чоловіка був зобов'язаний піднести подарунок так само, як батько жінки давати придане

Вартість подарунку повинна дорівнювати вартості приданого

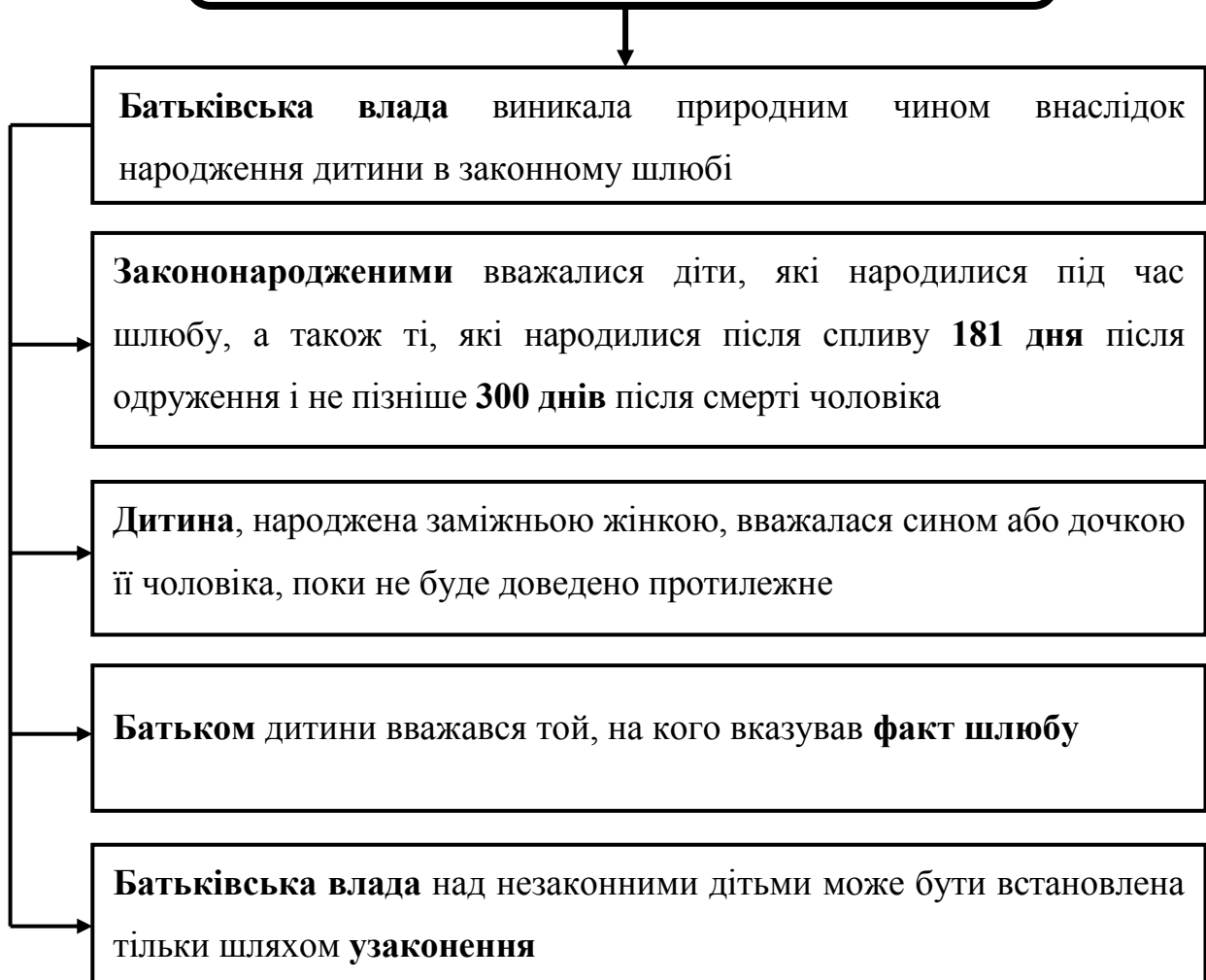
Одержання подарунку на випадок розлучення з вини чоловіка була встановлена заборона відчуження подарунку

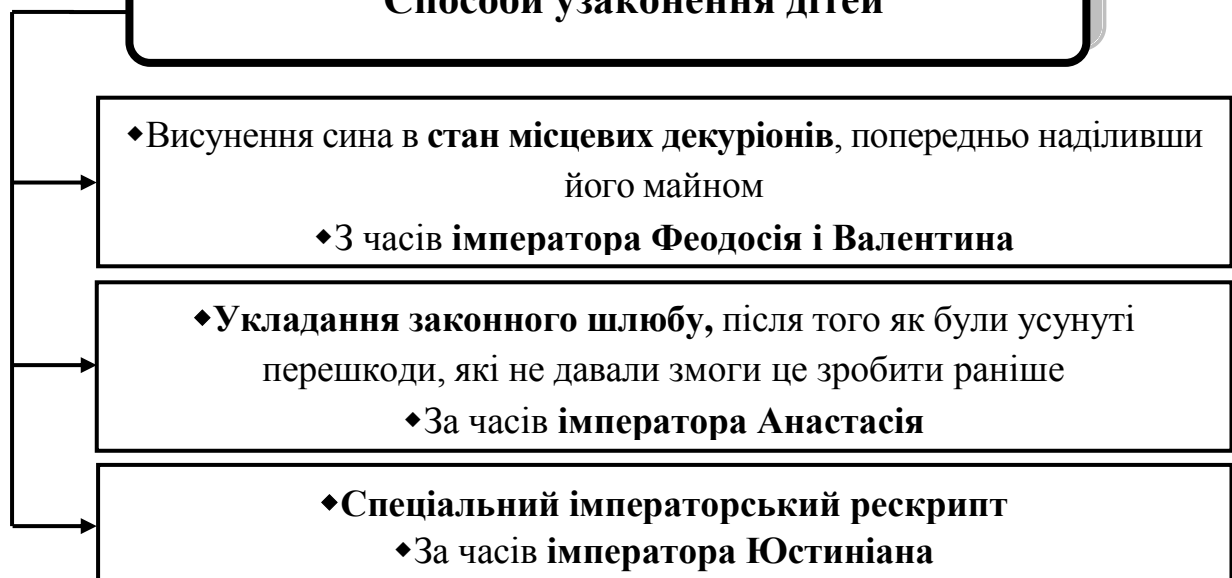
Весільна церемонія

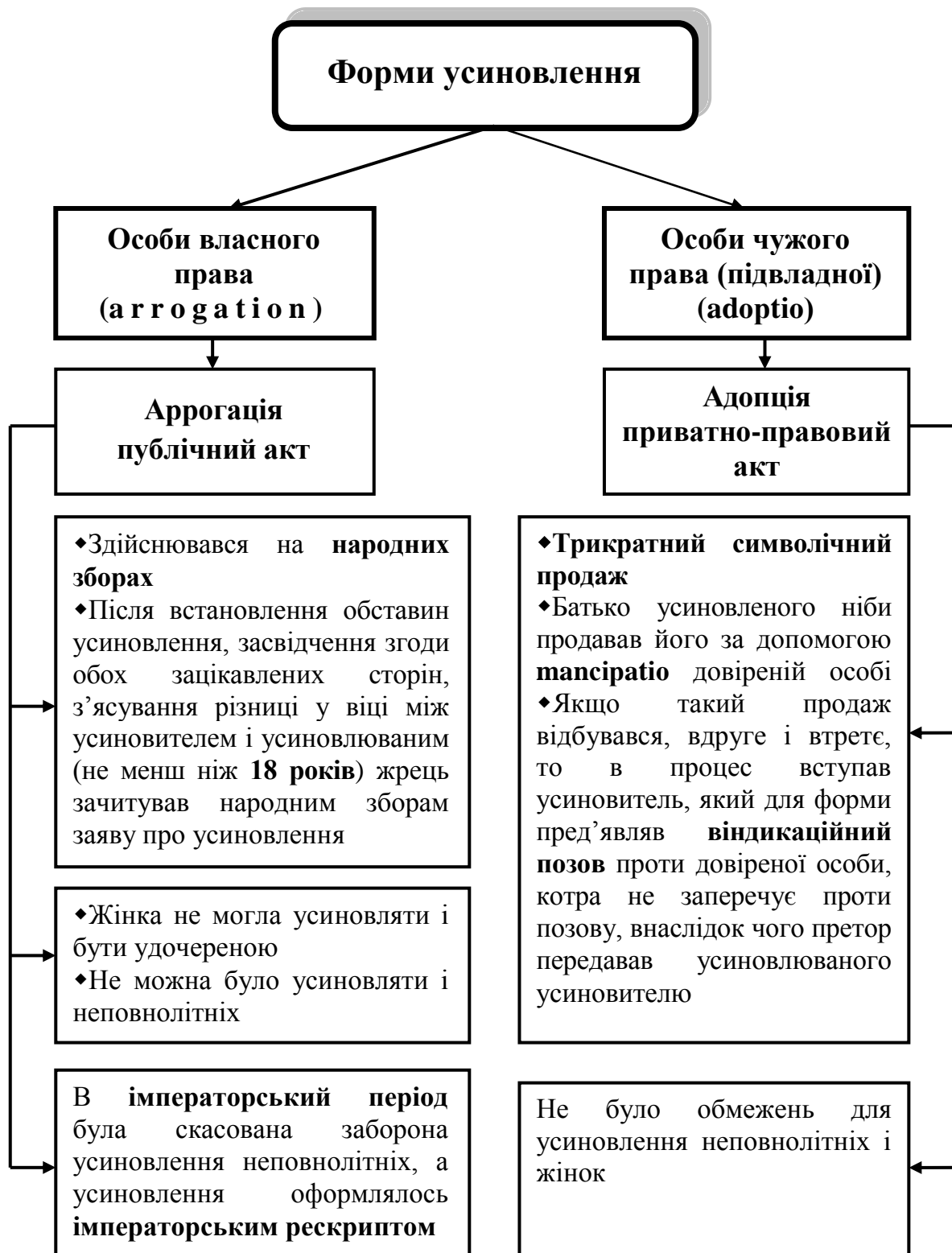
ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ МІЖ БАТЬКАМИ І ДІТЬМИ

Взаємовідносини між батьками і дітьми

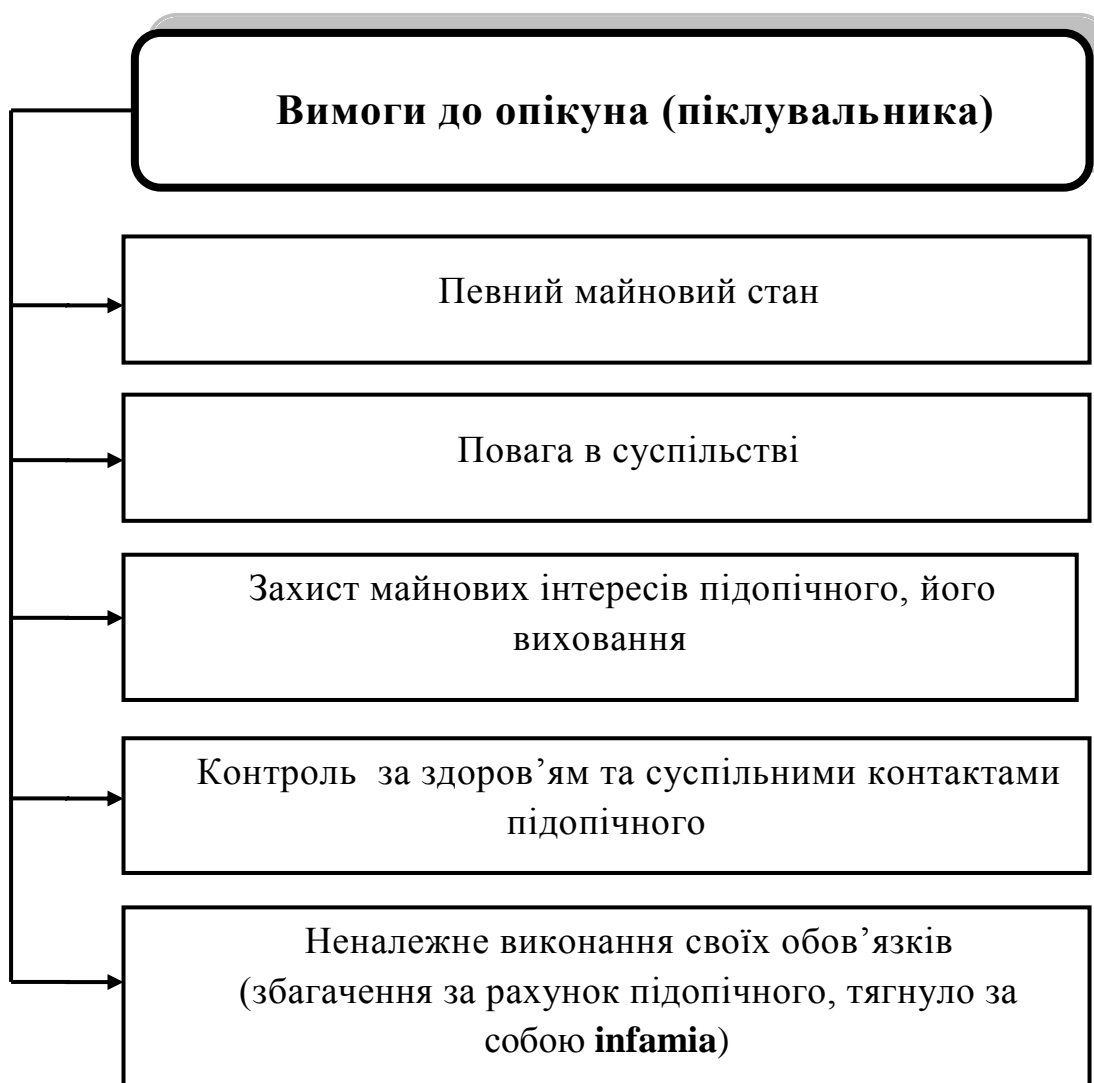
Способи узаконення дітей

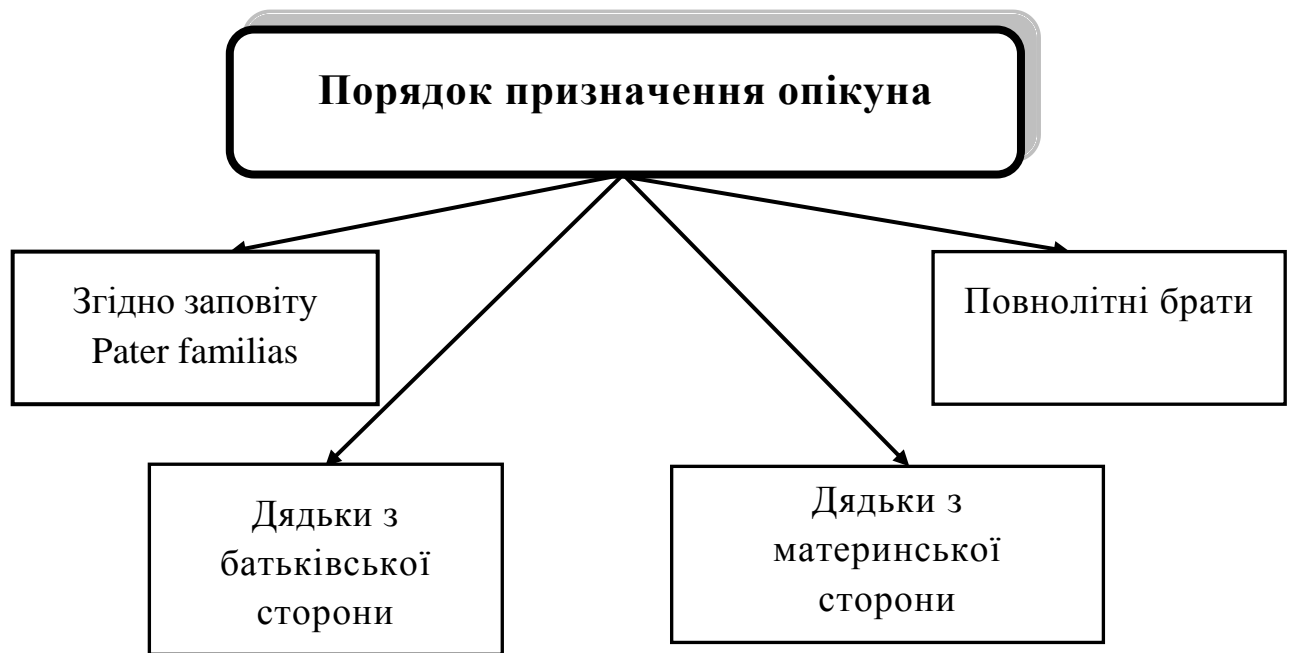

 Існувала форма *emancipatio* – звільнення сина самим батьком. *Emancipatio* здійснювалася за допомогою *триразового продажу сина*, в результаті чого він здобував волю і ставав *persona sui juris*, набував господарської самостійності, однак втрачав усі спадкові права стосовно своєї сім'ї. Це обмеження мало місце в часи існування агнатичної сім'ї і було анульовано в імператорський період.

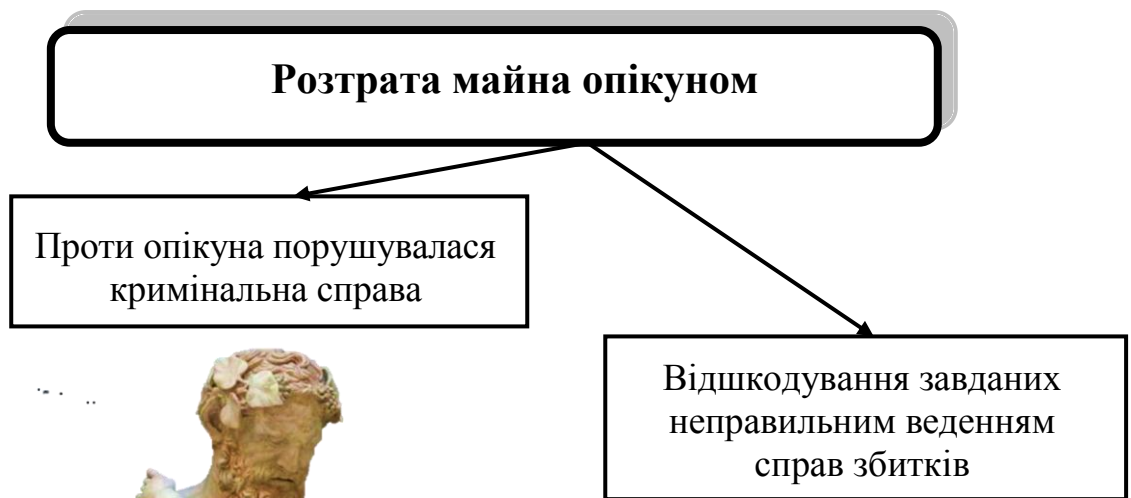
ОПІКА І ПІКЛУВАННЯ

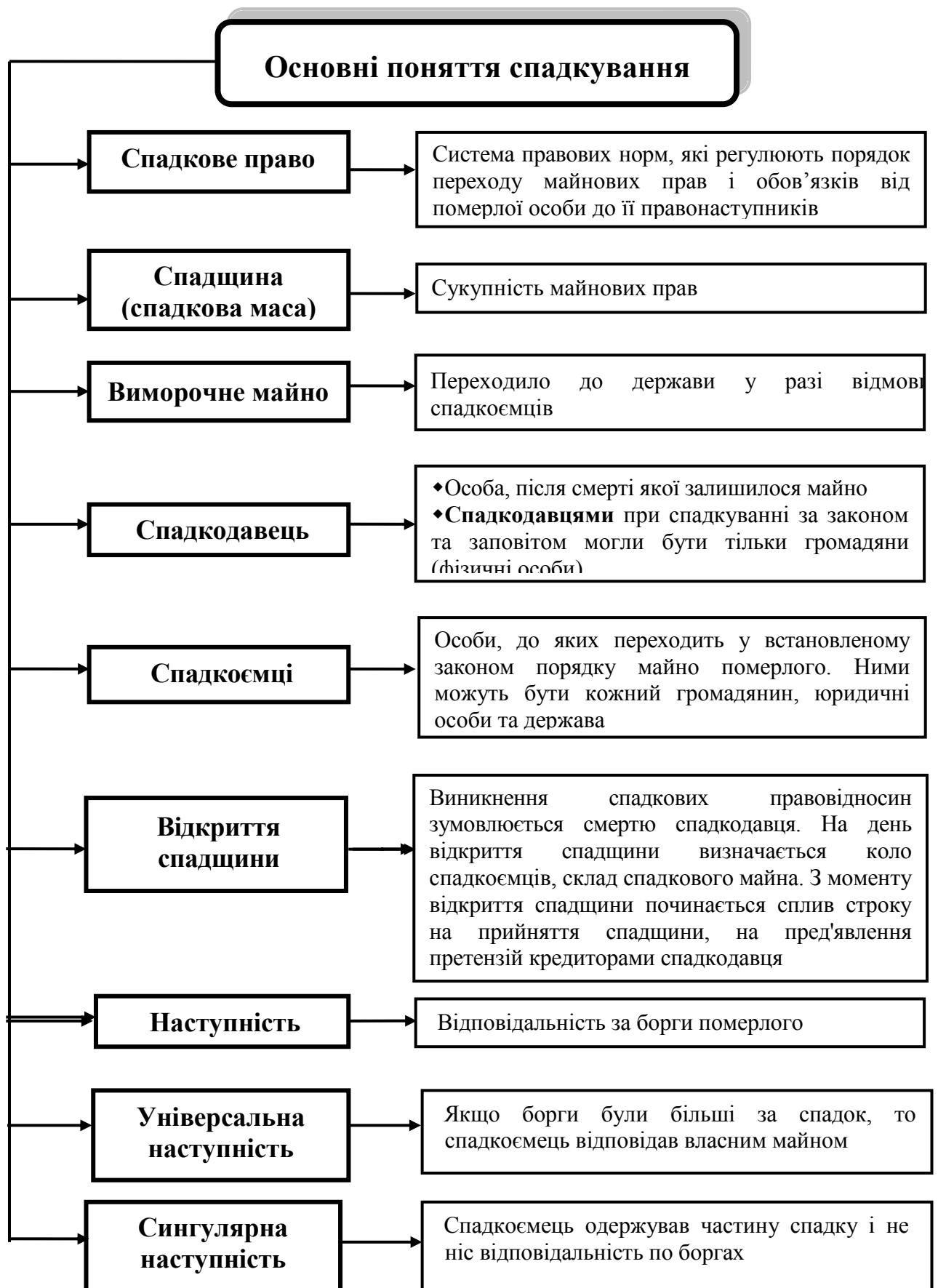

*Сини Агріппи і Юлії:
Луцій і Гай*

Правила спадкування

Спадкування за заповітом виключало спадкування за законом, але поступалося місцем необхідному спадкуванню

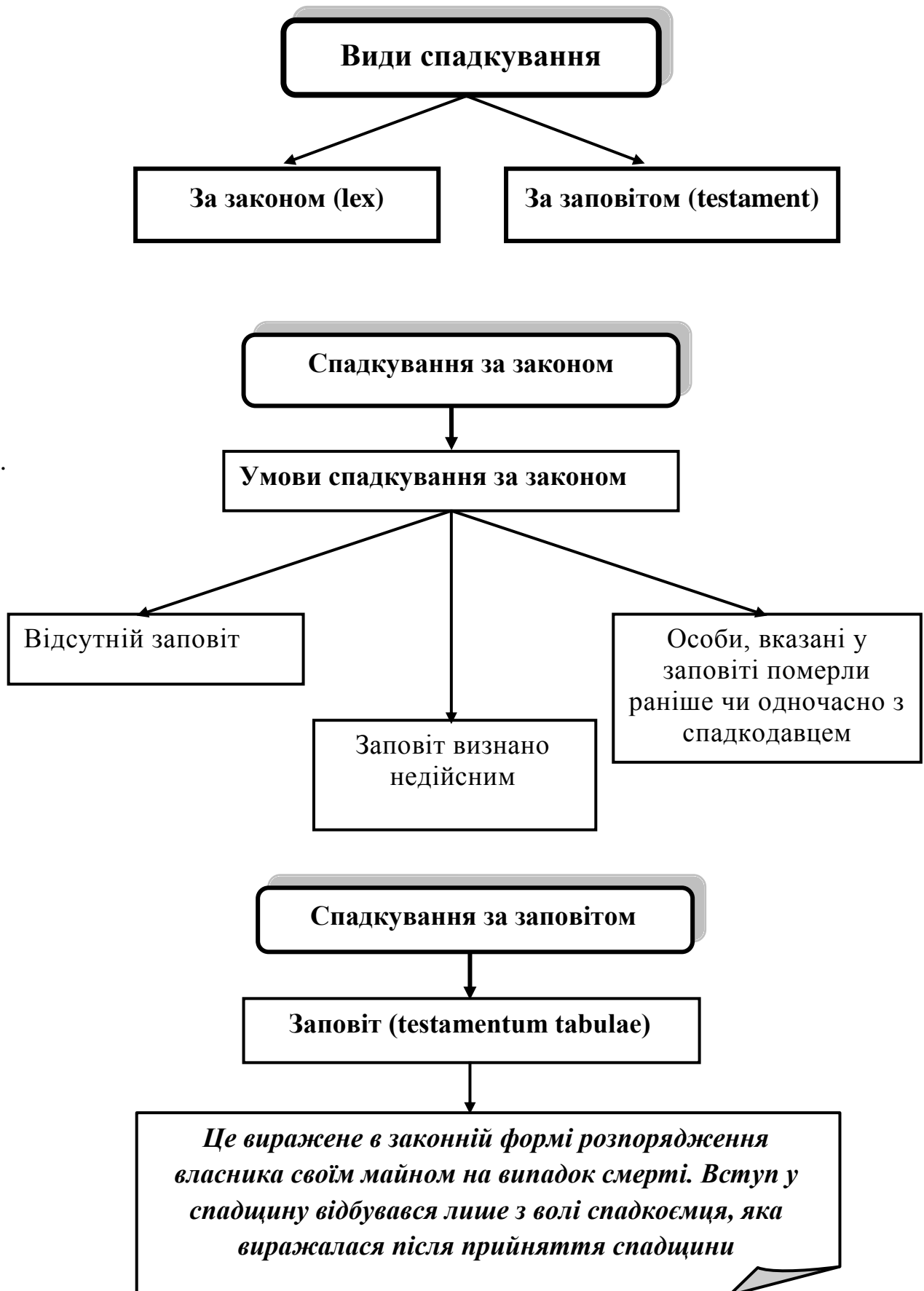
Спадкування за законом могло поєднуватися з необхідним успадкуванням

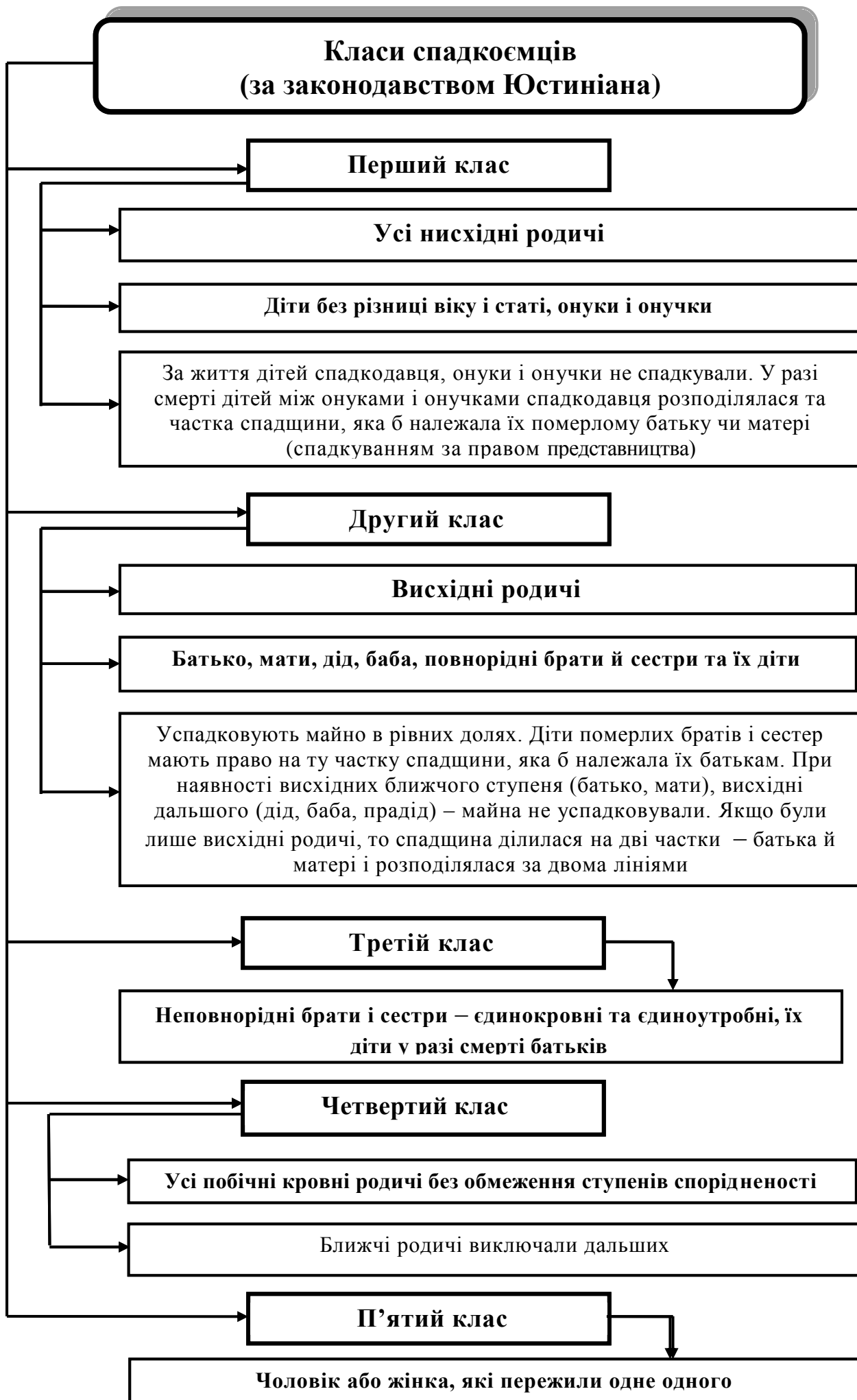
Якщо один або кілька призначених за заповітом спадкоємців відмовлялися від своєї частки, вона розподілялася серед інших спадкоємців за заповітом

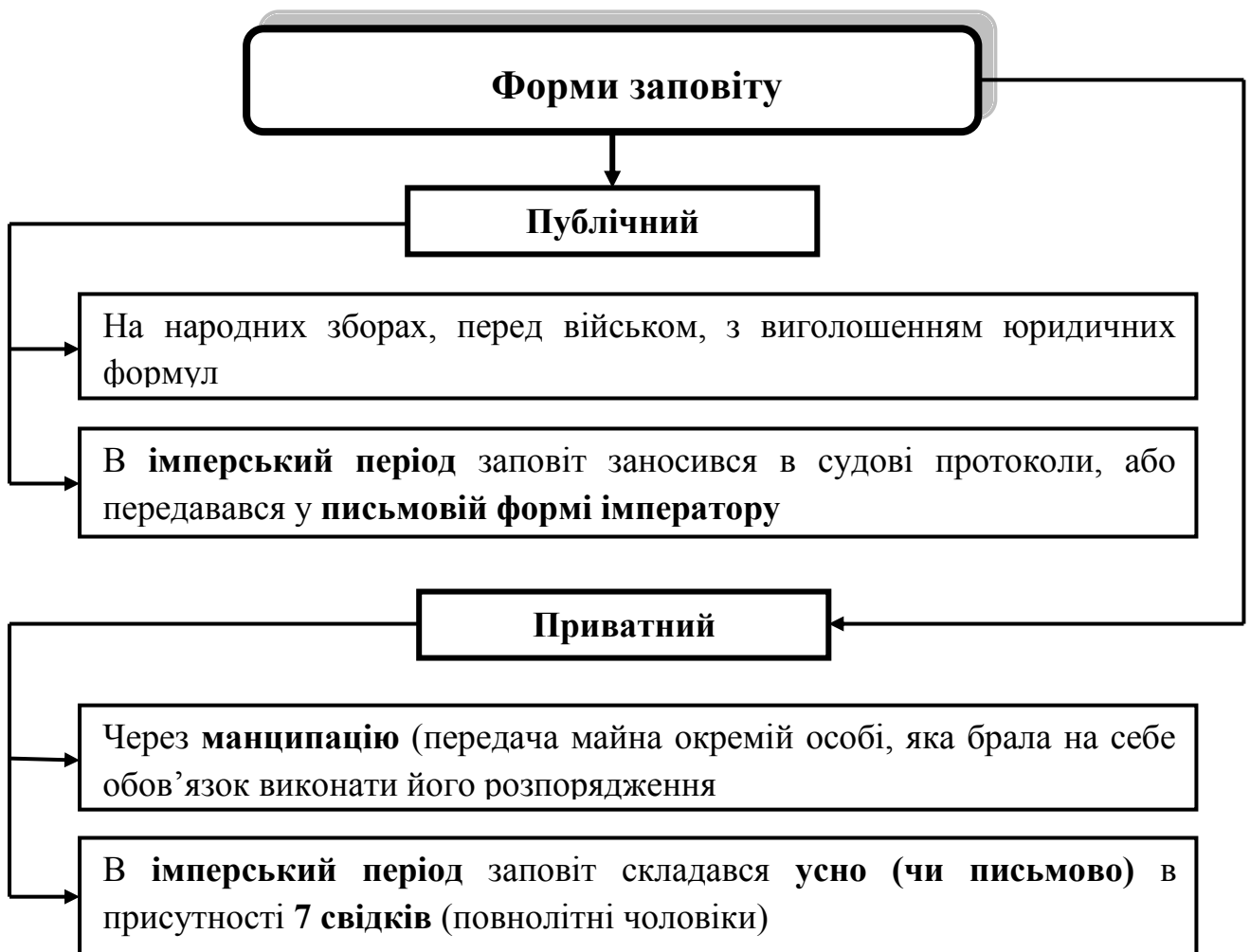
Якщо заповітом передавалася лише частина майна, то й решта спадщини передавалася спадкоємцю за заповітом, а успадкування за законом відхилялося

Помпейська фреска

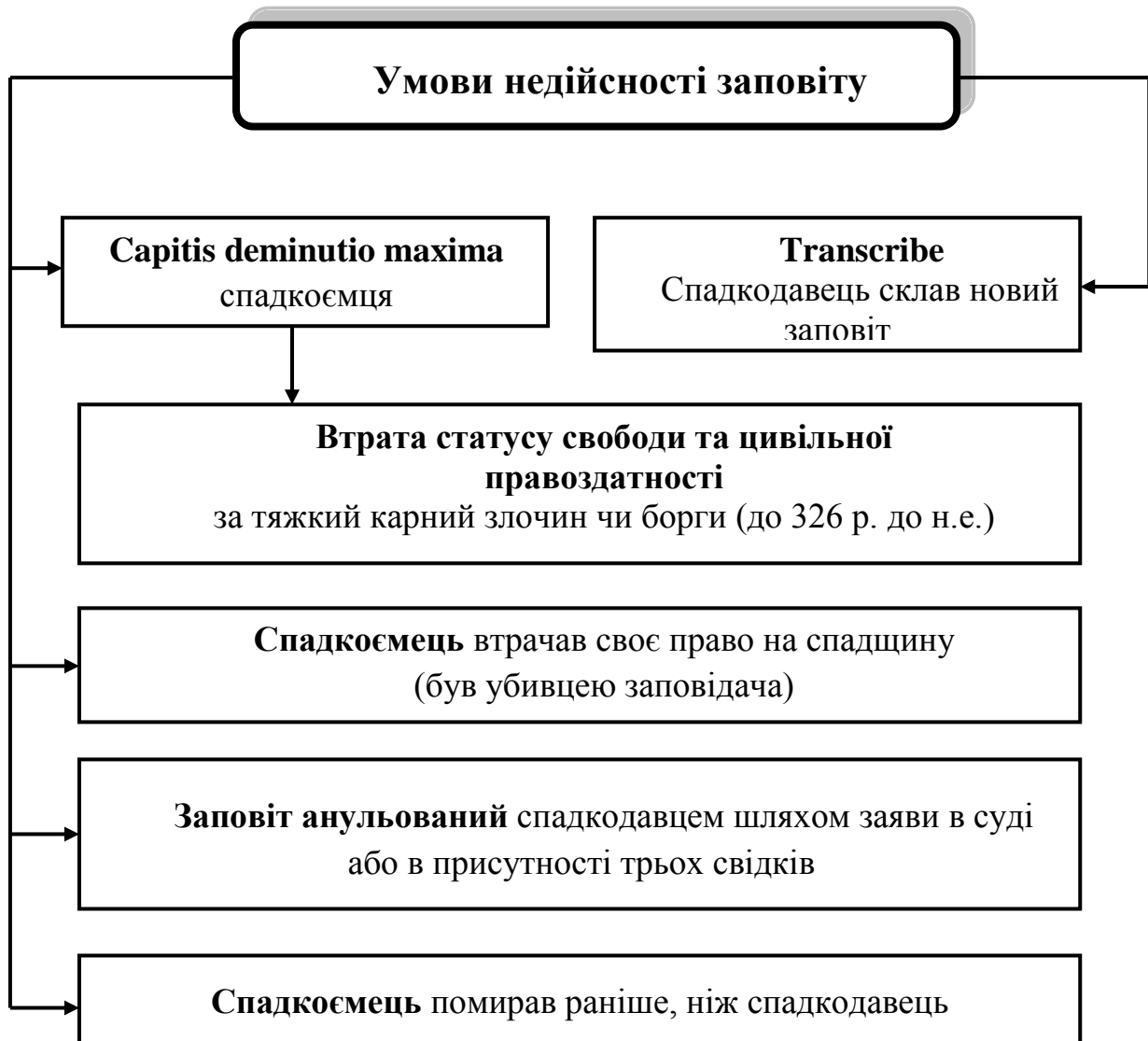

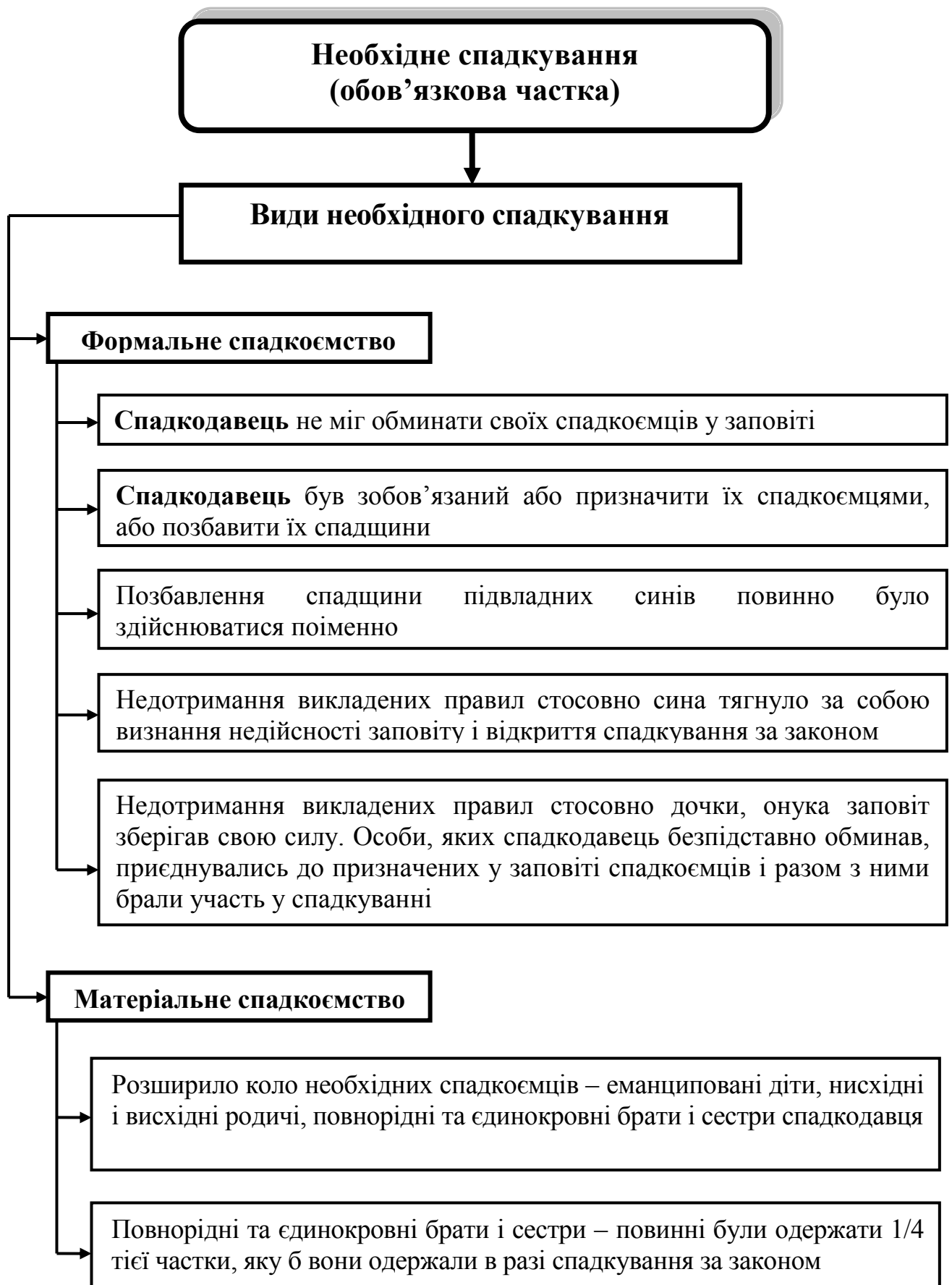
The Severan Tondo, showing Septimius Severus and his sons

Останнє прощання. Луер

 Отже, була створена обов'язкова частка спадщини, як важливий елемент сучасного спадкового права.

ПРИЙНЯТТЯ СПАДЩИНИ

Для прийняття спадщини вимагалася здатність покликаних спадкоємців прийняти спадщину та їх певне волевиявлення. Таким волевиявленням виступала **відповідна заява або вступ** у фактичне володіння. В імператорський період заява про вступ у спадщину могла відбуватися у довільній формі, **при свідках**. Після прийняття спадщини спадкоємець відповідав по усіх боргах померлого

Виморочне майно – майно, яке переходило у власність держави (в період пізньої Республіки) або церкви чи муніципальному сенату (в період Імперії)

Ознаки спадкування за правом представництва

Спадкування за правом представництва
поставало тільки у випадку спадкування за законом

Спадкування за правом представництва
поставало, якщо спадкоємець помирає до відкриття спадщини

Спадкова частка померлого спадкоємця передавалася конкретно вказаним у законі особам → онукам, племінникам або дідові і бабі спадкодавця

Ознаки спадкової трансмісії

Спадкова трансмісія
має місце в разі спадкування за законом та за заповітом

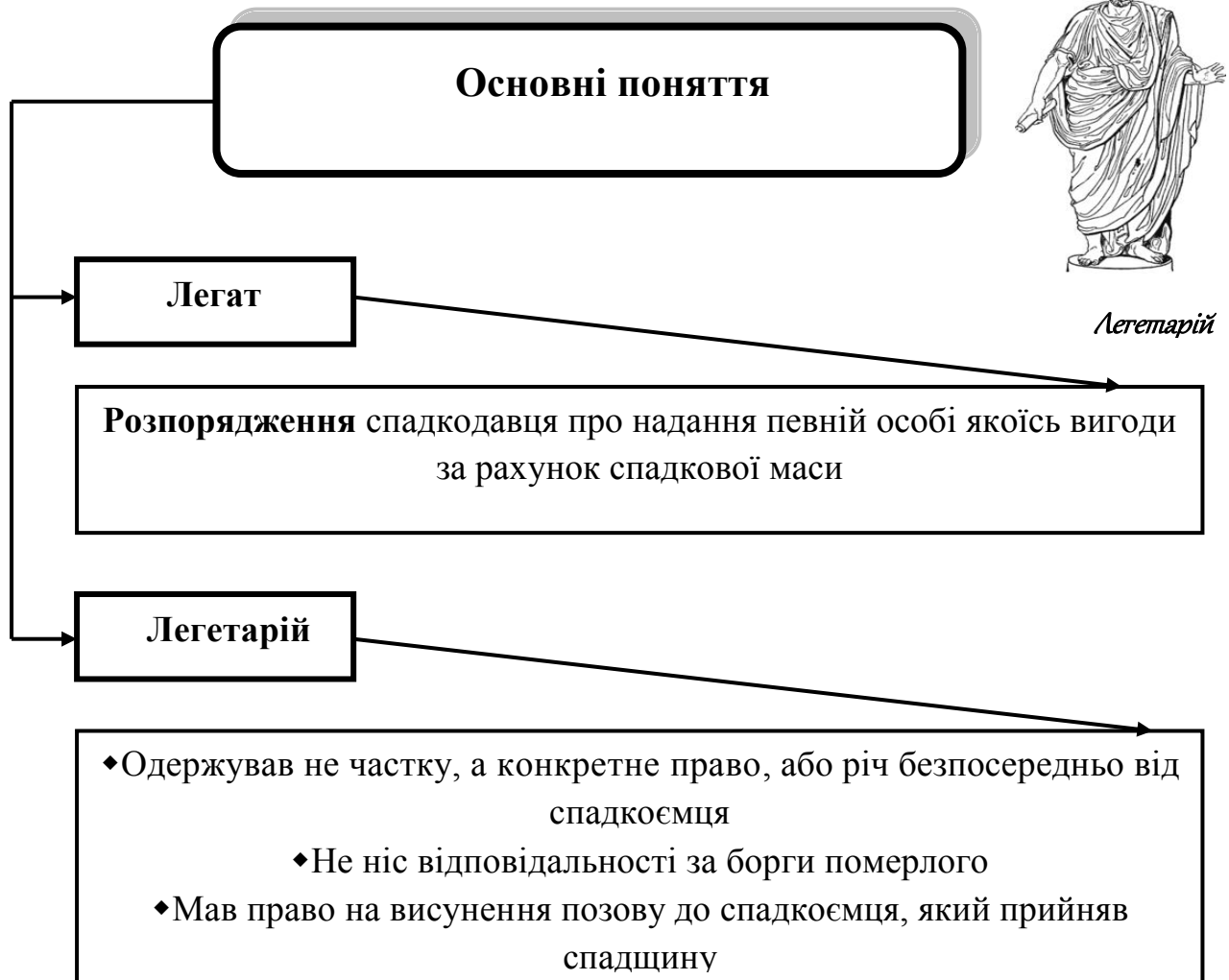
Спадкова трансмісія
буває тоді, коли закликаний до спадщини спадкоємець помирає після відкриття спадщини, однак до її прийняття

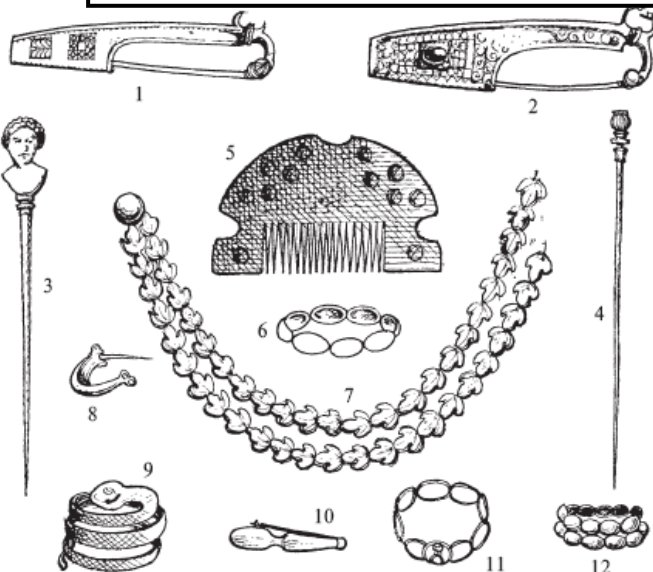
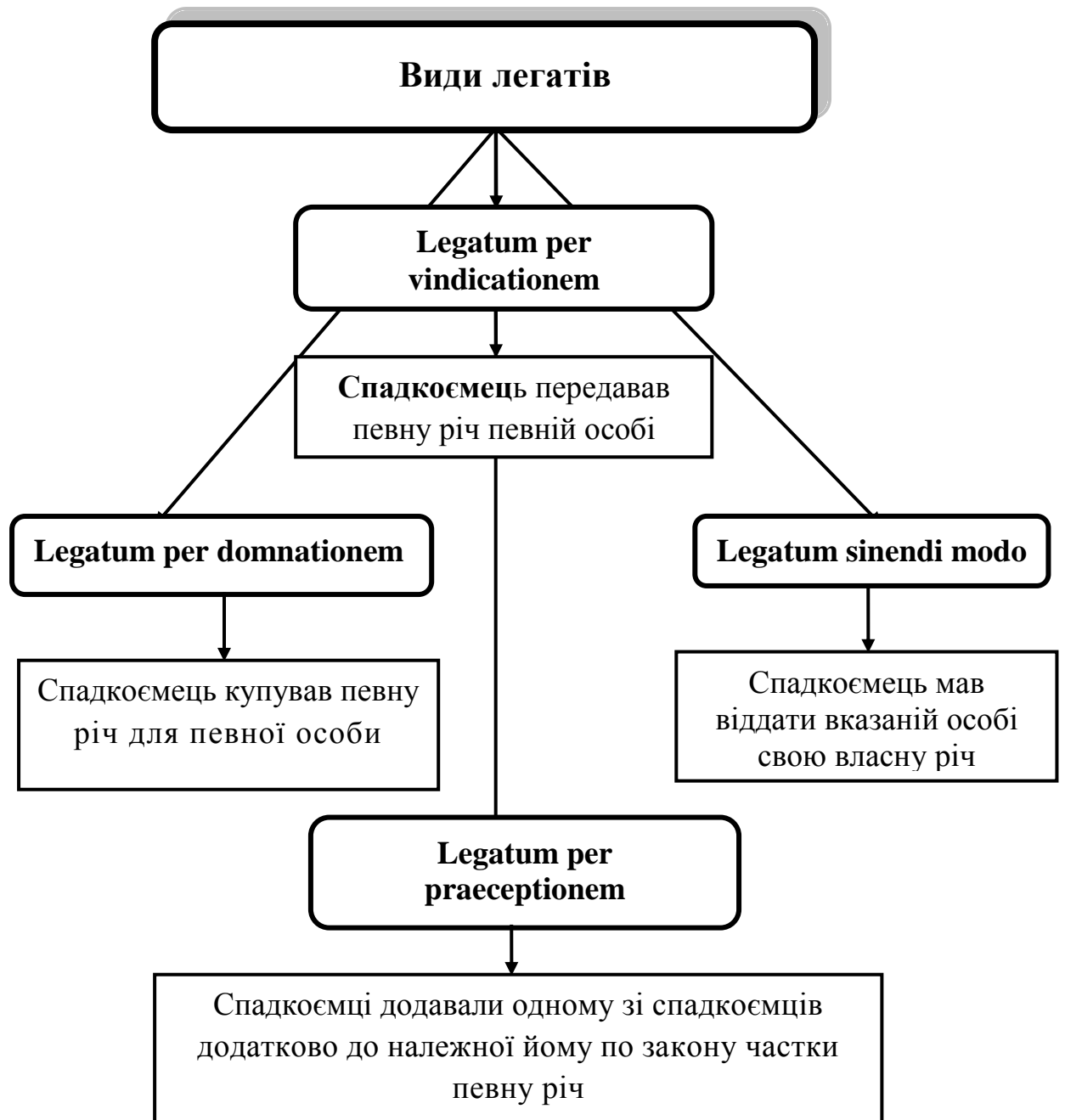
Спадкова трансмісія
право на прийняття частки, яка належить померлому, переходить до його спадкоємців

ЛЕГАТИ І ФІДЕІКОМІСИ

☞ **Спадкодавець** не мав спадкоємця, якому міг би в усьому довіряти, але мав суттєві борги – юридичні та моральні зобов'язання, і бажав розрахуватися з кредиторами.

Відкупник – особа, якій заповідач фіктивно передавав майно з тим, щоб він після смерті провів усі виплати по заповіту

Дорогоцінні прикраси:

- 1, 2 - шпильки;
- 3, 4 - шпильки зі слонової кістки,
- 5 - візерунчастий гребінь;
- 6, 9, 11, 12 - браслети;
- 7 - намисто;
- 8, 10 - сережки

Фідеїкоміс

Неформальне прохання особи, яка помирала, до спадкоємця передати щось іншій особі. Таке прохання з юридичного погляду для спадкоємця було не обов'язковим, а лише справою його совісті

Фідеїкоміс покладався на спадкоємця як за заповітом, так і за законом, міг бути зроблений до і після заповіту у вигляді доповнення

Універсальний фідеїкоміс – відпис всієї спадщини

Фідеїкоміс складався у письмовій формі на ім'я спадкоємця

Фідеїкомісарій мав право вимагати від спадкоємця видачі спадщини, який ніс відповідальність і за борги спадкодавця

Якщо **спадкоємець** переуступив спадщину фідеїкомісарію, то він не відповідав за борги **спадкодавця**. Обов'язок сплатити борги припадав на **фідеїкомісарія**. Внаслідок цього фідеїкомісарій ставав **універсальним наступником**

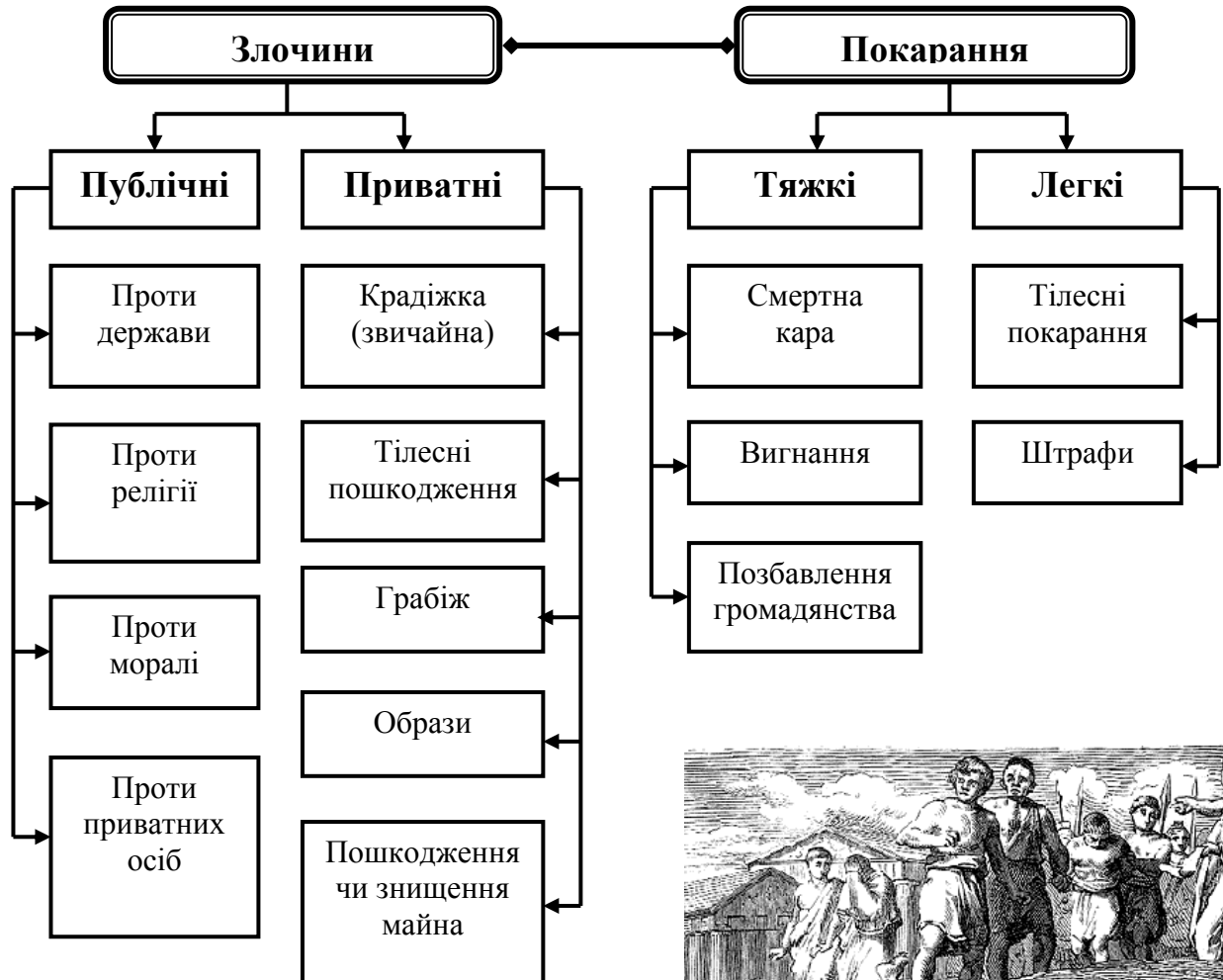
Фідеїкомісарій залежав від спадкоємця, оскільки він міг зруйнувати все право фідеїкомісарія у разі відмови від прийняття спадщини, бо разом з падінням заповіту відпадав і **фідеїкоміс**

Фідуціарний спадкоємець (той, що отримав спадщину на довір'ї) не відповідав за борги спадкодавця, вони переходили до **фідеїкомісарія** (третьої особи, яка де-факто отримала активи спадщини)

Фідуціарний спадкоємець (закон Фальціарія), у разі прийняття спадщини, отримував право на її четверту частину (**quarta**). У випадку відмови від прийняття **спадщини**, його змушували її прийняти по закону, але уже без виділення **quarta**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В ПЕРІОД РЕСПУБЛІКИ

Види злочинів та система покарань

Патриції звинуватили Манлія в прагненні до царської влади і за вироком суду він був скинутий з Шарпейської скелі (384 р. до н.е.)

Бестіарії – це політичні ув'язнені, яких віддавали оголеними на розтерзання диким звірам

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО В ПЕРІОД ІМПЕРІЇ

Загальні положення кримінального права

Поняття злочину пов'язувалося з проявом злочинної навмисної чи необережної волі людини

Поняття випадковості (*casus*), вини (*culpa*)

Форми вини:

- ◆ умисел (*dolus*) і необережність (*malus*)
- ◆ Злочини і проступки почали карати, беручи до уваги ступінь вини

Стадії вчинення злочину:

- ◆ Підготовка до злочину
 - ◆ Замах на злочин
 - ◆ Закінчений злочин
- ◆ Покарання були різні, іноді за підготовку до злочину взагалі звільняли від покарання

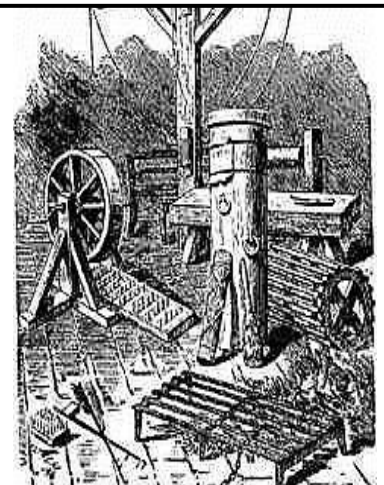
Поняття осудності

- ◆ звільнялися від кримінальної відповідальності малолітні та психічнохворі

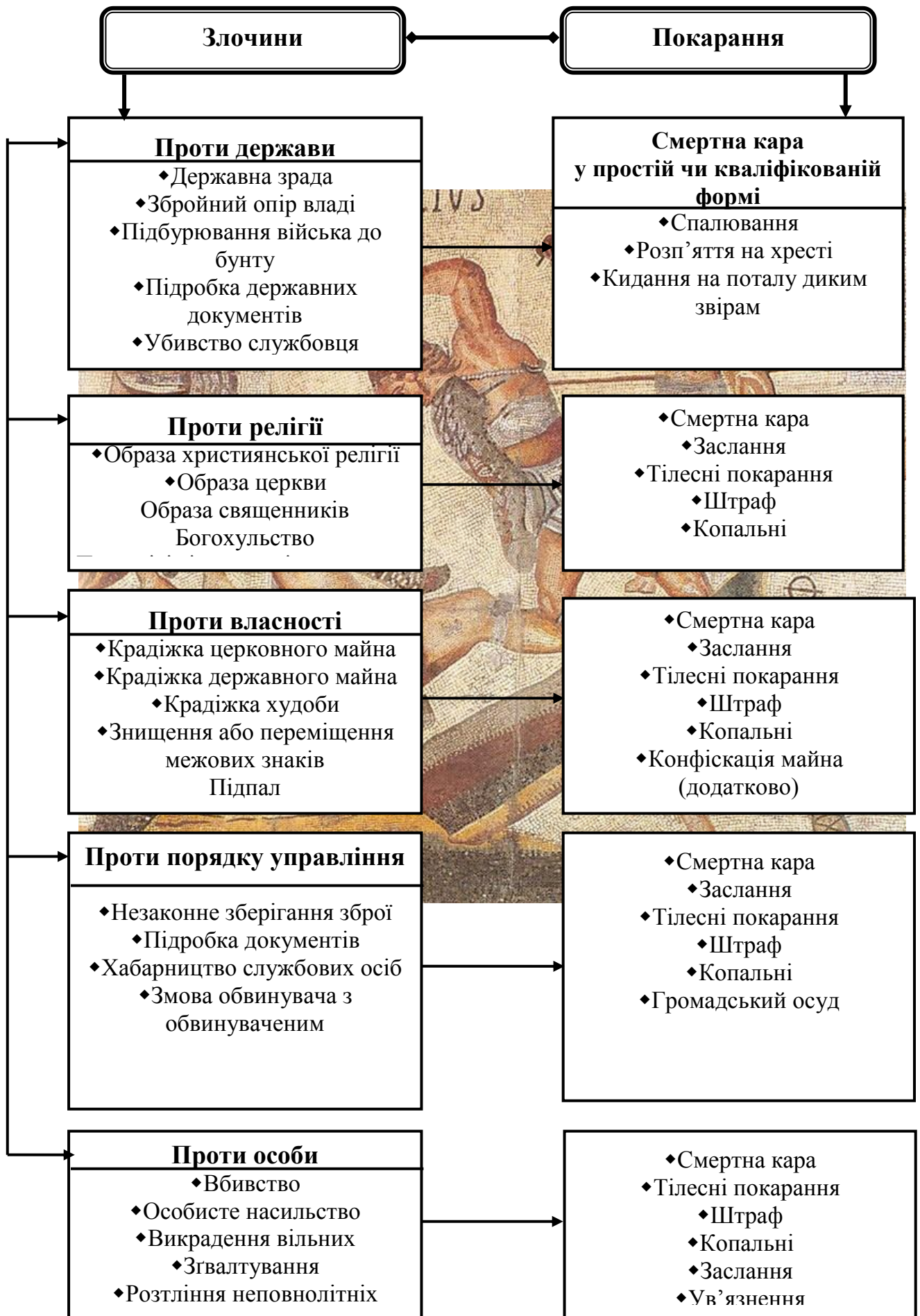
Склад злочину

- ◆ об'єкт
- ◆ об'єктивна сторона
- ◆ суб'єкт
- ◆ суб'єктивна сторона)

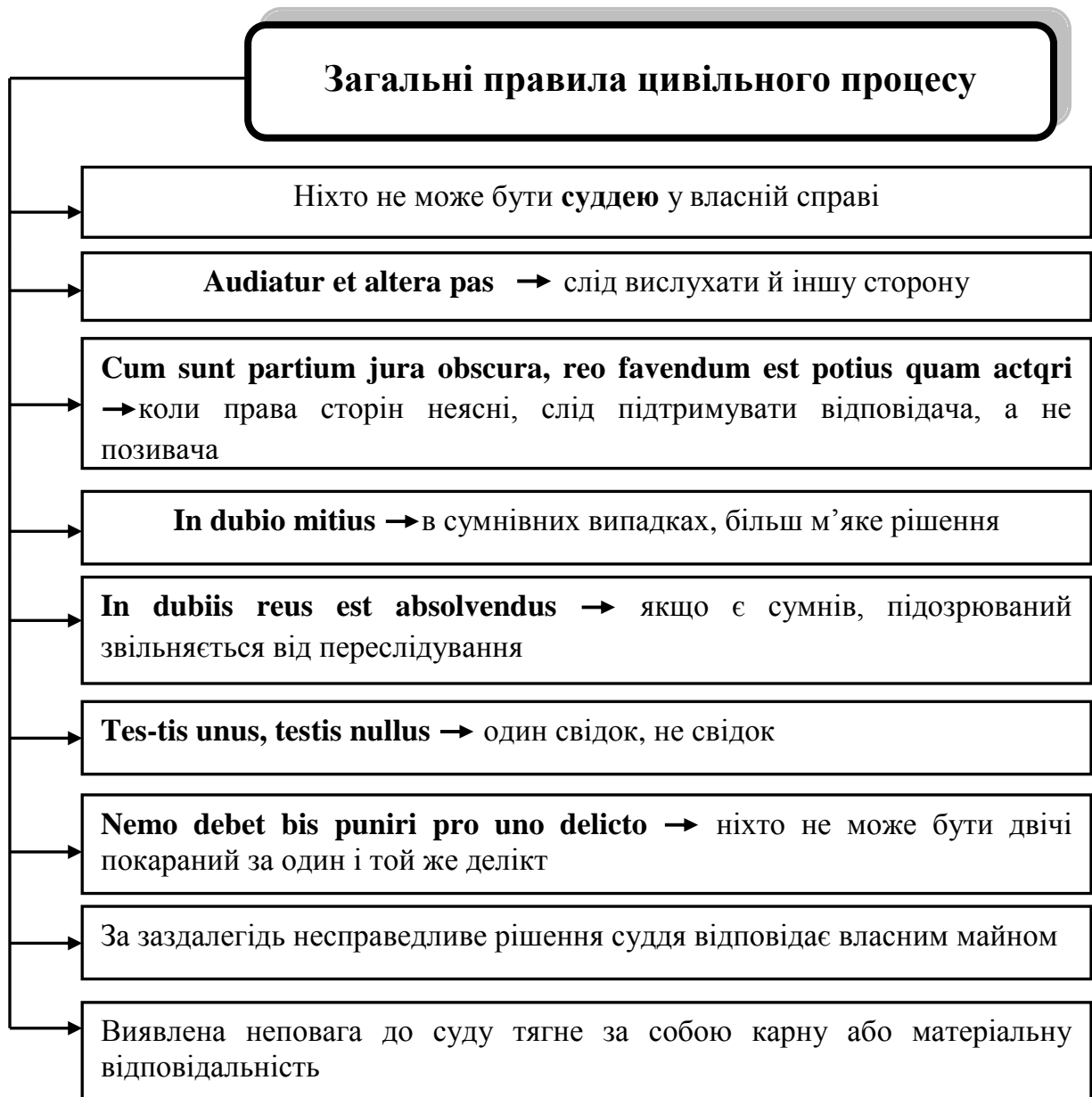
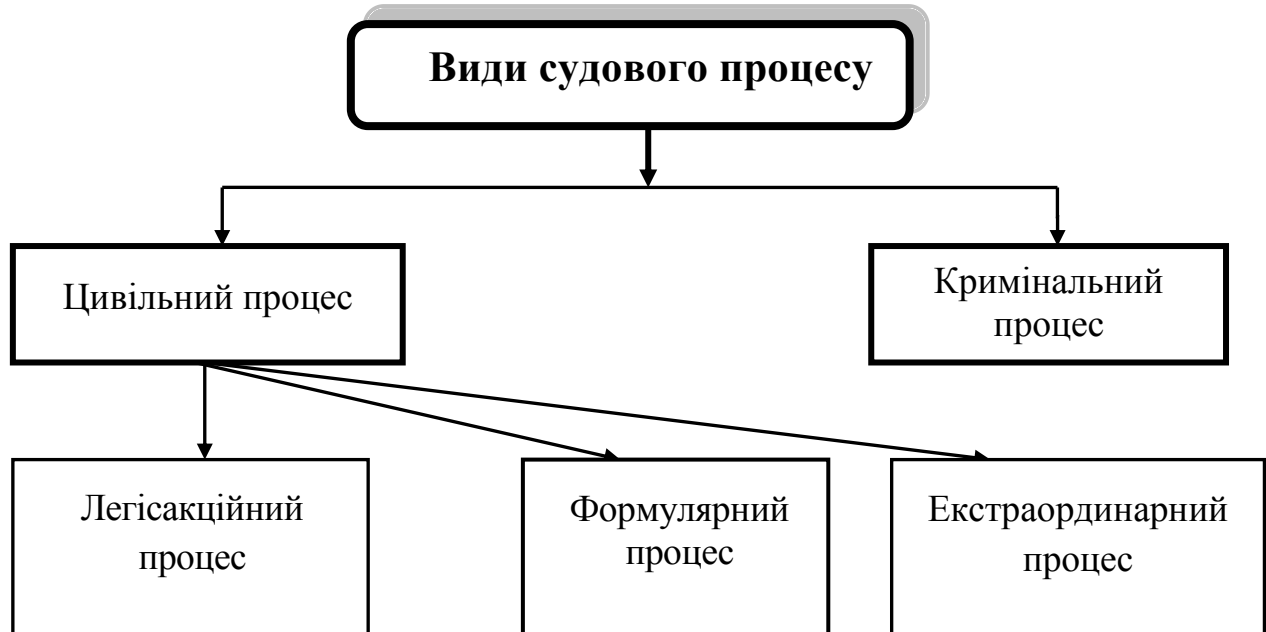
Взагалі в римському кримінальному праві численні теоретичні поняття не були достатньо роздроблені. **Кримінальне законодавство** мало різні тлумачення, іноді суперечливі, що прямо ґрунтувалися на законі

Знаряддя тортур

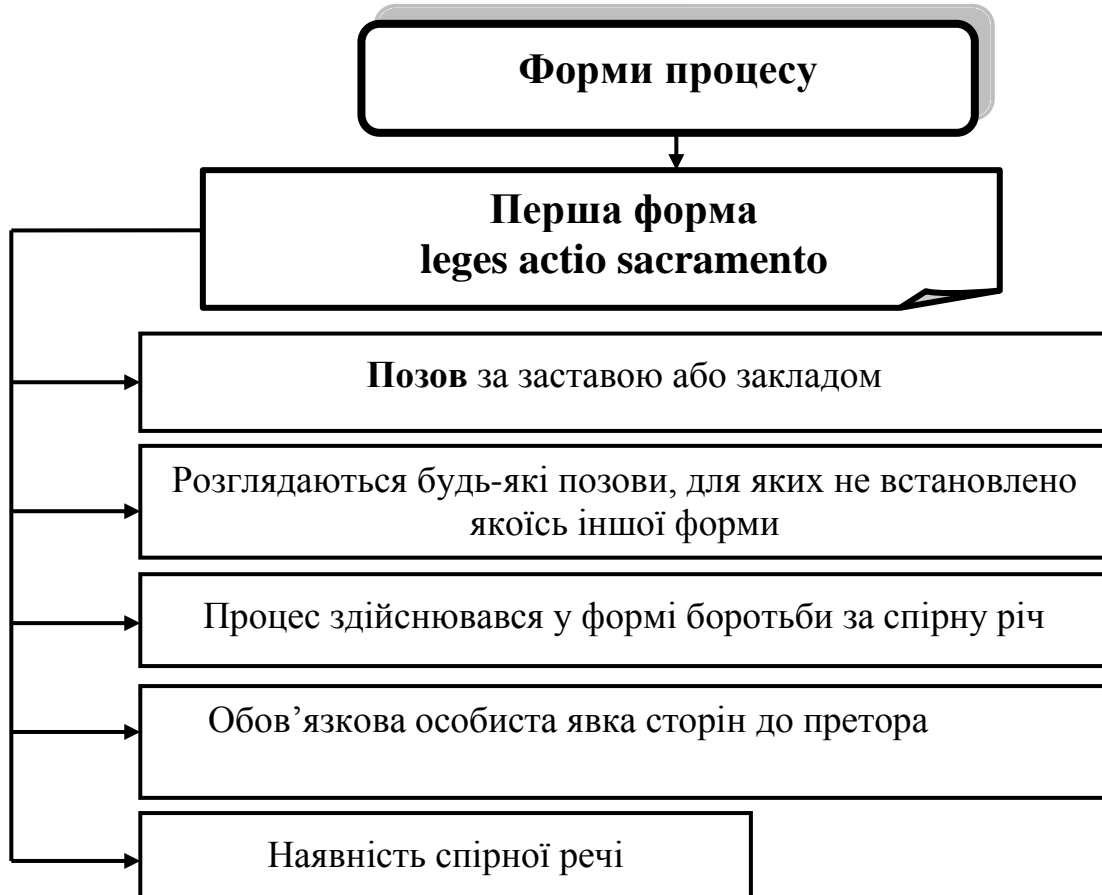
ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

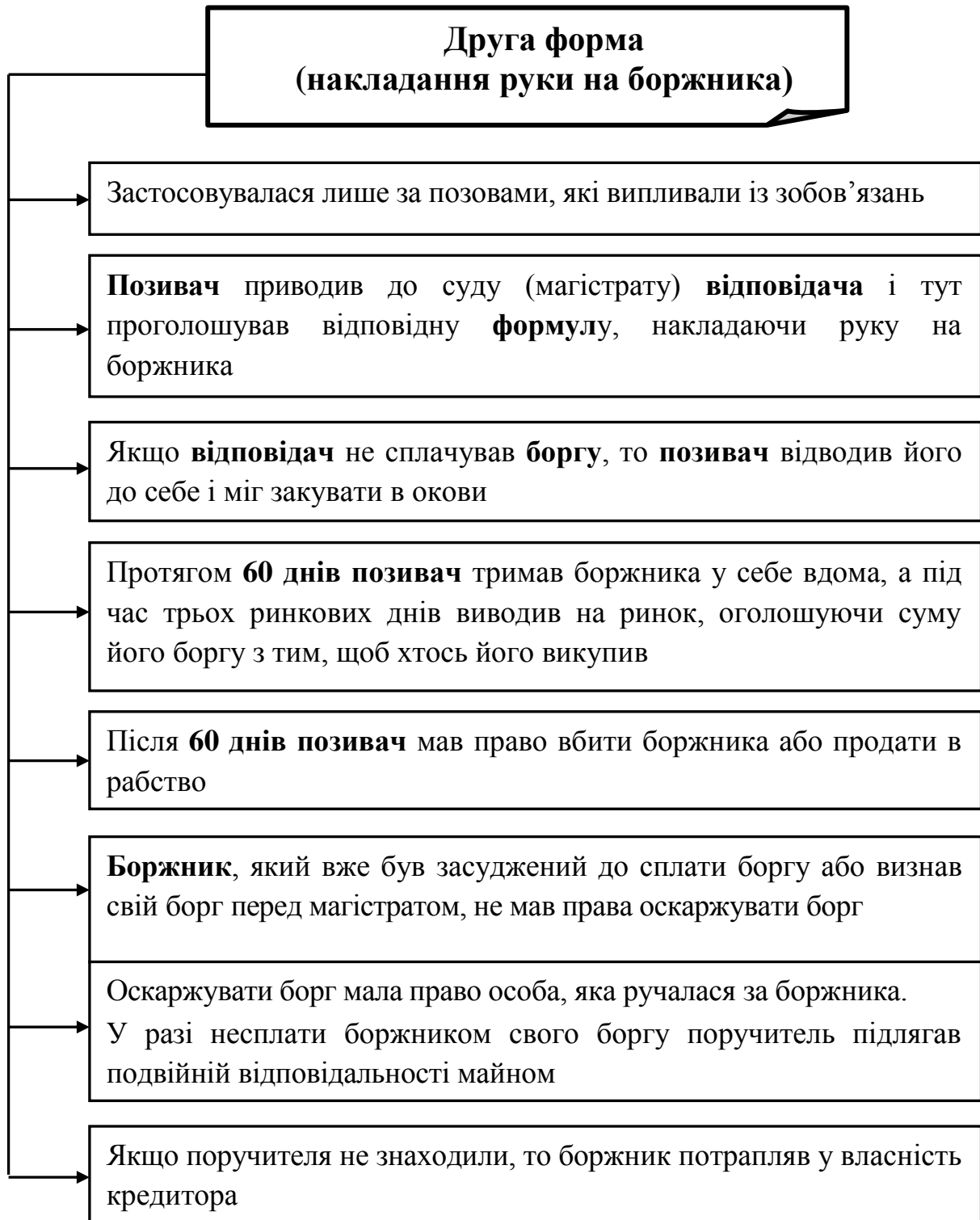

ВИДИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В РИМІ

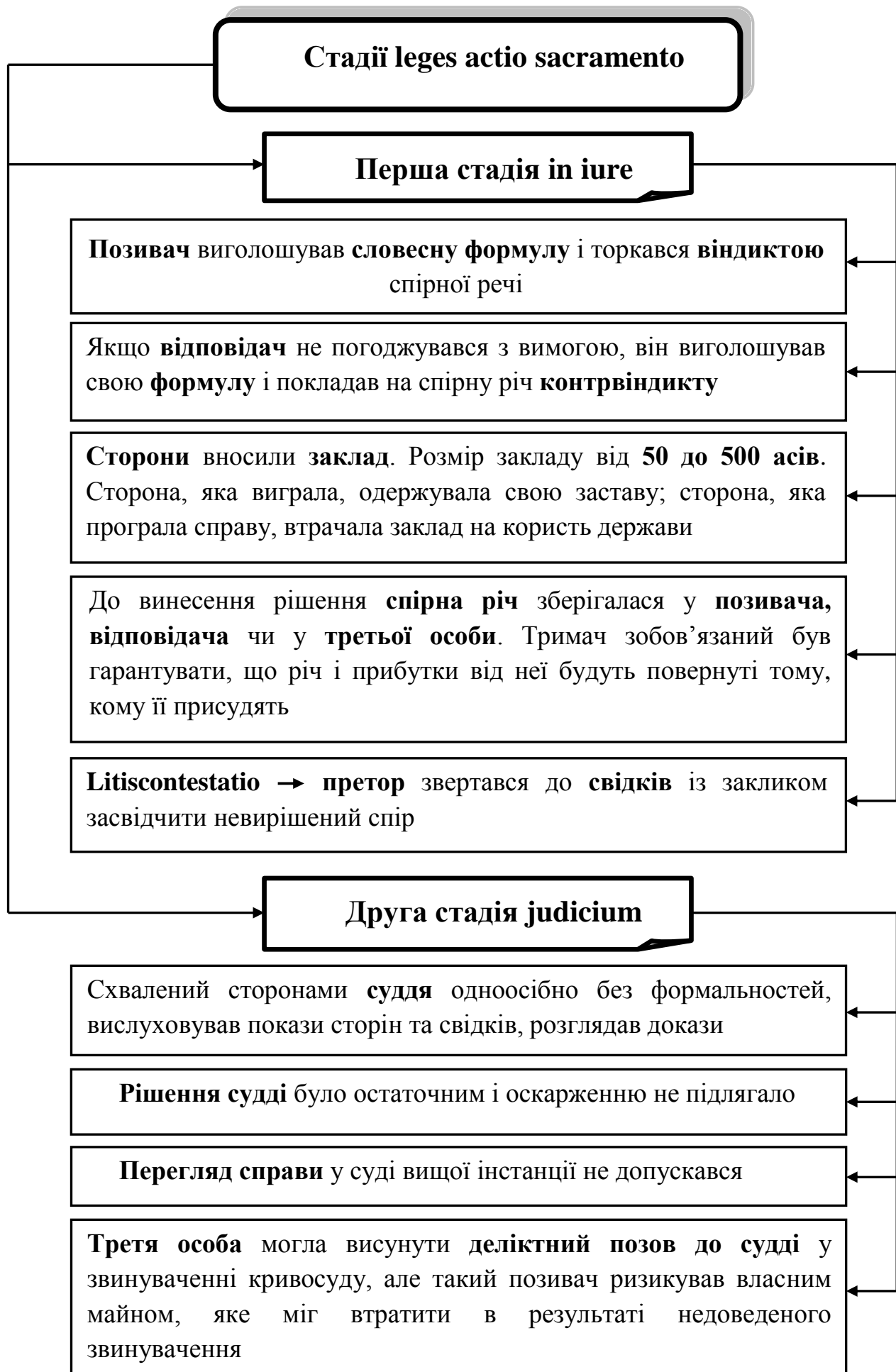
Легісакційний процес (leges actio)

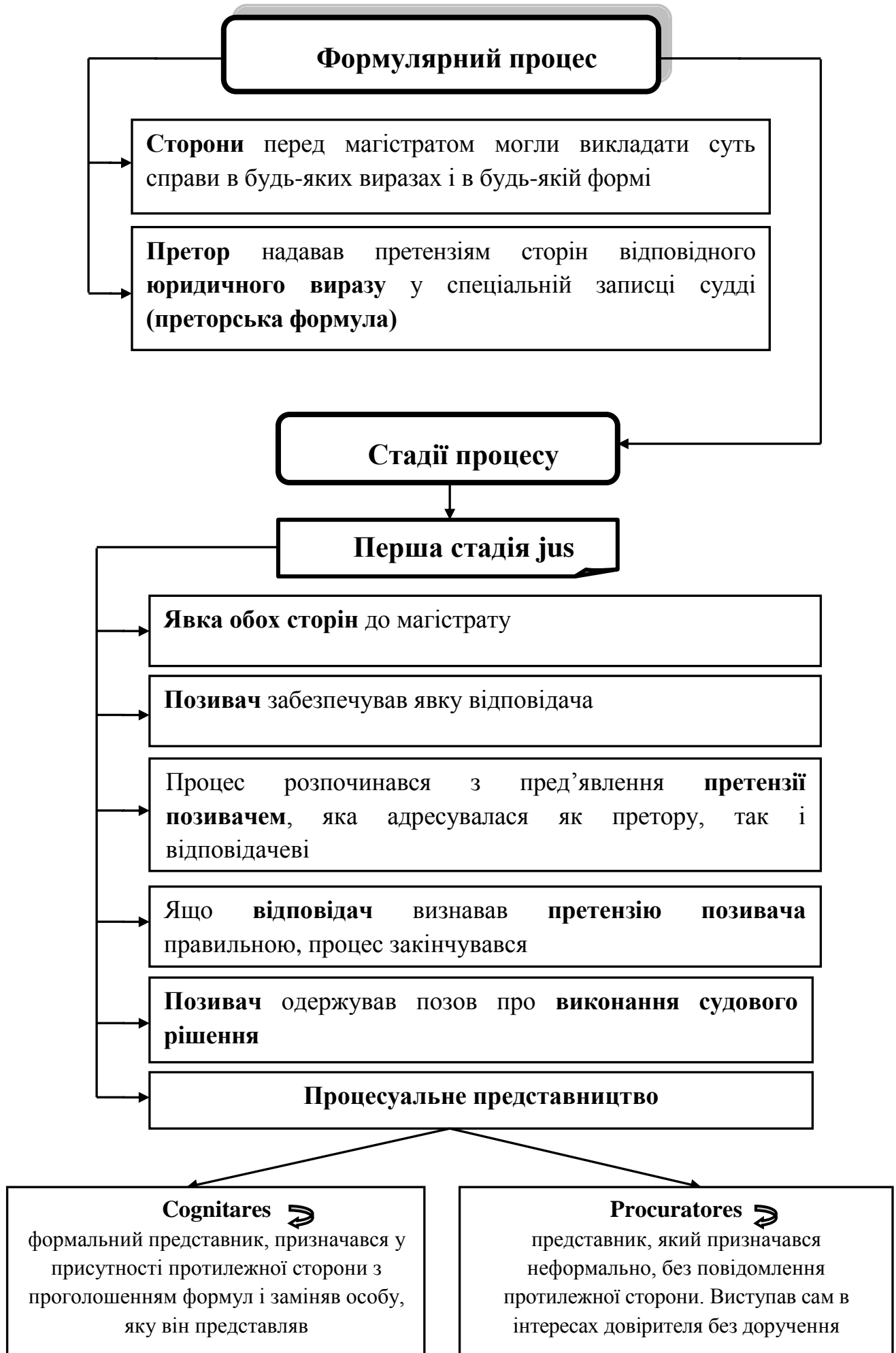
 Легісакційний процес – найстародавніша форма цивільного процесу. Проіснував до 126 р. до н. е.

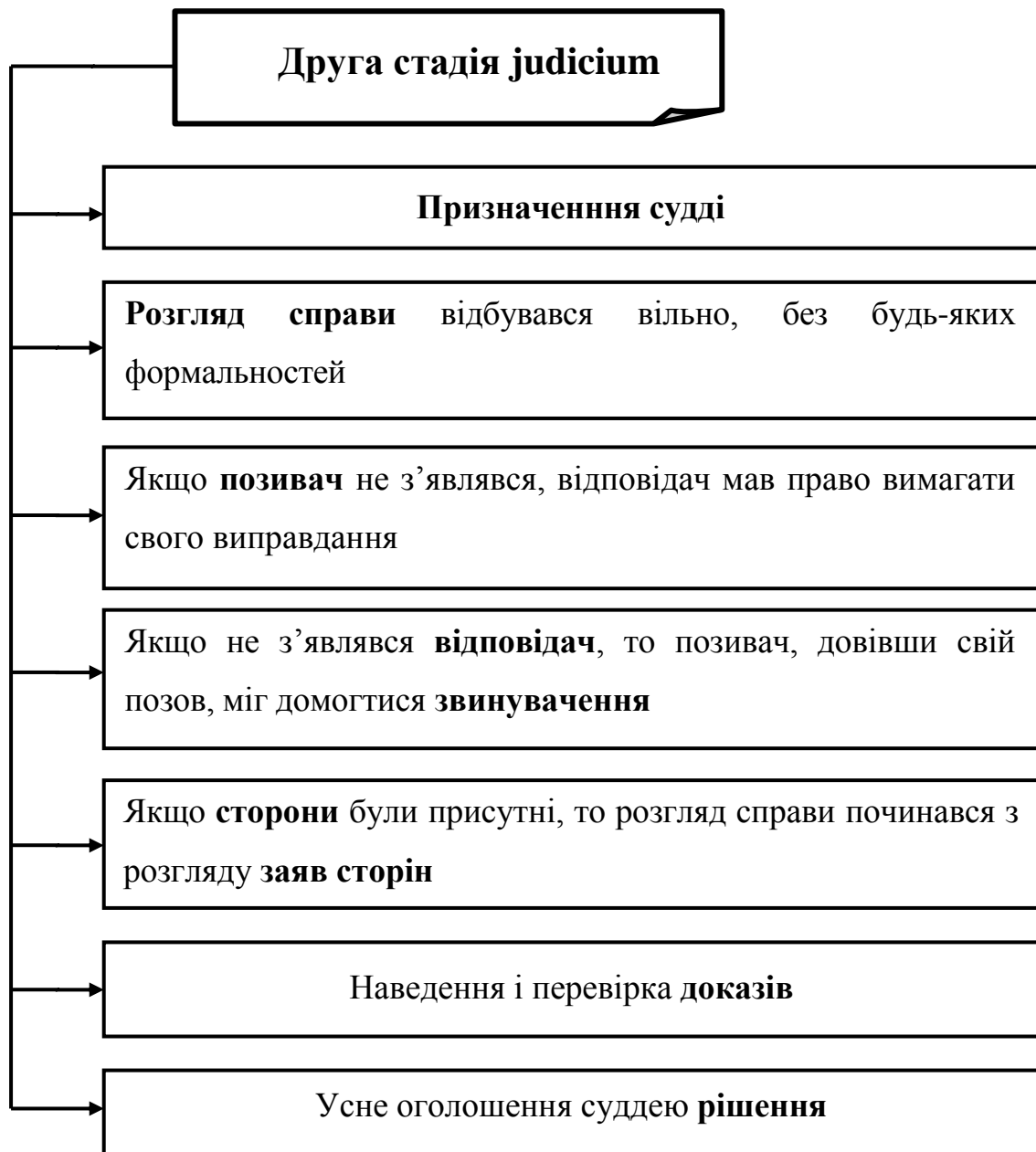

 Легісаційний процес міг здійснюватися ще в таких **формах**, коли речі бралися в заставу; коли сторони зверталися до претора з проханням призначити суддю; коли позивач оголошував відповідачу про те, що він через 30 днів з'явиться до претора для вибору судді. Повний опис форм цього процесу, виконаний Гаєм, до нас не дійшов. Але й основні дві форми дають загальне уявлення про легісаційний процес

 Преторська формула – юридичне формулювання спору, що відбувався перед судом, так звана **інструкція** для судді, котрий розглядав справу на **стадії *judicium***. Вона визначала рамки подальшої процесуальної діяльності і **судді**, і **сторін**, за межі яких вони виходити не вправі. За допомогою своєї формули претор суворо стежив за тим, щоб судова практика розвивалася в необхідному напрямі

Екстраординарний процес (extra ordinem) з кінця III ст.

Засідання закриті

Справа слухалась **одним урядовцем**

Процес розпочинався **поданням позивачем скарги**, яка заносилась до протоколу судової установи і потім офіційно повідомлялась відповідачу

Сторони самі збирали **докази**

Сторони вносили **судове мито** на покриття судових витрат

У випадку неявки однієї зі сторін допускався **заочний розгляд справи**, але діяла презумпція вини того, хто не прибув на судове засідання

Нааявність інституту адвокатури, але адвокати перебували під наглядом спеціально призначених чиновників

Велися **протоколи** судового засідання

Рішення суду виконувалось **адміністративними особами**, зокрема судовими виконавцями шляхом перенесення стягнення на майно боржника

Допускалась **апеляція** на винесене рішення. Остання апеляційна інстанція – **імператор**

Рішення суду, яке вступило в законну силу, залишалось **остоточним**

Якщо протягом **двох місяців** відповідач не повертав присудженої речі чи грошової суми, **рішення суду виконувалося силою зброї**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Риси кримінального судочинства

Магістрати проводили розслідування і розглядали справу

Для розгляду кримінальних справ створювали постійні судові комісії (з II ст. до н.е.)

Ініціатива в порушенні справ і обвинуваченні належала тільки приватним особам

Особи, які порушували справу, зобов'язані були збирати докази, запрошувати свідків, доводити свою правоту в суді

Якщо позивач відмовлявся від продовження справи, вона припинялася

За наклеп позивач міг бути покараний

Судочинство проводилось усно і відкрито

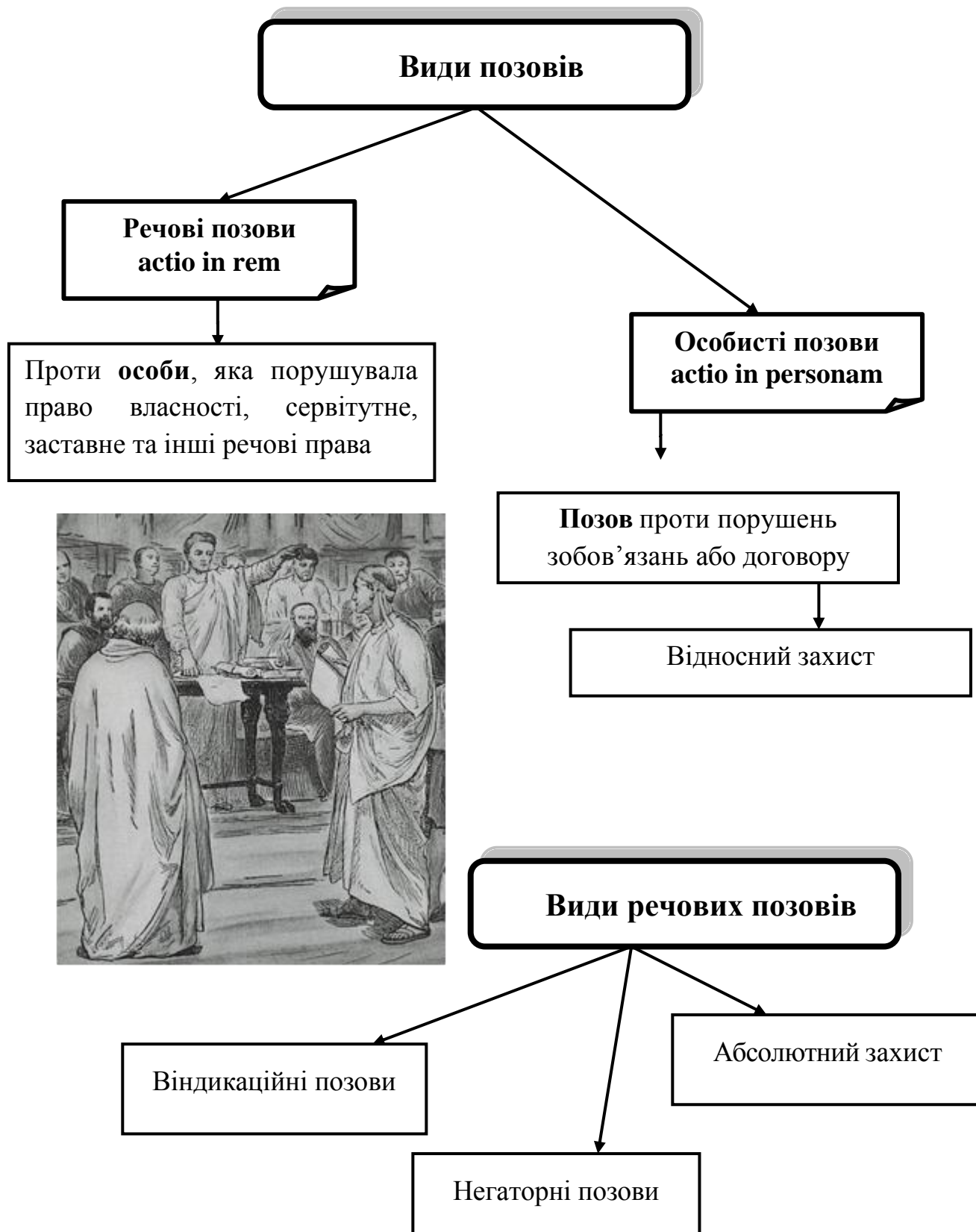
В імперський період справи розглядали імператорські чиновники

Слідство мало таємний і письмовий характер

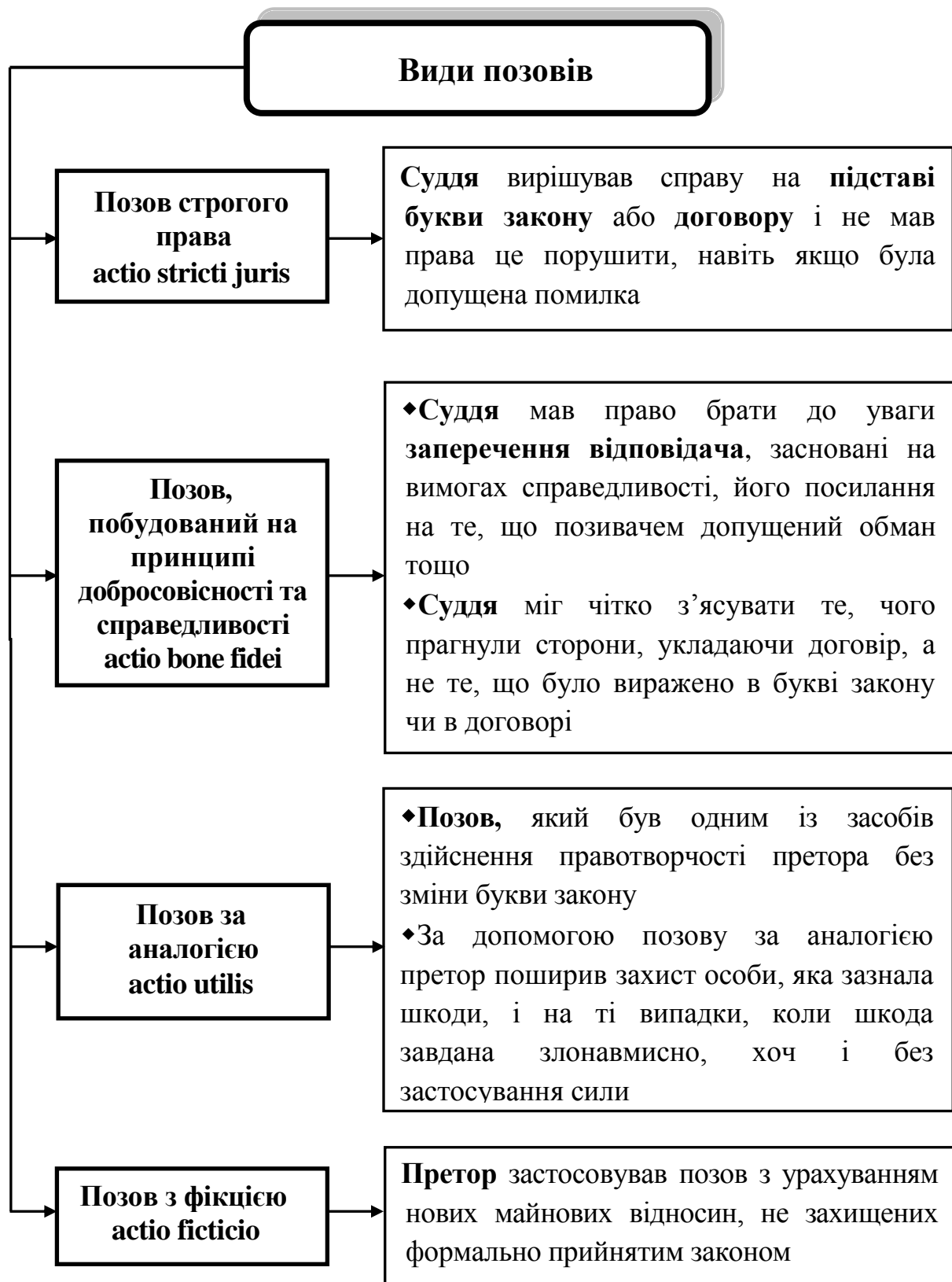
Оскарження допускалися до вищих урядовців та до імператора

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПОЗОВІВ

 Позов (actio) – це певна діяльність особи, яка зводилася до ритуалу звернення до суду за захистом свого порушеного права

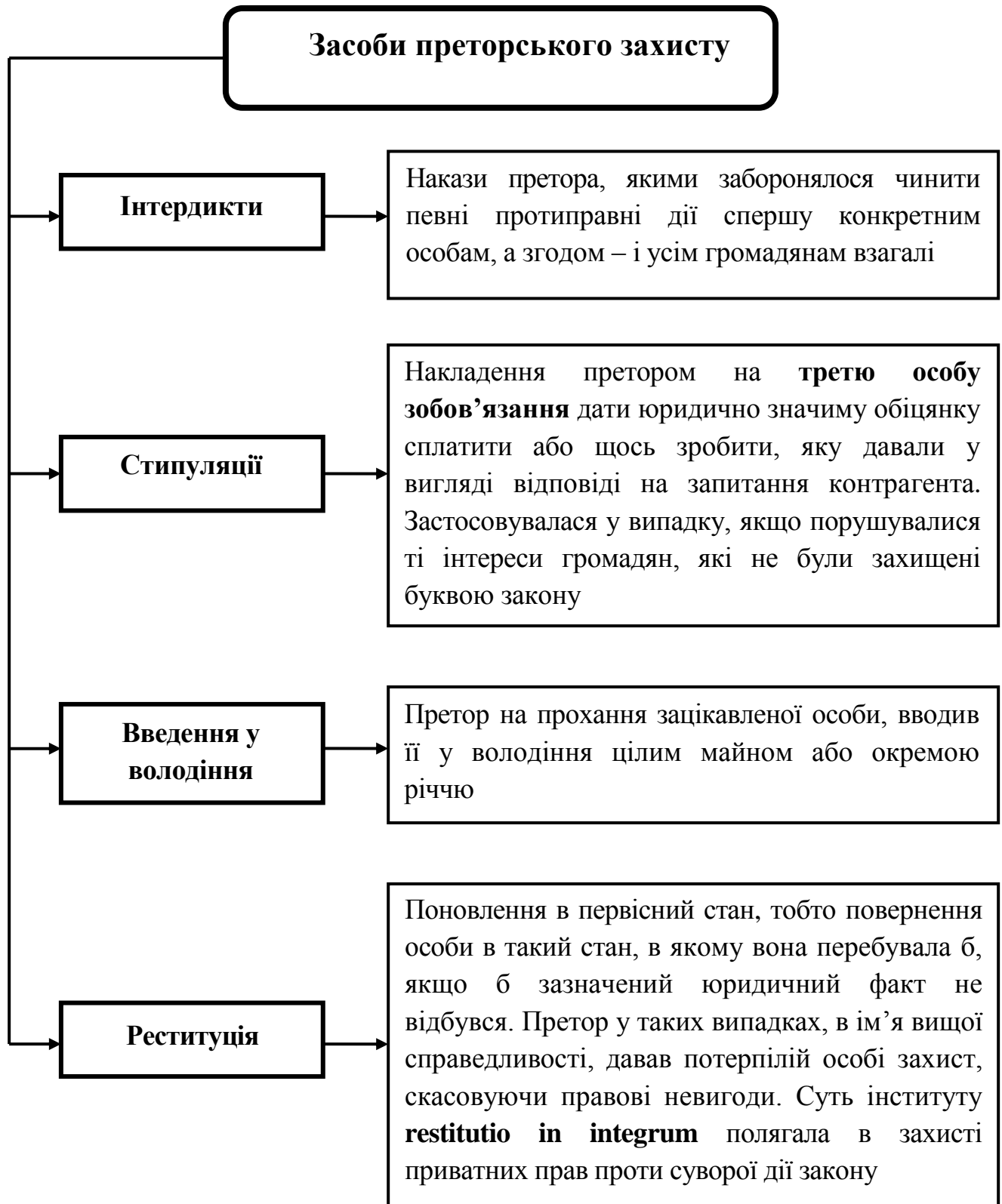

 Для повної характеристики римської позовної системи необхідно розглянути ще й інший поділ позовів

ОСОБЛИВІ ЗАСОБИ ПРЕТОРСЬКОГО ЗАХИСТУ

 Крім позовного захисту претор мав у своєму розпорядженні й адміністративні засоби впливу на порушників права. Ці засоби базувалися на преторській владі – *imperium*

ЗНИКЛІ СТАРОДАВНІ ДЕРЖАВИ

№ з/п	Назва держави	Столиця	Час існування	Місце існування
1.	Аккад	Аккаде	XXIV – XXII ст. до н.е.	Месопотамія, сучасний Ірак
2.	Імперія Олександра Македонського	Невідомо	336 – 323 рр. до н.е.	від Інду і Согдіани до Єгипту, Македонії та Дунаю
3.	Ассирія	Ашшур, Ніневія	XVII – VII ст. до н.е.	Месопотамія, сучасний Ірак
4.	Боспорське царство	Пантікапей	480 р. до н.е. – кінець II ст.	Росія й Україна
5.	Вавилонія	Вавилон	II тис. – 539 р. до н.е.	Месопотамія, сучасний Ірак
6.	Гандхара	Таксіла	XVII ст. до н.е.	Індія
7.	Греко - Бактрійське царство	Балх Ай-Ханум	250 – 125 рр. до н.е.	Афганістан, Узбекистан, Таджикистан, Пакистан
8.	Гупта	Паталіпутрі	320 – 550 рр.	Індія
9.	Стародавній Єгипет	Хікупта	IV тис. – 525 (332 рр. до н.е.)	Єгипет
10.	Західна Лян	Дуньхуан, Цзюцюань, Дуньхуан	400 – 421 рр.	Китай
11.	Західна Цинь	Юншичуань, Ваньчуань, Ланьчжоу, Таньцзяо	385 – 431 рр.	Китай
12.	Західна Шу	Невідомо	405 – 413 рр.	Китай
13.	Західна Янь	Невідомо	384 – 394 рр.	Китай
14.	Ізраїльське царство	Сихем, Фирца, Самарія	з XI ст. до н.е.	Ізраїль
15.	Іудейське царство	Єрусалим	XI ст. до н.е.	Ізраїль

16.	Імперія гунів	Невідомо	370 – 469 рр.	Частина Німеччини, Балкани й Україна
17.	Імперія Маур'їв	Паталіпутра	317 – 180 рр. до н.е.	Сучасна Індія
18.	Індо-грецьке царство	Паталіпутра	180 – 10 рр. до н.е.	Захід та північ Індійського субконтиненту
19.	Карфаген	Карфаген	814 – 146 рр. до н.е.	Північна Африка (сучасний Туніс)
20.	Кушанське царство	Баграм, Матхура	I – III ст.	Середня Азія, Афганістан, Пакистан, Індія
21.	Мідія	Екбатана	625 – 550 рр. до н.е.	Іран
22.	Мітанні	Вашуканні	XVI – XIV ст. до н.е.	Північне Межиріччя
23.	Остготське королівство	Равенна	489 – 553 рр.	Італія
24.	Персидська імперія Ахеменидів	Персеполь	550 – 330 рр. до н.е.	Від Північної Греції та Єгипту до Індії
25.	Парфія	Ктесифон, Екбатана	III ст. до н.е. – 220 р.	Від Месопотамії до Індії
26.	Пізня Лян	Гуцзан	386 – 403 рр.	Китай
27.	Пізня Цинь	Чаньань	386 – 417 рр.	Китай
28.	Пізня Чжао	Сянго, Е	319 – 351 рр.	Китай
29.	Пізня Янь	Чжуншань	386 – 409 рр.	Китай
30.	Понтійське царство	Невідомо	302 – 64 рр. до н.е.	Туреччина
31.	Рання Вей	Хуатай	388 – 392 рр.	Китай
32.	Рання Лян	Гуцзан	313 – 376 рр.	Китай
33.	Рання Цинь	Чаньань, Тайюань	351 – 394 рр.	Китай
34.	Рання Янь	Лунчен, Цзичен, Е	348 – 370 рр.	Китай
35.	Римська республіка	Рим	510 р. – 27 рр. до н.е.	Середземномор'я (центр на території Італії)
36.	Римська імперія	Рим	27 р. до н.е. –	Середземномор'я

			476 р.	(центр на території Італії)
37.	Спарта	Спарта	XI ст. – 146 р. до н.е.	Греція
38.	У	Нанкін	222 – 280 рр.	Китай
39.	Урарту	Тушпа	III – VI ст. до н.е.	Вірменія, Туреччина, Іран
40.	Фінікія	Бібл, Тір	XIII ст. – 333 р. до н.е.	Ліван, Сирія, Ізраїль
41.	Хетське царство	Куссара Хаттусас	XVIII – XIII ст. до н.е.	Туреччина та Сирія
42.	Чу	Ін	XI – III ст. до н.е.	Китай
43.	Чен	Ченду	303 – 347 рр.	Китай
44.	Шу	Ченду	221 – 263 рр.	Китай
45.	Шумер	Невідомо		Межиріччя

Шумер

Фінікія

Урарту

МОНАРХИ СТАРОДАВНІХ КРАЇН
ФАРАОНИ ЄГИПТУ

№ з/п	Фараон	Правління	Примітка
Раннє царство XXX – XVIII ст. до н.е.			
1.	Менес	3000 – 2980 рр. до н.е.	1-ий фараон I династії
2.	Теті I	2980 – 2980 рр. до н.е.	2-ий фараон I династії
3.	Джер	2870 – 2823 рр. до н.е.	3-ий фараон I династії
4.	Уаджі	2822 – 2815 рр. до н.е.	4-ий фараон I династії
5.	Меритнейт	–	5-ий фараон I династії
6.	Ден	2814 – 2772 рр. до н.е.	6-ий фараон I династії
7.	Аджиб	2771 – 2764 рр. до н.е.	7-ий фараон I династії
8.	Семерхет	2763 – 2756 рр. до н.е.	8-ий фараон I династії
9.	Каа	2755 – 2732 рр. до н.е.	9-ий фараон I династії
10.	Сенеферка	–	10-ий фараон I династії
11.	Хетепсехемуі	2730 – ? рр. до н.е.	1-ий фараон II династії
12.	Ранеб	? – 2700 рр. до н.е.	2-ий фараон II династії
13.	Нінечер	2700 – 2660 рр. до н.е.	3-ий фараон II династії
14.	Венег	–	4-ий фараон II династії
15.	Сехет	–	5-ий фараон II династії
16.	Перибсен	2660 – 2650 рр. до н.е.	6-ий фараон II династії
17.	Сехемиб	2660 – ? рр. до н.е.	7-ий фараон II династії
18.	Сенед	? – 2610 рр. до н.е.	8-ий фараон II династії
19.	Нубнефер	–	9-ий фараон II династії
20.	Неферкара I	–	10-ий фараон II династії
21.	Неферкасокар	–	11-ий фараон II династії
22.	Худжефа I	–	12-ий фараон II династії
23.	Хасехемуі	2610 – 2593 рр. до н.е.	13-ий фараон II династії
24.	Са	–	14-ий фараон II династії
Стародавнє царство XXVIII – XXIII ст. до н.е.			
<p>III династія: Небка, Джосер, Сехемхет, Худжефа II, Хаба, Небкара, Неферкара, Небка II, Хуні, Кахеджет.</p> <p>IV династія: Снофру, Хуфу, Джедефра, Хафра, Джедефхор, Бафре, Бака, Менкаура, Шепсескаф, Джедефптах.</p> <p>V династія: Усеркаф, Сахура, Неферірікара I, Шепсескара, Неферрефра, Ніусерра, Менкаухор, Джеккара, Унас.</p> <p>VI династія: Теті II, Усеркара, Пепі I, Немтиемсаф I, Пепі II,</p>			

Немтиемсаф II, Нейтикерт.			
Перший перехідний період XXIII – XXI ст. до н.е.			
<p>VIII династія: Нечерікара, Менкара, Неферкара III, Неферкара IV, Джедкара II Шемаі, Неферкара V Хенду, Меренхор, Неферкамін I, Нікара, Неферкара VI Тереру, Неферкахор, Неферкара VII Пепі–сенеб, Неферкамін II Ану, Какаура Ібі I, Неферкаура, Неферкаухор, Неферікара II.</p>			
Середнє царство XXI – XVIII ст. до н.е.			
<p>IX династія: Хеті I, Неферкара VII, Хеті II, Хеті III, Хеті IV. X династія: Хеті V, Хеті VI, Хеті VII, Мерікара. XI династія: Ініотеф, Ментухотеп I, Ініотеф I, Ініотеф II, Ініотеф III, Ментухотеп II, Ментухотеп III, Ментухотеп IV, Ініотеф Какара, Джиібхентра, Сегерсені. XII династія: Аменемхет I, Сенусерт I, Аменемхет II, Сенусерт II, Сенусерт III, Аменемхет III, Аменемхет IV, Нефрусебек (цариця).</p>			
Другий перехідний період XVIII – XVI ст. до н.е.			
<p>XIII династія: Угаф, Аменемхет VII, Себекхотеп II, Хенджер, Себекхотеп III, Неферхотеп I, Себекхотеп IV, Себекхотеп V, Іаїб, Мернофера Аїб, Іні I. XIV династія: Нехесі, Небефаура, Мериджефара, Небджефара, Убенра. XV династія: Салітіс, Шеші, Якубхер, Хіан, Апопі I, Апопі II, Хамуді. XVI династія: Джахуті, Себекхотеп VIII, Неферхотеп III, Ментухотеп VI, Небереау I, Небереау II, Семенра, Бєбіанх, Сехемра Шедвест. XVII династія: Рахотеп, Собекемсаф I, Ініотеф VI, Ініотеф VII, Ініотеф VIII, Собекемсаф II, Таа I Снахтенра, Таа II Секененра, Камос.</p>			
Нове царство 1580 – 1085 рр. до н.е.			
<p>XVIII династія: Яхмос I, Аменхотеп I, Тутмос I, Тутмос II, Хатшепсут (цариця), Тутмос III, Аменхотеп II, Тутмос IV, Аменхотеп III, Аменхотеп IV / Ехнатон, Сменхкара, Тутанхамон, Ейє, Хоремхеб. XIX династія: Рамсес I, Сеті I, Рамсес II Великий, Мернептах, Аменмес, Сеті II, Саптах, Таусерт (цариця). XX династія: Сетнахт, Рамсес III, Рамсес IV, Рамсес V, Рамсес VI, Рамсес VII, Рамсес VIII, Рамсес IX, Рамсес X, Рамсес XI, Херіхор.</p>			
Пізнє царство 1085 – 525 (332) рр. до н.е.			
1.	Смендес	1077 – 1051 рр. до н.е.	1-ий фараон XXI династії
2.	Аменемнісу	1051 – 1047 рр. до н.е.	2-ий фараон XXI династії
3.	Псусеннес I	1047 – 1001 рр. до н.е.	3-ий фараон XXI династії
4.	Аменемопе	1001 – 992 рр. до н.е.	4-ий фараон XXI династії
5.	Осоркон Старший	992 – 986 рр. до н.е.	5-ий фараон XXI династії
6.	Сіамон	986 – 967 рр. до н.е.	6-ий фараон XXI династії
7.	Псусеннес II	967 – 943 рр. до н.е.	7-ий фараон XXI династії

8.	Шешонк I	943 – 922 рр. до н.е.	1-ий фараон XXII династії
9.	Осоркон I	922 – 887 рр. до н.е.	2-ий фараон XXII династії
10.	Шешонк II	887 – 885 рр. до н.е.	3-ий фараон XXII династії
11.	Такелот I	885 – 872 рр. до н.е.	4-ий фараон XXII династії
12.	Осоркон II	872 – 837 рр. до н.е.	5-ий фараон XXII династії
13.	Такелот II	840 – 815 рр. до н.е.	6-ий фараон XXII династії
14.	Шешонк III	837 – 798 рр. до н.е.	7-ий фараон XXII династії
15.	Шешонк IV	798 – 785 рр. до н.е.	8-ий фараон XXII династії
16.	Памі	785 – 778 рр. до н.е.	9-ий фараон XXII династії
17.	Шешонк V	778 – 740 рр. до н.е.	10-ий фараон XXII династії
18.	Петубастіс II	743 – 733 рр. до н.е.	11-ий фараон XXII династії
19.	Осоркон IV	733 – 715 рр. до н.е.	12-ий фараон XXII династії
20.	Петубастіс I	818 – 793 рр. до н.е.	1-ий фараон XXIII династії
21.	Іупут I	804 – 783 рр. до н.е.	2-ий фараон XXIII династії
22.	Шешонк IV	783 – 777 рр. до н.е.	3-ий фараон XXIII династії
23.	Осоркон III	777 – 749 рр. до н.е.	4-ий фараон XXIII династії
24.	Такелот III	754 – 734 рр. до н.е.	5-ий фараон XXIII династії
25.	Рудамон	734 – 731 рр. до н.е.	6-ий фараон XXIII династії
26.	Іупут II	731 – 720 рр. до н.е.	7-ий фараон XXIII династії
27.	Шешонк VI	720 – 715 рр. до н.е.	8-ий фараон XXIII династії
28.	Тэфнахт I	731 – 723 рр. до н.е.	1-ий фараон XXIV династії
29.	Бокхорис	723 – 717 рр. до н.е.	2-ий фараон XXIV династії
30.	Алара	785 – 760 рр. до н.е.	1-ий фараон XXV династії
31.	Кашта	760 – 752 рр. до н.е.	2-ий фараон XXV династії
32.	Піанхи	752 – 717 рр. до н.е.	3-ий фараон XXV династії
33.	Шабака	717 – 703 рр. до н.е.	4-ий фараон XXV династії
34.	Шабатака	703 – 690 рр. до н.е.	5-ий фараон XXV династії
35.	Тахарка	690 – 664 рр. до н.е.	6-ий фараон XXV династії
36.	Тануатамон	664 – 656 рр. до н.е.	7-ий фараон XXV династії
37.	Амеріс	715 – 695 рр. до н.е.	1-ий фараон XXVI династії
38.	Тэфнахт II	695 – 688 рр. до н.е.	2-ий фараон XXVI династії
39.	Некауба	688 – 672 рр. до н.е.	3-ий фараон XXVI династії
40.	Нехо I	672 – 664 рр. до н.е.	4-ий фараон XXVI династії
41.	Псамметих I	664 – 610 рр. до н.е.	5-ий фараон XXVI династії
42.	Нехо II	610 – 595 рр. до н.е.	6-ий фараон XXVI династії
43.	Псамметих II	595 – 589 рр. до н.е.	7-ий фараон XXVI династії
44.	Апрій	589 – 570 рр. до н.е.	8-ий фараон XXVI династії

45.	Яхмос II	570 – 526 рр. до н.е.	9-ий фараон XXVI династії
46.	Псамметих III	526 – 525 рр. до н.е.	10-ий фараон XXVI династії
47.	Камбіс II	525 – 522 рр. до н.е.	1-ий фараон XXVII династії
48.	Бардія	522 рр. до н.е.	2-ий фараон XXVII династії
49.	Дарій I	521 – 486 рр. до н.е.	3-ий фараон XXVII династії
50.	Ксеркс I	486 – 465 рр. до н.е.	4-ий фараон XXVII династії
51.	Артаксеркс I	465 – 424 рр. до н.е.	5-ий фараон XXVII династії
52.	Ксеркс II	424 рр. до н.е.	6-ий фараон XXVII династії
53.	Согдіан	424 – 423 рр. до н.е.	7-ий фараон XXVII династії
54.	Дарій II	423 – 405 рр. до н.е.	8-ий фараон XXVII династії
55.	Аміртей I	460 – 454 рр. до н.е.	1-ий фараон XXVIII династії
56.	Інар	460 – 454 рр. до н.е.	2-ий фараон XXVIII династії
57.	Паусіре	408 – 404 рр. до н.е.	3-ий фараон XXVIII династії
58.	Аміртей II	404 – 399 рр. до н.е.	4-ий фараон XXVIII династії
59.	Неферит I	399 – 393 рр. до н.е.	1-ий фараон XXIX династії
60.	Псаммут	393 рр. до н.е.	2-ий фараон XXIX династії
61.	Ахорис	393 – 380 рр. до н.е.	3-ий фараон XXIX династії
62.	Неферит II	380 рр. до н.е.	4-ий фараон XXIX династії
63.	Нектанеб I	380 – 362 рр. до н.е.	1-ий фараон XXX династії
64.	Тахос	362 – 360 рр. до н.е.	2-ий фараон XXX династії
65.	Нектанеб II	360 – 342 рр. до н.е.	3-ий фараон XXX династії
66.	Артаксеркс III Ох	342 – 338 рр. до н.е.	1-ий фараон XXXI династії
67.	Артаксеркс IV	338 – 336 рр. до н.е.	2-ий фараон XXXI династії
68.	Дарій III Кодоман	335 – 332 рр. до н.е.	3-ий фараон XXXI династії

ПАТЕСІ ВАВИЛОНУ

№	Патесі	Правління	Примітка
I Вавилонська (аморейська) династія			
1	Суму-абум	1895 – 1881 рр. до н.е.	Засновник династії, син Дадбанаї, вождя аморейського племені яхрурум
2	Суму-ла-Ель	1881 – 1845 рр. до н.е.	Син Суму-абума, племінник Хаммурапі
3	Сабіум	1845 – 1831 рр. до н.е.	Син Суму-ла-Еля
4	Апіль-Сін	1831 – 1813 рр. до н.е.	Син Сабуіма
5	Сін-мубалліт	1813 – 1793 рр. до н.е.	Син Апіль-Сіна
6	Хаммурапі	1793 – 1750 рр. до н.е.	Син Сін-мубалліта, створив Звід законів Хаммурапі
7	Самсу-ілуна	1750 – 1712 рр. до н.е.	Син Хаммурапі
8	Абіешу	1712 – 1684 рр. до н.е.	Син Самсу-ілуна
9	Аммі-Діта	1684–1647 рр. до н.е.	Син Абіешу, вів жорстоку політику
10	Аммі-цадука	1647 – 1626 рр. до н.е.	Дуже віруючий, виготовлення культових предметів
11	Самсу-Діта	1626 – 1595 рр. до н.е.	Син Аммі-цадука, останій із династії
II Вавилонська династія (I династія Країни Моря)			
12	Іліман	кінець XVI ст. до н.е.	На Сході Вавилону створив Країну Моря
13	Гулькішар	XVI ст. до н.е.	Захопив владу на території нижньої Месопотамії
III Вавилонська (Касситська) династія			
14	Агум II	1595 – 1571 рр. до н.е.	Перший відомий касситський цар Вавилону
15	Бурна-Буріаш I	1376 – 1347 рр. до н.е.	Молодший син Куригальзу I
16	Караіндаш II	1347 – 1346 рр. до н.е.	Онук асирійського царя Ашшур-убалліта I
17	Назі-Бугаш	1346 р. до н.е.	Став на престол після повалення Караіндаша II
18	Курігальзу II	1346 – 1324 рр. до н.е.	Син Бурна-Буріаша II

19	Назі-Марутгаш	1324 – 1297 рр. до н.е.	Син Курігальзу II
20	Кадашман-тург	1297 – 1280 рр. до н.е.	Син Назі-Марутгаша
21	Кадашман-Елліль II	1280 – 1265 рр. до н.е.	Син Кадашман-турга
22	Кудур-Елліль	1265 – 1256 рр. до н.е.	Син Кадашман-Елліль II
23	Шагаракті-Шуріаш	1256 – 1243 рр. до н.е.	Син Кудур-Елліля
24	Каштіліаш IV	1243 – 1231 рр. до н.е.	Син Шагаракті-Шуріаша, вступив на престол у ранньому віці
25	Елліль-надін-шумі	1231 – 1226 рр. до н.е.	Правив під владою Тукульти-Нінурти I
26	Кадашман-Харбі II	1226 – 1224 рр. до н.е.	Нащадки невідомі, скоріше був маніореткою
27	Адад-шум-іддін	1224 – 1219 рр. до н.е.	Предки не відомі, був повалений з престолу
28	Адад-шум-уцур	1219 – 1188 рр. до н.е.	Син Каштіліаша IV
29	Мелі-Шіху	1188 – 1174 рр. до н.е.	Син Адад-шум-уцура
30	Мардук-апла-іддін I	1174 – 1161 рр. до н.е.	Син Мелі-Шипака
31	Забаба-шум-іддін	1161 – 1160 рр. до н.е.	Походження невизначене
32	Елліль-надін-аххе	1160 – 1157 рр. до н.е.	У ході повстання проголосив себе царем Вавилона
IV Вавилонська династія (II династія Ісин)			
33	Мардук-набіт-аххі-шу	1156 – 1138 рр. до н.е.	Засновник династії
34	Ітті-Мардук-Балата	1138 – 1131 рр. до н.е.	Син Мардук-набіт-аххі-шу
35	Нінурта-надин-шумі	1131 – 1125 рр. до н.е.	Вів війни, потрапив у полон
36	Навуходносор I	1125 – 1103 рр. до н.е.	Син Нінурта-надин-шумі
37	Елліль-надин-аплі	1103 – 1099 рр. до н.е.	Син Навуходносора I
38	Мардук-надін-аххе	1099 – 1081 рр. до н.е.	Прийняв титул «царя Шумера та Аккада»
39	Мардук-шапік-зері	1081 – 1068 рр. до н.е.	Заклучив в мирний договір з Ашшур-бел-кала
40	Адад-апла-іддін	1068 – 1046 рр. до н.е.	Узурпатор, аравійського походження

41	Мардук-аххе-еріба	1046 – 1045 рр.до н.е	Цар Вавилону
42	Мардук-зер	1045 – 1033 рр.до н.е	Цар Вавилону
43	Набу-галасу-лібу	1033 – 1026 рр.до н.е.	Останній цар династії
V Вавилонська династія (II династія Країни моря)			
44	Сімбар-шику	1025 – 1108 рр.до н. е	Засновник династії, останій хто носив касситське ім'я
45	Еа-мукін-зері	1008 р. до н.е.	Узурпатор, лише 5 місяців на троні
46	Кашшая-надин-ахи	1008 – 1004 рр.до н.е.	Голод та негаразди супроводжували його правління
VI Вавилонська династія (Династія Базі)			
47	Еулмаш-Шакін-шуми	1004 – 987 рр.до н.е.	Засновник династії
48	Нінурта-кудурру-уцур I	987 – 984 рр.до н.е.	Брат Э-улмаш-шакин-шуми
49	Шірікті-Шукамуна	984 – 984 рр.до н.е	Правив лише 3 місяця
VII Вавилонська династія (Еламська династія)			
50	Мар-бити-апла-уцур	984 – 979 рр.до н.е.	Узурпатор, засновник і єдиний представник VII династії
VIII Вавилонська династія (Еламська династія)			
51	Набу-мукін-аплі	979 – 943 рр.до н.е.	Засновник VIII вавилонської династії
52	Нінурта-кудурру-уцур II	943 рр. до н.е.	Син Набу-мукін-аплі
53	Мар-бити-аххе-иддин	943 – 941 рр.до н.е	Заступив свого брата Нінурта-кудурру-уцур II
54	Шамаш-мудаммік	941 – 900 рр.до н.е.	Сучасник царя Нінурта-кудурру-уцур II
55	Набу-шум-укін I	900 – 885 рр. до н.е.	Вів війни з Адад-нірарі II за Ассирію
56	Набу-апла-иддин	885 – 852 рр.до н.е.	Син Набу-шум-укін I
57	Мардук-бел-вусатий	855 – 851 рр.до н.е.	Цар Вавилону
58	Мардук-Закір-шуми I	855 – 827 рр до н.е.	Син Набу-апла-иддина

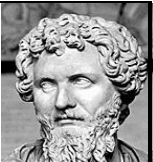

59	Мардук-Баласс-ікбі	827 – 813 рр до н.е.	Син Набу-апла-иддина
60	Баба-ах-иддин	813 – 802 рр до н.е.	Скинув ассирійського царя Шамши-Адада V
61	Нінурта-апла	VIII ст. до н.е.	Цар Вавилону
62	Адад-шум-Ібні	VIII ст. до н.е.	Цар Вавилону
63	Мардук-бел-зері	поч. VIII ст. до н.е.	Цар Вавилону
64	Мардук-апла-уцур	поч. VIII ст. до н.е.	Цар Вавилону
65	Еріба-Мардук	сер. VIII ст. до н.е.	Захопив Вавилон і проголосив себе царем
66	Набу-шум-шкун	754 – 748 рр. до н.е.	Цар Вавилону
67	Набонасар	748 – 734 рр. до н.е.	За його правління закінчилася громадянська війна в Ассирії
68	Набу-надин-зері	734 – 732 рр. до н.е.	Син Набонасара
69	Набу-шум-укін II	732 – 732 рр. до н.е.	Скинув з престолу Набу-надин-зері
IX Вавилонська династія			
70	Набу-мукін-зері	732 – 729 рр. до н.е.	Перший із династії
71	Тіглатпаласар III	729 – 727 рр. до н.е.	Цар Ассирії
72	Салманасар V	727 – 722 рр. до н.е.	Син Тіглатпаласара III
73	Мардук-апла-іддін II	722 – 710 рр. до н.е.	Був вождем халдейського племені
74	Саргон II	710 – 705 рр. до н.е.	Молодший син Тіглатпаласара III
75	Сінаххеріб	705 – 703 рр. до н.е.	Син Саргона II
76	Мардук-Закір-шумі II	703 рр. до н.е.	Прийшов у ході повстання вавилонського народу
77	Мардук-апла-іддін II	703 – 702 рр. до н.е.	Скинув з престолу Мардук-Закір-шумі II
78	Бел-Ібні	702 – 700 рр. до н.е.	Був маріонеткою
79	Ашшур-надін-шумі	700 – 694 рр. до н.е.	Старший син Сінаххеріба
80	Нергал-ушезіб	694 – 693 рр. до н.е.	Захопив Урук, Ніппур
81	Мушезіб-Мардук	693 – 689 рр. до н.е.	Був вождем халдейського племені Біт-Даккурі
82	Сінаххеріб	689 – 681 рр. до н.е.	Син Саргона II
83	Асархаддон	681 – 669 рр. до н.е.	Син Сінаххеріба

84	Шамаш-шум-укін	669 – 648 pp. до н. е	Син Асархаддона
85	Кандалану	648 – 627 pp. до н.е.	Наступник Шамаш-шум-укіна
X Нововавилонська (Халдейська) династія			
86	Набополасар (Набу-апла-уцур)	626 – 605 pp. до н.е.	Засновник Нововавилонського царста
87	Навуходоносор II	605 – 562 pp. до н.е.	Син Набополасара
88	Амель-Мардук	562 – 560 pp. до н.е.	Старший син Навуходоносора II
89	Нергал-Шарру-уцур	560 – 556 pp. до н.е.	Син Бел-шум-ишкуна
90	Лабаші-Мардук	556 – 556 pp. до н.е.	Неповнолітній син Нергала
91	Набонід (Набу-Наїда)	556 – 539 pp. до н.е.	Останій цар з новоавилонської династії
92	Валтасар	556 – 539 pp. до н.е.	Вавилонський царевич

РИМСЬКІ ІМПЕРАТОРИ

№ з/п	Імператори	Роки правління	Портрети	Примітка
Період принципату 27 р. до н.е. – 284 р.				
Династія Юлія-Клавдія				
1.	Август	27 до н.е. – 14 рр.		Гай Юлій Цезар Октавіан, прийомний син Юлія Цезаря
2.	Тіберій	14 – 37 рр.		Тіберій Юлій Цезар Август, пасинок Августа. Згідно Біблії, за його правління був розп'ятий Ісус Христос
3.	Калігула	37 – 41 рр.		Гай Юлій Цезар Германік, правнук Цезаря. Був убитий в результаті змови Касія
4.	Клавдій	41 – 54 рр.		Тіберій Клавдій Цезар Август Германік, племінник Тіберія
5.	Нерон	54 – 68 рр.		Нерон Клавдій Цезар Август Германік, прийомний син Клавдія
Перше міжцарювання				
6.	Гальба	68 – 69 рр.		Сервій Гальба Імператор Цезар Август, проголошений сенатом після самогубства Нерона
7.	Оттон	Січень – квітень 69 р.		Марк Оттон Цезар Август проголошений сенатом. Покінчив з собою після поразки у битві з Вітеллієм
8.	Вітеллій	Квітень – грудень 69 р.		Авл Вітеллій Германік Август, проголошений легіонами. Був убитий солдатами
Династія Флавія				

9.	Веспасіан	69 – 79 рр.		Тіт Флавій Цезар Веспасіан Август, проголошений легіонами
10.	Тіт	79 – 81 рр.		Тіт Флавій Цезар Веспасіан Август, старший син Веспасіана
11.	Доміціан	81 – 96 рр.		Тіт Флавій Цезар Доміціан Август, молодший син Веспасіана убитий за наказом своєї дружини Доміцилли
Династія Антонінів				
12.	Нерва	96 – 98 рр.		Марк Кокцей Нерва Цезар Август, проголошений сенатом
13.	Траян	98 – 117 рр.		Цезар Нерва Траян Август, усиновлений Нервою
14.	Адріан	117 – 138 рр.		Публій Елій Траян Адріан Август, приймний син Траяна
15.	Антоній Пій	138 – 161 рр.		Цезар Тіт Елій Адріан Антонін Август, приймний син Адріана
16.	Луцій Вер	161 – 169 рр.		Цезар Луцій Вер Аврелій Август, приймний син Антонія Пія
17.	Марк Аврелій	161 – 180 рр.		Цезар Марк Аврелій Антонін Август, приймний син Антонія Пія
18.	Коммод	180 – 192 рр.		Цезар Луцій Аврелій Коммод Август, син Марка Аврелія
Друге міжцарювання				
19.	Пертінакс	Січень – березень 193 р.		Цезар Публій Гельвій Пертінакс Август, учасник змови проти Коммоди

20.	Дідій Юліан	Березень – червень 193 р.		Цезар Марк Дідій Север Юліан Август, проголошений преторіанцями
21.	Песценній Нігер	193 – 194 рр.		Гай Песценній Нігер. До влади прийшов як умілий полководець, проголошений імператором своїм військом
22.	Клодій Альбін	196 – 197 рр.		Децим Клодій Септимій Альбін. Полководець, який проголосив себе імператором
Династія Северів				
23.	Септимій Север	193 – 211 рр.		Луцій Септимій Север Пертінакс, проголошений армією
24.	Каракалла	211 – 217 рр.		Цезар Марк Аврелій Антонін Август, старший син Севера
25.	Макрін	217 – 218 рр.		Марк Опеллій Север Макрін Август, прийшов до влади вбивши Каракаллу
26.	Діадумен	Квітень – Червень 218 р.		Марк Опеллій Антонін Діадуменіан, син та співправитель Макріна
27.	218 – 222 рр.		Перший онук Юлії Мези, сестри Юлії Домни(дружини Септимія Севера), був оголошений побічним сином Каракалли	
28.	Александр Север	222 – 235 рр.		Цезар Марк Аврелій Север Александр Август, усиновлений Елагабалом
Солдатські імператори				

29.	Максиміан Фракієць	235 – 238 рр.		Гай Юлій Вер Максиміан, проголошений армією
30.	Гордіан I	Березень – квітень 238 р.		Цезар Марк Антоній Гордіан Семпроніан Роман Африкан Август, проголошений сенатом, здійснив самогубство
31.	Гордіан II	Березень – квітень 238 р.		Цезар Марк Антоній Гордіан Семпроніан Роман Африкан Август, син та співправитель Гордіана
32.	Пупієн	Квітень – липень 238 р.		Цезар Марк Клодій Пупієн Максим Август, проголошений сенатом у співправлінні з Бальбіним
33.	Бальбін	Квітень – липень 238 р.		Цезар Децим Целій Кальвін Бальбін Пій Август, проголошений сенатом у співправлінні з Пупієном
34.	Гордіан III	238 – 244 рр.		Марк Антоній Гордіан Пій, проголошений сенатом у співправлінні з Пупієном та Бальбіним
35.	Філіпп Араб	244 – 249 рр.		Цезар Марк Юлій Філіп Август, проголошений армією
36.	Філіпп Молодший	247 – 249 рр.		Марк Юлій Север Філіпп, син та співправитель Філіппа Араба
37.	Децій Траян	249 – 251 рр.		Цезар Гай Месій Квінт Траян Децій Август, проголошений армією
38.	Геренній Етруск	251 р.		Квінт Геренній Етруск Месій Децій, проголошений Децієм Траяном
39.	Гостіліан	Березень – Листопад 251 р.		Гай Валент Гостіліан Месій Квінт, молодший син Деція Траяна
40.	Требоніан Галл	251 – 253 рр.		Цезар Гай Вібій Требоніан Галл Август, проголошений армією

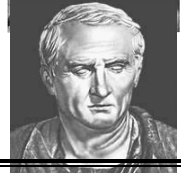
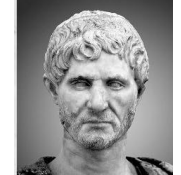

41.	Галлієн	253 – 268 рр.		Цезар Публій Ліциній Егнацій Галлієн Август, син і співправитель Валеріана I
Іллірійські імператори				
42.	Клавдій II	268 – 270 рр.		Цезар Марк Аврелій Валерій Клавдій Пій Фелікс Інвікт Август, проголошений армією
43.	Квінтілл	Серпень – Вересень 270 р.		Цезар Марк Аврелій Клавдій Квінтілл, брат Клавдія II
44.	Авреліан	270 – 275 рр.		Цезар Луцій Доміцій Авреліан Август, проголошений сенатом
45.	Тацит	275 – 276		Цезар Марк Клавдій Тацит Август, проголошений сенатом
46.	Проб	276 – 282 рр.		Цезар Марк Аврелій Проб Август, проголошений армією
47.	Кар	282 – 28 рр.		Цезар Марк Аврелій Кар Август, проголошений армією
48.	Нумеріан	283 – 284 рр.		Цезар Марк Аврелій Нумерій Нумеріан Август, син Кара
49.	Юліан I	284 рр.		Марк Аврелій Сабін Юліан, проголошений армією
Період домінації 284 – 476 рр.				
50.	Діоклетіан	284 – 305 рр.		Цезар Гай Аврелій Валерій Діоклетіан Август, проголошений армією

51.	Максиміан	285 – 305, 306 – 308 рр.		Марк Аврелій Валерій Максиміан Геркулій, співправитель Діоклетіана. У 306 – 308 рр. – узурпатор.
52.	Констанцій I Хлор	293 – 306 рр.		Цезар Марк Флавій Валерій Констанцій Август, залучений Діоклетіаном
53.	Галерій	305 – 311 рр.		Гай Цезар Галерій Валерій Максиміан, залучений Діоклетіаном
54.	Флавій Север	305 – 307 рр.		Цезар Флавій Валерій Север Август, призначений Галерієм і Констанцієм
Династія Костянтина				
55.	Костянтин I Великий	306 – 337 рр.		Флавій Валерій Аврелій Костянтин, син Констанція Хлора
56.	Констянтин II	337 – 340 рр.		Флавій Клавдій Костянтин, син Костянтина I
57.	Констант	337 – 350 рр.		Цезар Флавій Юлій Констант Август, син Костянтина I
58.	Констацій II	337 – 361 рр.		Флавій Юлій Констанцій Август, син Костянтина I
59.	Магненцій	350 – 353 рр.		Флавій Магн Магненцій Август, проголошений армією
60.	Юліан II Відступник	360 – 363 рр.		Флавій Клавдій Юліан Август, призначений Констанцем II

61.	Іовіан	363 – 364 рр.		Флавій Клавдій Іовіан, проголошений армією
Династія Валентиніана-Феодосія				
62.	Валентиніан	364 – 375 рр.		Флавій Валентиніан Август, проголошений армією
63.	Валент II	364 – 378 рр.		Флавій Юлій Валент Август, брат Валентиніана I
64.	Граціан	367 – 375 рр.		Флавій Граціан Август, син Валентиніана I
65.	Феодосій I	379 – 395 рр.		Флавій Феодосій I Великий, призначений Граціаном
Західна Римська імперія				
66.	Гонорій	395 – 423 рр.		Флавій Гонорій Август, син і співправитель Феодосія I (393 – 395 рр.)
67.	Констант II	409 – 411 рр.		Констант, син і співправитель Костянтина III
68.	Констанцій III	421 рр.		Флавій Констанцій, призначений Гонорієм
69.	Іоанн	423 – 425 рр.		Флавій Іоанн, захопив владу
70.	Валентиніан III	425 – 455 рр.		Флавій Плаціді Валентиніан, проголошений Феодосієм II
71.	Петроній Максим	455 р.		Флавій Петроній Максим, захопив владу

72.	Авіт	455 – 456 рр.		Марк Мецілій Флавій Єпархій Авіт, обраний на зборах семи галльських провінцій
73.	Майоріан	457 – 461 рр.		Флавій Юлій Валерій Майоріан, проголошений під тиском Ріцимера
74.	Лібій Север	461 – 465 рр.		Флавій Лібій Север Серпентій, призначений Ріцимером
75.	Прокопій Антемій	467 – 472 рр.		Флавій Прокопій Антемій, проголошений Ріцимером
76.	Олібрій	472 р.		Флавій Аніцій Олібрій, проголошений у таборі Ріцимера
77.	Гліцерій	473 – 474 рр.		Флавій Гліцерій, проголошений полководцем Гундобадом
78.	Юлій Непот	474 р.		Юлій Непот, призначений візантійським імператором Львом I
79.	Ромул Августул	475 – 476 рр.		Флавій Ромул Август, проголошений батьком магістром армії Орестом

ВИДАТНІ РИМСЬКІ ЮРИСТИ

№ з/п	Юристи	Роки життя	Портрети	Примітка
Найдавніший період VI – III ст. до н.е.				
1.	Гней Флавій	IV ст. до н.е.		Цивільне право Флавія (Jus civile Flavianum)
2.	Тиберій Корунканій	254 – 243 рр. до н.е.		Публікації рішень, законів, коментарів до Законів XII таблиць
Класичний період III ст. до н.е. – III ст.				
3.	Публій Муцій Сцевола	II ст. до н.е.		«Великі аннали», 80 книг
4.	Катон Старший	II ст. до н.е.		«Початки», «Про землеробство»
5.	Марк Тулій Цицерон	106 – 43 рр. до н.е.		Трактат «Про державу», промови «Проти Верреса», «Тулусканські бесіди»
6.	Маній Манілій	II ст. до н.е.		Дослідження законів, що торкалися зобов'язального права
7.	Децим Юній Брут	I ст. до н.е.		Судовий оратор, брав участь у приватних судових процесах
8.	Сервій Сульпіцій Руф	106 – 43 до н.е.		«Про придане», «Responsa», 180 книг, перший коментар до преторського едикту (51 р. до н.е.)
9.	Авл Офілій	I ст. до н.е.		Книги з цивільного права, коментар до преторського едикту
10.	Квінт Муцій Сцевола	140 – 82 рр. до н.е.		«De iure civile» (18 книг), «Liber Singularis»
11.	Квінт Елій Туберон	80 – 23 рр. до н.е.		Праці з державного та приватного права
12.	Алфен Вар	I ст. до н.е.		Дигести, 40 книг

13.	Марк Антистій Лабеон	50 р. до н.е. – 22 р.		«Libri posteriores», «Epistolae», «Probabilium»
14.	Марк Клавдій Марцелл	12 р. до н.е. – 23 р.		Претор
15.	Мазурій Сабіна	I ст.		«Libri tres iuris civilis»
16.	Гай Кассій Лонгін	I ст.		«Commentari juris civilis».
17.	Гай	II ст.		Трактат з преторського права, «Institutiones» – підручник з права
18.	Сальвій Юліан	II ст.		«Quaestiones», Дигести, 90 книг
19.	Публій Ювенцій Цельз	II ст.		Дигести, 39 книг
20.	Секст Помпоній	II ст.		Трактати з цивільного права, монографії з приватного права, коментар до едикту (83 книги)
21.	Емілій Папініан	142 – 212 рр.		«Definitiones», «De adulteriis», «Quaestiones» (37 книг)
22.	Доміцій Ульпіан	170 – 228 рр.		Коментар до едикту (83 книги) і до Сабіну (51 книга)
23.	Юлій Павло	II – III ст.		«Сентенції до сина»
24.	Геренній Модестін	II – III ст.		«Відповіді» (19 книг), «Правила» (10 книг), «Відмінності» (9 книг)
Посткласичний період IV – VI ст.				
25.	Трибоніан	500 – 542 рр.		Звід цивільного права

ГРОШОВА ОДИНЦЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

№ з/п	Назва монети	Склад	Монета	Відповідність
1.	Ас	Фунт міді = 327,45 г		1/6 аса = 54,575 г, 1/12 аса = 27,287 г, 1/24 аса = 13,643 г
2.	Дупондій	Латунь		2 аси
3.	Denarius (денарій)	4,55 г срібла (1/72 фунта), при Нероні – 3,4 срібла, далі вміст благородного металу постійно зменшувався		10 асів, згодом = 16 асів
4.	Aureus (золотий денарій)	При Цезарі – 8,19 г золота, при Нероні – 7,28 г, при Діоклетіані – 4,68 г, згодом вміст золота збільшено до 5,46 г		25 срібних денаріїв
5.	Solidus (солід)	4,55 г золота		

 Для Іудеї, Галлії та Британії карбувалися монети зі свинцю, були в римській грошовій системі і монети з олова. Масштаб цін був непостійним, залежав від багатьох обставин: врожаю, становища на зовнішніх фронтах, внутрішньої стабільності тощо. Для прикладу, за свідченням Марка Тулія Цицерона, модій пшениці (приблизно 6,6 кг) коштував в його часи 4 сестерція.

ХРОНОЛОГІЧНИЙ ДОВІДНИК СТАРОДАВНІЙ СВІТ

IV тис. до н.е. – Виникнення держав на Давньому Сході.

КРАЇНИ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Давній Єгипет

XXX – XXVIII ст. до н.е. – Виникнення Верхнього та Нижнього Єгипту й об'єднання їх в єдину державу.

XXVIII – XXIII ст. до н.е. – Стародавнє царство в Єгипті. Закони фараона Менеса.

XXI – XVIII ст. до н.е. – Період Середнього царства в Єгипті.

1750 – 1600 рр. до н.е. – Єгипет захоплений гіксосами.

1580 – 1085 рр. до н.е. – Нове царство в Єгипті. Релігійна реформа Ехнатона.

1085 – 525 (332) рр. до н.е. – Період Пізнього царства в Єгипті.

VIII ст. до н.е. – Законодавство Сазихіса (впорядкування боргових відносин).

VIII ст. до н.е. – Кодекс царя Бокхориса.

VI ст. до н.е. – Законодавство царя Амасиса.

525 р. до н.е. – Захоплення Єгипту Персією.

332 р. до н.е. – Підкорення Єгипту Олександром Македонським.

Стародавня Месопотамія. Вавилонська держава

Кінець IV – перша половина III тис. до н.е. – Виникнення і розвиток в Близьксхідному Межиріччі перших міст-держав.

XXIV ст. до н.е. – Утворення Шумеро-Аккадської держави.

Бл. 2400 р. до н.е. – Закони Урукагіни.

XXI – XVIII ст. до н.е. – Шумерські закони часів правління династій Ісини і Ларса.

1895 р. до н.е. – Піднесення Вавилону та перетворення його на центр держави.

XVIII ст. до н.е. – Об'єднання Дворіччя в межах Шумерської держави.

XVIII ст. до н.е. – Виникнення імперії з центром у Вавилоні.

1792 – 1750 рр. до н.е. – Правління царя Хаммурапі. Закони Хаммурапі.

1595 р. до н.е. – Захоплення Вавилону хетами і касситами.

VI ст. до н.е. – Загибель Вавилонської держави.

Стародавня Індія

Середина II – перша половина I тис. до н.е. – Утворення перших рабовласницьких держав на території Індостану.

IV ст. до н.е. – Виникнення держави Маур'їв в Індії.

180 р. до н.е. – Усунення Маур'їв від влади.

II ст. до н.е. – II ст. н.с. – Закони Ману в Давній Індії.

Стародавній Китай

XVIII ст. до н.е. – Виникнення держави Шань у Китаї.

V – IV ст. до н.е. – Законодавство Китаю. «Книга законів царства Вей».

Сер. IV ст. до н.е. – Реформи Шан Яна. Розклад китайської общини.

9 – 25 рр. – Селянські повстання. Проведення реформ Ван Мана.

220 р. – Розпад єдиної китайської держави на окремі царства.

КРАЇНИ АНТИЧНОЮ СВІТУ

Стародавні Афіни

IX – VIII ст. до н.е. – Об'єднання іонійських племен в Аттиці.

VIII ст. до н.е. – Реформи Тезея.

VII – VI ст. до н.е. – Завершення процесу утворення Афінської держави.

621 р. до н.е. – Закони Драконта.

594 р. до н.е. – Реформи архонта Солона.

560 – 510 рр. до н.е. – Тиранія Пісістрата та Пісістратидів в Афінах.

509 р. до н.е. – Реформи Клісфена. Ліквідація залишків родо-племінного ладу, завершення демократичних перетворень.

462 р. до н.е. – Реформи Ефіальта. Спроба обмеження влади ареопагу та позбавлення його верховної влади.

443 – 429 рр. до н.е. – Реформи стратега Перікла в Афінах.

411 р. до н.е. – Олігархічний переворот у Афінах.

404 р. до н.е. – Новий олігархічний переворот, встановлення тиранії «тридцяти».

403 р. до н.е. – Встановлення демократичного устрою в Афінах.

336 р. до н.е. – Афіни з усією Грецією були завойовані Македонією.

323 р. до н.е. – Афіни захоплені Римом.

Стародавня Спарта

XII – XI ст. до н.е. – Вторгнення дорійців на півострів Лаконіка.

VII ст. до н.е. – Виникнення Спартанської держави. Реформи Лікурга.

431 – 404 рр. до н.е. – Пелопоннеська війна, у якій Спарта та її союзники здобули перемогу.

146 р. до н.е. – Спарта втратила самостійність та стала частиною грецьких провінцій Римської імперії.

Стародавній Рим

753 р. до н.е. – Заснування Риму.

Сер. VI ст. до н.е. – Реформи Сервія Туллія та утворення аристократичної республіки у Римі.

509 – 27 рр. до н.е. – Період Республіки в Давньому Римі.

451 – 450 рр. до н.е. – Закони XII таблиць.

IV ст. до н.е. – Прийняття ряду законів, які розширили громадянські права плебеїв.

- 326 р. до н.е.** – Прийняття Закону Петелія про заборону боргового рабства.
- 134 – 124 рр. до н.е.** – Реформи братів Гракхів. Початок громадянських війн.
- 107 р. до н.е.** – Військова реформа Гая Марія. Створення професійної армії.
- 83 – 79 рр. до н.е.** – Диктатура Сулли. Криза Римської республіки.
- 60 р. до н.е.** – Встановлення першого тріумвірату (Цезар, Помпей, Красс).
- З 46 р. до н.е.** – Закладення основ монархії. Отримання Цезарем титулу імператора.
- 43 р. до н.е.** – Встановлення другого тріумвірату (Антоній, Лепід, Октавіан).
- 27 р. до н.е.** – Встановлення принципату. Прихід до влади Октавіана Августа. Піднесення імперії.
- 19 р. до н.е.** – Виданий закон, згідно з яким вільновідпущеники отримували права громадян.
- Сер. II ст.** – Створені інституції Гая.
- 212 р.** – Едикт імператора Каракалли, згідно з яким право громадянства було надано всім вільним мешканцям Риму.
- 284 – 305 р.** – Реформи імператора Діоклетіана. Утвердження доміанату.
- 330 р.** – столицею Римської імперії став Константинопіль.
- 337 р.** – Хрещення римського імператора Костянтина. Християнство стає релігією Римської імперії.
- 379 – 395 рр.** – Правління імператора Феодосія I Великого.
- 395 р.** – Поділ імперії на Східну та Західну.
- 476 р.** – Падіння Західної Римської імперії.

ГЛОСАРІЙ

Авлуми – повноправні громадяни у Стародавньому Вавилоні, представники вавилонської знаті, які мали право власності на землю й несли майнові та особисті повинності на користь держави.

Агнати – особи, які за законом знаходились під владою домовласника у Стародавньому Римі.

Акадці – семітська племінна група, що разом з шумерами складала основу населення Близькосхідного Дворіччя.

Амон-Ра – загальноєгипетський бог, творець світу та покровитель фараонів періоду Нового царства. Зображався у вигляді людини (іноді з головою барана) зі скіпетром та в короні, з двома пір'їнами і сонячним диском.

Апела – народні збори у Стародавній Спарті, вищий орган державної влади, складався з усіх повноправних громадян-спартіатів. Збиралась апела нерегулярно.

Аподекти – давньогрецькі посадові особи, які збирали платню за оренду.

Ареопаг – аристократичний орган афінської держави, що походив із ради родових вождів, які збирались на скелі, присвяченій богові війни Аресу. Складався з 60 – 70 осіб, які працювали пожиттєво. Після обмеження його повноважень як державного органу у V – IV ст. до н.е. до функцій ареопагу були віднесені лише судові та наглядові функції у справах моралі.

Арії – племена, які захопили в середині II тис. до н.е. півострів Індостан і утворили там перші держави.

Артхашастра – політико-економічний трактат про життя людини, норми поведінки та відносин людини й держави, а також про форми, методи здійснення й систему державної влади, систему судочинства. Містить у собі низку практичних настанов для правителя. Поширювався в давньоіндійській державі з II тис. до н.е. Авторство Артхашастри приписують брахману Кауталі – раднику засновника імперії Маур'їв – Чандрагупти Маур'ї.

Архагети – два царі Спарты – представники династій Агіадів та Еврипонтидів, що одночасно правили у Спартанській державі. Вони не мали повноважень, притаманних главі держави, а, навпаки, були підконтрольні ефорам. Царська влада практично не виходила за межі повноважень командуючих військом Спарты.

Архонти – посадові особи, колегією яких після реформ Тезея в Афінах змінили басилеїв.

Атема – загін охоронців спартанських царів, що складався із 300 відбірних воїнів.

Атимія – вид покарань в Афінській державі, який полягав у позбавленні засудженого громадських прав.

Базилевс – виборний племінний вождь у давніх греків, військовий начальник племені, верховний суддя та верховний жрець.

Баірум (редум) – загони легкоозброєних воїнів, права та обов'язки яких визначались законами Хаммурапі.

Бак – раб у Давньому Єгипті.

Басилей - 1) один із титулів спартанських царів; 2) у греків гомерівського періоду – найбагатші й наймогутніші представники родової знаті, які мали виключне право тлумачення законів, разом утворювали колегію, що розглядала судові справи. З їх числа обирався верховний жрець та командуючий ополченням на час військових дій; 3) в Афінах – спочатку глава племені або союзу племен, пізніше – другий архонт.

Брахмани – найвища індійська варна жреців. За «Рігведогою» та іншими священними творами аріїв були народжені з вуст бога Браhma.

Булевти – члени Ради п'ятисот («буле») у Стародавніх Афінах.

Вайші – представники однієї з чотирьох індійських варн, яка спочатку об'єднувала повноправних общинників, здебільшого – скотарів, землеробів, а пізніше – торговців, ремісників, лихварів.

Ван – титул царя Стародавнього Китаю.

Вардум – раб у Вавилонії.

Веди – чотири давньоіндійські священні книги, що стали основою для індуського права і містили норми, які регулювали життя арійського суспільства.

«Великі координатори» («посланці миру» до XV ст.) – спеціальні імператорські уповноважені, які здійснювали контроль та координацію діяльності чиновників на місцях (середньовічний Китай).

Вербальний договір – усний договір у Давньому Римі, який набував юридичної сили за дотримання певної словесної формули.

Вершники – 1) частина населення Аттики згідно з реформою Солон, що отримувала 300 медимнів доходу. Зобов'язані були брати участь у військових походах на конях, озброєними і спорядженими за власний кошт; 2) у Давньому Римі – категорія найбагатших (після першого класу) римських громадян (за реформою С. Туллія), які служили в кінноті. Вершники формували 18 центурій (сотень) в Римі і мали відповідно 18 голосів на народних зборах (центуріатних коміціях).

Військова демократія – організація влади в давніх суспільствах на межі між первіснообщинним та рабовласницьким ладом. Ознаками є те, що влада знаходиться в руках вузького кола старійшин-воєначальників, однак продовжують існувати родоплемінні ради, до складу яких входять всі чоловіки-воїни.

Віндикація – у цивільному праві позов власника, який володіє майном на законних підставах, про витребування його з чужого незаконного володіння.

Вішаї – назва округів у період імперії Гуптів і Харші (Індія).

Гелієя – вищий судовий орган Афінської держави (суд присяжних), що виник ще за

часів Солона та складався з 6 000 громадян, старших 30 років, які обирались на один рік. Відігравав роль конституційного суду. Поділявся на 10 палат (декастерій). Виконував і законодавчу функцію.

Герусія – рада старійшин стародавньої Спарти, що складалась із 28 геронтів, які обирались довічно з числа аристократії та двох спартанських царів. Герусія не підпорядковувалася нікому, збиралась щоденно й приймала головні рішення в житті держави, виносячи їх лише формально на затвердження апелли.

Гіксоси – група азіатських племен, які близько 1700 р. до н.е. перейшли з Передньої Азії через Суецький перешийок до Єгипту та завоювали його, знищивши Середнє царство.

Гіпомейони – спартіати, що якимось чином втратили землю, внаслідок чого не мали права брати участь у громадських трапезах (сисситіях) та народних зборах.

Гомерівський період – період в історії Давньої Греції (XII – VIII ст. до н.е.), для якого характерним є початок розпаду первіснообщинних відносин та поява протодержавних утворень.

Гопліти – важкоозброєні воїни у Стародавніх Афінах.

Грамік – сільський староста в період імперії Гуптів та Харші (Індія).

Граф – посада керівника адміністративного округу у Франкському королівстві, відповідального, передусім, за скликання ополчення та збір податків з населення округу. Виконував також поліцейські й судові функції.

Громадянство полісне – сукупність прав (брати участь у голосуванні на народних зборах – для всіх; бути обраним на найвищі посади – для представників вищих верств населення) та обов'язків (обов'язок захищати поліс під час військових дій), які мали від народження всі корінні жителі грецького полісу.

Дананга – злочин в Індії.

Даса («ворог») – полонений у Давній Індії, якого перетворили на раба.

«Девараджі» – політико-релігійна концепція про обов'язки *«доброго царя»*, який був посередником між людьми і Богом.

Декрети – 1) документи, що видавав Сенат, консули; 2) рішення імператора Риму із спірних питань, судових справ.

Декум – начальник війська у Стародавньому Вавилоні.

Делікт – правопорушення (злочин, проступок).

Деми – територіальні округи у Стародавніх Афінах з часів реформ Клісфена. Члени деми обирали главу – демарха, складали списки громадян і метеків, які проживали в окрузі.

Деміурги – ремісники у Стародавніх Афінах.

Демос – типова грецька община гомерівського періоду (замкнена, вела натуральне господарство).

Деспотія східна – типова стародавньосхідна монархія, яка характеризувалась такими ознаками, як необмеженість влади правителя, централізація розподілу найважливіших виробничих ресурсів суспільства й повна безправність підлеглих. Світський правитель

одночасно був і главою духовної влади.

Десятина – особливий вид податку в європейських країнах на користь церкви.

Дефенсори – посада «захисників» міста, введена в Римі з 365 р. Дефенсори повинні були захищати жителів міста від утисків, розглядати скарги та наглядали за здійсненням правосуддя.

Децемвіри – колегії в Давньому Римі, що створювались для виконання певної державної мети, до складу яких входили десять осіб.

Децимація – страта кожного десятого воїна підрозділу в Давньому Римі, який зганьбив себе під час військового походу.

Деша – назва провінцій у період імперії Гуптів.

Динар – старовинна золота монета країн мусульманського Сходу, яка чеканилась із VII ст.

Джаджати – органи, що стояли на чолі сільських общин Єгипту за часів Давнього царства. До їхнього складу входили старости общин та общинні ради. Розглядали судові справи, здійснювали господарську та адміністративну владу на місцях.

Джаті (візир) – вищий сановник, помічник, один з найближчих родичів фараона у справах управління країною у Стародавньому Єгипті. Функції джаті еволюціонували від управління царським двором до контролю за всією системою управління, виконанням вищих судових функцій.

Дигести – основна частина візантійської кодифікації римського права, яка відома під назвою Зводу цивільного права. Були складені комісією під керівництвом Трибоніана й видані у 529 р. у період правління імператора Юстиніана. За змістом дигести були систематизованими уривками з творів римських юристів (проте вони мали силу закону).

Діоцез – у Давньому Римі спочатку міський округ (з I ст. до н.е.); у період принципату – частина провінції; з часів Діоклетіана – велика адміністративна одиниця, до складу якої входило кілька провінцій. На чолі стояв вікарій, підлеглий префекту преторію.

Дхарма – правовий, релігійний та етичний закон індивідуального та громадського життя.

Дхармашастри – давньоіндійські збірники релігійно-етичних приписів (дхарм), складені брахманами спочатку для своїх учнів, що з часом стали авторитетними джерелами права, витіснивши артхашастри. Дані про точний час появи дхармашастр та про їх загальну кількість відсутні. Найдавнішими дхармашастрами є Дхармасутри («сутра» – «нитка»). Дхармашастри Гаутама, Баудхаяна, Аластамба з'явилися з др. пол. I тис. до н.е. Особливе місце серед дхармашастр посідають Закони Ману.

Евпатриди – родова знать, що захопила політичні панівні позиції в Афінах VIII – VI ст. до н.е. Обіймали вищі посади архонтів в ареопагу, за давньою традицією тлумачили звичаєве право та мали безпосереднє відношення до перерозподілу земельних угідь.

Едикт – 1) наказ посадової особи в Давньому Римі; 2) загальне розпорядження імператора для всього населення Римської імперії королівських актів у феодальній Франції.

Едили – посадові особи в Давньому Римі, які здійснювали поліцейські функції.

Еклесія – народні збори громадян в Афінській державі. Мали широке коло повноважень – приймали закони, затверджували проголошення війни й миру, ратифікували договори з іноземними державами та ін. Питання зборів обговорювались заздалегідь Радою, головуєчий обирався жеребкуванням. Народні збори були найвищим законодавчим органом Афін, причому кожен громадянин мав право винести будь-який закон на розгляд зборів. Ті, хто голосував «за» чи «проти» розходились у протилежні боки.

Екскусія – повне або часткове звільнення феодалів від податків, з правом збирати податки на свою користь з селянських общин, що практикувалось у Візантії (XI – XII ст.).

Екстраординарний процес – форма цивільного процесу в період Римської імперії (справа розглядалась державним службовцем в одній стадії, зі сторін збиралось судове мито на користь держави).

Екцепція – посилення на фактичні обставини або правову норму в римському праві, що виключала можливість задовольнити позов.

Еллінізм – своєрідне суспільство та культура, які виникли після насильницького об'єднання давньогрецького та східного світу в єдину систему держав, що мали спільне в соціально-політичному ладі, економіці та культурі.

Емфітевзис – одна з форм користування землею часів пізньої Римської імперії, за якою селяни сплачували землевласникові щорічну фіксовану платню (канон) і мали право здати наділ в оренду, продати або передати у спадок.

Епарх (префект) – голова Сенату, глава міської адміністрації у Візантії.

Епонім – перший архонт Стародавніх Афін, наділений судовими повноваженнями в питаннях шлюбно-сімейних та спадкових відносин.

Ефори – члени колегії ефорів у Спарті, які, починаючи з VIII ст. до н.е., обирались на народних зборах із складу всіх спартіатів строком на один рік. Колегія ефорів була незалежною від апели та герусії. Ефори спочатку були помічниками царів, згодом їх повноваження стали ширшими. Пізніше одним із важливих завдань ефорів було здійснення нагляду за царською владою та запобігання її посиленню, а також організація і проведення криптії. За ім'ям першого ефора називався рік у Спарті.

Жреці – особи, які у багатьох стародавніх державах, відправляли релігійні культури.

Зевгіти – одна з чотирьох категорій корінного вільного населення Афін після реформ Солона, яка мала 200 мір доходу. Складалася з землеробів, що за реформою вперше отримали право брати участь у народних зборах.

Ілоти – поневолені Спартою жителі провінції, які вважались колективною власністю держави. Жили на землі, що належала спартіату, обробляли його наділ – клер і сплачували хазяїну щомісячну платню. Життя ілотів охоронялось законом, однак під час щорічного обряду криптії відбувалось їх масове знищення.

Імператор – 1) почесний титул полководця в Римі періоду республіки (як нагорода за видатні військові перемоги); з часів Цезаря (45 р. до н.е.) – титул глави держави; 2)

надавались деяким монархам (найчастіше тим, хто стояв на чолі т.зв. світової імперії).

Імперія – складна багатонаціональна держава, що утворилася внаслідок приєднання (добровільного чи примусового) нових територій, і в якій є абсолютною залежність її складових частин від верховної влади.

Інавгурація – 1) у Давньому Римі – урочистий акт введення посадової особи на посаду; 2) урочиста процедура вступу на посаду глави держави.

Індульгенції – у римському праві – помилування з приводу якоїсь події.

Інституції – підручники римських юристів, що дають систематичний огляд діючого законодавства. Найдавнішими, що дійшли до нас, є інституції Гая. У IV ст. на основі інституцій Гая з використанням матеріалів інших юристів-класиків були складені інституції Юстиніана.

Інтердикт – у Давньому Римі – наказ магістрату (прийнятий на прохання однієї із сторін у судовій справі для прискорення її розгляду), за яким справа розглядалась без вислуховування свідків та детального вивчення справи.

Інтерцесія – у Давньому Римі право посадових осіб протидіяти рішенню своїх колег. Найчастіше застосовувалось народними трибунами проти консулів.

Іригація – система штучного зрошування земель, необхідна для сільськогосподарських робіт.

Ішаку – правитель Ашшуру (столиці Ассирії), який мав адміністративну владу, був верховним жрецем і командуючим військом під час військових дій.

Касити – одна з груп гірських племен Загросу, що вторглася у Вавилон 1742 р. до н.е. У період 1595 – 1155 рр. до н.е. у Вавилоні правила касситська династія.

Касты – замкнені соціальні або етнічні групи, характерні для всіх давньосхідних суспільств, вільне населення яких не було однорідним, а мало різні права та обов'язки. Найяскравішими прикладами давньосхідних каст є касты в Індії. Касты в Давній Індії виникли з варн, об'єднавши представників певних професій, станів, етнічних меншин.

Квестор – посадова особа в Давньому Римі, яка відала попереднім слідством з кримінальних справ, пізніше – казною та архівами.

Квірити – корінні члени римської общини, що вклонялись богу Квірину. В епоху Римської республіки – назва громадян, що вживалась в офіційних повідомленнях. Члени курій, сукупність яких склала у процесі формування Римської держави римське громадянство (носії т.зв. квіритського права та квіритської власності).

Кенбети – судові органи у Стародавньому Єгипті.

Клери – земельні наділи разом з рабами, які надавались у користування громадянам Спарти й не могли відчужуватись.

Когнати – кровні родичі по жіночій лінії в Давньому Римі.

Колакрети – посадові особи, які після реформ Солона слідкували за фінансовим забезпеченням жертвоприношень.

Колегія архонтів – вища магістратура в Афінах. Початок своєї історії бере з VIII ст. до

н.е. Складалась з 9 архонтів – вищих посадових осіб. До компетенції архонтів належали: вирішення деяких військових справ, організація релігійних церемоній та свят, встановлення порядку судочинства. За ім'ям першого архонта називався рік в Афінах.

Колегія 10 агараномів – урядова колегія в Афінах, посадові особи якої наглядали за порядком на торгових площах.

Колегія 10 астиномів – урядова колегія в Афінах, що стежила за санітарним станом міста.

Колегія 10 метрономів – урядова колегія в Афінах, що контролювала точність мір.

Колегія 10 ситофілаків – урядова колегія в Афінах, посадові особи якої займалися цінами на хліб.

Колегія 10 стратегів – найбільш авторитетна урядова колегія в Афінах, яка відала військовими справами.

Колегія магістрів – орган управління в містах Пруссії в період князівського абсолютизму. Призначалась королем.

Колонія – країна, політично залежна від іншої держави. Така залежність може носити повний або обмежений характер. Колоніальний розподіл світу завершився наприкінці XIX ст. Розпалась колоніальна система після другої світової війни. 14 грудня 1960 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла рішення про надання незалежності колоніальним країнам і народам.

Комендація – право рекомендувати сенату своїх кандидатів на державні посади в Давньому Римі (Юлій Цезар й Август).

Коміції – народні збори в Давньому Римі. Коміції були куріатними, трибутними (територіальними) та центуріатними, що мали найширшу компетенцію.

Композиція – відшкодування заподіяних збитків. Існувала з часів первіснообщинного ладу, коли кровна помста була замінена спочатку таліоном, а надалі – штрафом на користь потерпілого або його родичів (у випадку вбивства). Відшкодовувати збитки мали винна особа або її родичі.

Конкубінат – позашлюбне тривале співжиття у Стародавньому Римі.

Конклав – зібрання кардиналів, які обирають Папу Римського.

Конкордат – угода між державою та римсько-католицькою церквою в особі Папи як її глави, згідно з якою налагоджувались взаємовідносини між церквою і державою в певній країні.

Консесуальний контракт – різновид контрактів у римському зобов'язальному праві класичного періоду, який передбачав настання юридичних наслідків з моменту досягання згоди й оформлення угоди, а не передачі речі. До консесуальних контрактів належать купівля-продаж, наймання та ін.

Консисторіум – державна рада при римському імператорові періоду домінації.

Конституції римських імператорів – декрети, едикти, мандати, рескрипти.

Консул – один з найвищих римських посадовців в період республіки. Обиралися два

консули на один рік у центуріатних коміціях і були наділені вищою цивільною та військовою владою.

Кшатрії – одна з двох вищих варн в Індії, що утворилась з військово-племінної аристократії. З неї походили царі та вищі посадові особи.

Латини – найближчі сусіди римлян, підкорені ними і приєднані до Римської держави. Не були римськими громадянами.

Легат – посол або уповноважений у Давньому Римі, який призначався сенатом і виконував політичні доручення. У період республіки призначався помічником намісників у провінціях.

Легион – основна організаційна одиниця в армії Давнього Риму.

Легісакційний процес – форма цивільного процесу, процедура вирішення майнових суперечок між римськими громадянами в республіканський період. Відрізнявся суворим формалізмом.

Ліктори – служителі вищих магістратів Давнього Риму. Пізніше виконували охоронні функції при них.

Лікурґ – легендарний законодавець, цар Спарти, якому приписувалось укладення із спартіанською общиною усного договору – «ретри», згідно з яким кожна з 9 тис. спартанських сімей отримала окрему ділянку землі (клер). Одночасно вилучались золота і срібна монети, замість яких вводилась важка залізна, яку було нелегко сховати або вкрасти. Спартіатам заборонялось займатись виробництвом, споруджувати розкішні будівлі; їм приписувалось розвивати військову справу. Реформи, приписувані Лікурґу, були спрямовані на запобігання майновому розшаруванню спартіатів та збереження їхнього панування над ілотами та періеками.

Літеральний контракт – різновид договорів у римському зобов'язальному праві класичного періоду, для дійсності яких необхідно було складання певного письмового документа (хірограф – розписка боржника про його борг, синграф – документ, складений від імені обох сторін про взаємні зобов'язання з їхніми підписами).

Літурґії – державні повинності в Давній Греції, що поширювались на заможних громадян полісів і складались з хореґії – створення та утримання святкового хору, гімнасіархії – організації спортивних змагань та трієрархії – оснащення військового судна за власний рахунок.

Лугаль («велика людина») – військовий вождь Стародавнього Вавилону, згодом – вавилонський цар.

Магараджі – головні князі, глави індуських монархій (VI – XII ст.).

Мандати – інструкції службовим особам (один із видів імператорських конституцій у Давньому Римі).

Мантрипарішад – рада сановників, дорадчий орган при царі для вирішення важливих питань внутрішньої та зовнішньої політики у Стародавній Індії.

Манципація – угода в римському праві, яка застосовувалась для придбання права на

речі. Складний обряд, який передбачав обов'язкову присутність власника речі і покупця, п'яти повнолітніх свідків і вагаря. Власник речі торкався її паличкою, промовляв передбачені законом слова, тим самим передаючи покупцеві право власності на неї. Покупець приймав це право, також торкаючись до речі та промовляючи обрядові слова. На терези покупець клав символ речі або всю річ, а продавець – символ платні.

Медимн – міра ємності для зерна – 52,4 л (Афіни).

Метеки – некорінні жителі Аттики, які були обмежені у правах й не мали громадянства; мали обмежену правоздатність, не мали права купувати землю, брати участь у народних зборах та обиратись на посади. Однак за певних особливих випадків народні збори дарували громадянство деяким метекам.

Метрополія – держава, що володіє колоніями, при цьому втручається у внутрішні справи цих країн та експлуатує їх економічні ресурси.

Містії – наймані, некваліфіковані працівники у Візантії.

Моргит – орендар-землероб у Візантії.

Мушкенуми – вільні люди у Стародавньому Вавилоні, які мали обмежені, зокрема й майнові права.

Навкрарія – територіальний округ в Афінах у період виникнення держави, жителі якого повинні були побудувати, озброїти та укомплектувати один військовий корабель.

Неджес – вільні селяни-общинники у Стародавньому Єгипті.

Ном – адміністративний округу Стародавньому Єгипті, на чолі якого стояв номарх.

Номізма – грошова одиниця Візантії – золота монета (у VIII ст. за одну номізму можна було придбати 600 кг зерна).

Нубанду – управитель царського палацу в Стародавньому Вавилоні.

Ньяя – давньоіндійське правове поняття, близьке до європейського «закон», більш вузьке, ніж дхарма.

Олігархія – за Платоном та Аристотелем – правління невеликої кількості багатих людей. Існувала в багатьох рабовласницьких державах (Спарта, Рим (нобілітет)).

Ордалії – система випробувань вогнем, розпеченим залізом, водою з метою довести винність або невинність особи, яка підозрюється у скоєнні злочину.

Остракізм – процедура, що була введена Клісфеном, згідно з якою відбувалось голосування на афінських народних зборах за допомогою глиняних черепків стосовно вигнання на 10 років будь-якої особи, яка загрожувала афінській демократії.

Охармадьякша – верховний судовий чиновник, начальник судового відомства у Стародавній Індії.

Палата цензорів – центральний орган влади в період правління династії Мин. Цензорат здійснював наглядово-контрольовані функції, спостерігав за діяльністю чиновників, виправляв їхні помилки, застосовував каральні санкції. До складу палати цензорів входили два головні цензори та близько ста інспекторів.

Палатини – радники французького короля, виконавці його особливих доручень.

Парії – представники нижчих станів населення у Стародавній Індії, які виконували принизливу роботу і не входили в систему варн.

Парламент – представницький виборний законодавчий орган у ряді держав, що складається з однієї або двох палат.

Патриції – родова аристократія в Римській державі, яка мала найбільше прав та здійснювала державну владу.

Патронат (клієнтела) – вид суспільних відносин у Давньому Римі, який будувався на залежності одних римських громадян («клієнтів») від інших, найбільш впливових («патронів»), які ставали їх покровителями. Патронами могли бути лише вільнонароджені римські громадяни, у той час як клієнтами – вільновідпущеники, переїзники (вільні громадяни іноземних держав).

Пекулій – майно (земля, гроші), яке надавалось рабу у Давньому Римі. Раб працював на землі, віддаючи господареві частину врожаю або фіксовану платню. Власником пекулія вважався рабовласник.

Перієки – вільні люди з неповними громадянськими правами, які мешкали в гірських неплодючих районах Спарти.

Плебеї – вільне, але неповноправне населення в Давньому Римі, що стояло поза родовою організацією суспільства. Плебейські общини, скоріше за все, формувались як внаслідок насильницького або добровільного переселення до Риму жителів сусідніх поселень, так і внаслідок майнової диференціації римського суспільства. Внаслідок реформи С. Туллія плебеї отримали право брати участь в ополченнях та центуріатних коміціях. На поч. III ст. до н.е. верхівка плебеїв разом з патриціями склали нобілітет, що зосередив привілеї у своїх руках.

Плебіцит – постанова в римському праві, що приймалася зібраннями плебеїв, яка була обов'язковою спочатку лише для плебеїв, пізніше (з 449 р.) набула загального значення як закон для всіх римлян.

Поклажа – договір зберігання речей, безоплатна віддача речей на зберігання.

Полімарх – третій за статусом архонт Афінського полісу, який відав справами, пов'язаними з метеками та іншими іноземцями.

Полети – посадові особи з часів Солона, до функцій яких входило надання державного майна в оренду.

Поліс – особлива форма організації суспільства у Стародавній Греції. Місто-держави, яке складалося з міста та сільських територій, що його оточували.

Понтифіки – члени однієї із найбільш важливих жрецьких колегій. Понтифіки охороняли та тлумачили закони, звичаї, релігійні обряди (Давній Рим).

Популяри – політична течія в Давньому Римі, угруповання рабовласницької демократії, що утворилось у II ст. до н.е. за часів братів Гракхів. Популяри виступали за надання селянам земельних наділів шляхом перерозподілу державного земельного фонду.

Прекарій – форма користування землею часів пізньої Римської імперії (близька до

феодалної), при якій селяни отримували земельні наділи в користування на певних умовах (найчастіше, за чинш). Землевласником також встановлювався строк користування землею.

Претор – заступник консула в Давньому Римі в період республіки. За умов часті відсутності консулів у Римі у зв'язку з командуванням арміями претор став управителем міста. Із 306 р. претор – керівник судового відомства, видавав загальнообов'язкові постанови – едикти. Спочатку обирався один претор, розглядав лише справи римських громадян. Згодом з'явилася посада претора перегринів, що розглядав справи, які стосувались іноземців. Претор перегринів створював т.зв. право народів.

Префект – адміністративна, судова та військова посада, а також особа, що її обіймала. У VIII – VI ст.ст. до н.е. і в період ранньої республіки царі та консули в Давньому Римі призначали префектів для ведення справ за своєї відсутності.

Прецедент – прийняте раніше судове рішення, або постанова суду або іншого державного органу, що було взяте за зразок при вирішенні в подальшому аналогічних питань.

Приватне право – право, норми якого визначали і захищали інтереси окремих осіб.

Принцепс – вища посадова особа в Давньому Римі часів принципату. Мав вищу військову владу, владу вищих римських магистратур і вважався священною особою. Влада принцепса була спадковою.

Принципат – форма державного правління, що була проміжною ланкою між республікою та необмеженою монархією в Римі (27 – 284 рр.). За часів принципату республіканські інститути не були скасовані.

Притани – члени афінської Ради 500, що займалась поточними справами з управління державою.

Пронія – вид земельного пожалування на користь фізичної особи від держави на умовах несення служби. Надавалась на час несення служби в деяких державах Центральної і Південно-Східної Європи в період середньовіччя.

Протекторат – залежність однієї держави від іншої (наприклад, колоніальна залежність).

Псефізми – постанови народних зборів Афін, які стосувались окремих осіб.

Проскрипції – обнародування списку осіб у Давньому Римі, які проголошувались поза законом, а також сама назва цих списків. Особа, яка була занесена у проскрипції, підлягала смертній карі, а її майно – конфіскації.

Пурохіта – головний радник і жрець царя у Стародавній Індії.

П'ятисотники – частина населення Аттики після реформ Солона, яка отримувала 500 медимнів доходу речами або олією чи вином. П'ятисотники мали всі громадянські права, обирались на найвищі державні посади. Були представниками великих землевласників.

Рабіанум – правитель невеликого міста або територіальної общини у Стародавньому Вавилоні.

Рабство класичне – вид рабства, притаманний тим державам, що визначаються як

рабовласницькі (Греція в період розвитку полісів, Давній Рим). При ньому кількість рабів у державі є значною (близько третини); раби, зайняті у всіх сферах виробництва, як правило, не мають ніяких прав і прирівняні у своєму статусі до речі (перебувають у повній залежності від рабовласника, їхнє життя належить хазяїну), поширеною є работоргівля.

Рабство патріархальне – вид рабства, при якому, на відміну від рабства класичного, застосування рабської праці не є вирішальним для існування економічної системи суспільства. Кількість рабів незначна, вони, як правило, виконують лише домашню роботу, входячи до складу патріархальної сім'ї як її наймолодші члени. Було поширеним у державах Стародавнього Сходу, а в деяких народів – у період раннього феодалізму.

Рада 400 – вищий орган виконавчої влади Афін, створений за реформою Солона для забезпечення кращої роботи, народних зборів. До Ради обирались 400 осіб – по 100 від кожної філи (із числа п'ятисотників, вершників та зевгітів).

Рада 500 («буле») – вищий орган виконавчої влади Афін, створений за реформою Клісфена. Обирався по 50 осіб із кожної 10 афінських філ шляхом жеребкування строком на один рік з усіх афінських громадян. Основними функціями Ради 500 були підготовка й організація роботи народних зборів та виконання їх функцій у перервах між засіданнями.

Раджа – правитель держави у Стародавній Індії.

Реальний контракт – різновид договорів у римському зобов'язальному праві класичного періоду, дійсність яких ґрунтувалась на фактичній передачі речі, яка була предметом угоди; саме з цього моменту реальний контракт вважався дійсним. До реальних належали контракти позики, позички, зберігання тощо.

Регент – у монархічних державах – тимчасовий правитель, який призначається у випадку вакантності престолу, а також тривалої відсутності, хвороби або неповноліття монарха.

Регламент – сукупність правил, що визначають порядок роботи державних органів, установ, організацій; порядок ведення засідань, зборів, конференцій, сесій та з'їздів представницьких органів.

Редум – професійні воїни, які несли царську службу, одержуючи за неї у користування певну нерухомість та рухоме майно (Стародавній Вавилон).

Рескрипти – письмові відповіді римських імператорів на запити приватних осіб і магістратів.

Реплікація – за римським правом – спростування позивачем заперечень відповідача у процесі розгляду цивільної справи.

Рецепція – запозичення будь-якою внутрішньодержавною правовою системою принципів, інститутів іншої правової системи.

Реформа – перетворення, зміна чи нововведення, що не знищують основ існуючої структури.

Сенапати – командуючий армією у Стародавній Індії.

Сенат – рада старійшин у Давньому Римі, у подальшому – один із вищих органів влади в державі.

Сенатус–консульти – постанови сенату в Давньому Римі, що мали силу законів.

Сецесія – один із засобів боротьби плебеїв з патриціями, який супроводжувався виходом плебеїв за межі Риму, в основному на священну гору або Авентинський пагорб на знак протесту проти їх громадянського безправ'я.

Сикофант – донощик в Афінах, який виступав з обвинуваченням проти когось або загрожував судом з метою отримання хабара за мовчання. Якщо в такому випадку висунуте звинувачення приймалось судом, донощик отримував частину майна, відібраного в засудженого.

Синойкізм – злиття кількох територіальних общин в одне місто-поліс (Стародавня Греція).

Синона – податок, що стягувався з візантійських селян у комплексі з каноніконом.

Сисахвія – відміна боргового рабства згідно з реформою Солона.

Сиситія – спільні трапези, які проводились у Спарті з метою підтримання єдності, що організовувались за рахунок встановлених щомісячних внесків спартіатів.

Спартак – керівник повстання рабів у Давньому Римі у 74 – 71 рр. до н.е.

Талант – грошова одиниця Давньої Греції, що складалась із 6 тисяч драхм.

Таліона принцип – принцип обмеженої кровної помсти («око за око, зуб за зуб»), що був поширений на першому етапі утворення держав стародавнього світу у варварських та арабських народів. Розрізнявся таліона принцип у матеріальній формі (пошкоджувався аналогічний орган винуватця) та символічний (пошкоджувався орган винуватця, яким було заподіяно шкоду: наклепнику вирізали язик).

Тамкари – банкіри, купці, лихварі у Стародавньому Вавилоні.

Тиранія Пісистрата – період в історії Афін, коли після смерті Солона до влади в результаті запеклої боротьби прийшов представник з клану діакріїв – Пісистрат (560 – 527 рр. до н.е.), і період правління його синів (527 – 510 рр. до н.е), які продовжували його політику. Пісистрат проголосив себе тираном – верховним правителем полісу. Основною метою правління було задоволення інтересів того клану, який привів його до перемоги. Однак під час правління він також заохочував розвиток землеробства, надаючи селянам кредит, вів активну зовнішню політику, створив військовий флот, чим привернув на свій бік торговців, а широкомасштабне будівництво громадських споруд сприяло зайнятості бідноти.

Токсоти – афінські раби, що складали загони міської поліції.

Триумвірат – союз трьох впливових осіб Римської держави (перший триумвірат – **Помпей, Цезар, Красс**; другий триумвірат – **Октавіан, Антоній, Лепід**, які представляли різні верстви населення щодо взаємної підтримки та спільних дій з управління державою у випадку приходу до влади одного з них.

Триби – три римські племені, з яких складалась римська патриціанська община; пізніше – адміністративно-територіальні округи (4 міські та 12 – 17 сільських).

Трибуни плебейські – вищі магістрати у Стародавньому Римі (трибунат затверджений у 494 р. до н.е.), які обиралися трибутними зборами. До кола їх повноважень належав захист прав плебеїв. Народні трибуни обирались у кількості 10 осіб і мали право вето на постанови сенату, народних зборів, інших магістратів.

Тритії – територіальні округи, на які були поділені Афіни відповідно до реформи Клісфена. Тритії входили до складу філ.

Узуфрукт – право пожиттєвого користування чужим майном та доходами з нього за умови не піддавати його якимсь суттєвим змінам.

Ур – шумерське місто-держава раннього періоду.

Фараон – титул царів у Стародавньому Єгипті. Вважався єгиптянами сином *бога сонця Ра*.

Фесмофети – вищі посадові особи в Афінах, які виконували суддівські функції; входили до складу колегії 9 архонтів.

Фети – селяни-общинники, які втратили свій земельний наділ і були змушені найматись до заможних селян за платню. Після реформ Солона склали четвертий розряд громадян. Мали право голосувати на народних зборах та бути обраними до гелієї, однак на інші державні посади не обирались.

Філи – об'єднання родів, основа політичної та військової організації общини за часів гомерівського періоду. Практично втратили своє значення після реформи Клісфена.

Формалізм – відірваність формальної юридичної процедури від змісту правового акта.

Формулярний процес – форма цивільного процесу середини II ст. до н.е., який склався в результаті активізації правотворчої діяльності преторів.

Фратрія – об'єднання не менше двох родів у Стародавніх Афінах.

Хуанді – титул імператора Китаю в період імперії Цинь (221 – 207 рр. до н.е.).

«Царський» період – період римської історії, за який відбувався перехід від племінної організації суспільства до державної, що завершився внаслідок радикальних реформ, проведених С. Туллієм (VI ст. до н.е.). Наприкінці цього періоду в римському суспільстві відбувався процес розшарування між окремими родовими общинами, сім'ями, внаслідок чого з'являється поділ на патриціїв та плебеїв. Найбільш відомими з 7 римських рексів (царів) були Ромул, батько С. Туллія – Тарквіній Древній, та останній рекс – *Тарквіній Гордий*.

Цезар Гай Юлій (102 – 44 р. до н.е.) – давньоримський державний і політичний діяч, полководець, письменник, військовий диктатор з 49 по 44 рр. до н.е.

Цензива – форма селянського феодального землеволодіння, з якого сеньйору сплачувалася грошова рента (ценз). Селяни-цензитарії були вільними повною мірою й передавали землю у спадок.

Цензори – виборні посадові особи в Давньому Римі. Оцінювали майновий стан римлян,

розподіляли їх по класах, складали списки senatorів, здійснювали нагляд за мораллю громадян, складали перепис населення.

Центурія – одиниця військово-політичного поділу громадян (сотня) у Давньому Римі, що відбувся внаслідок реформи С. Туллія. Центурія також стала й одиницею, за якою відбувалося голосування на народних зборах. Найбагатші римляни першого класу (80 центурій) та вершники (18 центурій) голосували першими і у випадку одностайного дотримання певних позицій мали більшість голосів – 98, після чого голосування припинялось.

Церемонія – офіційний урочистий акт, який здійснюється за попередньо розробленим планом (протоколом), за певними правилами або традиціями.

Цивітас – римська громадянська община, колектив громадян, що здійснював функції держави. Мала також право верховного розпорядження усією землею. Звідси – самоназва римлян – квірити або цивес і права – *jus quiritum* та *jus civile* – квіритське або цивільне право.

«Червоноброві» – учасники китайського селянського повстання (18 – 25 рр.), що виникло внаслідок незадоволення реформами Ван Мана, спрямованими на заборону купівлі–продажу землі та рабів. Наслідком повстання стало вбивство Ван Мана та зміна династії.

Чжухоу – соціальна група, яка уособлювала правителів спадкових володінь китайської держави Чжоу, представники вищої аристократії.

Шакканакум – обласні правителі у Стародавньому Вавилоні.

Шастри – збірники приписів і повчань із різних галузей знань у Стародавній Індії.

Шудри – найнижча із чотирьох індійських варн. Це варна слуг, яким заборонялось на відміну від перших трьох варн, вивчати священні книги аріїв – веди. Надалі трансформувались у варну землеробів та ремісників, права яких були суттєво обмежені.

Шумери («чорноголові») – корінні жителі південної частини Месопотамії, які першими в цьому регіоні створили свої міста-держави (Ур, Урук, Лагаш та ін.).

Юстиніан I – імператор Візантії (527 – 565 рр.). Здійснив систематизацію римського права. Провів ряд реформ. Підкорив Північну Африку, Сицилію, Італію, частину Іспанії.

Юстиціарій – духовна особа, знавець канонічного права. Фактично правив Англією за відсутності короля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ПІДРУЧНИКИ ТА НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

1. Антоненко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн / В.В. Антоненко. – К.: Епос, 2006. – 448 с.
2. Бостан Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – 2-ге видання, перероб. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
3. Гудошников Л.М. История государства и права зарубежных стран / Л.М. Гудошников, О.А. Жидков, Н.А. Крашенинникова, О.Л. Лысенко, А.А. Мишин. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 2001. – 704 с.
4. Всеобщая история государства и права: учебное пособие /под ред. К.И. Батыра. – М.: Манускрипт, 1996. – 364 с.
5. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / В.П. Глиняний. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
6. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства: учебник для вузов / В.Г. Графский. – М.: Норма, 2000. – 504 с.
7. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки 6.030401 «Правознавство») / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. - 111 с.
8. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
9. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навчально-методичний посібник; словник–довідник / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
10. Джуджа О.М. Історія держави і права зарубіжних країн / О.М. Джуджа, В.С. Калиновський і ін. – К.: Атіка, 2006. – 219 с.
11. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія: навч. посіб. для студ. юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України / під. ред. В.Д. Гончаренко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 716 с.

12. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. – 2-ге вид., переробл. і доповн. / за заг. ред. О.М. Джуджи. – К.: Атіка, 2006. – 256 с.
13. Історія держави і права зарубіжних країн у схемах / уклад.: С.І. Власенко та ін. – Харків: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. – 35 с.
14. История государства и права зарубежных стран: учебник для студентов юридических вузов и факультетов / под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 448 с.
15. История государства и права зарубежных стран: учебник для вузов / под ред. проф. Чибыряева. – М.: Былина, 2002. – 472 с.
16. История государства и права зарубежных стран / под ред. К.И. Батыра. – М.: Изд-во «Проспект», 2004. – 496 с.
17. История государства и права зарубежных стран (рабовладельческое и феодальное государство): учеб. пособие / под ред. П.Н. Галанзы, Б.С. Громакова. – М.: Юрид. лит., 1980. – 1980. – 552 с.
18. Крестовська Н. Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія – практикум / Н. Крестовська, О. Цвіркун. – Харків: «Одіссей», 2010. – 284 с.
19. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / В.С. Макарчук. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
20. Маймескулов Л.М. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л.М. Маймескулов. – Харків: Право, 2011. – 520 с.
21. Орленко В.І. Історія держави і права зарубіжних країн: посіб. для підготов. до іспитів / В.І. Орленко, В.В. Орленко. 3-є вид. стереотип. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 145 с.
22. Орлова Н.Е. История государства и права зарубежных стран для студентов вузов / Н.Е. Орлова. – М.: Феникс, 2005. – 192 с.
23. Рождественская Е.С. История государства и права зарубежных стран: Древний мир и Средние века / Е.С. Рождественская. – Харків: Консум, 2005. – 287 с.
24. Рубаник В.Є. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн / В.Є. Рубаник. – Харків: Консум, 2003. – 528 с.
25. Сопільник Л.І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Л.І. Сопільник, Б. І. Камінський. – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2012. – 499 с.

26. Страхів М.М. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник для студентів юрид. спец, вищих навчальних закладів. – 2-ге вид., переробл. та допов. / М.М. Страхів. – К.: Ін Юре, 2003. – 384 с.
27. Тетарчук І.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник для підготовки до іспитів / І.В. Тетарчук, Т.Є. Дяків. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 172 с.
28. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навчальний посібник / Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 2001. – 384 с.
29. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Середні віки / Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 2006. – 321 с.
30. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. – 1918 р.): навч. посібник / Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 2013. – 314 с.
31. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навч. посібник / Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 448 с.
32. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн / Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 448 с.
33. Федоров К.Г. Історія держави і права зарубіжних країн / К.Г. Федоров. – К.: Вища школа, 1994. – 318 с.
34. Хома П.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / П.М. Хома. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ–2000; Магнолія плюс, 2008. – 578 с.
35. Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века / составитель В.А.Томсинов. – М.: Зерцало, 2004. – 550 с.
36. Царківський В.А. Історія держави і права зарубіжних країн / В.А. Царківський. – К.: Основа, 2006. – 578 с.
37. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права: (ист. гос-ва и права заруб. стран): учебник для вузов по спец. «Правоведение» / З.М. Черниловский. – М.: Знание, 1995. – 401 с.
38. Шатилова С.А. История государства и права зарубежных стран / С.А. Шатилова. – М.: Инфра. – М, 2005. – 272 с.
39. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / О.О. Шевченко. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.
40. Шостенко І.І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. / І.І. Шостенко, О.І. Шостенко. – К.: МАУП, 2003. – 104 с.
41. Шульженко Ф.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Ф.П. Шульженко. – К.: КНЕУ, 2007. – 192 с.

42. Яковенко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн / В.В. Яковенко. – К.: Тех Поліс, 2005. – 874 с.

СПЕЦІАЛЬНА ТА ІСТОРИЧНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс / отв. ред. В.Н. Шенаев. – М.: Наука, 1996. – 400 с.
2. Антология мировой правовой мысли в 5-ти тт. – М.: Мысль, 1999. – Т. 2. Европа: V – XVII вв. – 829 с.
3. Бадак А.Н. Всемирная история: в 24 т. Европа в период английской революции / А.Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Волчек и др. – Минск: Литература, 1996. – Т. 13. – 560 с.
4. Базильчук Г.К. Словник-довідник з історії / Г.К. Базильчук. – К.: МАУП, 2005. – 368 с.
5. Бирюков М.М. Европейское право / М.М. Бирюков. – М.: Омега-Л, 2006. – 128 с.
6. Войтович Л.В. Історія Візантії. Вступ до візантистики / Л.В. Войтович, А.М. Домановський, Н.Б. Козак, та ін. / за ред. С.Б. Сорочана і Л.В. Войтовича. – Львів: вид-во «Апріорі», 2011. – 880 с.
7. Гончар Б.М. Всесвітня історія / Б.М. Гончар. – К.: Знання, 2007. – 694 с.
8. Всемирная история государства и права: энцикл. слов. / под ред. А.В. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 398 с.
9. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки «Правознавство», 2-ге вид., перероб. і доповн./ А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
10. Дахно І.І. Історія держави і права / І.І. Дахно. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 408 с.
11. Дейвіс Н. Європа: Історія / Н. Дейвіс [пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко]. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
12. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002): навчальний посібник / О.П. Іваницька. – Вінниця: Вид-во «Фоліант», 2003. – 560 с.
13. История средних веков: в 2 т.: учебник / под ред. С.П. Карпова. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 2001. – Т.1. – 640 с.
14. Косарев А.И. История государства и права зарубежных стран / А.И. Косарев. – М.: Изд-во НОРМА; Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 464 с.

15. Кащенко С.Г. Всеобщая история государства и права новейшего времени: учебное пособие для студентов юридических специальностей высших учебных заведений / С.Г. Кащенко. – Симферополь: ДОЛЯ, 2006. – 167 с.
16. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу: навч. посіб. / О.П. Крижанівський. – К.: Либідь, 2006. – 592с.
17. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / В. Мак-Ніл. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
18. Рабовладельческое и феодальное государство и право стран Азии и Африки: учебное пособие / под ред. проф. А.И. Рогожина и проф. Н.Н. Страхова. – Харьков: Высшая школа, 1981. – 287 с.
19. Рыжов К.В. Все монархи мира. Западная Европа / К.В. Рыжов. – М.: Вече, 2001. – 560 с.
20. Стельмах С.П. Всесвітня історія. Новий період (кінець XVIII – початок XIX ст.) / С.П. Стельмах, А.Г. Слюсаренко, С.Ф. Пивовар. – К.: Наукова думка, 1998. – 378 с.
21. Толкачова Н. Звичаєве право: навч. посібник / Н. Толкачова. – К.: Наукова думка, 2005. – 367 с.
22. Эпоха Возрождения . Европа. Азия. Африка / под. ред. И.А. Алябьева, Е.В. Высоцкой, Т.Р. Джум, и др. – М.: АСТ; Минск: Харвест, 2001. – 672 с.
23. Юридична енциклопедія в 6 т. – К.: Українська енциклопедія, 1998 – 2004.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Американська бібліотека НаУКМА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.ukma.kiev.ua/amer>.
2. Бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>.
3. Бібліотека Конгресу США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loc.gov>
4. Бібліотека підручкової літератури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoznawec.com.ua>.
5. Большая универсальная библиотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.many-books.org>.
6. Британська бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bl.uk>.
7. Вікіпедія. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.

8. Державна історична бібліотека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dibu.kiev.ua/>.
9. Електронна бібліотека юридичної літератури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravoznaves.com.ua>.
10. M-Lib – Мега библиотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mlib.org.ua>.
11. Європейська цифрова бібліотека (Europeana) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dev.europeana.eu>.
12. Електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.librar.org.ua>.
13. Електронна бібліотека книг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adhdportal.com>.
14. Електронна студентська бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.student-lib.com.
15. Електронна юридична бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.biz.ua>.
16. Електронний каталог наукової літератури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.net.ua>.
17. Електронний ресурс українських книг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua>.
18. Енциклопедії і довідники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mega.km.ru.;> <http://vesna.sammit.kiev.ua.;> <http://www.slovnyk.org/Ink/dic.html>.
19. История государства и права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uris.org.ua>.
20. Інформаційно-правовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravodom.com>.
21. Каталог українських правових ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawukraine.com>.
22. Книги різних мов в електронному вигляді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.elibron.com>.
23. Книжки для студентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ebooktime.net.
24. Матеріали міжнародних наукових конференцій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lex-line.com.ua>.
25. Наукова електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.ru>.
26. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.nbuv.gov.ua/](http://www.nbuv.gov.ua/).

27. Національна бібліотека Франції [http: \[Електронний ресурс\]](http://www.bnf.fr). – Режим доступу: [//www.bnf.fr](http://www.bnf.fr).
28. Національна парламентська бібліотека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www. nplu.kiev.ua/](http://www.nplu.kiev.ua/).
29. Німецька національна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/d-nd.de>.
30. Підручники в електронному форматі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inpos.com.ua>.
31. Правотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoteka.ru>.
32. Публічне право. Науковий журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yourfuture.org.ua>.
33. Радник. Український юридичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info>.
34. Студентська електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr.ua-ru.net>.
35. Студентський юридичний портал України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://the-law.at.ua>.
36. Цифрова бібліотека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.org.ua>.
37. Юридична бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakonoposlusnik.narod.ru>.
38. Юридична література [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.vuzlib.net>.
39. Юридичний журнал. Вид-во юрид. л-ри «Юстиніан». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua>.
40. Юридичний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurisprudence.com.ua>.
41. Юриспруденція on-line. Інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua>.

Навчальне видання

(українською мовою)

СЕРЕДА АНЖЕЛА МИКОЛАЇВНА
УДОВИКА ЛАРИСА ГРИГОРІВНА

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Навчальний посібник у схемах та таблицях
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Право» освітньо-професійної програми
«Правознавство»

Рецензент *О.О. Ганзенко*
Відповідальний за випуск *Л.Г. Удовика*
Коректор *С.А. Панченко*